LexicoNordica

14

Tidsskrift om leksikografi i Norden
utgitt av
Nordisk forening for leksikografi

LexicoNordica

14–2007

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Ruth Vatvedt Fjeld, Martin Gellerstam,
Jón Hilmar Jónsson, Henrik Lorentzen, Nina Martola

Utgitt av
Nordisk forening for leksikografi

© LexicoNordica og forfatterne

LexicoNordica er satt med Times 14 av Kristinn Jóhannesson,
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, og trykt hos
Kursiv Grafisk rådgivning a.s
Trykt med støtte av Nordens språkråd

ISSN 0805-2735
Oslo 2007

Innehåll

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren
Nutidens och framtidens lexikon och encyklopedier 1

Tematiska bidrag

Henning Bergenholtz & Inger Bergenholtz
Kvaliteten af de leksikografiske definitioner i ordbøger, leksika og encyklopædier 11

Lars Törnqvist
Språklig och encyklopedisk information i fackordlistor på Internet ... 35

Chris Nyborg
Wikipedia – amatørenes inntog 49

Petter Henriksen
Store nordiske lexikon 2.0 – En radikal omlegging av måten å drive nasjonalleksikon på 57

Jacob Hald Pedersen og Thomas Eske Rasmussen
Strategi i navigation 71

Peter A. Sjögren
Orden och världen. Lexikografens dubbla perspektiv 81

Heikki E.S. Mattila
Encyclopædia iuridica fennica 93

Ken Farø og Adam Hyllested
Ordbog, *leksikon* eller *encyklopædi*?
Et koncept for et dansk lingvistisk opslagsværk 107

Icke-tematiska bidrag

Anna Helga Hannesdóttir
Först och sist. Haqvin Spegel och ordförrådets förnyelse 125

Konferensrapporter

Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen
Rapport fra den 12. internationale Euralex-kongres, Torino, 6.–9. september 2006 141

Emma Sköldberg
Lexikografi i alla väder. Rapport från den 9:e konferensen om lexikografi i Norden, Akureyri, 22–26 maj 2007 145

Recensioner

Kristin Bakken
Lokal ordbok med meir enn lokalt nedslagsfelt: *Hollamålet i Nedre Telemark. Ord og uttrykk* 151

Lars Brink og Ken Farø
Bevingede ord? I anledning af *Bevingede ORD*, 7. udgave 163

Ken Farø og Henrik Gottlieb
Socioleksikografi − eller: ”Det sekundære og afledte er ordbøgerne”. Ny dansk disputats 189

Stian Hårstad
Rec. av Tor Erik Jenstad: *Sunndalsord* 201

Lennart Larsson
En Comeniusutgåva för vår tid? 209

Magnus Ljunggren & Sven-Göran Malmgren
En ny svensk-rysk och rysk-svensk ordbok 225

Tuija Luokkakallio
En engelsk-finsk ordbok 239

Nina Martola
Den trettonde upplagan av SAOL 245

Morgan Nilsson
Rec. av Zuzana Hlavičová och Jana Svatošová:

Norstedts tjeckiska ordbok. Tjeckisk-svensk/Svensk-tjeckisk 267

Sölve Ohlander
Longman Exams Dictionary –
en ordhandbok av akademiskt intresse 275

Loránd-Levente Pálfi & Anders Tønnesen
Et nyt litteraturleksikon 293

Loránd-Levente Pálfi & Spiros Divaris Vesterdahl
Rec. av Carsten Stig Poulsen: *Børsens Marketing Leksikon.*
3. udgave, 1. oplag 317

Sven Tarp
Håndbog i Nudansk i leksikografisk perspektiv 323

Bo-A. Wendt
Lödigt lexikograferade göingemål 341

Rättelse 355

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Nutidens och framtidens lexikon och encyklopedier

Årets LexicoNordica-tema är ”Lexikon och encyklopedier i Norden”. Det traditionella förberedande symposiet på Schæffergården hade samlat deltagare från alla de nordiska länderna utom Island, och även i bidragen i tidskriftens temadel är svenska, danska, norska och finska representerade. Till detta kommer, att flera av anmälningarna i detta nummer behandlar lexikon (bidragen av Pálfi & Tønnesen, Pálfi & Vesterdahl och Tarp).

I inbjudan till symposiet togs de relevanta lexikografiska definitionerna i NLO till utgångspunkt (i NLO anses termerna *sakordbok* och *lexikon* vara synonyma):

> **sakordbok** ordbok som først og fremst er ment å gi informasjon om verden utenfor språket
> – Det hörer ikke til sakordbokens formål å gi informasjon om språket, men i praksis er det ingenting til hinder for at den gjør det. De vanligste typene af språklig informasjon som gis i en sakordbok, gjelder som regel opslagsordenes ortografi, uttale og etymologi. Typiske eksempler på sakordbøker er encyklopedier, f.eks. den svenske *Nationalencyklopedin*, og opslagsverker over enkelte fagområder, f.eks. det svenske *Sohlmans musiklexikon*.
> = leksikon (1) /…/
>
> **encyklopedi** sakordbok som omfatter flere saksområder, typisk beregnet på lekfolk og med ambisjon om å dekke all menneskelig kunnskap
> /…/
> = konversasjonsleksikon

Inbjudan fortsatte:

> Der findes leksikografer, som ikke anser encyklopædier og leksika for at være en del af leksikografien. Endnu tydeligere er det, at forfatterne af sådanne opslagsværker sjældent opfatter sig som leksikografer og endnu sjældnere deltager i leksikografiske sammenhænge. Disse manglende relationer skal ikke være hovedtemaet. Tværtimod går vi ud fra de leksikografiske definitioner i NLO under lemmaerne leksikografi, encyklopædi og sakordbok. Heraf kan man også se, at en ordbogs navn ikke nødvendigvis svarer til det pågældende opslagsværks reelle indhold. Med udtrykkene ”encyklopædier og leksika” menes

> monolingvale opslagsværker, der først og fremmest eller kun har leksikografiske definitioner/forklaringer som angivelser. Symposiet vil ikke stræbe efter beskrivelse af enkelte eller flere opslagsværkers historie, men at foredragsholderne tager specielle problemstillinger op, som er generelt leksikografisk relevante, fx
>
> - hensyntagen til en bestemt brugergruppe (eksperter, semieksperter, lægfolk)
> - ordbogsfunktioner (særligt hjælp i forbindelse med det kognitive behov for at vide mere, men måske også hjælp ved tekstreceptions- eller tekstproduktionsproblemer)
> - gengivelse af viden (fejloplysninger og stærkt ufuldstændige oplysninger)
> - særlige problemstillinger i bestemte fagområder (fx en særlig hurtig udvikling inden for et fag)
> - særlige muligheder for Internet-leksika eller -encyklopædier

NLO:s inordning av lexikon och encyklopedier under lexikografin är i själva verket ett stöd för uppfattningen att lexikografin inte är en del av lingvistiken. Utarbetandet av lexikon och encyklopedier innebär nämligen nödvändigtvis medverkan av lexikografiska kolleger som inte är lingvister och som inte ser lexikografi som en del av lingvistiken, t.ex. som tillämpad lingvistik.

I den traditionella avslutande diskussionen på symposiet berördes flera generella problemställningar. Glimtar av diskussionen återges i det följande, sådan den uppfattades av symposiets arrangörer.

Ordbokstypologi

Ingen av deltagarna på symposiet ifrågasatte encyklopediers status som forskningsobjekt för metalexikografin, men uppdelningen mellan ordbok, lexikon och encyklopedi problematiserades flera gånger i förbindelse med den ständigt aktuella diskussionen om skillnaden mellan semantiska och encyklopediska angivelser (se härtill också temadelen i LexicoNordica 1, 1994). Något förenklat kan man säga att det finns tre olika uppfattningar här:

(1) I (allmänna) betydelseordböcker finns det semantiska upplysningar, medan det i encyklopedier och facklexikon finns encyklopediska upplysningar
(2) Det finns ingen helt klar skiljelinje mellan semantiska och encyklopediska upplysningar. Man kan med Wiegand (1994) skilja mellan:

    a) icke-encyklopedisk betydelsekunskap
    b) encyklopedisk föremålskonstituerande (*gegenstands-konstituierende*) betydelsekunskap
    c) encyklopedisk betydelsekunskap

    I lexikografiska uppslagsverk är de lexikografiska definitionerna angivelser av den föremålskonstituerande betydelsekunskapen, och i vissa lexikon och encyklopedier anges dessutom encyklopedisk betydelsekunskap som tillägg till den lexikografiska definitionen.
(3) Det finns ingen skillnad mellan semantiska och encyklopediska upplysningar. *Encyklopedisk* och *semantisk* är i lexikografiska sammanhang synonymer.

Det var tydligt att det fanns en tendens att favorisera den andra (se särskilt Peter Sjögrens bidrag) eller den tredje ståndpunkten. Det blev också tydligt att icke-distinktionen som ståndpunkt (3) innebär delvis är kontraintuitiv. Men även ståndpunkt (2) är problematisk, när Wiegands raffinerade typologi för till, att t.o.m. en två sidor lång definition av en molekylärbiologisk term kan föras till kategori 2b, dvs. anses utgöra encyklopedisk föremålskonstituerande betydelsekunskap (jfr Kammerer 2000:287–294). Diskussionen visade tvärtom, att det verkliga problemet inte är en sådan skillnad mellan olika typer av lexikografiska definitioner (dvs. mer eller mindre encyklopediska), utan deras ändamålsenlighet, bl.a. begriplighet för olika användargrupper med hänsyn till deras behov av information.

Tryckt eller elektroniskt lexikografiskt uppslagsverk

Så vitt vi kan bedöma, är tryckta ordböcker och lexikon i ett eller två band fortfarande ofta en god affär för förlagen. Den tryckta en- eller tvåbandsordboken är inte död, konkurrensen från internetordböcker påverkar till synes denna marknad bara i ringa grad. Detta framgår också av att flera enbandsordböcker publiceras både som internetordböcker och i pappersform, t.ex. Nielsen/Mourier/Bergenholtz (2006) och Nielsen/Mourier/Bergenholtz (2007).

Helt annorlunda är situationen för stora nordiska encyklopedier i många band, vars storhetstid – med tanke på försäljningssiffror – utan tvivel är förbi. Redan i slutet av 90-talet gjordes försök att förbinda tryckta versioner av encyklopedier med kontinuerligt uppdaterade internetversioner. Denna strategi tycks inte ensam kunna rädda den tryckta encyklopedin. Huruvida de förslag Petter Henriksen lägger fram om särskilda ”satellitencyklopedier”, till stor del upprättade av användarna, kan erbjuda en utväg återstår att se, men hans tankar är både spännande och sympatiska. De kan betecknas som bidrag till diskussionen om den företeelse som kan kallas *folklexikografi* (en term som Lars Törnqvist använder i sitt bidrag). Folklexikografin har redan en enorm utbredning på Internet som – som framgår av Törnqvists artikel – överflödar av mer eller mindre privata ordböcker och lexikon. Det är således inte först med Wikipedia som ”amatörerna” har blivit lexikografiskt aktiva (jfr Nyborgs bidrag). Tvärtom kan man säga, att det under hela lexikografins historia har varit de konkreta användarbehoven och konkreta personliga intressen som har lett till utarbetande, ofta av ”entusiaster”, av den största delen av alla tryckta lexikografiska uppslagsverk. Det gäller i särskilt hög grad för upplysningstiden (jfr Pálfi/Bergenholtz 2007), men också för vår egen tid – även bortsett från Internet (jfr Bakkens och Wendts bidrag i recensionsdelen).

Lexikografiska definitioner: korrekthet, subjektivitet, begriplighet

Ordböcker, lexikon och encyklopedier betraktas av användarna ofta som orakel, som innehåller hela sanningen och inget annat än sanningen. I verkligheten innehåller de ofta förbluffande många felaktigheter, som flera av bidragen i temadelen påvisar. Frågan är, om vissa uppslagsverk har större felprocent än andra. Här pekas ofta Wikipedia ut, t.ex. i flera tidningar i Danmark i början av 2007. Exempelvis blev en sensationell Wikipedia-artikel om ledaren för Dansk Folkeparti Pia Kjærsgård förstasidesstoff vid denna tid. Det kom snart fram att uppgifterna i artikeln var helt gripna ur luften, och många ifrågasatte då att man överhuvudtaget kunde lita på en enda Wikipedia-artikel. Men i båda föredragen från Wikipedia-världen på Schæffergårdssymposiet (av vilka det ena, av Chris Nyborg, kan läsas i temadelen) påvisades, att det faktum att ett så stort antal författare ändrar, förbättrar och redigerar om artiklar i praktiken medför en hög grad av korrekthet. Denna slutsats får

också stöd av Henning Bergenholtz och Inger Bergenholtz' bidrag i temadelen.

Detta betyder dock inte att Wikipedia kan utnämnas till den bästa encyklopedin, i så fall t.o.m. på 200 språk, däribland de fem "stora" nordiska språken. Men korrektheten är faktiskt ett mindre problem; två andra problem erbjuder betydligt större utmaningar. Det ena problemet uppstår i samband med kulturellt och politiskt kontroversiella artiklar, som ofta ger uttryck för en hög grad av personlig övertygelse. I praktiken utgör sådana artiklar en liten minoritet, 5% eller mindre. Det andra problemet är begripligheten. Vi kan här särskilt hänvisa till en artikel av Chesney (2006), som redovisar en undersökning av Wikipedia-artiklars korrekthet och begriplighet. Resultatet var att Wikpedia har långt färre fel än de stora traditionella encyklopedierna, men att lekmän ofta inte hade en chans att förstå den i och för sig korrekta informationen. Wikipedia-artiklar är i stor utsträckning skrivna av och för experter, ofta inte ens för semi-experter och ännu mindre för lekmän.

Chesneys resultat väckte stor uppmärksamhet. I februari 2007, några få månader efter publiceringen av den uppseendeväckande artikeln, kunde man notera inte mindre än 889 delvis långa bidrag om tesen "Experts Rate Wikipedia's Accuracy Higher Than Non-experts (2006)", bl.a. Anderson (2006) och Finin (2006). Vi kan t.ex. anbefalla den ca 8 sidor långa Wikipedia-artikeln om bakteriofager till läsning; här citeras inledningen av artikeln:

> Bacteriophages may have a lytic cycle or a lysogenic cycle, however a few viruses are capable of carrying out both. In the lytic cycle, characteristic of virulent phages such as the T4 phage, host cells will be broken open (lysed) and suffer death after immediate replication of the virion. As soon as the cell is destroyed the viruses will have to find new hosts. (Wikipedia 2007a)

Informationen i detta korta utdrag är korrekt. Men artikeln är ändå misslyckad, eftersom den är obegriplig för alla läsare som inte redan är experter på molekylärbiologi.

Fler undersökningar av detta slag, som kan bekräfta eller ifrågasätta Chesneys tes, vore ytterst välkomna. Hit hör också undersökningar av skillnader mellan artiklar på olika språk; man kan bl.a. se att artiklarna på de nordiska språken är både färre och mindre informativa än t.ex. artiklarna på engelska. Likväl är de inte utan vidare mer lättbegripliga, se t.ex. den danska artikeln **bakteriofag**:

En **bakteriofag** (**(Græsk)**: *phagein* for ’spiser’; ”bakteriespiser”) er en virus, der reproducerer sig ved hjælp af bakterier.

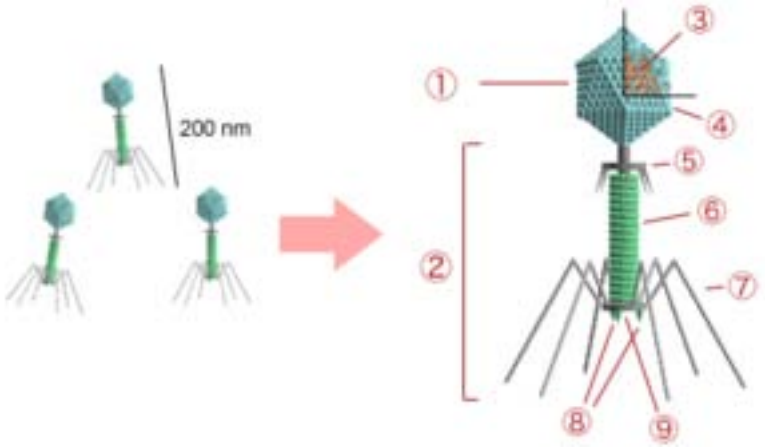

Opbygningen af bakteriofag T4. 1. Hovede 2. Hale 3. Arvemateriale (nukleinsyrer) 4. Capsid (ydre skal) 5. Skulder 6. Forlænger 7. Halefibre 8. Spydspidser 9. Basalplade (Wikipedia 2007b)

Medverkan i lexikografiska uppslagsverk: meritvärde?

Ett särskilt problem för universitetsanställda wikipedianer är att deras arbete inte ger utdelning vid forskningsevaluering, då författarnamn inte kan anges vid Wikipedia-artiklar. Det bör dock sägas att detta är en del av ett allmännare problem. Lexikografer i allmänhet har ofta svårigheter med meritvärderingen, när de visar fram medverkan i ordböcker, lexikon och encyklopedier. Sådana bidrag anses på många universitet vara populära, dvs. icke-vetenskapliga, och hur som helst anses de inte jämförbara med peer-reviewade tidskriftsbidrag, som f.ö. i större och större utsträckning bör vara skrivna på engelska. Vi vill gärna uppmana LexicoNordicas läsare att medverka till en rättvisare vetenskaplig värdering av lexikografiskt arbete, eventuellt också bidra med artiklar i LexicoNordica om egna erfarenheter och förslag till förbättringar.

***

Efter dessa betraktelser i anslutning till tidskriftens temadel vill vi ta upp två redaktionella frågor. Den första handlar enbart om ett förtydligande av en redan fastlagd princip, nämligen principen att LexicoNordica enbart tar in bidrag som inte har publicerats tidigare. Som publicerade räknas även bidrag som har lagts ut på författarens hemsida – eller på någon annans hemsida. Man bör därför vara försiktig med att skicka sitt LexicoNordica-bidrag elektroniskt exempelvis till den författare vars verk man recenserat – eller över huvudtaget till andra forskare –, innan det har publicerats i LexicoNordica. Vi erinrar i det här sammanhanget också om att det bör förflyta ett år innan man lägger ut sin publicerade LexicoNordica-artikel på nätet.

Den andra frågan gäller hänvisningar till Internetadresser. Vi föreslår att fullständiga Internetadresser undviks i den löpande texten och ersätts med en kort hänvisning till författaren eller en provisorisk förkortning av internetadressen som man sedan finner i bibliografin (utan understrykning). Där bör också normalt anges den tidpunkt när den aktuella texten hämtades (t.ex. december 2006), eftersom texter på Internet ibland försvinner.

Vi vill också fästa uppmärksamheten på en bibliografi i monumentalformat över metalexikografisk litteratur, som det finns anledning att återkomma till (Wiegand 2006–07). Verket kommer att omfatta fyra band, och de första två banden har redan kommit ut. Med ca 30.000 referenser kommer det att bli ett oumbärligt hjälpmedel för framtida litteratursökningar, särskilt som man kan vänta sig att dess ämnesindelning kommer att svara mot indexeringen av de tre HSK-handböckerna (Wörterbücher). En titt i de båda hittills utkomna banden visar att nordiska lexikografer, inte minst LexicoNordica-författare, däribland redaktionskommittén, är väl företrädda i bibliografin, också med bidrag på de nordiska språken.

Så erinrar vi om temat för de båda kommande symposierna på Schæffergården:

2008: Ordboksanvändning i Norden
2009: Ordförbindelser i enspråkiga nordiska ordböcker

Till det senare symposiet tar vi gärna emot förslag om deltagare (i första hand genom den redaktionskommittémedlem som verkar i samma land som den potentielle deltagaren).

Till sist vill vi tacka Nordens språkråd för finansiellt stöd både till Schæffergårdssymposiet i januari 2007 och till tryckningen av tidskriften. Vårt tack går också – som många gånger förut – till Rikke Hauge och till Styrelsen för Fondet for dansk-norsk samarbeid, som liksom tidigare år gjorde det möjligt att genomföra symposiet till ett mycket förmånligt pris.

Litteratur

Anderson, Nate 2006: Experts rate Wikipedia's accuracy higher than non-experts. I: *Arts Technica*. (http://arstechnica.com/news.ars/post/20061127-8296.html) (februari 2007)

Chesney, Thomas. 2006: An empirical examination of Wikipedia's credibility. I: *First Monday*, 11/11 (http://firstmonday.org/issues/issue11_11/chesney/ index.html) (februari 2007)

Experts Rate Wikipedia's Accuracy Higher Than Non-experts (2006/ 2007): 889 forskellige meningsytringer om Chesney (2006) på adressen: http://www.digg.com/software/Experts_Rate_Wikipedia_s_Accuracy_Higher_Than_Non_experts (februari 2007)

Finin, Tim 2006: On evaluating the credibility of Wikipedia articles. I: http://ebiquity.umbc.edu/blogger/2006/11/23/on-evaluating-wikidedias-credibility/ (februari 2007)

HSK = *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie.* Hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter *Erster Teilband* 1989, *Zweiter Teilband* 1990, *Dritter Teilband* 1991.

Kammerer, Matthias 2000: *Lemmazeichentypen für deutsche Verben. Eine lexikologische und metalexikographische Untersuchung.* Tübingen: Niemeyer.

Nielsen, Sandro/Lise Mourier/Henning Bergenholtz under medvirken af Mia Johnsen, Rie Bobjerg Nielsen, Jóna Ellendersen, Amalie Kofoed Stender og Vibeke Vrang 2006: *Den Engelsk-Danske Regnskabsordbog/English-Danish Dictionary of Accounting.* Database og design: Richard Almind, implementering og kodning af hjemmesider: Caspar Thomsen. Århus: Handelshøjskolen i Århus. (www.regnskabsordbogen.dk/iasgbdk)

Nielsen, Sandro/Lise Mourier/Henning Bergenholtz under medvirken af Mia Johnsen, Jóna Ellendersen og Rie Bobjerg Nielsen 2007: *Regnskabsordbogen engelsk-dansk.* København: Thomson.

NLO = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth V. Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.

Pálfi, Loránd-Levente/Henning Bergenholtz 2007: Dansk Glossarium til at hjelpe de Lægfolk tilrette, som gjerne gad læse en dansk Bog. I: *Nomos 5.1*, 55–91.

Wiegand, Herbert Ernst 1994: Zur Unterscheidung von semantischen und enzyklopädischen Daten in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaeder/Henning Bergenholtz (Hrsg.) *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 103–132.

Wiegand, Herbert Ernst 2006: *Internationale Bibliographie zur germanistischen Lexikographie und Wörterbuchforschung. Mit Berücksichtigung anglistischer, nordistischer, romanischer, slavistischer und weiterer metalexikographischer Forschung. Band 1: A–H. Band 2: I–R.* Berlin/New York: de Gruyter.

Wikipedia 2007a: http://en.wikipedia.org/wiki/Bacteriophage (oktober 2007).

Wikipedia 2007b: http://da.wikipedia.org/wiki/Bakteriofag (oktober 2007).

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi /
Department of Afrikaans and Dutch
Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet /
University of Stellenbosch
DK 8210 Århus / SA 7602 Stellenbosch
hb@asb.dk / hjbergen@sun.ac.za

Sven-Göran Malmgren
professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE- 405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Henning Bergenholtz & Inger Bergenholtz

Kvaliteten af de leksikografiske definitioner i ordbøger, leksika og encyklopædier

The titles of lexicographic tools – dictionary, lexicon or encyclopaedia – are normally just names given to them by the publishers, although you may point out certain differences between certain types. At least in the nordic countries the genuine purpose of a dictionary normally is to be giving help by problems with existing texts, the so-called communicative problems. A lexicon serves a narrow field whereas an encyclopaedia serves as a tool for getting knowledge about all fields. Talking about quality in lexicographic works you may point out the lack of quality in the sense of counting errors. But from a metalexicographic point of view the errors are not important. More interesting are those definitions which are correct but not sufficient. The thesis of our paper is that even if you assume a certain completeness, you cannot achieve quality without including a) the type of the potential user – being an expert, a semi-expert or a layman dealing with L1 or L2 – and b) the needs which the reference work wants to fulfil – helping to solve problems in reception, text production, translation, or knowledge achievement. Examples from gene technology and musicology will be given. Our own proposals are based on an Internet dictionary on musical terms, MUSIKORDBOGEN 2007, which has recently been made accessible.

Titlen på dette bidrag indeholder flere problematiske termer. For det første er **ordbog, leksikon, encyklopædi** uklare udtryk, som ikke bruges ensartet. De er i praksis navne, som gives af leksikografer eller af forlag, fx POLITIKENS MUSIKORDBOG (1995), som forlaget mod forfatterens vilje kaldte sådan, selvom hun foretrak termen musikleksikon. Tendentielt kan man dog sige, at ordbøger primært vil give hjælp til kommunikationsrelaterede problemer (reception, tekstproduktion, oversættelse) og kun sekundært til vidensrelaterede problemer. For leksika og encyklopædier er det omvendt: De vil primært være et værktøj til hjælp ved vidensrelaterede problemer, kun sekundært ved kommunikationsrelaterede problemer, i praksis først og fremmest ved receptionsproblemer. Vi taler derfor om et referenceværk og bruger synonymt dertil udtrykket leksikografisk opslagsværk. For det andet er **leksikografisk definition** et misvisende udtryk, hvis der med definition forstås en definition, som skal opfylde alle videnskabsklassifikatoriske krav til en definition. Synonymt hermed bruges udtrykket betydningsangivelse eller encyklopædisk angivelse. Der skelnes således ikke mellem semantisk og encyklo-

pædisk angivelse. Denne adskillelse har vi i flere artikler afvist og påvist dens manglende konsistens i relation til metaleksikografiske overvejelser, fx Bergenholtz (1994a), Bergenholtz/Kaufmann (1996). I dag vil vi sige, at diskussionen om en adskillelse er en lingvistisk diskussion, ikke en leksikografisk. En veluddannet leksikograf medtager de oplysninger, som svarer til at dække de forudsete behov for de forudsete brugere, dvs. de forudsete ordbogsfunktioner. De vil være forskellige i forskellige leksikografiske opslagsværker med forskellige ordbogsfunktioner. Ikke altid er brugergruppen dog angivet klart. I nedenstående eksempler er (1) muligvis brugbar for mange lægfolk, (2) er noget lettere at forstå for lægfolk, her bliver først og fremmest fortalt, hvad agar bruges til, (3) stammer fra en molekylærbiologisk ordbog for semieksperter, her forklares de molekylærbiologisk relevante aspekter, herunder brug ved gennemførelse af eksperimenter:

(1) agar
fortykningsmiddel og stabilisator udvundet af cellevæggene af en række rødalgearter.
(GYLDENDALS LEKSIKON (2007), den 1., dvs. den korteste version)

(2) agar
gelé af pulveriserede havalger, kogt ud med vand. Fremstilles især i Japan og Californien; anvendes som stivemiddel i fødevareindustrien, som næringssubstrat for bakteriekulturer, som appretur og som tilsætning til afføringsmidler. (ASCHEHOUGS LEKSIKON 2007)

(3) agar
Agar er et meget sammensat polysaccharid, som udvindes af alger. Agar bliver anvendt som fast eller geléagtigt substrat til dyrkning af mikroorganismer, fx bakterier og gær. Ved temperaturer omkring 60° er agar flydende, og ved lavere temperaturer opnår den en fastere geléagtig konsistens. Agarblokke fremstilles ved at hælde flydende agar i støbeforme, der siden fjernes, når agaren er afkølet. (GENTEKNOLOGISK ORDBOG 1992)

Når man skal bedømme kvaliteten af sådanne leksikografiske definitioner, er der især tre kriterier, man kan og også indtil nu har fokuseret på:

1. Er den leksikografiske definition korrekt?
2. Er den leksikografiske definition fuldstændig?
3. Er den leksikografiske definition relevant, herunder forståelig for den intenderede brugergruppe og værkets intenderede funktion(er)?

Korrekte leksikografiske definitioner

I almensproglige leksikografiske opslagsværker, hvor de medvirkende leksikografer ikke selv har været og heller ikke i tilstrækkelig grad har inddraget fageksperter, kan der let påvises en stor grad af ikke-korrekte leksikografiske definitioner:

> **chatten** *mit E-Mails (zwanglos) im Internet kommunizieren* (DUDEN GWDS[3] 1999)

Når man chatter, sender man ikke e-mails.

> **genbank** institusjon der ein registrerer og tek vare på arvestoff til bruk i framtidig foredling (NORSK ORDBOK 1994)

Det drejer sig ikke om nogen institution, men om det, der også kaldes et genbibliotek, som opstilles af enkelte forskere, forskergrupper og evt. også af institutioner. Det drejer sig om følgende sammenhæng, som forklares på følgende måde i en ordbog for semieksperter:

> **genbibliotek** En samling af klonede gener, oftest indeholdende mange eller i sjældnere tilfælde alle gener af en bestemt art, kaldes et genbibliotek. Det kan foreligge som genomisk DNA-bibliotek eller cDNA-bibliotek. (GENTEKNOLOGISK ORDBOG 1992)

Denne betydningsangivelse er som sagt beregnet for semieksperter. For lægfolk ville følgende betydningsangivelse være korrekt (i modsætning til den i NORSK ORDBOK 1994) og (i modsætning til den i GENTEKNOLOGISK ORDBOG 1992) også forståelig for lægfolk:

> **genbank** kollektioner af gener fra dyr, planter, svampe, bakterier og virus, der opbevares til senere brug, f.eks. i forbindelse med gensplejsning

Sådan vil man sandsynligvis kunne fortsætte, for almensproglige ordbøger giver generelt ikke nøjagtige oplysninger om alle de fagtermer, de medtager; se hertil Bergenholtz (1994a) med eksempler fra danske og svenske ordbøger. Jo længere væk fra leksikografernes almenviden og tilfældige specialviden et bestemt fagområde kommer, jo større er mængden af urigtige eller utilstrækkelige oplysninger:

> **bakteriofag** submikroskopisk organisme, opfattet som virus, som snylter på og til dels oppløser og dreper bakterier (NORSK RIKSMÅLSORDBOK 1995)

Bakteriofager bliver ikke opfattet som vira, de er vira. Punktum. Hvordan den pågældende leksikograf er kommet på den forklaring, er uforståeligt. Termen kendes siden 1917, fagets egenskaber er velbeskrevne. Fejl af denne art finder man ikke blot i nordiske ordbøger, også i engelske og tyske:

> **Bakteriophage** virenähnliches Kleinstlebewesen, das Bakterien vernichtet (DUDEN GWDS[3] 1999)

Bakteriofager eller kort fager er ikke ”noget der mindes om vira”, de er vira. Og de er ikke nogle ”mindste levende væsner”. De lever ikke efter den definition, som er almindelig gældende i biologien, de har aldrig levet. Heller ikke følgende molekylærbiologiske term forklares korrekt i en almensproglig ordbog:

> **genmutasjon** mutasjon som går for seg i eit gen i ei kjønnscelle (NORSK ORDBOK 1994)

En genmutation kan problemløst forklares med en mutation i et gen, men der forekommer ikke kun mutationer i kønsceller. Hvordan skulle ellers bakterier og vira (som ikke har kønsceller) kunne mutere?

Men også i opslagsværker, som normalt kaldes leksika eller encyklopædier, og hvor fageksperter i højere grad har medvirket, finder man fejl. Chesneys (2006) undersøgelse kommer frem til, at 13% af alle artikler i store encyklopædier indeholder fejl eller er upræcise. Intet taler for, at danske encyklopædier skulle adskille sig fra engelsksprogede:

> **mbira** afrikansk musikinstrument af varierende størrelse, oftest bestående af en række metal- eller trætunger, der er fæstnet til en klangkasse. Tungernes frie ender vibrerer, når de knipses. Mbiraen og lignende instrumenter kendes også under fællesbetegnelsen sansa eller tommelfingerpiano.
> (DEN STORE DANSKE ENCYKLOPÆDI 2004)

Problemet i denne artikel er ”oftest”, idet en mbira ikke ofte, men altid har metal- eller trætunger. Vi kan her se, at Wikipedia i sådanne tilfælde er et mere nøjagtig opslagsværk, men – som kritikere siger – ofte bedst egnet for eksperter og semieksperter, da informationstætheden er stor og brug af fagtermer betydelig[1]:

---

[1] Chesney (2006) har givet anledning til en voldsom diskussion på nettet; på en hjemmeside findes der fx ikke mindre end 889 bidrag til temaet Experts Rate Wikipedia's Accuracy Higher Than Non-experts (2006). En del af den berettigede kritik går på, at antallet af probander i Chesneys undersøgelse er for ringe, og at ”accuracy” ikke defineres præcist, se hertil Anderson (2006), Finin (2006). Hvad

> **mbira** In African music, the **mbira** (also known as **Likembe**, **Mbila**, **Thumb Piano**, **Mbira Huru**, **Mbira Njari**, **Mbira Nyunga Nyunga**, **Marimba**, **Karimba** or **Kalimba**) is a musical instrument consisting of a wooden board to which staggered metal keys have been attached. It is often fitted into a resonator. In East Africa there are many kinds of mbira, usually accompanied by the hosho. Among the Shona there are three that are very popular (see *Shona music*). The Mbira is usually classified as part of the lamellaphone family.
> (http://en.wikipedia.org/wiki/Mbira)

For nu at blive inden for musikkens verden viste en anmeldelse ved Bergenholtz (1994b), at et norsk musikleksikon, MUSIKKORDBOKEN (1992), havde grove fejloplysninger ved ca. halvdelen af lemmaerne: *Basso continuo* er ikke en ”Vedvarende, liggende basstemme”, men betegnelsen for cembalostemmen (kombineret med cello eller fagot) i et værk fra barokken. *Alt* svarer ikke til alle følgende sideordnede angivelser ”Altstemme/sang, dyp kvinnestemme, den høyeste mannsstemme”. Med *alt* betegnes ikke den højeste mandsstemme, lige så lidt som den dybeste kvindestemme kaldes *contralto*, hvilket den leksikografiske definition ved *contralto* fortæller den undrende eller godtroende ordbogsbruger. Definitionen ved *all'unisono* ”To eller flere stemmer spiller samme tone” kalder på smilebåndet. Der spilles ikke bare samme tone, men samme melodi eller stemme. Noget af et højdepunkt i ordbogen findes under *inversjon*. Den leksikografiske definition hertil er så god, at den selv efter den tiende gentagelse ikke mister noget af sin mystiske spænding. Den kan anbefales som latterbringende citat i en festtale til en musikinteresseret: ”Omvending av motiv ved gjentakelse hvor oppadgående og nedadgående tonerekke går motsat vei”.

---

debatten og også Chesneys grundargument viser, er først og fremmest, at Wikipedia ikke lider under manglende kvalitet. Det er ellers grundanken mod den ”demokratiske” ordbogsredigering i Wikipedia, en kritik, der lyder plausibel, men heller ikke efter vore erfaringer kan opretholdes. Mængden af eksperter, som holder Wikipedia så nogenlunde fri for fejl, er tilsyneladende større end mængden af eksperter, som holder ordbøger og encyklopædier fri for fejl. Hvor Chesneys undersøgelse viser, at 13% af artiklerne i normale encyklopædier indeholder ukorrektheder, kan vi ud fra vores gennemsyn af danske opslagsværker bekræfte en sådan fejlprocent for danske opslagsværker uden dog at kunne sætte helt præcise procenttal på påstanden.

Ufuldstændige leksikografiske definitioner

Rent metaleksikografisk er fejloplysninger i virkeligheden uinteressante. De viser kun, at et bestemt opslagsværk ikke er blevet planlagt og udarbejdet efter professionelle leksikografiske principper. Mere interessante er de definitioner, som er korrekte, men ikke fuldstændige. For man kan vende det om og sige, at en hvilken som helst leksikografisk definition er ufuldstændig, hvis man som ideal vil oplyse alt om et lemma; man vil til de fleste lemmaer kunne skrive flere bøger. Alligevel er fx følgende artikel så ufuldstændig, at man også kunne kalde den fejlagtig:

> **mbira** *Shona plucked idiophone*
> (SOUTH AFRICAN MUSIC DICTIONARY 2000)

Mbiraer bliver ikke kun brugt af shonaerne, men er udbredt over hele Øst- og Sydafrika, ofte kaldes den mbira, men fx også ikembe, likembe eller mbila. På tilsvarende vis er en metallofon ikke blot et Orff-instrument, som samme ordbog mener:

> **metallofoon** *Orff-instrument*
> (SOUTH AFRICAN MUSIC DICTIONARY 2000)

Der findes metallofoner i mange slags musik, lige fra gambang i gamelanmusik til vibrafoner i vestlig symfonisk musik. Vi kan kalde det en fejl, vi kan kalde det ufuldstændigt. Det afgørende er, hvilke oplysninger den forudsete brugergruppe har brug for for at få dækket de informationsbehov, ordbogen er beregnet til at dække.

Dette synspunkt lyder banalt. I metaleksikografisk og i praktisk leksikografisk sammenhæng burde det være indlysende. En stor del af de bidrag, som forstår sig selv som bidrag til leksikografien, men i virkeligheden er lingvistiske bidrag til leksikologien, stiller absolutte krav som fx Wierzbicka (1985:39): ”An adequate definition must show fully what the word in question means”. En sådan fuldstændighed er dog lingvistens viden om sproget uden inddragelse af kendskab til faget: ”no specialized knowledge can be regarded as part of the meaning. In other words, no fact about mugs that only potters would know should be included in the definition of mug, and no fact that only zoologists would know should be included in the definition of tiger.” (Wierzbicka 1985:41). Vi har set i ovennævnte tilfælde, hvad der kan ske, når leksikografen mangler den nødvendige viden om sagen; resultatet er nødvendigvis forkerte leksikografiske definitioner. Vi er heller ikke enige med Wierzbicka (1985:330–332), som her redegør for, at leksikografiske definitioner nødvendigvis må være lange, for at kunne redegøre for al den

nødvendige lingvistiske viden om et udtryks betydning. Der er ikke noget problem i, at nogle leksikografiske definitioner er lange, det er heller ikke chokerende, som Wierzbicka (1985:331) udtrykker det om sine meget lange definitioner af en kop, en tiger osv.:

> No doubt the length of the definitions of concrete words proposed here will be found by some to be quite shocking. I admit that it was surprising for me, too. (Wierzbicka 1985:331)

Problemet for leksikologer, der også opfatter sig selv som leksikografer, er, at de mener, at at alle ordbogsbrugere ønsker at få alt at vide i et forklaringsprog, som er beregnet for lægfolk. Det er ikke tilfældet. Der er forskellige brugergrupper, som ordbøger ikke kan være et brugbart redskab for, hvis de tilbyder samme type ordbogsartikel uafhængigt af de informationsbehov, ordbogen er beregnet til at dække.

Relevante leksikografiske definitioner

Ud fra følgende skematiserede opdeling mellem forskellige brugertyper og deres faglige og sproglige forudsætninger kan man præcisere klarere, i hvilken henseende forskellige leksikografiske definitionstyper bedst kan dække forskellige brugerbehov. Under brug af en skalering fra stor over nogen til ringe **fagviden** og tilsvarende for sprogkunnen, som igen opdeles i **fagsproglig kunnen** og **almensproglig kunnen** (se hertil Tarp 2006, kap. 5.2), kan man i princippet opstille 30 forskelige brugertyper i relation til L1 og 30 i relation til L2. En del af disse teoretisk mulige brugertyper vil være sjældne i praksis, andre slet ikke mulige. Dog vil langt flere af typekombinationerne kunne forekomme i relation til L2 end til L1:

bruger-type	**fagviden**	**fagsproglig kunnen**	**almensproglig kunnen**
1	stor	stor	stor
2	stor	stor	nogen
3	stor	stor	ringe
4	stor	nogen	stor
5	stor	nogen	nogen
6	stor	nogen	ringe
7	stor	ringe	stor
8	stor	ringe	nogen
9	stor	ringe	ringe
10	nogen	stor	stor
11	nogen	stor	nogen
12	nogen	stor	ringe
13	nogen	nogen	stor
14	nogen	nogen	nogen
15	nogen	nogen	ringe
16	nogen	ringe	stor
17	nogen	ringe	nogen
18	nogen	ringe	ringe
19	ringe	stor	stor
20	ringe	stor	nogen
21	ringe	stor	ringe
22	ringe	nogen	stor
23	ringe	nogen	nogen
24	ringe	nogen	ringe
25	ringe	ringe	stor
26	ringe	ringe	nogen
27	ringe	ringe	ringe
28	–	–	stor
29	–	–	nogen
30	–	–	ringe

Det er klart, at fagviden hhv. fagsproglig kunnen kan skilles fra almensproglig kunnen, mens fagviden og fagsproglig kunnen må være indbyrdes afhængige. Fx vil type (10) svare til den gode fagjournalists forudsætninger, mens type (22) er et eksempel på en fagjournalist med dårlige forudsætninger. Endvidere må det påpeges, at man i alle de tilfælde, hvor det drejer sig om klart ikke-fagsproglig brug, ikke kan tale om fagviden og om fagsproglig kunnen. Det drejer sig om alle genuint almensproglige udtryk fra alle ordklasser, men også om udtryk, som ud over at være fagtermer bruges i ikke-faglige betydninger, fx *det ligger ikke i mine gener at gå lange ture*. For at forstå eller bruge ’ligge i mine gener’ i betydningen ’bryde sig om, kunne lide’ er fagviden og fag-

sproglig kunnen irrelevant, måske endda forstyrrende. For sådanne tilfælde er der i skemaet sat en kort streg (ved typerne 28–30).

For brug af referenceværker med leksikografiske definitioner på L1 gælder, at kun kombinationer med stor L1-almensproglig kunnen er realistiske brugertyper. Heller ikke realistisk er det, at der skulle eksistere brugere med ringe fagviden og stor fagsproglig kunnen. Dette gælder også for brug af referenceværker med leksikografiske definitioner på L2. For brugertyper med ringe almensproglig kunnen i L2 vil et L2-L1-referenceværk være et bedre egnet hjælpemiddel, evt. som hjælp til at søge videre i et andet opslagsværk med leksikografiske definitioner på L1. Det er selvfølgelig både kommercielt og også praktisk helt urealistisk at forestille sig 60 forskellige leksikografiske opslagsværker af samme art til et sprog. Det er heller ikke nødvendigt. I stedet for kan man slå de realistiske brugertyper sammen ud fra prædikatet fagviden, som er det vigtigste parameter for forståelsen af de leksikografiske definitioner. Man kan således for referenceværker med leksikografiske definitioner på L1 nøjes med tre kombinationsbrugertyper, i det følgende blot kaldet ”type”:

(type 1) for eksperter, dvs. brugertype 1, 4 i ovenstående skema
(type 2) for semieksperter, dvs. brugertype 10, 13, 16 i ovenstående skema
(type 3) for lægfolk, dvs. brugertype 22, 25, 28 i ovenstående skema

Tilsvarende kan man fastlægge tre realistiske kombinationsbrugertyper for referenceværker med leksikografiske definitioner på L2 ud fra prædikatet fagviden:

(type 4) for eksperter, dvs. brugertype 1–8 i ovenstående skema
(type 5) for semieksperter, dvs. 10, 13–17 i ovenstående skema
(type 6) for lægfolk, dvs. 22, 25–26, 28–29 i ovenstående skema

Indholdet af den skematiske opdeling i brugertyper og brugerforudsætninger kan bruges til overvejelser om de forskellige krav til leksikografiske opslagsværker. Der kan skelnes mellem kommunikative og kognitive funktioner. Ved kommunikative funktioner må man grundlæggende skelne mellem ordbogshjælp til reception, tekstproduktion og oversættelse. De seks grupper har forskellige behov, som bedst vil kunne dækkes af forskellige opslagsværker, eller – hvad der er dette bidrags tese – ved en artikelopdeling med flere efter hinanden følgende leksikografiske definitioner svarende til behovet for at dække flere angivne kommunikative funktioner. Mht. **reception** kan man foretage følgende overvejelser, som forudsætter forskellige leksikografiske definitioner for ekspert,

semieksperter og lægfolk (eksempler med forslag hertil følger senere i artiklen):

Type 1: Ekspert, der læser en L1-tekst, kan nøjes med en ækvivalent eller en ultrakort leksikografisk definition under brug af de faglige termer, som en ekspert bruger og kender. Normalt vil han slet ikke gøre brug af et leksikografisk opslagsværk. Hvis han alligevel gør det, fordi han i et tilfælde ikke har en tilstrækkelig viden (fx ved en ny term i et nyudforsket delområde), vil han have brug for en omfattende leksikografisk definition.
Type 2: Semiekspert, der læser en L1-tekst, kan nøjes med en kort leksikografisk definition under brug af videnskabelige termer.
Type 3: Lægmand, som læser en L1-tekst, kan nøjes med en kort leksikografisk definition beregnet for en lægmand, uden brug af videnskabelige termer, hvis disse ikke forklares som en del af den leksikografiske definition.
Type 4: Ekspert, der læser en L2-tekst, kan nøjes med en ækvivalent eller en kort leksikografisk definition under brug af de normale videnskabelige termer.
Type 5: Semiekspert, der læser en L2-tekst, kan nøjes med en kort leksikografisk definition under brug af videnskabelige termer.
Type 6: Lægmand, som læser en L2-tekst, kan nøjes med en kort leksikografisk definition beregnet for en lægmand, dvs. uden brug af ikke-forklarede videnskabelige termer.

Tekstproduktion og oversættelse vil vi her undlade at behandle og henvise til fremstillingen i Tarp (2006:57–93). I korthed kan der dog siges, at man også her alt efter brugertype har behov for forskellige typer leksikografisk definition.

Mht. **videnstilegnelse hhv. leksikografisk hjælp ved kognitive behov** vil enhver potentiel bruger søge et leksikografisk værktøj skrevet i det eller de sprog, han behersker bedst. Hvis sådanne værktøjer ikke findes eller ikke er tilgængelige, vil han bruge værktøjer skrevet i andre sprog og her evt. ikke kunne forstå alle enkeltheder. Denne problemstilling vil vi i det følgende kun i ringe grad tage højde for.

Type 1: Ekspert, der sandsynligvis ønsker at få bekræftet sin fagviden; her vil en kort leksikografisk definition under brug af videnskabelige termer være tilstrækkelig. Normalt vil han slet ikke gøre brug af et leksikografisk opslagsværk. Hvis han alligevel gør det, fordi han i et tilfælde ikke har en tilstrækkelig viden (fx ved en ny term i et nyudforsket delområde), vil han have brug for en omfattende leksikografisk definition, som sætter termerne ind i en sammenhæng.
Type 2: Semiekspert, der vil vide noget om et område, han ikke har ekspertviden om. Alt efter vidensbehov vil han ønske sig en kort eller en lang leksikografisk definition for en lægmand eller en semiekspert, delvis under brug af videnskabelige termer.

Type 3: Lægmand, som ønsker at få noget at vide om et område, han ikke ved ret meget om. Alt efter videnbehov vil han have brug for en kort eller en omfattende leksikografisk definition skrevet for lægmænd, hvor fagudtryk forklares undervejs.

Type 4: Ekspert, der af en eller anden grund bruger et leksikografisk opslagsværk på et sprog, han ikke fuldt behersker. Hvis det drejer sig om at få bekræftet sin fagviden, vil en kort leksikografisk definition under brug af fagets termer være tilstrækkelig. Normalt vil han slet ikke gøre brug af et leksikografisk opslagsværk. Hvis han alligevel gør det, fordi han i et tilfælde ikke har en tilstrækkelig viden (fx ved en ny term i et nyudforsket delområde), vil han have brug for en omfattende leksikografisk definition under brug af videnskabelige termer.

Type 5: Semiekspert, der vil vide noget om et område, han ikke har ekspertviden om på et sprog, han ikke fuldt behersker. Alt efter videnbehov vil han ønske sig en kort eller en lang leksikografisk definition for en lægmand eller en semiekspert, delvis under brug af vienskabelige termer.

Type 6: Lægmand, der af en eller anden grund bruger et leksikografisk opslagsværk på et sprog, han ikke fuldt behersker. Han vil alt efter videnbehov have brug for en kort eller en omfattende leksikografisk definition skrevet for lægfolk, dvs. uden brug af ikke-forklarede videnskabelige termer.

Afgrænsningen mellem lægfolk, semieksperter og eksperter er ikke en klassifikatorisk med klare grænser, men en typologisk med flydende overgange. I artiklen ”Das schlaue Buch” (Bergenholtz 1998) opstilles forslag til en ordbog med separate leksikografisk definitioner for lægfolk med behov for en kort leksikografisk definition til receptionshjælp eller videnstilegnelse, for lægfolk med behov for en forholdsvis omfattende videnstilegnelse, og for semieksperter, som i tilfælde af receptionshjælp kan nøjes med den korte leksikografiske definition.

Det første af disse forslag er beregnet til et leksikografisk opslagsværk for lægfolk, dvs. type 6 (hvis de ikke har engelsk som modersmål) eller type 3 (hvis de har engelsk som modersmål), når de ønsker hjælp ved et receptionsproblem:

germ cell
base for sexual reproduction; a fusion of a male and a female germ cell causes the fertilisation of the egg.
–> § 9

Angivelsen af en paragraf henviser til en systematisk indledning i ordbogen, som indeholder en slags indføring i faget molekylærbiologi. Til et leksikografisk opslagsværk for interesserede lægfolk, dvs. type 3, men evt. også for type 6, der ønsker at udvide deres viden om en bestemt molekylærbiologisk term foreslås følgende leksikografiske definitioner:

germ cell
base for sexual reproduction; a fusion of a male and a female germ cell causes the fertilisation of the egg.
Germ cells (or gametes) are cells that possess the haploid number of chromosomes. They are created in special tissues, the gonads. The ovaries are the gonads of females and the testis those of males. The process resulting in germ cells is termed gamete genesis. Fertilisation, a fusion of a male and female germ cell, brings about the zygote, a cell possessing a diploid number of chromosomes. During the embryonic stage this cell can develop so that it creates another individual.
–> gamete, cell, chromosome, meiosis
–> § 9

Til et leksikografisk opslagsværk for semieksperter, dvs. type 2 hhv. 5, behøver den leksikografiske definition ikke nødvendigvis at være længere. I nedenstående tilfælde er det tværtimod for semifagfolk fuldt ud tilstrækkeligt at få at vide, at den pågældende term er uklar og ikke bruges af eksperter:

germ cell
The expression germ cells is sometimes used for gametes, gamete-producing cells, or bacterial spores.
–> gamete, cell, chromosome, meiosis
–> § 9

Andre eksempler viser, at det, når der skelnes mellem artikler for lægfolk og for semieksperter, ikke er et spørgsmål om en lang eller kort leksikografisk definition eller om hjælp til reception eller til videnstilegnelse, men om forklaringssproget. Ved *germcelle* var den leksikografiske definition for semieksperter særlig kort, fordi *germcelle* ikke er et egentligt fagudtryk, ved *gen* har de leksikografiske definitioner for interesserede fagfolk samme kvantitative omfang som for semieksperter, men er i øvrigt meget forskellige:

gene
the basic unit of inheritance transmitted from parent to offspring.
An organism contains many genes – in humans approximately more than 100,000. Each gene has a specific characteristic, e.g. one out of the potential blood groups. In chemical terms genes are small sections of big complex molecules, the nucleic acids. In bacteria these are coiled aggregates and in higher organisms they are constituents of chromosomes.
–> bacterium, chromosome, molecule, nucleic acid
–> § 21

Det må bl.a. betvivles, om lægfolk vil forstå ret meget af artiklen for semifagfolk:

> **gene**
>
> A gene is a DNA sequence encoding a protein, tRNA or rRNA. For eukaryotes a gene can also be defined as a transcribed DNA sequence or transcription unit. In prokaryotes two or more proteins are often encoded in the same transcription unit, and such a transcription unit plus its associated regulatory sequences is termed an operon.
> –> bacterium, chromosome, molecule, nucleic acid
> –> § 21B

Når vi i dette bidrag taler om kvalitet, menes der først og fremmest kvalitet i relation til at opfylde de krav, som det leksikografiske opslagsværks genuine formål, dvs. den eller de antagede leksikografiske funktion(er), indikerer. Under forudsætning af, at den givne leksikografiske definition er korrekt, vil opslagsværket have høj kvalitet, hvis det opfylder følgende tre krav:

(a) Opslagsværket skal have en opbygning, så brugeren hurtigt og sikkert kan navigere sig frem til præcis den information, han har brug for.
(b) Den leksikografiske definition skal være formuleret på en sådan måde, at den intenderede brugergruppe uden store problemer kan forstå definitionen.
(c) Den leksikografiske definition skal indeholde det og kun det, brugeren har brug for for at få dækket sit behov.

Vi har udarbejdet et musikleksikon, hvor vi har forsøgt at opfylde disse krav. Det er et opslagsværk, hvis intenderede brugergruppe ligger på grænsen mellem type 2 og 3. Mere konkret vil det være musikstuderende, musikskoleelever, musikudøvere og alle musikinteresserede, som har behov for hjælp ved læsning af musiktekster eller ønsker at få yderligere viden om musik:

> nogen/ringe fagviden
> nogen/ringe fagsproglig viden
> nogen/stor almensproglig viden

Opslagsværket har to primære funktioner: (1) hjælp til at dække behov ved receptionsproblemer med tekster, hvori der indgår musiktermer; (2) hjælp til at dække kognitive behov for at få mere eller ny partiel eller systematisk viden om grundlæggende musikterminologi. Til (1), dvs.

hjælp til at forstå en tekst, er der valgt en sprogbrug beregnet til lægfolk; til (2), dvs. hjælp til at tilegne sig yderligere viden om en musikterm, er der valgt en sprogbrug, som i stor udstrækning er beregnet til semieksperter.

Vi vil her tage nogle af de termer, vi har nævnt i løbet af bidraget, og vise, hvordan de fremstilles i det konkrete opslagsværk. Vi gør opmærksom på, at udtrykkene ”kort” og ”lang” definition i MUSIKORDBOGEN (2007) ikke er lig med brugen af samme udtryk i GYLDENDALS LEKSIKON (2007). I sidstnævnte leksikon drejer det sig om artikler fra forskellige opslagsværker, som nu er sat sammen i samme database, her drejer det sig om komplementære leksikografiske definitioner. I princippet er den korte definition i MUSIKORDBOGEN (2007) beregnet for brugere, der ønsker receptionshjælp; kort+lang-definitionen er beregnet for brugere, der ønsker at få en relativt udtømmende oplysning om en musikalsk term. Under feltet for søgestrengen forklares ”kort” for brugeren ved følgende tilføjelse: ”hjælp til at forstå en tekst”, ”lang” er hjælp til kognitive behov, behov for en mere omfattende viden om den pågældende musikterm, hvilket forklares som ”hvis du vil vide mere”. I det følgende vil vi præsentere enkelte artikler og her bruge kortformen ”kort” for den kommunikative funktion hjælp til reception og ”lang” for den kognitive funktion hjælp til videnstilegnelse.

kort

> **mbira** en lille håndholdt afrikansk idiofon, som består af nogle metaltunger, der spilles med tommelfingrene, med en lille kasse som resonator
> (MUSIKORDBOGEN 2007)

lang

> **mbira**
> en lille håndholdt afrikansk idiofon, som består af nogle metaltunger, der spilles med tommelfingrene, med en lille kasse som resonator
> Mbira kaldes også tommelfingerklaver. Tungerne kan også være af træ, og lydkassen, der som regel er af træ eller bambus, kan have mange forskellige former. Det kan også være en kalabas. Mbiraen findes i store dele af Syd- og Østafrika. Den er nationalinstrument i Zimbabwe og bruges af Shonafolket i religiøs sammenhæng. Man finder den også under betegnelsen ikembe, og den ledsages ofte af rasleinstrumentet hosho, en kalabas fyldt med frø. Atter andre betegnelser er sansa og kalimba.
> se også: idiofon
> synonym: sansa
> flere oplysninger:
> http://www.peterepstein.com/pages/321_instruments_africa.html

Illustration:

(MUSIKORDBOGEN 2007)

For den ordbogsbruger, som ser eller hører udtrykket *mbira*, er den korte leksikografiske definition tilstrækkelig til at komme videre i teksten. Den lange leksikografiske definition kan udvides ved klik på de forskellige links, hvor internetadressen i dette tilfælde fører til, at man kan komme til at høre lyden af instrumentet. Som det ses, kan den lange leksikografiske definition ikke stå alene, den forudsætter den korte og er en fortsættelse af denne. Ud over, at henvisningerne under den lange leksikografiske definition er links, kan man fx være kommet frem til mbira, hvis man har søgt på kalabas, som er en bestanddel af mange tredjeverdens musikinstrumenter.

Ved det næste eksempel foreligger der polysemi

kort

metallofon
1 fællesbetegnelse for idiofoner af metal som fx bækken og gong
2 et instrument, som er sammensat af metaldele
(MUSIKORDBOGEN 2007)

lang

metallofon
1 fællesbetegnelse for idiofoner af metal som fx bækken og gong
se også: idiofon

> 2 et instrument, som er sammensat af metaldele
> Udtrykket bruges også specielt om stavspil med metalstave som fx xylofon, hvor hver stav i sig selv er en idiofon.
> se også: gendèr, stavspil, xylofon
> (MUSIKORDBOGEN 2007)

Begge artikler er overbliksartikler, som ikke går i detaljer, idet metallofoner kan have mange forskellige udformninger. På den måde undgår man fejl og unøjagtigheder, som de forekommer i flere ordbøger og leksika, fx:

> **metallo'fon** (græsk): musikinstrument, bestående af metalplader af forskellig længde og med hver sin tone; betjenes med en lille hammer.
> (ASCHEHOUGS LEKSIKON 2007)

Hertil kan siges følgende: Metallofon er ikke en betegnelse for et specielt musikinstrument, men for en gruppe af beslægtede instrumenter. En metallofon består desuden langtfra altid af metalplader i forskellige længde og spilles langtfra altid med små hamre; det gælder fx for de to metallofoner gong og bækken.

En tilsvarende unøjagtighed i form af angivelse af detaljer, som ikke generelt gælder for metallofoner, findes i en ny dansk ordbog:

> **metallofon** musikinstrument bestående af metalplader der anslås med hammer eller kølle, fx et klokkespil el. en vibrafon
> (DEN DANSKE ORDBOG 2003–2005)

Hertil kan igen indvendes, at en metallofon ikke altid består af metalplader, men lydgiveren er af metal. Som eksempel ville gong have været bedre, vibrafon er problematisk, da den er forsynet med elektromotor. Den pågældende ordbog har forsøgt at skrive en lang leksikografisk definition i kort form, men har uddraget specielle elementer, som fordrejer udtrykkets almene betydning.

I følgende eksempel er ingen af definitionerne særlig lange, men synonymet er link til et opslag med mere udførlig leksikografisk definition:

kort

> **basso continuo** ***latin*** oversættes med: fortsat bas
> (MUSIKORDBOGEN 2007)

lang

basso continuo ***latin*** oversættes med: fortsat bas
Det drejer sig om et andet ord for barokkens akkompagnementspraksis, generalbas.
synonym: generalbas
(MUSIKORDBOGEN 2007)

Den lange leksikografiske definition er således rent grafisk meget kort med et link til generalbas, hvor man kan finde de nøjagtige oplysninger, alt efter om man har brug for receptionshjælp eller ønsker at vide noget mere om basso continuo hhv. generalbas:

kort

generalbas en form for instrumentalt akkompagnement, som opstod omkring år 1600 og var fremherskende indtil midten af det 18. årh.
(MUSIKORDBOGEN 2007)

lang

generalbas en form for instrumentalt akkompagnement, som opstod omkring år 1600 og var fremherskende indtil midten af det 18. årh.
Et ensembles dybeste stemme blev udført af et eller flere dybe melodiinstrumenter sammen med et tasteinstrument/ akkordinstrument. Deres stemmer kaldes tilsammen basso continuo. Basstemmen blev forsynet med cifre, som angav, hvilke treklangsomvendinger og tilføjede toner akkordinstrumentet skulle udføre. Hvis der ikke stod nogen angivelse, skulle grundtreklangen på den pågældende tone spilles. Alterationer kunne angives ved tilføjede fortegn.

Generalbasprincippet er kun tænkeligt på baggrund af monodiens homofone satsteknik. Det bygger på en kombination af interval- og harmonilære, men også på en grundlæggende improvisatorisk tradition, som stammer fra det 16. årh. Akkordernes beliggenhed bestemmes af den continuospilleren, som også kan tilføje ornamenter og udføre akkordbrydninger. Resultatet har været afhængigt af den herskende tid og stil, men som regel drejede det sig om en fir- eller femstemmig sats, hvor stemmeføringsreglerne blev friere, jo flere stemmer der var. I vore dage, hvor man ikke kan forvente, at akkompagnatørerne kender til den gamle praksis, udgives værkerne gerne med en udskrevet akkordsats, et såkaldt klaverudtog, som ikke må forveksles med et obligat akkompagnement, dvs. en akkompagnementssats, som den pågældende komponist selv har komponeret og udskrevet.
se også: barok, monodi

Illustration:

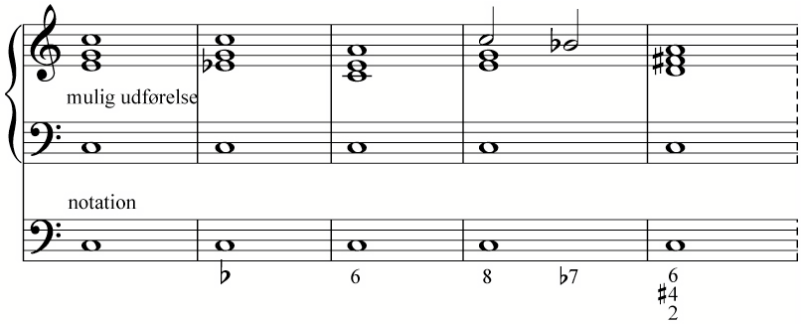

(MUSIKORDBOGEN 2007)

Den leksikografiske definition i den forhen kritiserede danske ordbog er her beundringsværdigt kort og præcis:

> **generalbas** akkompagnerende basstemme forsynet med becifringer □sær udført i barokmusik
> (DEN DANSKE ORDBOG 2003–2005)

Derimod har både DEN STORE DANSKE ENCYKLOPÆDI (2004) og ASCHEHOUGS LEKSIKON (2007) lange leksikografiske definitioner, som i deres udførlighed og syntaktiske kompleksitet ikke gør dem særlig egnede som hjælpemiddel ved et receptionsproblem. Man kunne ganske vist have nøjedes med at læse det første substantiv med dertil hørende ledsætning. Men det kan brugeren kun nøjes med, hvis han allerede kender betydningen, og i det tilfælde har han ikke noget receptionsproblem og slår ikke op i opslagsværket. De to følgende artikler er derfor bedst egnede til videnstilegnelse – med den nævnte indskrænkning, at sproget er noget tungt:

> **generalbas** basso continuo; akkompagnementsmetode, hvor en melodistemme ledsages af akkordspil på cembalo, lut eller lignende over en i noder noteret basstemme; akkorderne er kun antydet ved becifring, således at der inden for den harmoniske ramme hersker en vis improvisatorisk frihed, der stiller store krav til akkompagnatøren. Var en fremherskende stil i baroktiden; senere blev øvelser i generalbasspil et led i undervisningen i harmonilære.
> (ASCHEHOUGS LEKSIKON 2007**)**

> **generalbas** generalbas, basso continuo, musikalsk notationssystem og akkompagnementspraksis, der indgår centralt i hovedparten af barokmusikkens genrer og kompositionsteknikker. Selve princippet opstod i Italien omkring 1600 i direkte tilknytning til monodien. Det består af en noteret fortløbende basstemme, der er forsynet med tal og tegn som

> vejledning for akkordlægningen. Tallene angiver, om der skal spilles grundakkord, sekstakkord, septimakkord osv., mens kromatiske afvigelser markeres med streger eller løse fortegn.
>
> Talrige enkeltheder vedrørende akkordspillet er overladt til den udøvendes kunnen, smag og fantasi, på samme måde som det kendes fra spil med moderne becifring. I ensemblesammenhæng spilles bassen almindeligvis af en dyb stryger eller blæser, mens akkorderne udføres på cembalo, orgel, lut e.l.
>
> (DEN STORE DANSKE ENCYKLOPÆDI 2004**)**

Herunder sammenlignes leksikografiske definitioner til den term, som ovenfor førte til det ufrivilligt morsomme citat fra den lille norske MUSIKKORDBOKEN (1992), *inversion*. Udtrykket har voldt vanskeligheder i alle undersøgte ordbøger. MUSIKORDBOGEN 2007 har valgt at beskrive udtrykket som polysemt, således at betydning 2 får sin lange leksikografiske definition svarende til synonymet *modbevægelse*.

kort

> **inversion**
>
> **1** omvending
>
> **2** modbevægelse
>
> (MUSIKORDBOGEN 2007)

lang

> **inversion**
>
> **1** omvending
>
> I forbindelse med fugaen siger man fx, at et tema optræder i omvending, hvis dets intervaller lægges om inden for oktaven, dvs. en nedadrettet kvint bliver til en opadrettet kvart. I nogle tilfælde bevares intervallernes størrelse, således at en opadgående lille terts bliver til en nedadgående lille terts, altså en slags spejlvending af det tematiske materiale. I seriel musik er inversion normalt betegnelsen for brug af tolvtonerækken med modsatrettede intervaller.
>
> Denne satsteknik blev brugt første gang af Arnold Schönberg (1874–1951) i det første værk med konsekvent seriel teknik, Klaversuiten fra 1921–23.
>
> synonym: modbevægelse [2], omvending [1]

Illustration:

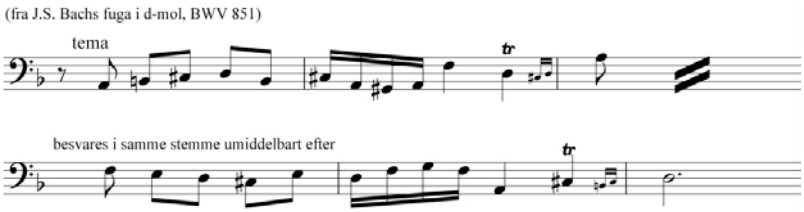

2 om forholdet mellem to stemmer, hvis melodier forløber enten fra hinanden eller imod hinanden
synonym: modbevægelse [1]
(MUSIKORDBOGEN 2007)

Ingen af de undersøgte ordbøger definerer *inversion* som polysem. DEN DANSKE ORDBOG (2003–2005) har til dette lemma ingen særlig musikbetydning, og opslaget i ASCHEHOUGS LEKSIKON (2007) besværliggøres betydeligt af, at det prøver at forklare termen i alle mulige fagsprog på en gang. Det gøres ikke bedre af, at den leksikografiske definition til den musikalske term er unøjagtig (inversion forekommer ikke kun i seriel musik, og *spejlvending* er en noget kryptisk betegnelse, hvis den anvendes uden yderligere forklaring):

inversion (latin): omdrejning; omvendt tilstand eller stilling. Omvendt ord- eller ledstilling, f.eks. ”gammel er hun” i stedet for ”hun er gammel”. I lægesprog dels betegnelse for homoseksualitet, dels for en omdrejning af et kromosomstykke, så at dets gener ligger i omvendt rækkefølge. Geometrisk set danner punktsystemerne ABCD... og abcd... en inversion, hvis linjerne Aa, Bb, Cc... går gennem samme punkt O (inversionscentrum) og OA·Oa = OB·Ob = OC·Oc = en konstant (inversionspotensen). I seriel musik er inversion en spejlvending af et musikstykkes grundlæggende toneserie.
(ASCHEHOUGS LEKSIKON 2007)

DEN STORE DANSKE ENCYKLOPÆDI (2004) indeholder en alvorlig fejl, da springet C–G (en kvint) netop ikke er det samme interval som G–C (en kvart). Hvis der menes C–G opad over for G–C nedad, er eksemplet forkert anvendt, idet udgangstonen burde have været den samme, dvs. det burde så have været *springet C–G (op) bliver til C–F (ned)*. Men der er dog en henvisning til et nodeeksempel andetsteds, og inversion er en term, som allerbedst forklares med et nodebillede:

> **inversion** inversion, (af lat. inversio, af invertere 'vende om'), i musik ændring af et temas intervaller, således at opadgående bevægelse bliver nedadgående og omvendt, dog med bevarelse af intervallernes størrelse (fx omvendes springet C–G til G–C). Inversion er almindelig i polyfon musik (kanon, fuga) og anvendes også i bl.a. tolvtonemusik. Se nodeeksempel til augmentation (nederst).
> (DEN STORE DANSKE ENCYKLOPÆDI 2004)

MUSIKORDBOGEN (2007) giver ud over en kort leksikografisk definition til receptionshjælp og en lang til udførligere oplysninger også systematiske oplysninger med en henvisning til den integrerede systematiske oversigt over musikteoretiske sammenhænge, som bedst forklares netop systematisk i form af en lille musikteoretisk oversigt.

kort

> **notation** det at nedskrive musik i en nodetekst
> (MUSIKORDBOGEN 2007)

lang

> **notation** det at nedskrive musik i en nodetekst
> Nodeskriftens udvikling hænger tæt sammen med den musik, den skal gengive. Noderne til den tidlige kirkemusik gik fx grundlæggende ud fra tredelingen af nodeværdierne som symbol på treenigheden. Efter år 1600, hvor kirkemusikkens altdominerende rolle er udspillet, deles noderne i to, mens treslagsnoden kræver særtegn. Især efter 1920 har komposition med microtoner og tolvtonerækker vist den såkaldt moderne nodeskrifts begrænsninger, da den er tilpasset det diatoniske skalasystem og den dur-mol-tonale harmonik. Og uanset hvor mange tegn, man søger at præcisere nodernes betydning med, vil der altid være mulighed for, at forskellige tider og personer interpreterer dem forskelligt.
> se også: nodeskrift, nodesystem
> flere oplysninger: § 1,
> http://www.ccarh.org/courses/253/link/
> (MUSIKORDBOGEN 2007)

Den lange leksikografiske definition forsøger at vise, hvordan den nuværende nodeskrift er blevet udviklet gennem musikhistorien i vekselvirkning med den musik, den har skullet fastholde. Under "flere oplysninger" er der linket til ordbogens systematiske afsnit, hvor § 1 forklarer notationssystemet, som det traditionelt har været brugt indtil i dag, og til

en internetside, hvor der fortælles om andre notationssystemer og forsøg på at udvikle og tilpasse de forhåndenværende. Indholdet på internetadressen illustrerer forskellige mere eller mindre kuriøse forsøg på at sprænge grænserne for notation, som ofte blot er tilpasset den eller de specielle kompositioner, de er opfundet til. Eller det bliver vist, hvordan symbolskrift tilpasses specielle instrumenter. Og endelig indeholder siden utallige links til videre uddybning.

Morale

Ingen er uden fejl og dadel. Det gælder også for ordbøger, leksika og encyklopædier, kort sagt for alle leksikografiske opslagsværker. Direkte fejl er ikke så sjældne, som de fleste brugere af opslagsværker antager. De går ud fra, at de spørger et orakel, som kender det korrekte svar. Fejlene er ganske vist irriterende og også genstand for den nødvendige kritik i de alt for få nøjagtige anmeldelser, der findes. Men det virkeligt metaleksikografisk interessante er at diskutere de funktionsrelevante leksikografiske definitioner, både mht. forklaringssprog i relation til de intenderede brugeres vidensforudsætninger og i relation til brugerens behov for hjælp. Disse to hovedelementer i al leksikografisk teori er betydeligt vigtigere end den førnævnte fejlprocent, og også vigtigere end en ofte antaget eller påstået fuldstændighed. For man kan vende det om og sige, at en hvilken som helst leksikografisk definition er ufuldstændig, hvis man som ideal vil oplyse alt om et lemma. Kvalitetsbedømmelse, det er tesen i bidraget, kan også i forhold til en antaget fuldstændighed kun foretages under hensyntagen til brugertypen og dennes forudsætninger og de behov, som det leksikografiske værk ønsker at dække, fx hjælp ved receptionsproblemer, tekstproduktionsproblemer, oversættelsesproblemer eller videnstilegnelsesproblemer.

Litteratur

Anderson, Nate 2006: Experts rate Wikipedia's accuracy higher than non-experts. I: *Arts Technica*. (http://arstechnica.com/news.ars/post/20061127-8296.html) (februar 2007)

ASCHEHOUGS LEKSIKON 2007 = *Aschehougs Leksikon.* (http://www.aschehougsleksikon.dk)

Bergenholtz, Henning 1994a: Faglige oplysninger i monolingvale betydningsordbøger. I: *LexicoNordica 1,* 13–26.

Bergenholtz, Henning 1994b: Hvorfor ikke skrive af? Anmeldelse af: Leiv Flisnes: Musikkordboken. [Oslo]: Tano 1992. I: *LexicoNordica 1*, 249–251.

Bergenholtz, Henning 1998: Das Schlaue Buch. Vermittlung von Informationen für textbezogene und textunabhängige Fragestellungen. I: *Symposium on Lexicography VIII. Proceedings of the Eighth International Symposium on Lexicography May 2–5, 1996 at the University of Copenhagen;* ed. by Arne Zettersten/Jens Erik Mogensen/Viggo Hjørnager Pedersen. Tübingen: Niemeyer, 93–110.

Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1996: Enzyklopädische Informationen in Wörterbüchern. I: *Theorie der Semantik und Theorie der Lexikographie.* Hrsg. von Nico Weber. Tübingen: Niemeyer, 168–182.

Chesney, Thomas 2006: An empirical examination of Wikipedia's credibility by Thomas Chesney. I: *First Monday*, 11, 11 (November 2006) (http://firstmonday.org/issues/issue11_11/chesney/index.html) (februar 2007)

DEN DANSKE ORDBOG 2003–2005 = *Den Danske Ordbog. Bind 1–6.* København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.

DEN STORE DANSKE ENCYKLOPÆDI 2004 = *Den Store Danske Encyklopædi*. CD-ROM edition, København: Gyldendal.

DUDEN GWDS[3] 1999 = *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden.* 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Mannheim/ Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.

Experts Rate Wikipedia's Accuracy Higher Than Non-experts (2006): 889 forskellige meningsytringer om Chesney (2006) på adressen: http://www.digg.com/software/Experts_Rate_Wikipedia_s_Accuracy_Higher_Than_Non_experts (februar 2007)

Finin, Tim 2006: On evaluating the credibility of Wikipedia articles. I: http://ebiquity.umbc.edu/blogger/2006/11/23/on-evaluating-wikidedias-credibility/ (februar 2007)

GENTEKNOLOGISK ORDBOG 1992 = Uwe Kaufmann/Henning Bergenholtz: *Genteknologisk ordbog***.** *Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gad.

GYLDENDALS LEKSIKON 2007 = *Gyldendals online Leksikon* (http://www.gyldendalsleksikon.dk/leksikon/leksikon.htm) (februar 2007)

MUSIKKORDBOKEN 1992 = Leiv Flisnes: *Musikkordboken.* [Oslo]: Tano.

MUSIKORDBOGEN 2007 = Inger Bergenholtz i samarbejde med Richard Almind og Henning Bergenholtz: *Musikordbogen*. Århus: Handelshøjskolen i Århus. (www.musikordbogen.dk)

NORSK ORDBOK 1994 = *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* Band III. Flusker–Gigla. Red. av Reidar Bø/Arnbjørg Hageberg/Laurits Killingbergtrø/Sigurd Norlie/ Gunnar Pedersen. Oslo: Det Norske Samlaget.

NORSK RIKSMÅLSORDBOK 1995 = *Norsk Riksmålsordbok.* Utgitt av det norske akademi for sprog og litteratur. Utarbeidet av Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Noreng. Bind V. Første tilleggsbind *A–hogstplass*. Bind VI. Annet tilleggsbind *hohenstaufer–å–y*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

POLITIKENS MUSIKORDBOG 1995 = Inger Bergenholtz: *Politikens musikordbog*. København: Politikens Forlag.

SOUTH AFRICAN MUSIC DICTIONARY 2000 = *Suid-Afrikaanse Musiekwoordeboek. South African Music Dictionary.* Saamgestel deur'n Hersieningskommissie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns in samewerking met die Nasionale Terminologiediens. Hoofredakteurs Reino Ottermann, Maria Smit. Bygestaan deur Izak Grove, Winfried Lüdemann, Heinrich van der Mescht, Caroline van Niekerk. Tweede, hersiene en vermeerderde uitgawe. Kaapstad: Pharos.

Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikkeviden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi.* Vol. 1–2. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Center for Leksikografi.

Wierzbicka, Anna 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis.* Ann Arbor: Karoma.

Wikipedia engelsk (http://en.wikipedia.org/wiki) (december 2006)

Henning Bergenholtz
professor
Center for Leksikografi /
Department of Afrikaans and Dutch
Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet /
University of Stellenbosch
DK 8210 Århus / SA 7602 Stellenbosch
hb@asb.dk / hjbergen@sun.ac.za

Inger Bergenholtz
cand.phil. og pianist
Musikskolen i Kolding
Riis Toft 12A
DK 6000 Kolding
ibenholtz@mail.dk

Lars Törnqvist

Språklig och encyklopedisk information i fackordlistor på Internet

In recent years, a great number of dictionaries have been published free of charge on the Internet, general language dictionaries as well as LSP dictionaries. This paper deals with LSP dictionaries published by authorities, associations, companies and single persons, containing anything between ten and more than a thousand headwords. The authors are typically technical experts without any linguistic knowledge. These dictionaries are well worth studying for two reasons. Firstly, they give an overview of actual LSP usage not available in other ways; secondly, they give a general image of the non-lexicographers' views on dictionaries.

Typologically, the dictionaries are extremely heterogenous, but they can be sorted into two main categories: simple glossaries and explaining dictionaries. The simple glossaries contain equivalents in two or more languages without any comments on grammar or meaning. Most of them are made for one special type of text, e.g. source documents for genealogists. The explaining dictionaries are in most cases included in larger websites, explaining the the terminology used in other pages of the same site. The aim of these dictionaries is to give the customers or clients knowledge on the terminology in order to facilitate communication, e.g. in ordering envelopes from a printer or asking for subsidies from a government authority. The definitions in these dictionaries often seamlessly turn into encyclopaedic articles. Explicit information on linguistic properties such as part of speech, flexion or pronunciation is hardly ever present in any Internet LSP dictionary.

Bakgrund

Sedan år 2001 driver jag Thesaurus Lex webbplats som är inriktad på information om ordböcker (”Thesaurus Lex – Ordböcker och lexikon på Internet”). Webbplatsen startades för att sprida information om hyperlexikonprojektet Thesaurus Lex, som presenterades vid den nordiska lexikografikonferensen 2001 (Lange & Törnqvist 2003). För att komplettera informationen på webbplatsen lade jag upp länkar till redan existerande elektroniska ordböcker på Internet, och dessa länkar kom snabbt att dominera innehållet. För närvarande finns ungefär 500 länkar till ordböcker som är fritt tillgängliga på nätet. Webbplatsen har mellan 1000 och 2000 besök per dag.

De ordböcker som oftast söks på länksidorna är de tvåspråkiga översättningsordböckerna, närmast följda av de enspråkiga ordböckerna. De mest eftersökta språken är enligt sökstatistiken i tur och ordning

engelska, franska, spanska, tyska och latin. På tredje plats kommer fackordböckerna, som är den mest innehållsrika avdelningen med länkar till mer än 200 ordböcker.

Ordböcker publicerades tidigt på Internet (Carr 1997), och antalet ökar ständigt. För att inte drunkna i mängden har jag i den här studien valt att koncentrera mig på ett delområde, nämligen fackordböcker med svenska som huvudspråk. Allmänspråkliga ordböcker på webben är i regel baserade på pappersordböcker från stora förlag, och de är ganska traditionellt uppbyggda. Bland fackordböckerna finner man däremot ett brett spektrum av utgivare och presentationsformer. Eftersom dessa ordböcker i regel är ganska små – de har sällan mer än några hundra uppslagsord – finns stort utrymme för experimenterande. De allra flesta fackordböckerna är sammanställda av folk som är kunniga inom sina respektive ämnesområden men saknar kunskaper inom lexikografi. Detta medför naturligtvis att det vimlar av dåliga ordböcker på webben. På de nämnda länksidorna finns dock bara ordböcker som har bedömts vara tillräckligt välgjorda för att ha ett värde för läsaren.

FIGUR 1. Thesaurus Lex länksamling i juni 2007

Varför studera detta?

Det finns flera skäl att studera just fackordböckerna på Internet närmare.

För det första ger dessa fackordböcker tillsammans en bättre överblick än tidigare över ordförrådet inom olika fackspråk. Webbpubliceringen gör det praktiskt möjligt för vilken fackman som helst att publicera en enkel ordlista över sitt område, och på så sätt får omvärlden tillgång till ord och uttryck som aldrig tidigare har varit tillgängliga utanför snäva fackmannakretsar.

För det andra ger webbordböckerna bättre tillgång till levande språkbruk. De tryckta fackordböcker som finns tillgängliga är ofta utgivna för många år sedan och återger den tidens språk, medan det levande språkbruket har förändrats i takt med den tekniska utvecklingen. Dessutom återger terminologistandarder och andra terminologiska ordlistor ibland ett rekommenderat språkbruk som inte alltid har kommit att tillämpas.

För det tredje ger ordböcker gjorda av amatörer en bild av icke-lexikografers uppfattning om lexikon. Ett studium av urvalsprinciper och presentationssätt inom denna folklexikografi kan ge mycket värdefull information för den som skall utforma nya ordböcker som är bättre anpassade till läsarnas behov.

Varifrån kommer ordlistorna?

Utgivarna av webbpublicerade fackordböcker bildar ett brett spektrum från myndigheter till privatpersoner. Här är några få exempel.

Myndigheter. Ofta utarbetar myndigheterna ordlistor för internt bruk, vilka publiceras på deras intranät. Ibland görs sådana ordlistor allmänt tillgängliga för att underlätta informationsutbytet med andra organisationer. Ett exempel på detta är Jordbruksverkets interna översättningsordlista (Jordbruksverket, ”Termlista svenska-engelska”).

Branschorganisationer. Många branschorganisationer har sedan gammalt strävat efter att etablera ett enhetligt fackspråk genom att publicera tryckta ordlistor, antingen separat eller som avsnitt i handböcker. Genom att lägga ut sådana ordlistor på Internet når de inte bara sina medlemmar utan även medlemmarnas kunder. Ett exempel på detta är Svenska Antikvariatföreningens ordlista (Palm, ”ABC för boksamlare”) som närmast vänder sig till antikvariatkunder.

Företag. En del företag gör korta ordlistor för att förklara de fackuttryck som används på den egna webbplatsen. Ett exempel är

ordlistan över dammsugartermer hos Dammsugarpåsar.NU (”Dammsugarpåsordlistan”).

Lärare och forskare. Lärare på gymnasie- och högskolenivå sammanställer ibland ordlistor över det egna ämnets facktermer som komplement till läroböckerna (Jansson, ”Liten historisk-geografisk ordlista”).

Studenter. Examensarbeten görs ibland i form av ordböcker som publiceras på webben. Ett exempel på detta är en inventering av narkotikaslang gjord vid Polishögskolan (Holmén, ”Pundartugg: Narkotikarelaterade slanguttryck”).

Entusiaster. En stor del av författarna till fackordlistor på webben är folk med specialintressen som vill sprida kunskap om dessa. Det förekommer att ordlistorna utarbetas gemensamt inom en förening (”Isordlista”), men det vanligaste är att de sammanställs av enskilda personer och läggs ut på deras egna webbplatser (Långström, ”Telefonordlista med historisk slagsida”).

Många av ordböckerna har tagits oförändrade ur läroböcker, kataloger och andra tryckta publikationer, eventuellt uppdaterade med korrigeringar och tillägg. Andra ordlistor har sammanställts direkt för webbpublicering. Ibland har de tillkommit genom kollektiv insamling, vanligen med en redaktör som ansvarar för det slutliga urvalet. Genom ett sådant arbetssätt kan en ordlista snabbt komma upp i stort omfång, och med en kunnig redaktör kan man upprätthålla acceptabel kvalitet. Ett exempel på detta är ordlistan över informell järnvägsterminologi (Törnqvist, ”Järnvägsslang”), som har 106 namngivna bidragsgivare. Eftersom jag själv är redaktör för denna ordlista kan jag avslöja att åtskilliga inskickade bidrag har refuserats och många ordförklaringar fått skrivas om fullständigt för att uppfylla kvalitetskraven.

För vem görs ordlistorna?

Det är oftast inte utsagt vilken målgrupp som fackordböckerna vänder sig till, men vissa slutsatser kan man ändå dra av deras utformning och det sammanhang de förekommer i.

Man kan urskilja två huvudgrupper av tänkta användare. Den ena är kolleger och blivande kolleger inom ett yrke eller ett fritidsintresse. Den andra är kunder och klienter. Ordlistor för kolleger ges ofta ut av föreningar och privatpersoner, medan ordlistor för blivande kolleger ges ut av skolor och branschorganisationer. Ordlistor för kunder och klienter publiceras ofta av myndigheter, företag och branschorganisationer.

Varför görs ordlistorna?

Varje ordlista har sitt speciella syfte. Det är svårt att dela in dem i några få tydligt avgränsade grupper med avseende på ändamål, inte minst därför att en enskild ordlista kan fylla flera olika funktioner. Följande indelning är därför bara en grov skiss.

Orientera om fackområdet. En ordlista är ett enkelt sätt att ge en översikt över de grundläggande begreppen inom ett område. Sådana ordlistor innehåller ofta faktainformation utöver de rena ordförklaringarna. Ett exempel är orgelordlistan (Berglund, ”Magnus orgelsidor”) som förklarar orglarnas uppbyggnad och funktion.

Underlätta kommunikation. Orientering om fackspråket underlättar kommunikationen mellan företag och kunder. Detta är särskilt viktigt när det är fråga om tillverkning av produkter på beställning (”Harry Kuvert ordlista”) eller köp av stora objekt (”FMFs Ordlista för köpare och säljare av bostäder”). I dessa fall är det vanligt med terminologiskt eller encyklopediskt inriktade definitionsordlistor.

Underlätta textförståelse. Tvåspråkiga fackordlistor är nödvändiga när man skall läsa texter på främmande språk, oavsett om det rör sig om släktforskning eller matematik.

Underlätta eget arbete. Dokumentation av översättningsekvivalenter är ofta till stor nytta inom stora organisationer där många personer arbetar med liknande texter.

Dokumentera språkbruk. Dokumentation av existerande språkbruk är grunden för all lexikografi, både definitionsinriktad och översättningsinriktad. Dokumenterande ordlistor kan ha ganska enkla förklaringar och innehåller ofta uppgifter om förekomst och bruklighet (”Isordlista”, Törnqvist, ”Järnvägsslang”).

Standardisera språkbruk eller begreppsbildning. Ett enhetligt språkbruk inom en hel samhällssektor ger bättre kommunikation mellan olika företag och institutioner. I synnerhet sjukvårdssektorn och bygg- och fastighetssektorn har ägnat stora resurser åt detta. Här är terminologiska ordlistor det normala (”Socialstyrelsens termbank”, ”Förvaltningsinformation 2000 – Ordlista”).

Göra reklam. En bra ordlista kan locka besökare till den egna webbplatsen, bland annat genom att uppslagsorden fångas upp av sökmotorer. Denna funktion utnyttjas gärna av företag och intresseorganisationer.

Dela med sig av kunskap och entusiasm. Om man är engagerad i en hobby eller ett intresseområde vill man självklart dela med sig av sina

specialkunskaper. Här blir ordlistorna oftast encyklopediskt inriktade (Möller, ”Amerikansk järnvägsordlista och faktabank”).

Typer

Fackordlistorna på nätet kan indelas i två huvudtyper: enkla gloslistor och förklarande ordlistor. Det förekommer hybrider mellan dessa typer, men de är förvånansvärt ovanliga.

De enkla gloslistorna har sin förebild i de gloslistor som brukar finnas i läroböcker. De består i princip av en tabell med en kolumn för varje språk. I sin enklaste form består de av två kolumner med ekvivalenta ord utan några som helst kommentarer. Nedanstående utdrag ur ”Svensk-finsk ordlista för släktforskare” är ett exempel på en mycket enkel ordlista där man helt enkelt har lagt in svenska ord i de böjningsformer som förekommer i aktuella texter och angett motsvarande finska form. I all sin enkelhet är ordlistan väl anpassad för sitt ändamål, nämligen att underlätta finskspråkiga släktforskare att läsa svenskspråkiga folkbokföringsdokument. Eftersom svenska var det enda administrationsspråket i Finland fram till mitten av 1800-talet finns det stort behov av sådana ordlistor.

adoptera	adoptoida
adoption	adoptio
adoptivbarn	ottolapsi
adoptivförälder	ottovanhempi
arkiv	arkisto
barn	lapsi
barnbok	lastenkirja
befolkningsregister	väestörekisteri
Befolkningsregistercentralen	Väestörekisterikeskus
begrava	haudata
begravd	haudattu
begravdes	haudattiin
begravning	hautaaminen
begravningslängd	haudattujen luettelo

FIGUR 2. Utdrag ur ”Svensk-finsk ordlista för släktforskare”, en enkel gloslista

Vissa gloslistor har en extra kolumn för kommentarer, till exempel om ordklass eller begränsat användningsområde. Tvåspråkiga gloslistor är vanligast, men flerspråkiga förekommer också. Ordlistor över artnamn

på fåglar och fiskar innehåller ofta fyra eller flera språk, däribland alltid latin. Ett typiskt exempel är ”Fågelnamn på åtta språk”, som upptar fågelarter som har setts i Falsterbo.

En mer utvecklad gloslista är Graneli, ”Engelsk-svensk ordlista för högskolematematiken”. Syftet med denna ordbok är att lära ut svenskt matematiskt fackspråk till studenterna vid Luleå tekniska universitet, där praktiskt taget all kurslitteratur är på engelska. När man skall lära sig ett fackspråk är det viktigt att man inte bara lär sig själva facktermerna utan även vanliga fraser och konstruktioner. Därför innehåller den här ordboken ett rikt urval av fraser, inte minst verbfraser. Ordklassmarkeringen för verb består helt enkelt av infinitivmärket *to*.

applied mathematics	tillämpad matematik
to **apply**	tillämpa, använda, ansöka
to **apply** an operator	använda en operator
to a function	på en funktion
approach	tillvägagångssätt, förfarande
to **approach**	närma sig
to **approach** infinity	gå mot oändligheten
as *x* **approaches** *a*	när *x* går mot *a*
reverse **approach**	omvända förfarandet
appropriate	lämplig, passande
to **approve**	godkänna, bekräfta
approximate	näraliggande, ungefärlig, förenklad, liknande
approximate value	närmevärde, approximation

FIGUR 3. Utdrag ur Graneli, ”Engelsk-svensk ordlista för högskole-matematiken”, en mera utvecklad översättningsordlista

De förklarande ordlistorna innehåller definitioner av ett eller annat slag som beskriver uppslagsordets betydelse. Utöver detta innehåller de ofta encyklopedisk information. En stor del av de förklarande ordlistorna är enspråkiga. En del anger motsvarigheter på ytterligare ett språk, vanligen engelska. Det förekommer också förklarande ordlistor med ekvivalenter på flera språk. Förebilder till de förklarande ordlistorna är ordförklaringsavsnitt i läroböcker och handböcker samt terminologiska ordböcker och encykopedier.

Induktionsrulle – Spole med två eller flera lindningar, dvs en transformator, vanligen taltransformator.
Induktionsspole – Spole med en lindning, drossel.
Induktor – växelströmsgenerator, ofta vevad för hand, avsedd att aktivera ringklocka.
Jack – honkontakt för anslutning av telefonapparater och i växelbord. Böjningsformer: jacken, jackar, jackarna. Ej att förväxla med det jack som man får i huvudet när man slår sig. Jfr propp.
Klaff – elektromagnetisk anordning som ger visuell signal (t ex visas vitt fält i stället för svart) när den aktiveras av ström genom elektromagneten. Signalen kvarstår efter att strömmen upphört, varför klaffen måste återställas på annat (mekaniskt) sätt. Jfr blänkare.
Kodväljare – hos L M Ericsson en vidareutveckling av koordinatväljaren. Användes i några s k programminnesstyrda stationer, men blev pga elektronikens utveckling snabbt omodern.

FIGUR 4. Utdrag ur Långström, ”Telefonordlista med historisk slagsida”, en förklarande ordlista som innehåller mycket encyklopedisk information

Språklig eller encyklopedisk?

Traditionellt brukar man skilja mellan ordböcker och encyklopedier. Ordböckerna innehåller information om språkliga egenskaper, såsom stavning, böjning, kollokationer, bruklighet, etymologi, ekvivalenter och extension. Encyklopedier innehåller däremot information om företeelser i världen. När man betraktar fackordlistorna på webben kan man fråga sig om denna gränsdragning är meningsfull. Bortsett från de enkla gloslistorna (som ju bara innehåller språkliga ekvivalenter) är det få webbordlistor som helt håller sig på ena sidan om gränsen. Snarare är det så att ju fylligare ordboksartiklarna är, desto mer innehåller de av både språklig och encyklopedisk information. Den mest faktainriktade ordlistan i hela samlingen, den amerikanska järnvägsordlistan (Möller, ”Amerikansk järnvägsordlista och faktabank”) är också den som innehåller i särklass mest uppgifter om böjning, etymologi, uttal, bruklighet och språklig variation.

Cab-forward engine – ånglok med hytten främst i körriktningen; i USA huvudsakl. använda på Southern Pacific. Loken var uppbyggda som ett vanligt lok, fast ”backgående” och med tendern kopplad mot skorstensänden. Alla amerikanska Cab Forwards var stora Malletlok på 250–350 ton eller mera. Systemet, som avsåg att minska lokpersonalens besvär av röken i långa tunnlar, började införas strax innan lagstiftning infördes om oljeeldning på alla lok i Kalifornien. En stor del av SP:s godstrafik kördes med sådana lok ända till dieselfieringen 1953–56. (Enstaka c–f engines förekom även i andra länder, bl a Tyskland; en del tanklok hade även dubbla hytter!) Ibl., framför allt tidigare, även kallade cab-ahead engines. Jfr oil-firing.

Cabin – (utöver vanliga grundbetydelser): 1) ibl. = signal tower/interlocking tower, bl a på C&O. 2) Head brakeman´s cabin /Å/ – speciell påbyggnad ovanpå bakre delen av loktendrar, om the head br.man inte färdades i lokhytten (större hytter hade oftast tre säten). Bl a använda på PRR. Smeknamn ”dog house”. I viss mån anv. även i Europa. Jfr crew cab.

Cabin car – = caboose. Många äldre amerikanska författare ogillade/ogillar pluralformen ”cabooses” och skriver konsekvent ”caboose” resp. ”cabin cars”! Avarten ”cabeese” tycks ännu inte vara utdöd. Vidare tycks ett par banor, t ex Pennsylvania RR, förr, ha använt enbart benämn. cabin car/s internt. En del författare använder helst också ”cabin car” om de små, äldre 2-axliga c.c. Jfr bobber. Se vidare caboose, nedan.

FIGUR 5. Utdrag ur Möller, ”Amerikansk järnvägsordlista och faktabank”, en encyklopedisk översättningsordlista med uppslagsord på engelska och förklaringar på svenska

Omfång

De flesta av fackordlistorna på webben är relativt små. De minsta innehåller bara något tiotal uppslagsord, medan de största kan ha över tusen. En typisk fackordlista brukar ha något hundratal uppslagsord. Översättningsordlistor är ofta mer omfattande än förklarande ordlistor.

Trots sin litenhet kan dessa ordlistor vara mycket värdefulla därför att de förklarar centrala termer inom det aktuella fackområdet.

Åtkomststruktur

Det finns två huvudtyper av åtkomststruktur för webbordlistorna. Det vanligaste, särskilt för mindre ordlistor, är ett textdokument med uppslagsorden i rent alfabetisk ordning. Ibland förekommer det en indelning i delområden med alfabetisk ordning inom varje delområde. Större ordlistor ligger ofta i databaser, där man måste skriva in det ord man söker i en sökruta. Ibland går det att få fram alfabetiska register där man kan leta sig fram till det uppslagsord man söker.

Lemmaselektion

Det går att urskilja tre huvudprinciper för lemmaselektionen: textbaserad, domänbaserad och användarbaserad selektion.

Textbaserad lemmaselektion bygger på texten i ett visst dokument (till exempel en standard) eller i en viss typ av dokument (till exempel kyrkoböcker). Ordförklaringar och översättningsekvivalenter gäller då enbart för aktuella dokument. Exempel på detta är de ovannämnda gloslistorna för släktforskare och matematikstudenter.

Domänbaserad lemmaselektion avser att täcka in de viktigaste uttrycken inom ett avgränsat fackområde. Definitioner och ekvivalenter gäller inom domänen men inte utanför denna. Eftersom denna lemmaselekteringsprincip är den oftast tillämpade principen för fackordlistor så det finns det otaliga exempel.

Användarbaserad lemmaselektion strävar efter att täcka in de ord som behöver förklaras för de tänkta användarna i en tänkt situation, oavsett vilket fackområde orden tillhör. Exempel på detta är ”Ordlista för doktorander” från Uppsala universitet.

Typer av uppslagsord

Om man jämför med professionellt utförda tryckta fackordböcker innehåller webbordlistorna många fler typer av uppslagsord. Naturligtvis dominerar de egentliga facktermerna även här, men dessutom finns ofta förkortningar, slanguttryck, företagsnamn och varunamn. I de biologiskt inriktade ordlistorna finns även många artnamn.

Definitionstyper

I professionella ordboksprojekt strävar man i allmänhet efter att formulera alla definitioner enligt samma princip. Inom den folkliga lexikografin finns knappast någon strävan efter likformighet i definitionssätt, och troligen finns inte heller någon medvetenhet om att likformigheten skulle vara önskvärd. I den aktuella samlingen av webbordlistor förekommer åtta olika typer av definitioner. Som regel används flera definionstyper inom varje ordlista. Normalt förekommer två eller tre typer, men i ett fall (Berglund, ”Magnus orgelsidor”) kunde jag identifiera sju olika defintionstyper.

Synonymer. Ofta förklaras en fackterm med ett allmänord eller ett slanguttryck med en fackterm.

Ordagrann uttydning. Detta definitionssätt används särskilt vid förklaring av förkortningar och främmande ord.

Genus proximum. Ibland anges bara typen av objekt utan särskilda kännetecken, till exempel *labialpipa* ’typ av pipa’.

Aristotelisk definition. Den traditionella typen av ordboksdefinition, bestående av genus proximum och differentia specifica, är vanlig även i webbordlistor, men den är inte lika dominerande som i tryckta ordböcker.

Extentionell definition. Ibland förklaras betydelsen genom en uppräkning av objekt.

Cobuild-definition. I sällsynta fall kan man hitta ordförklaringar i form av fullständiga meningar där uppslagsordet sätts in i en kontext.

Förklarande bild. De verbala definitionerna kompletteras ibland med bilder som visar exempel eller samband.

Fritt formulerad artikel. Faktainriktade ordlistor har ofta fritt formulerade artiklar där informationen står i godtycklig ordning. Artiklarna kan ofta innehålla språkliga upplysningar, till exempel om böjning och etymologi, insprängda i faktaupplysningarna.

Sammanfattning

Fackordlistorna på Internet utgör ett ordbokstypologiskt kontinuum med stora skillnader och oskarpa gränser. Det är dock möjligt att sammanfatta några generella drag.

- Ordlistorna redovisar ett autentiskt, samtida språkbruk som ofta inte finns samlat på annat håll.
- Ordlistorna är utarbetade av icke-lexikografer för icke-lexikografer. Trots bristen på lexikografisk professionalitet fungerar

kommunikationen mellan författare och läsare därför att deras ordbokskunnande ligger på samma nivå.
- Ordlistorna är typologiskt vildvuxna, snarare utformade för ett ändamål än efter en princip.
- Ordlistorna är antingen översättningsinriktade eller faktainriktade.
- Ordlistorna innehåller nästan aldrig explicita språkliga upplysningar, exempelvis uppgifter om uttal, böjning och konstruktionssätt.

Förbättringar

Fackordlistorna på Internet fungerar ofta bra trots sina formella brister. Det borde dock vara möjligt att förbättra dem, både kvantitativt och kvalitativt, genom ganska enkla åtgärder. Det viktigaste är att uppmuntra fackmän att sammanställa sina kunskaper om sitt fackområde och dess språk i ordlisteform och att länka till goda exempel. För att höja kvalitetsnivån kan man sammanställa enkla anvisningar som publiceras på Internet. Dessa anvisningar bör vara så kortfattade att de ryms på en sida och formulerade med tanke på att de avsedda läsarna saknar lexikografiska bakgrundskunskaper.

Källor

Tryckta källor

Carr, Michael, 1997: Internet Dictionaries and Lexicography. I: *International Journal of Lexicography, Vol. 10 No. 3*, 209–230.

Lange, Sven & Törnqvist, Lars, 2003: Thesaurus Lex: En ny svensk elektroniskt länkad thesaurus. I: *Nordiske studier i leksikografi 6*, 181–190.

Webbsidor

(URL-adresserna är kontrollerade den 14 juni 2007.)

Berglund, Magnus, ”Magnus orgelsidor”. <http://www.algonet.se/~bgld/orgel/>.

”Dammsugarpåsordlistan”. <http://www.dammsugarpåsarna.se/>

”FMFs Ordlista för köpare och säljare av bostäder”.
<http://www.fmf.se/radotips/ordlista.html>
”Fågelnamn på åtta språk”.
<http://www.skof.se/fbo/sales/nybok_pdf/Namnlist_web_s.pdf>
”Förvaltningsinformation 2002 – Ordlista”
<http://www.itbof.com/2002/4-ordlista_001019.pdf>
Graneli, Björn, ”Engelsk-svensk ordlista för högskolematematiken”.
<http://www.sm.luth.se/math/dictionary/MOL1.9.pdf>
”Harry Kuvert
ordlista”.<http://www.harrykuvert.se/kuvert_vetaren.asp?get=Ordlist
a>
Holmén, Stefan, ”Pundartugg: Narkotikarelaterade slanguttryck”.
<http://www.polisen.se/mediacache/4347/4637/Pundartuggx.pdf>
”Isordlista”.
<http://www.sssk.se/ordbok/gettermer1.asp?letter=%&_skridskosess
ion=14997033f83f5dcdd9bb7ee784f5ca81>
Jansson, Ulf, ”Liten historisk-geografisk ordlista (LGHO)”.
<http://people.su.se/~ulfjan/LHGO.htm>
Jordbruksverket, ”Termlista svenska-engelska”.
<http://www.sjv.se/amnesomraden/handelmarknad/termlistasvenska
ochengelska.4.7502f61001ea08a0c7fff101593.html>
Långström, Jan, ”Telefonordlista med historisk slagsida”.
<http://www.hjordis.se/jla/tfn/ord.html>
Möller, Kurt, ”Amerikansk järnvägsordlista och faktabank”.
<http://hem.passagen.se/tornq/moller.htm>
”Ordlista för doktorander”.
<http://www.student.uu.se/us/doktorand/ordlista.html>
Palm, Magnus, ”ABC för boksamlare”.
<http://www.svaf.se/ordlista.htm>
”Socialstyrelsens termbank”. <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/>
”Svensk-finsk ordlista för släktforskare”.
<http://www.genealogia.fi/sve/sve11ar.htm>
”Thesaurus Lex – Ordböcker och lexikon på Internet”.
<http://www.thesauruslex.com/lexmeny.htm>
Törnqvist, Lars, ”Järnvägsslang”.
<http://hem.passagen.se/tornq/jvslang.htm>

Lars Törnqvist
konsult
Älvkarleövägen 13
115 43 Stockholm

lars.tornqvist@telia.com

Chris Nyborg

Wikipedia – amatørenes inntog

Wikipedia is the entry of amateurs into the world of encyclopaedias. Volunteers with no background in lexicography are building a massive project from scratch. The article, based on a presentation given in January 2007, outlines the mechanisms and processes involved in Wikipedia's explosive growth. By trial and error, the contributors work out the project's rules as they go along. Many Wikipedians become interested in exploring the theory and practice of creating an encyclopaedia, combining traditional lexicographical concepts with Wikipedia's focus on freedom of information and the ability of anyone to contribute.

Wikipedia er amatørenes inntog i encyklopedienes verden. De frivillige som skriver og administrerer prosjektet, bygger opp et enormt oppslagsverk fra bunnen av med bare noen ytterst få deltagere som har erfaring med slikt arbeid. De fleste vet ikke hva leksikografi, encyklopedologi og andre fagtermer betyr, selv om mange av oss begynner å få mye erfaring innen disse disiplinene, både på praktisk og teoretisk plan.

Starten

Det hele startet i mars 2000 med prosjektet Nupedia, grunnlagt av Larry Sanger og Jimmy Wales. Dette oppslagsverket var noe nytt i den forstand at hvem som helst kunne skrive artikler, men man beholdt den tradisjonelle redaktørrollen. Redaktørene måtte sørge for at alle artikler ble sjekket av fagpersoner, noe som var en omfattende prosess. Dette var avhengig av at faglige eksperter gav av sin tid til å sjekke artikler, endret det som måtte rettes, og så gikk god for innholdet. I løpet av perioden mars 2000 til september 2003, da Nupedia ble lagt ned, ble 24 artikler godkjent, mens 74 var på vei gjennom prosessen. For at en ekspert skal gå god for en artikkel, må hun eller han naturligvis ha gått meget grundig igjennom den, og det er vanskelig å finne nok kompetente personer som er villig til å gjøre alt det arbeidet uten noen form for kompensasjon i form av midler eller meritt.

Hvis man sier at Nupedia ble til ved at man tenkte utenfor boksen, ble Wikipedia til ved at man rev i stykker boksen og trampet på bitene. I

januar 2001 startet Jimmy Wales et nytt prosjekt kalt Wikipedia, som et alternativ til Nupedia, med noen radikale endringer. Som med Nupedia kunne hvem som helst skrive, men redaktørrollen og kvalitetssikringsprosessen var fjernet. Det man skrev, ble lagt rett ut, uten noen kontroll. Bidragsytere kunne registrere seg, men de kunne forbli anonyme eller de kunne til og med la være å registrere seg.

”Alle kan bidra …”

Det kan høres naivt ut når vi på norsk Wikipedia på hovedsiden skriver ”Alle kan bidra, også du kan redigere en hvilken som helst artikkel akkurat nå”. I begynnelsen visste man ikke hvordan dette ville fungere, men man hadde en tanke om at det ville gå bra, fordi de fleste er interessert i å skape, ikke i å ødelegge. Vi har etter hvert sett at vi kan dele bidragsyterne i tre typer: En liten gruppe som vandaliserer, tuller, legger inn det reneste nonsens; en liten gruppe på motsatt side av spekteret som rydder opp igjen, og i midten den store gruppen som bidrar etter beste evne og bygger opp artikkelmassen.

Dersom de to ytterkantene i dette spekteret nøytraliserer hverandre, fungerer prosjektet: oppslagsverket vil hele tiden bli bedre gjennom samarbeidet mellom dem som skriver. Men de som rydder, har langt bedre utstyr og flere muligheter enn de som vil ødelegge. De kan utestenge bidragsytere som bare er ute etter å ødelegge, de kan låse artikler slik at de bare kan redigeres av visse grupper av brukere, eller kjøre robotprogrammer som finner vandalisme og sørger for rask fjerning eller tilbakestilling, og en rekke andre redskaper.

Mange av de som engasjerer seg i ryddeoppgaver blir administratorer. Dette er en spesiell brukergruppe, utnevnt av Wikipedia-samfunnet. Administratorene får rettigheter til å slette eller låse artikler, og til å blokkere brukere. Over disse finnes nok et nivå, byråkratene, som har rett til å gi administratorstatus til andre. I begynnelsen ble man administrator ved at en byråkrat oppdaget at man var engasjert i ryddeoppgaver og spurte om man ville ha administratorrettigheter. En slik ordning fungerer godt på et lite prosjekt, men etter hvert som antallet faste bidragsytere steg, ble det nødvendig med en mer formell ordning. Dermed ble det innført en godkjenningsordning, der potensielle administratorer blir nominert og Wikipedia-samfunnet kan si sin mening om deres kandidatur i en avstemning. Selv om ordning for utnevnelse er endret, er det først og fremst gjennom å delta aktivt i ryddearbeid at man blir betraktet som en

mulig administrator. Det finnes brukere som har vært aktive lenge og som aldri har gjort noe galt, men som ikke trenger disse rettighetene fordi de ikke engasjerer seg i vaktmesteroppgaver; samtidig er det brukere med kort fartstid som har vist stor interesse for rydding, og som dermed raskt blir administratorer.

Administratorenes oppgaver er ofte kjedelige. Det er endeløs korrekturlesning, kontroll av bidrag og oppsyn med alt som foregår. Allikevel er det nok brukere som er interessert i dette til at man får systemet til å fungere. De fleste administratorene er også svært aktive artikkelforfattere, og enkelte er blant de mest produktive på Wikipedia. Denne kombinasjonen av selv å skrive og å rydde i andres artikler fører til en del sjonglering av den tiden man kan sette av til Wikipedia, men er også en sterk motivasjonsfaktor – man er ikke bare en vaktmester som rydder etter andre, men også en som skaper noe.

Å strukturere uten struktur

Wikipedia ble startet med én artikkel, slik Nupedia i sin tid også gjorde. Og attpåtil: Denne artikkelen var ikke ferdig, den var et første bidrag. På de fleste Wikipedia-prosjekter har den første artikkelen blitt redigert mange ganger, og er noe helt annet nå enn den opprinnelig var. Noe slikt har man ikke sett tidligere; ingen forlag har gitt ut oppslagsverk gradvis ved å sende ut utkast til kjøperne med invitasjon til å rette dem opp selv, om man ikke er fornøyd. Det at Wikipedia er et uferdig oppslagsverk, er en svakhet i den forstand at man ikke alltid finner det man leter etter, eller man finner en uferdig artikkel. Men det er også en styrke, ved at det hele tiden er rom for utvikling og korrigering.

Strukturen på Wikipedia har ikke kommet som følge av en overordnet plan, men har utviklet seg over tid. Fordi prosjektet hele tiden er under arbeid, ser vi også behovene etter hvert som de melder seg og kan imøtekomme dem. Kategorisystemet er hele tiden i utvikling i takt med artikkelmassen; når det melder seg behov for en ny kategori, opprettes den enkelt og raskt av en hvilken som helst bruker. Det gjøres også endringer på andre plan, av programmerere som legger inn nye redskaper, og av brukere som omstrukturerer som følge av diskusjoner.

Bak Wikipedia ligger programvaren MediaWiki, et verktøy for å publisere på Internett. Det er et system som er enklere å lære seg å bruke enn HTML og andre metoder, og det er laget spesielt med tanke på at mange skal samarbeide på et prosjekt. En liten detalj i MediaWiki har spilt en stor rolle i utviklingen av Wikipedia: Det er like lett å lenke til

en artikkel som ikke finnes, som til en som er skrevet. Dermed blir det hele tiden åpnet nye veier og lagt inn nye oppslagsord som må få definisjon og forklaring. Systemet er helt gjennomsiktig, alt blir lagret slik at man hele tiden kan følge med på hva andre gjør. Og hvis det er uenighet om noe, har alle artikler en egen diskusjonsside liggende klar, som kan brukes for å diskutere og påpeke feil før man gjør endringer i selve artikkelen.

MediaWiki har også redskaper for å strukturere et oppslagsverk. Enkelte digitale oppslagsverk, som det norske Caplex, har fortsatt alfabetisering som primærsortering av artikler. Man kan vise en alfabetisk liste på Wikipedia også, funksjonen ligger der, men den brukes i praksis bare for å generere statistikk. I tillegg er det flere andre måter å strukturere verket på, slik at leserne kan manøvrere på en måte som passer deres behov. Fritekstsøk er selvsagt det vanligste, slik det også er i andre digitale oppslagsverk. I tillegg til dette bruker Wikipedia lister, dels kronologiske oversikter og dels tematiske. Disse lages av brukerne, og kan i prinsippet dekke hva som helst. En spesiell funksjon i MediaWiki er ordning av artiklene i kategorier. Ved hjelp av disse knyttes artikler sammen ut fra felles berøringspunkter. Dette gir to tilgangsstrukturer for leserne, enten å finne en artikkel gjennom å lete i kategorisystemet, eller å hoppe fra en artikkel til en dynamisk oversikt over relaterte emner.

Som alt annet på Wikipedia utvikles ikke kategoristrukturen av fagfolk som har oversikt over de teoretiske prinsipper for oppbygningen av et oppslagsverk; det gjøres av amatører som prøver seg frem. Den gjøres heller ikke i et miljø med noe klart hierarki. Betrodde brukere får status som administratorer eller byråkrater, og gis dermed rett til å slette, blokkere brukere og låse artikler – men de får ikke noen redaktørmyndighet. Alle brukere har samme rett til å delta i diskusjoner, og ved uenighet er det ønskelig at man tar avgjørelser ved konsensus. Dette prinsippet, at konsensus er bedre enn avstemninger, gjennomsyrer Wikipedia. Det er mye lettere å overkjøre andre i en avstemning hvor man bare trenger å få noen venner til å registrere seg og stemme, enn i en prosess hvor det er argumenter og ikke stemmetall som teller. Videre er det slik at avgjørelser som skal tas, ofte dreier seg om faktaspørsmål eller vurdering av objektivitet, spørsmål som ikke kan avgjøres ved flertall. Dermed havner man ikke i en situasjon hvor ti brukere stemmer for at det skal stå at jorden er flat, mens den ene som mener den er rund, taper avstemningen. Den som har rett, legger frem en kilde som styrker hans posisjon, og avgjørelsen blir tatt ut fra det. Bare i noen spesielle

tilfeller bruker man avstemninger, og selv da er det lagt opp til at man ikke bare kan stemme ”ja” eller ”nei”, men må begrunne sin stemme.

Encyklopedo-hva-for-noe?

Dersom man ser på diskusjonene om struktur i Wikipedia, vil man nok finne en mangel på fagtermer, men allikevel nokså avanserte teorier omkring problemstillingene uttrykt med lekmannstermer. De mest aktive wikipedianerne blir etter hvert i større eller mindre grad å regne som encyklopedologer, selv om de fleste er ukjent med at det finnes en slik betegnelse.

Prosessen med å bestemme hvilke oppslagsord man skal ha med i Wikipedia, kan brukes som eksempel på dette. Når en ny Wikipedia blir startet opp, begynner man uten en eneste artikkel, og det er brukerne som bestemmer hva som blir skrevet. Dette reiser to viktige spørsmål: Hva må vi ha på plass for at produktet skal kunne ha verdi som oppslagsverk, og hvor skal grensene gå for hva vi skal ha med.

Å sette grensene for hvilke artikler som er akseptable, er et tema som stadig kommer opp. Det dreier seg om personer som ønsker å stå der, men som ikke er kjent for annet enn å være et hyggelig innslag i sin hjembygd; om band som har spilt sammen tre ganger i garasjen, og en dag håper å spille inn en sang, og om alt annet mellom himmel og jord som er interessant for en håndfull personer. Det klareste som finnes i de grunnleggende retningslinjene om dette, er at Wikipedia ikke er en samling av tilfeldig informasjon, hvilket ikke er spesielt klargjørende. I startfasen blir uenighet om artikkelutvalg gjerne løst ved at man diskuterer hver enkelt problemartikkel og kommer frem til om den skal slettes eller beholdes. Men etter hvert blir det umulig, dels fordi det tretter ut faste bidragsytere å skulle føre samme diskusjon mange ganger, og dels fordi antall brukere og dermed antall problemartikler vokser. Resultatene av slike diskusjoner har derfor blitt samlet i det vi kaller stilmanualer. Egentlig er de oppskrifter på å skrive artikler om spesielle temaer, men med tiden har de også begynt å omfatte definisjoner av hva som kan være med. Dermed trenger vi svært sjelden å diskutere om en artikkel om et band skal slettes eller ikke; det er nedfelt i stilmanualen for band at de må ha en utgivelse som har solgt i et minste antall eksemplarer, og er ikke dette oppfylt, kan artikkelen slettes. Tilsvarende regler gjelder for andre temaer, som bedrifter og personer. En del artikler faller uansett utenfor; diskusjonene om disse vil etter hvert bli opphav til nye stilmanualer.

Så til hva man må ha med for faktisk å være et oppslagsverk. Wikipedia kunne i teorien ha utviklet seg til et leksikon for populærkultur, fordi det er lett å rekruttere personer som vil skrive om sine hobbyer og interesser. I praksis var det knapt noen fare for dette, fordi enkelte brukere fra starten av var oppmerksom på problemet og satte i gang mottiltak. Et av de enkleste tiltakene er rett og slett en liste over hvilke artikler et Wikipedia-prosjekt bør ha. Listen, som har vokst gjennom årene, er en oversikt over temaer som bør dekkes for i det minste å ha med grunnleggende kunnskap. Den omfatter land, personer, hendelser og begreper som det er nødvendig å ha med i et oppslagsverk på noen få hundre artikler. Erfaringer viser at når man først har begynt på denne veien, går det meste rett vei av seg selv senere, fordi man har fått på plass en grunnleggende tankegang, og fordi man får inn en del brukere som er interessert i selve prosjektet, og som derfor er villige til å utforske nye emner.

Arbeidet med å dekke nødvendige temaer, til forskjell fra å ta med det som bare tilfeldig dumper inn, foregår på flere måter. Mye foregår på individplan, rett og slett ved at enkeltpersoner bestemmer seg for at det er en skam at Wikipedia ikke har artikler om et spesielt tema, og begynner å jobbe med det. Neste trinn er underprosjekter, der man samler brukere med samme interessefelt og forsøker å strukturere arbeidet. Til slutt kommer fellesdugnader, der hele Wikipediasamfunnet inviteres til å delta i å skrive om et spesielt tema.

Videre utvikling

Oppslagsverket Wikipedia har vært en kjempesuksess, og på omkring et dusin språk er det nå store nok prosjekter til at de konkurrerer med kommersielle oppslagsverk. Antall oppslag øker jevnt, og engelsk Wikipedia har allerede blitt et av de mest brukte oppslagsverk. Spådommer om det kommersielle leksikons død har kommet fra mange. Innen Wikipedia-miljøet er det delte meninger om dette, men det er mange som heller mot at Wikipedia vil komme til å være en dominerende leverandør av allmenninformasjon, og også være svært sterk på noen spesialfelt. Det Wikipedia ikke kan konkurrere fullt ut om, er fagleksika. Selv om man vil kunne samle informasjonen også på Wikipedia, er det innen fag som jus og medisin behov for informasjon som er spesielt godt kvalitetssikret og oppdatert.

Et sentralt spørsmål for videre utvikling er økonomien. Selv om arbeidskraften som legges inn i å skrive artikler og vedlikeholde selve

Wikipedia er gratis, koster det betydelige summer å holde maskinvaren i gang og å oppgradere servere, og på det feltet kreves det også noen ansatte. Wikipedia har blitt et verdifullt merkenavn, og det er ingen tvil om at det ville blitt svært gode reklameinntekter dersom man åpnet for annonsering på prosjektets sider. Det er det betydelig motstand mot innen Wikipedia-samfunnet, både blant menige deltagere og i styret for stiftelsen, som har siste ord i slike avgjørelser. Det er også helt uaktuelt å begynne å ta betalt for bruk av Wikipedia, det strider mot selve kjernen i tanken bak verket – at kunnskap skal være fri, både gratis og fritt tilgjengelig.

Den viktigste kilden til midler er derfor innsamlinger. Det arrangeres jevnlig innsamlingskampanjer, hvor det blir samlet inn flere hundre tusen dollar fra private givere og selskaper som ønsker å støtte Wikipedia. Ved siden av dette er det en økende interesse for Wikipedia fra både offentlige organer og private aktører som ønsker å støtte prosjektet utenom innsamlingskampanjene. I Norge har Noregs Mållag gitt et stipend på 50 000 kroner til en bruker på nynorsk-Wikipedia, for at hun skal ha mulighet til å vie seg helt til å jobbe med prosjektet i en periode. Tilsvarende støtte fra andre er ventet i fremtiden, både i Norge og i andre land. Arbeidet med pengeinnsamling krever en betydelig innsats. Allikevel ser det ikke ut til at denne tar for mye tid vekk fra det å skrive artikler, det er heller slik at det kommer nye brukere til som ønsker å fokusere på denne siden ved arbeidet.

Den videre utviklingen av Wikipedia er i stor grad orientert mot kvalitet, spesielt på de prosjektene hvor man allerede har nådd en viss kvantitet. Krav om referanser og kildehenvisninger har blitt stadig strengere, og artikler blir stadig utvidet med relevant informasjon, redigert for å fjerne irrelevant informasjon og flikket på for å bli mer forståelige for leserne. Dette er ikke bare et resultat av krav fra lesere, men også et uttrykk for en stadig større forståelse av hvordan man lager et godt oppslagsverk blant bidragsyterne, og ikke minst stadig flere brukere med lang fartstid på Wikipedia. Det er ikke alle som bare er amatører lenger, selv om vi fortsatt gjør arbeidet gratis.

Chris Nyborg
Lærer på Grevlingen skole og kultursenter
Postboks 64, 1556 Son
cnyborg@wikipedia.no

Petter Henriksen

Store norske leksikon 2.0 – En radikal omlegging av måten å drive nasjonalleksikon på

Conditions for major national encyclopaedias have deteriorated dramatically in recent years, as the Internet and Wikipedia grow stronger through the enormous influx of free user generated content. National encyclopaedias are still considered to be invaluable as cultural institutions and as sources of validated content from visible experts and academics. This article presents a model which Norway's national encyclopaedia publisher Kunnskapsforlaget believes will ensure the future existence of *Store norske leksikon* and national encyclopaedias in general. The main feature is to open the Internet edition of the encyclopaedia for direct, spontaneous, web browser editing from afar, as in Wikipedia, but to reserve such access for the hand chosen panel of topic experts only.

Det er ikke *så* lenge siden at det å utgi nasjonalleksikon i et land som Norge var en dans på roser. Første utgave av *Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon* 1978−81 solgte i svimlende 120.000 boksett, og var et forlagseventyr. Siden har salget sunket lineært med nye utgaver: 80.000 sett av 2. utgave 1986−89, og 40.000 av 3. utgave 1995−99. Den nyeste 4. utgaven 2005−07 håpes å selge i oppunder 14.000 sett, og ville overhodet ikke ha blitt utgitt uten et stort støttebeløp fra Institusjonen Fritt Ord og bidrag fra Det faglitterære fond for fornying av litteraturlistene.

Tilsvarende fall i leksikonsalg ses i andre land det er naturlig for Norge å sammenligne seg med. I den nordlige halvpart av Europa er det bare i Danmark, Sverige og Tyskland at det utgis storleksika kommersielt, og da med store økonomiske utfordringer.

Levekårene for nasjonalleksikaene er dramatisk forverret i de senere år. Hva må til for at slike oppslagsverk skal overleve i fremtiden?

Gjennomgangen nedenfor er alt annet enn en teoretisk modell for fremtidig nasjonalleksikon-virksomhet. Modellen vil bli implementert i Norge ved årsskiftet 2007–08, og har foreløpig prod uktnavnet Store norske leksikon 2.0.

Definisjon

Først artikkelens definisjon av begrepet *nasjonalleksikon:* et stort tverrfaglig leksikon på nasjonens eget språk med nasjonens egne fagfolk som fagansvarlige. Definisjonen er vel å merke plattformuavhengig − et nasjonalleksikon behøver ikke å være et bokverk.

Behov

Det hører med å spørre om det i det hele tatt er behov for nasjonalleksika i Internett-tidsalderen, nå som det finnes så gode alternativ i Google og Wikipedia.

For Norges del kommer svaret an på hvem man retter spørsmålet til. Det kan sies at et nasjonalleksikon er til for å dekke behovene for tre ulike målgrupper (Henriksen (1995):

- Allmennheten, som informasjonskilde
- Fagmiljøene, som formidlingskanal
- Nasjonen som sådan, som stedfester av nasjonal identitet

Når spørsmålet rettes til dem som betaler for leksikon som produkt i dag − allmennheten, er svaret negativt. Det er i dag ikke marked og betalingsvilje nok til å understøtte fortsatt utgivelse av nasjonalleksikon i Norge, verken i bokform eller elektronisk. Mye tyder på at allmennheten er godt fornøyd med ikke å ha andre leksikonlignende tilbud enn de som finnes gratis på Internett.

Når spørsmålet rettes til fagmiljøene, og til nasjonen selv representert ved viktige kulturelle og politiske institusjoner, er svaret stadig positivt: Det er viktig også i fremtiden at man har en pålitelig, etterprøvbar og ikke minst refererbar kilde for faktiske faglige opplysninger på landets eget språk. Selv med begeistringen for nyskapningen Wikipedia er det et sterkt ønske hos toneangivende instanser at Norge fortsatt skal ha et nasjonalt leksikon.

Omlegging

Hva må til for å berge nasjonalleksikonet som institusjon? Det lettvinte svaret hadde vært: offentlig finansiering. Kunnskapsforlaget mener at

det må mer til − en radikal omlegging av måten å drive nasjonalleksikon på.

Forståelse av omlegging til noe nytt forutsetter kjennskap til det gamle, i dette tilfellet den tradisjonelle måten å drive nasjonalleksikon på. Sagt i korte trekk har dette gått ut på:

- Ny bokutgave og oppdatering hvert åttende–tiende år
- Tidsplan for hvordan man arbeider seg gjennom verket i alfabetisk rekkefølge.
- Bestilling hos noen hundre fagfolk av levering av oppdateringer til tidsfristene.
- Levering, hvoretter oppdateringene ligger noen måneder i påvente av ferdiggjøring i forlagets redaksjon.
- Dermed en viss utvisking av fagfolkene, både når det gjelder ansvar og synlighet.
- Alfabetet og ny bokutgave ferdig i løpet av et par–tre år.
- Avledet publisering på Internett, av det samme innholdet som i bokutgaven − i Store norske leksikons tilfelle Internett-versjonen *storenorskeleksikon.no*.

Konkurransen

Konkurrentanalyse er et viktig aspekt ved forlagsbransjens fagteori, ikke minst for at man skal kunne drive god produktutvikling. Hva er det med verden rundt som gjør det så utfordrende å være nasjonalleksikon?

Nasjonalleksikonets største konkurrenter i dag er:

- Internett generelt (Google), og
- Wikipedia spesifikt

Det er tilstrekkelig å begrense konkurrentanalysen til å gjelde Wikipedia, som legemliggjør så mange av kjennetegnene ved det nye Internettet (Web 2.0). Det må forresten understrekes at artikkelforfatteren har svært mye til overs for Wikipedia. Det er fantastisk for en leksikonelsker å se at Internett utkrystalliserer seg i leksikonstrukturer gjennom frivillig og vederlagsfri dugnadsinnsats fra så mange mennesker.

Men så gjør det det også hardt å være nasjonalleksikon. Hvilke aspekter gjør Wikipedia til en så skarp konkurrent for leksika som Store norske leksikon?

Konkurrentens fordeler

Pris. Wikipedia er gratis, mens forlagsutgitte leksika må ta seg betalt av for å dekke inn kostnadene.

Oppdatering. Wikipedia har en urovekkende tendens til å være mer oppdatert enn nasjonalleksikaene. Dette må henge sammen med mekanismen for motivering av bidragsytere. Én ting her er dugnadsånden, gleden ved kollektiv innsats. En annen ser ut til å være gleden ved spontan publisering, dette at man kan redigere direkte i webbrowseren. Det er utvilsomt morsommere å sitte på kontoret sitt på universitetet og oppdatere at Pluto ikke lenger er planet, trykke på lagre-knappen hvoretter det er publisert for nordmenn i alle land, enn å vente på en bestilling fra en redaksjon, sende inn en epost-tekst og vente i et par−tre til noe annet kommer ut på nettet enn det man sendte inn. Store norske-redaksjonen merker også at det er noe tyngre nå enn i gamle dager å rekruttere friske unge fagfolk til å være fagansvarlige.

Dybde. Wikipedia går nasjonalleksikaene i næringen også når det gjelder dybde, den lokker frem fra verdens bestand av informasjonsentusiaster en faglig detaljrikdom som Store norske leksikon ikke kan oppvise maken til. Plutselig risikerer nasjonalleksikonet å virke grunt.

Medieappell. Dugnads- og ideologiaspektet ved Wikipedia er populært stoff for journalister, og vinner mot tradisjonelle utgivere i kampen om medienes oppmerksomhet og sympati.

Communities og **brukermedvirkning** – Store, suksessrike tjenester på Internett skyver arbeidet med å skape innhold vekk fra en lønnet stab og over på brukerne selv. Eksempler er nettbankene der brukerne taster inn KID-koder som banken tidligere betalte funksjonærer for å gjøre, og megasuksesser som Youtube, Blogger, Flickr, Facebook og altså Wikipedia, der brukerne bidrar i et fellesskap ikke bare med vurderinger og kommentarer, men med myriader med relevant innhold.

Konkurrentens utfordringer

Det hører også med i konkurrentanalysen å se på konkurrentens utfordringer:

Pålitelighets- og anonymitetsproblemet. Wikipedias drivkraft og styrke med det anonyme kollektivet har også den iboende svakheten med at man ikke vet hvem avsender er, og hva slags agenda vedkommende har.

Redigering. Noen leksikonbrukere vil si at det er en svakhet at mange av artiklene er ustrukturerte og svakt redigert. Mye tyder imidlertid på at brukere flest bryr seg mer om innholdsrikdom enn om stram og konsekvent redigering.

Nasjonalleksikonets styrke. Det hører også med i konkurrentanalysen å fremheve det man selv måtte ha av styrker. Den viktigste er omdømmet og posisjonen som landets nasjonalleksikon. Det er stadig mange som opplever det som viktig å være med i Store norske leksikon, og som ønsker å bidra til å skape innhold. Leksikonets fornyelse må bidra til å ivareta nettopp dét.

Hovedmekanismen

På grunnlag av konkurrentanalysen: Hva bør nasjonalleksikonet gjøre for å leve videre? Store leksikons omlegging går ut på å ta den nye verden på alvor, å ta i bruk det man liker ved konkurransen, det som kan ha verdi for fremtidens nasjonalleksikon, og legge igjen det som kan være til skade for nasjonalleksikonet.

Det som har verdi for nasjonalleksikonet, er spontaniteten, formidlings-, publiserings- og struktureringsgleden. Det nasjonalleksikonet må unngå, er de vilkårlige inngrepene fra usynlige avsendere med skjulte hensikter.

Mer konkret forlater Store norske leksikon bokplattformen til fordel for Internett-utgaven, der det blir implementert en helt ny hovedmekanisme for innholdsproduksjon og innholdspublisering, som består av to komponenter:

1. En enkel **webbrowser-editor**, til å redigere og publisere leksikoninnhold på direkten (likt Wikipedia), og:

2. En **inngangsnøkkel** som forbeholder skrive- og lesetilgang til den eller de alene som er autorisert til det, og stenger alle andre ute (ulikt Wikipedia).

Det blir altså utviklet en helt ny applikasjon for det som kan kalles *leksikonredigering på web med tilgangsregulering*. Det er dette som vil bære navnet Store norske leksikon 2.0.

Hvilke muligheter gir dette for nasjonalleksikonet og miljøene rundt det?

Konsekvenser for de fagansvarlige

I den nye modellen er innholdet åpent for spontan Wikipedia-aktig direkteoppdatering utenfra, men på en kvalitetssikret måte, forbeholdt de personene som er håndplukket av leksikonredaksjonen til å ha ansvar for enkeltfag, og kyndig veiledet av leksikonredaksjonen.

Den med fagansvar for f.eks. barnelitteratur i leksikonet vil ha eksklusiv tilgang til å redigere eksisterende innhold og opprette nytt innhold innenfor dette faget. Ingen andre vil ha tilgang utenfra, til forskjell fra i Wikipedia. En barnebokforfatter som beklager utelatelsen av en boktittel henvises til å legge sin sak frem for den fagansvarlige istedenfor å retusjere artikkelen selv. Tilgangsnøkkelen mapper altså fagperson til fagkode og sikrer enetilgang.

Dette innebærer vel å merke en viss forskyvning av redaksjonelt ansvar fra internredaksjon til ekstern fagperson. De impliserte fagfolkene selv og Faglitterær Forfatterforening opplever dette som en naturlig utvikling i Internett-alderen. Den nye løsningen vil bedre utnytte den muligheten som nå finnes elektronisk til å synliggjøre hvem som har ansvaret for det enkelte fag og den enkelte artikkel. I det tradisjonelle nasjonalleksikonet var det godt bortgjemt bak i bokbindene hvem som hadde fagansvar, og helt usynlig bortsett fra lange signerte artikler hvem som hadde artikkelansvar. Nå vil Store norske leksikon for hver artikkel oppgi ”ansvarlig fagekspert” med lenke til nærmere opplysninger om vedkommende – en kort omtale, og gjerne utdypende opplysninger med foto m.m., alt etter hva den fagansvarlige selv foretrekker. Hele kollegiet med fagansvarlige vil fremstilles samlet på et synlig sted nær tjenestens forside, ordnet systematisk etter fag. Alt dette vil også være med å gjøre det mer meritterende enn før å være den som velges ut til å røkte et fagområde i nasjonalleksikonet, og også mer interessant for omverden, også mediene, hvem som har fagansvar.

Internett trenger innholdstjenester der avsender er synlig.

Hva blir *redaktørens* nye rolle? I den tradisjonelle modellen har mye av redaktørens innsats vist seg å gå med til å sy puter under armene på de fagansvarlige: Det har hørt til dagens orden å få inn leveranser med små notater av typen ”Sjekk om generalsekretæren ikke har blitt skiftet ut”, ”Jeg tror det er en ny teknologi på gang fra Sony, det må du undersøke”, og− med ryggen mot en leveringsfrist − har redaktøren gjort som bedt. I den nye modellen vil redaktøren ha skrivetilgang til alle artikler, få fortløpende logger over oppdateringer som er gjort innen vedkommendes fagspekter, og være bemyndiget til å gjøre det som kalles redaksjonelle endringer, f.eks. språkpuss og pedagogiske oppstrammminger, som vil bli formidlet til den fagansvarlige i form av fortløpende meldinger. Alt dette skal også bidra til å frigjøre redaktørene til en viktig oppgave som er blitt stadig mer forsømt i de senere årene – utadvendt virksomhet. Det skal ryddes tid til igjen å få tid til grundig å instruere de fagansvarlige i hva som er godt leksikonforfatterskap, og til å arbeide mot fagmiljøene for å velge de rette bidragsyterne. Fortrinnsvis får redaksjonen også overskudd og anledning til å delta i den offentlige debatt, f.eks. med å invitere til diskusjon om valget av fagansvarlig innen et kontroversielt emne.

Som en forlengelse av nettstedet tenkes de fagansvarlige gitt tilgang til en rekke hjelpemidler, så som Nationalencyklopedin, Den Store Danske Encyklopædi, Britannica og Kunnskapsforlagets ordbøker. Man vil bli instruert i leksikonfag av landets kyndigste innen emnet, man vil profileres som medlem i nasjonalleksikonkollegiet overfor omverden, man vil få betalt per tegn opp til en viss grense per år, og man vil få et gode mange av bidragsyterne holder høyt− kjøpekort, altså adgang til rabattert kjøp i bokhandel.

Store norske-redaksjonen merker allerede nå pågang fra fagfolk som ønsker å ta hånd om sitt spesialområde på nasjonalt plan på denne måten.

Konsekvenser for brukerne

Hva får den nye modellen å si for brukerne? Forhåpentligvis vil den gi dem et bedre og mer innholdsrikt leksikon. Men modellen bør kunne tilby mer enn det, i tråd med det nye Internetts fremvekst av brukergenerert innhold. Når man først har utviklet mekanismen for tilgangsregulert direkteredigering, kan dette nemlig brukes også til andre interessante sider ved nasjonalleksikontjenesten. Noen eksempler:

- Selv har jeg som privatperson vært på leting etter en måte jeg kunne lage et lokalleksikon på for min sommerøy Borøya utenfor Tvedestrand, med stedsnavn og hus, og kanskje noen av mine avdøde forfedre. Word kommer til kort hva angår strukturering i leksikonartikler. Wikipedia kunne ha gjort nytten, men der får jeg ikke rå grunnen alene − jeg trenger et sted jeg kan lage mitt eget leksikon i ro og mak, uten inngrep fra andre.
- En skoleklasse kan bygge opp sitt eget pensumleksikon – norske konger og statsministere basert på innholdet i Store norske leksikon og med lærerens og elevenes egne tilføyelser, altså med tilgang begrenset til klassen.
- En hobbyornitolog kan lage sitt eget komprimerte leksikon over fuglearter han har observert, med digitalfoto og beskrivelse.
- Norges utenriksdepartement har allerede lagt betydelige ressurser i å programmere sitt eget nettleksikon over Norge til bruk for sine utenriksstasjoner, med innhold fra Store norske leksikon. Dette kunne isteden ha blitt laget og holdt av UD selv på Store norske-nettstedet, og innfelt i UDs nettsted.

Med programmeringen av den nye modellen gis også mulighet for å dekke denne typen behov: Den enkle leksikonredigeringsmekanismen vil tilbys ikke bare de fagansvarlige, men også andre brukere. Det vil vel å merke ikke gis redigeringstilgang inn i selve nasjonalleksikoninnholdet, men altså tilgangsregulert, inn i den private brukers egne nyopprettede leksika (såkalte *satellittleksika*) som blir mer eller mindre usynlige for omverden. Hobbyornitologens leksikon over observerte fugler skal ikke kunne leses av andre enn hobbyornitologen selv, hvis da ikke Store norske-redaksjonen vurderer innholdet som så godt og pålitelig at publiseringshorisonten utvides. Dette viktige momentet blir behandlet utdypende nedenfor.

I tillegg vil den nye modellen tilby brukerne også andre av Web 2.0s community-attributter:

- Dersom man vil, kan man komme i kontakt med andre leksikonbrukere med beslektet profil eller med interesse for samme artikkel eller sakskompleks – f.eks. en annen skoleklasse som arbeider med samme prosjektoppgave.
- Regulert kollektiv produksjon: Hvis man vil, kan man gå sammen med en annen fugleentusiast om å skape et felles fugleleksikon, stadig tilgangsregulert.

- Man vil få anledning til å kommentere og evaluere artikler i Store norske leksikon.
- Man vil på en lettvint måte få anledning til å komme med forslag til nye artikler og forbedringer av eksisterende, og forslag til nye bilder og til relevante nettsteder.
- Man vil enkelt kunne søke om å få utvidet publiseringshorisonten (synlighet for sitt eget private leksikon) og kanskje å få hele eller deler av det godkjent for opptak i Store norske leksikon.
- Man vil få være med i konkurranser om beste forbedringsforslag til leksikonet.
- Man vil få anledning til å søke om selv å bli fagansvarlig i Store norske leksikon på sitt eget felt, gjerne et snevert område som man har spesielt god greie på.

Og ved sin side vil man – til forskjell fra på Internett generelt – ha en aktiv, evaluerende nasjonalleksikonredaksjon som kvalitetssikrende instans, som vurderer hva som er riktig og galt og godt og dårlig, som spiller rollen som dommer, som vokter av kanon.

Konsekvenser for nasjonalleksikonet

Forhåpentligvis vil den nye modellen tilføre nasjonalleksikonet ny livskraft:

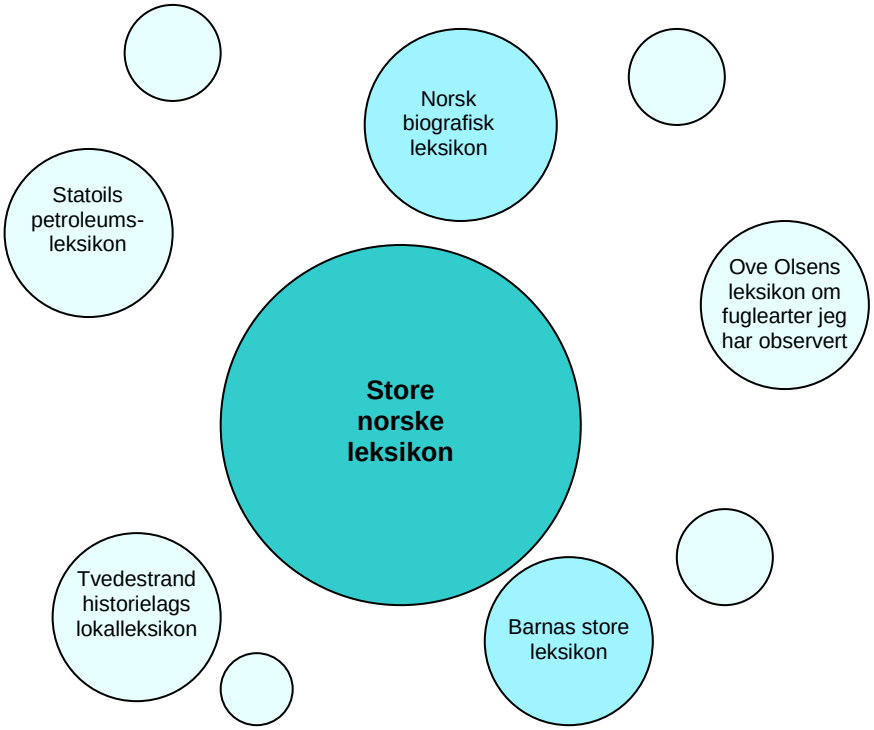

FIGUR 1

Hvis man betrakter leksikonnettstedet som en *samling informasjon* (figur 1), kan selve det klassiske kvalitetssikrede nasjonalleksikonet anskueliggjøres som et tydelig og profilert sentrum, omgitt av det som måtte bli generert av tilstøtende satellittleksika med ulik publiserings-autorisasjon og synlighet – alt fra Kunnskapsforlagets kvalitetssikrede *Norsk biografisk leksikon* til *Statoils petroleumsleksikon for de ansatte* til *Tvedestrand historielags lokalleksikon over Borøy og Sandøy*. En viktig del av tjenesten blir rutinene for sakkyndig vurdering av brukergenerert innhold for eventuell slusing fra de ytre sfærer innover mot den autoriserte kjernen, for å sikre den dybde og innholdsrikdom som utgiveren må ha for å møte konkurransen.

Hvis man på den annen side ser på leksikonet som en *samling mennesker* (figur 2), kan den nye modellen sies å være bygd konsentrisk opp, med en indre betrodd kjerne med redaksjon og fagansvarlige, omgitt av ringer med informanter, brukere og potensielle bidragsytere uten samme autorisasjon til å skape innhold som kjernen. Nettstedet vil være konstruert for å fange opp bidrag og forslag fra de ytre ringene og kanalisere dem inn mot kjernen for nærmere vurdering hos de sakkyndige og eventuelt opptak i nasjonalleksikonet.

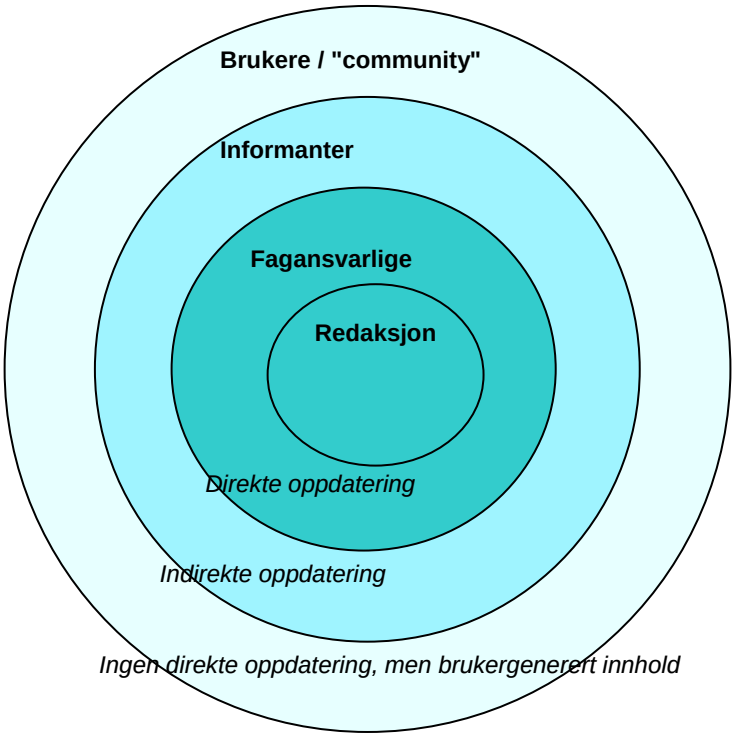

FIGUR 2

Forhåpentligvis vil denne typen nettsted ikke bare bli flittig brukt, men også flittig omtalt som en uunnværlig motpol til det yrende anonyme livet på Internett ellers – klassiske leksikonartikler som de nasjonale fageksperter går god for.

Innholdsmessige konsekvenser

Den nye modellen vil føre til innholdsmessige endringer i fremtidens nasjonalleksikon, i tråd med utviklingen på Internett generelt.

Noen endringer vil være negative. Den klassiske **redigeringskvalitet** vil utvilsomt bli svekket. Med direkte redigering utenfra av flere hundre fagansvarlige vil det – uansett hvor dyktig redaksjonen er til å forkynne det redaksjonelle budskap – bli mindre konsekvent bruk av kursiver i verktitler, mindre generiske mellomtitler, oftere brudd på regelen om kongruens i definisjoner. Og selv om redaksjonen utrettelig sveiper over det som er kommet inn i verket i løpet av siste døgn, må man regne med å få en viss senking av det språklige nivået.

Man får forhåpentligvis en styrking av **innholdsrikdom** og **oppdatering**.

Man får sannsynligvis en **atomisering** av fagbehandlingen, en oppstykking i stadig mindre emner. Når fagfolkene blir synliggjort, vil de i økende grad ønske å ha hånd om kun det de har direkte greie på. Det er i og for seg positivt om stadig flere blir med i kollegiet med ansvar for akkurat *sitt* spesialområde. For eksempel kan kokekunst tenkes å avgi et fag som heter asiatisk kjøkken, som avgir et fag som heter vietnamesisk kjøkken. Imidlertid vil dette gå på bekostning av populariseringen, uansett hvor aktivt redaksjonen arbeider for at bidragsyterne skal skrive pedagogisk og lettfattelig. Det vil bli dypere, grundigere og forhåpentlig mer korrekt innhold, men flere elfenbenstårn.

Man får dermed også en **ny type fagansvarlig** − den nye generasjonen med leksikonmedarbeidere, med noe større innslag av nerdete spesialister, noe mindre allment dannede generalister. Og det vil bli en avskalling av fagfolk som ikke er fortrolige med Internett som medium; noen av de dyktige veteranene vil finne det nye regimet problematisk.

Det gamle hevdvunne idealet om **omfangsmessig balanse** vil stå for fall. Det vil nettopp være ønskelig for eksempel om den fagansvarlige for norske kystfyr i begeistringens rus skriver lange historikker for hvert eneste fyr langs norskekysten. Og da må redaksjonen avfinne seg med at det blir betydelig mer stoff om dette enn for eksempel om det minst like viktige temaet obligasjonsrett, der man har en konsis og ordknapp jurist som fagansvarlig. Leksikonet vil altså bli mindre konsekvent selektivt, slik man har måttet være så lenge bokpermer har begrenset omfanget. Nasjonalleksikonet vil få en dreining vekk fra *representasjon*, altså en utpeking av hva som er viktig og minneverdig nasjonalt, og over til *informasjon* om mest mulig.

Vil fremtidens nasjonalleksikon svekkes når det gjelder vitale egenskaper som **nøytralitet**, **upartiskhet** og **verdiholdninger**? Svaret må være at så lenge det finnes en livskraftig sentralredaksjon som utpeker og følger med på de fagansvarlige, vil slikt holdes i hevd. Heldigvis synes det også å være et viktig ideal blant det store flertall av fagfolk nett-opp å være upartiske og balanserte, og stor vilje til å rette seg etter leksikonformens egen yrkesetikk.

Ikke minst vil omleggingen medføre at nasjonalleksikonet irreversibelt tar spranget bort fra å være et bokleksikon som også publiseres på Internett, over til å være et rendyrket **nettsted**. Hvis det noen gang skulle bli aktuelt med en femte bokutgave av Store norske leksikon, er broen til bokutgaven brutt. Store norske leksikon 2.0 vil på det tidspunktet ha innhold nok ikke til 16 bind, men kanskje til det dobbelte, og det må en total nyredigering til før eventuell bokutgivelse.

Først og fremst vil nasjonalleksikonet forhåpentligvis ha fått varig bærekraft som nettsted og formidlingskanal for landets fagfolk, og som den institusjonen som vil fortelle omverden hva som er riktig og galt og hva som er god og dårlig leksikonkvalitet.

Litteratur

Artikler

Henriksen, Petter 1992: Forholdet mellom encyklopedologi og leksikografi. I: Fjeld, R.V. (red.), *Nordiske studier i leksikografi*. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991. Oslo, 219–227.

Henriksen, Petter 1995: Encyklopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyklopediens utforming. I: Eek, Ø. (red.), *Kunnskap til det norske folk.* Festskrift til og fra Kunnskapsforlaget ved 20-årsjubileet 1995. Oslo, 38–49.

Leksika

Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 1. utgave. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo, 1978–81.

Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 2. utgave. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo, 1986–89.

Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 3. utgave. Hovedred. Petter Henriksen. Oslo, 1995–99.

Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 4. utgave. Hovedred. Petter Henriksen. Oslo, 2005–07.

Brockhaus Enzyklopädie, 21. utgave. Hovedred. Alexander Bob. Mannheim 2005–06.

Den Store Danske Encyklopædi, 1. utgave. Hovedred. Jørn Lund. København 1994–2001.

Encyclopædia Britannica, 15. utgave. Hovedred. Philip W. Goetz. Chicago 1974.

Nationalencyklopedin, 1. utgave. Hovedred. Kari Marklund, Christer Engström. Höganäs 1989–96.

Nettsteder

Blogger, https://www.blogger.com/start
Facebook, http://www.facebook.com/
Flickr, http://flickr.com/
Google, http://www.google.no/
Store norske leksikon, http://www.snl.no/
Wikipedia, engelsk utgave, http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
Wikipedia, norsk utgave (bokmål),
http://no.wikipedia.org/wiki/Hovedside
Youtube, http://youtube.com/

Petter Henriksen
Sjefredaktør, Kunnskapsforlaget
Bjørn Farmanns gt. 10
0271 Oslo
petter.henriksen@kunnskapsforlaget.no

Jacob Hald Pedersen og Thomas Eske Rasmussen

Strategi i navigation

When publishing in a new media the reasoning behind the choice of lemmata is affected. A popular strategy for navigation, full text retrieval, ensures that the reader finds his or her information. A new principle for navigating an encyclopaedia is topographical navigation. This approach is found in www.gyldendalsleksikon.dk which is an online information service including three different encyclopaedias. Here the reader can find articles through browsing pinpoints on a map of Denmark and via an implementation of the concept of mind map. These are two interesting alternatives to the traditional way of navigating an encyclopaedia.

Det store almene, danskprogede leksikon *Den Store Danske Encyklopædi* (SDE 1994–2006) lancerede i efteråret 2006 en leksikontjeneste på internettet, Gyldendals Online Leksikon (Gyldendal 2007). Det er en naturlig del af en udvikling, der har fundet sted for encyklopædiske opslagsværker uden for Danmark siden 1990'erne: *Encyclopædia Britannica* gik online i 1995, *Nationalencyklopedin* i Sverige i 2000 og *Brockhaus Enzyklopädie* i Tyskland i 2005.

Det digitale medie blev allerede i 1990'erne kaldt en revolution for opslagsværket (fx Svensén 1993:250). Med hensyn til samlet tekstmasse havde de første onlineleksika/-encyklopædier et forspring, idet al materiale var færdigt og kunne gøres tilgængeligt på én gang. Disse er i begyndelsen af 2000-tallet imidlertid hastigt blevet tangeret og overhalet af open source-leksika, der giver internetbrugeren/læseren adgang til selv at tilføje (og redigere) indhold.

På trods af revolutionen synes *strukturen* ikke at være ændret væsentligt. Ændringen fra papirmediet til det digitale medie mener vi også ændrer brugerens navigering i opslagsværket. Vi taler med vilje om *navigation* som en anden og i forhold til bogen ny form for brugeradfærd. Det vil vi skitsere på baggrund af de praktiske erfaringer med overførsel af SDE til internettet.

Organisering af en encyklopædis information

Ved hjælp af den alfabetiske orden kan læseren finde rundt i bogleksikonet og komme frem til den ønskede information. Alle informationer er delt op i artikler. Hver artikel indledes af en overskrift, et *stikord* eller

opslagsord, der svarer til en ordbogs lemma. Stikordet markerer det, som i artiklen enten forklares, beskrives eller refereres.

Det samlede antal stikord i værket er en brugeroplysning om omfanget af værkets indhold. Det anvendes i markedsføring af værkerne og i udgivernes præsentation som kvalitetsprædikat, fx følgende tre i maj 2007:

> Vi begyndte i 2001 og arbejder nu på over syv millioner artikler, hvoraf 62.809 er på dansk.
> (Wikipedia 2007)

> Danmarkshistoriens største leksikon tilgængeligt online med 250000 artikler, 10000 illustrationer og over 1000 lyd- og filmklip […]
> (Gyldendal 2007)

> Her finder man information, man kan stole på i 90.000 artikler, billeder, video, lydklip og meget mere.
> (Aschehoug 2007)

Da artiklers længde varierer, er det bemærkelsesværdigt, at det ikke er den samlede tekstmængde (antal tegn), der anvendes til at angive et værks størrelse. Stikord som målestok for leksikonets indhold er nemlig misvisende. At et fænomen beskrives under eget stikord i et leksikon, skyldes en redaktionel intuition: Det, som tillægges relevans, får eget stikord, mens mindre relevante emner sagtens kan være behandlet som underemner i andre artikler. Eksempelvis er den danske spillefilm *Pusher*, 1996, en artikel med selvstændigt stikord i open source-leksikonet Wikipedia (Wikipedia 2007) i den engelske, tyske og som her i den danske version:

> **Pusher** er en dansk film fra 1996.
> Manuskript af Nicolas Winding Refn og Jens Dahl.
> Instruktion af Nicolas Winding Refn.
> Blandt de medvirkende kan nævnes:
> Kim Bodnia
> Zlatko Buric
> Laura Drasbæk
> Mads Mikkelsen […]
> (Wikipedia 2007)

En *Pusher*-artikel findes ikke i Gyldendal 2007; filmen omtales derimod i biografien om dens instruktør, Nicolas Winding Refn, og beskriver den i forhold til Refns kunstneriske udtryk og dansk film i 1990'erne:

> **Refn, Nicolas Winding,** f. 1971, dansk filminstruktør, søn af Anders Refn. Refns debutfilm, *Pusher* (1996), er en af de væsentligste i den ny bølge i dansk film i 1990'erne. Med inspiration fra amerikansk film, især Tarantino og Scor-

> sese, formår filmen at skabe en ny, visuelt prægnant, barsk og humoristisk realisme med fokus på et multietnisk under-Danmark. I sin anden film […]
> (Gyldendal 2007)

Den amerikanske filmklassiker *Casablanca* optræder under eget stikord i begge leksika. Når *Pusher* ikke er en artikel i Gyldendal 2007, er det en antydning af, at filmen ikke har samme filmhistoriske status som *Casablanca*. Denne selektion er almindelig for bogleksika; således formuleret af Torben Brostrøm i forbindelsen med udgivelsen af SDE 1994–2006:

> Med hvert nyt stikord, der indføres, skrumper pladsen for de øvrige. Skulle alle tænkelige ord med, blev det en kortmælt opslagsbog – eller en slags hvid støj. Løsningen er niveautænkning og selektion.
> (Brostrøm 1994:14)

Markering af relevans ved at give et emne sin egen artikel har en meget mindre tydelig funktion i et digitalt publiceret leksikon. Dette rummer til tider flere versioner af den samme artikel, så læseren i praksis har både små og store leksika foran sig. I Gyldendal (2007) præsenteres mange artikler på to eller tre forskellige niveauer:

- *kort opslag*, der er overskueligt og faktabaseret,
- *langt opslag*, der er bredere kulturelt funderet og mere udførligt,
- *encyklopædi*, der har den nuancerede, perspektiverende og problematiserende artikel.

I praksis er det tre (bog)leksika af forskellig volumen og med forskellige målgrupper, som er sammenkørt. Niveaudelingen er ikke usædvanlig. Som eksempel kan nævnes den digitale Musikordbogen (2007), der har to artikelniveauer. Her er niveaudelingen baseret på teoretisk skelnen mellem kommunikative og kognitive behov hos brugeren (se Bergenholtz & Bergenholtz 2007).

Antallet af stikord giver altså ikke et fingerpeg om, hvor stor en informationsmængde leksikonet indeholder. Desuden betyder niveaudelingen, at det ikke længere er nødvendigt at rette leksikonet mod bestemte brugergrupper, idet specialordbøger, fagleksika og encyklopædier m.fl. digitalt kan samles i et og samme opslagsværk. Så giver distinktionen mellem 'leksikon' og 'encyklopædi' ikke længere samme overskuelige mening. Det er tydeligst udkrystalliseret i Wikipedia.

Stikord som søgeredskab

Bogens alfabetiske struktur er som bekendt usystematisk; den afløste en oprindelig systematisk struktur og er i dag den mest udbredte.[1] Strukturen kræver, at læseren på forhånd er bekendt med den rette betegnelse, dvs. stikord, på det fænomen, der søges information om. Indeks- og registerbind har hidtil kunnet hjælpe læseren som fortegnelse over alle væsentlige ord i artiklernes brødtekst. Disse indgange er dog stadigvæk dem, som "skønnes at give en væsentlig omtale eller relevant supplerende viden om et emne" (forordet til indeksbind 1+2 i SDE 1994–2006).

Digital publicering giver mulighed for en langt hurtigere, mekanisk søgning i hele den samlede tekstmasse. *Fritekstsøgning* anvendes hyppigst. Læseren får i søgeresultatet en eller flere artikler, hvori ordet eller ordforbindelsen forekommer. Således ophører principielt behovet for at kende den korrekte betegnelse for det søgte; læseren har mulighed for at finde informationen, hvor end den omtales (*hits*). I fritekstsøgningen behøves heller intet kendskab til alfabetets rækkefølge. Samtlige artikler kunne for så vidt udgøres af et enkelt langt dokument.

Fritekstsøgningen er altså frigjort fra leksikonets oprindelige makrostruktur. Det er på den baggrund allerede overvejet, hvor relevant makrostrukturen er længere, fx Svensén (2004:520): "I den elektroniska ordboken bliver åtkomstalfabetet och därmed makrostrukturen i det närmaste irrelevanta."

Avanceret fritekstsøgning, hvor søgeudtrykket begrænses til stikord i særlige fagområder (emneopdeling) tilbydes i samtlige onlineleksika, men benyttes erfaringsmæssigt kun lidt af læseren. Det er fx nemmere at fritekstsøge "pusher" i Gyldendal 2007 og finde den relevante information blandt de 16 *hits* end først at skulle afkrydse, hvilket emne det hører under; det sidste tager simpelthen for lang tid. Selv med hjælp af jokertegn i søgefeltet, fx "pus*er", er præmissen for søgningen stadigvæk, at læseren tænker i ord, over- og underbegreber samt har en klar idé om, hvilken information der søges.

De digitale leksika bærer præg af bog. At selve spalten i et bogopslagsværk til tider forekommer i digitale udgivelser som *ordhjul*, der kan bladres i, er et udtryk for dette. I venstre hjørne står alle stikord anført fra a til å (fx SDE 2004 og Gyldendal 2006).

---

[1] Posselt (1993) giver en lettilgængelig indføring i encyklopædiernes historie. Tarp (2006:120–130) redegør for strukturen i det 21. århundredes leksika.

Topografisk navigation

Den elektroniske platform skal tænkes som stedet, hvor teksten kan interagere med andre udtryksformer. Den ny navigation skal udnytte, at den elektroniske platform

1. er hurtigere at manøvrere i
2. er billigere at reproducere billeder og andre udtryksformer i
3. kan indeholde flere varianter af disse.

Gyldendal 2007 tilbyder læseren to alternative navigationsformer, som det ikke er muligt at gengive i et bogleksikon. Fremfor selv at skulle formulere noget på skrift i et søgefelt bliver læseren præsenteret for en række stikord i en visuel opsætning. Princippet med, at læseren skal formulere sin nysgerrighed i leksikonets traditionelle sprog, afløses af en topografisk måde at navigere på. På sin vis minder det om den *onomasiologiske* søgning i ordbogen, jf. Svensén (2004:522). Denne integrerer dog ikke tekst i billedside. Den er heller ikke medtaget i oversigten hos Tarp (2006:130 f.) over, hvilke konsekvenser skiftet fra bog til skærm har for opslagsværker.

I det hele taget synes det at browse, altså læserens muligvis mere usystematiske udpegning af, hvad der er interessant, ikke at have den store bevågenhed. At browse kan være mere lystbetonet og have mindre fokus på at tilfredsstille helt klart definerede mål. Denne form for navigation udfordrer hele kategoriseringen af brugerens adfærd og teoridannelsen om, hvordan brugerens kommunikative eller kognitive behov tilfredsstilles, jf. Tarp (2006:58).

Danmarkskortet er et visuelt opslagsværk i værket. Der er adgang til kortet ad to veje. I skærmbilledets venstre side kan læseren klikke sig ind på et kort over Danmark, som er forsynet med stednavnsangivelser. De lokaliteter i landet, der er omtalt i leksikonet med en artikel, er forsynet med knappenåle. Ved de samme artiklers tekst i leksikonet er placeret en globus, der giver adgang til samme kort – med den aktuelle artikel i centrum. I begge tilfælde kan læseren kan se flere og nye knappenåle ved at zoome ind på kortet (se fig. 1).

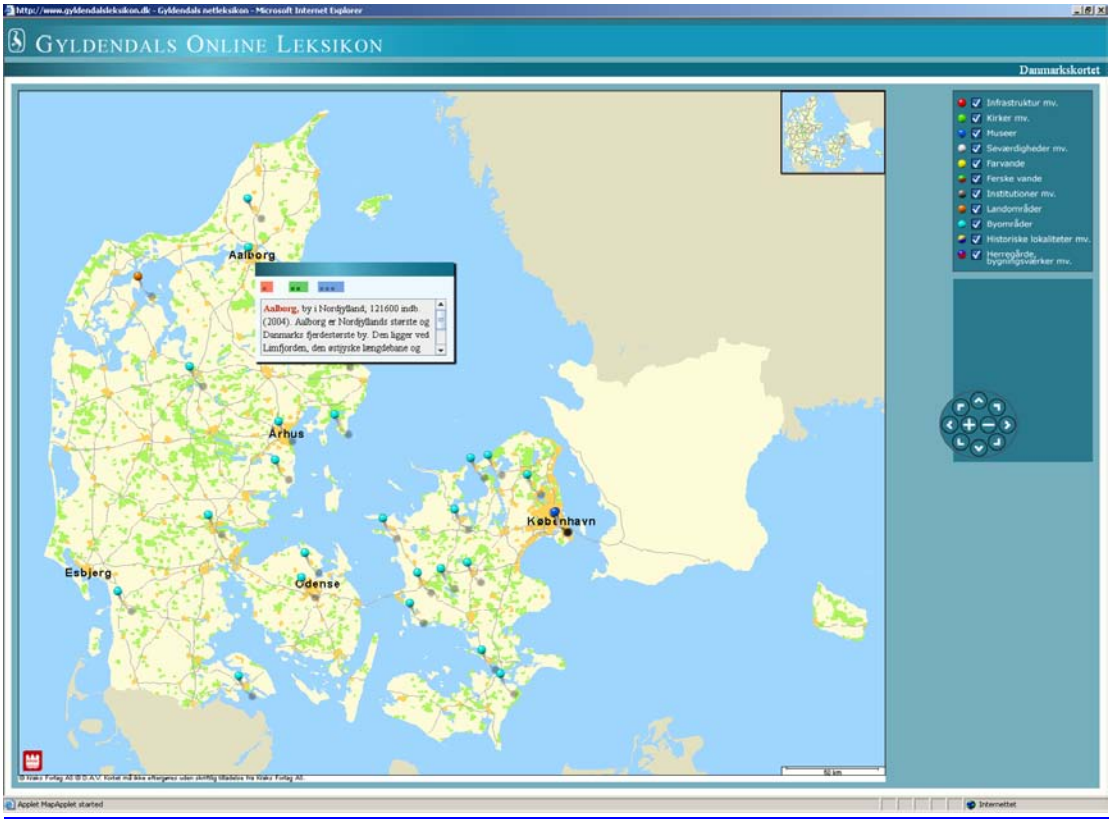

FIGUR 1. *Danmarkskortet* i første visning. Hver visning har maksimum 30 knappenåle, der relaterer til artikler i hele leksikonet. Ved at køre musen hen over knappenålen, som viser sig at markere Aalborg, kommer en kort definition. Ikoner giver mulighed for at klikke sig videre til artiklen "Aalborg" i tre niveauer.

Det er muligt at sortere i knappenålene, der har forskellige farver, alt efter deres kategori (farvande, byer, herregårde o.a.). Læseren kan markere knappenålen med musen og her læse en kort præsentation af den pågældende lokalitet. Med et klik har læseren direkte adgang til leksikonets artikler. Tredelingen i niveauer er integreret i kortet, så læseren kan vælge mellem kort, lang eller encyklopædisk artikel om lokaliteten. Hvis lokaliteten derimod ikke har interesse, er det muligt for læseren hurtigt at fortsætte sin danmarksrejse ved at klikke frem og tilbage i kortet for at finde andre lokaliteter, der ønskes information om.

Her er det leksikale princip samkørt med topografien, der kendes fra et atlas. Faktisk vendes leksikonet på hovedet, så rækkefølgen begrebvisualisering vendes rundt; det allerede visualiserede bliver læserens indgang til begrebet (og altså stikordet). Fænomenet er ikke nyt. Princippet ligner faktisk det, man kender fra billedordbøger, jf. Svensén (2004:375). Disse henvender sig såvel til børn (fx Landsem & Kaasa 2004) som voksne (fx Politikens Billedordbog 1947).

Et andet eksempel på ny navigation er *MindMap*. Det er en afbildning af artiklers indbyrdes relationer. Udgangspunktet er altid den arti-

kel i leksikonet, som læseren har slået op; artiklen danner centrum, en knude, midt i sværmen af relaterede artikler (se fig. 2). Adgang til *MindMap* findes i højre side, hvor et klik på en animation af knuder og relationer åbner et nyt skærmbillede som i fig. 2.

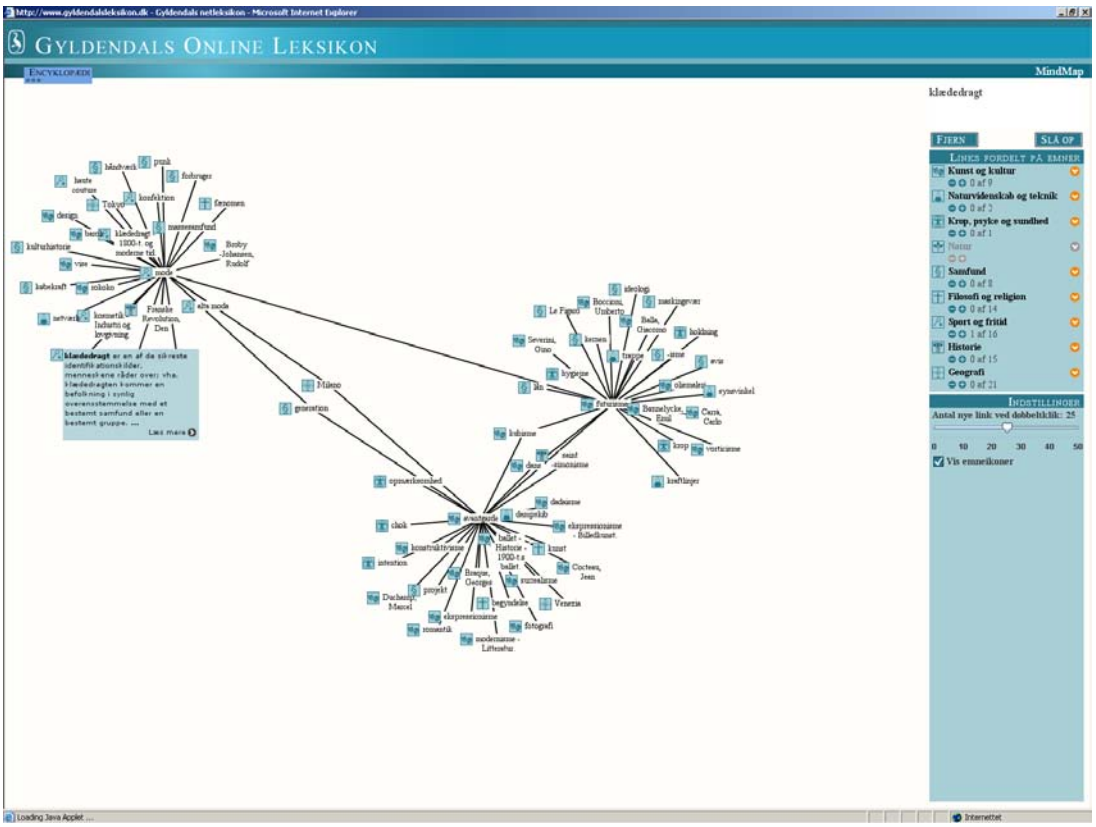

FIGUR 2. I dette eksempel fra *MindMap* kommer læseren fra artiklen ”futurisme”. Rundt om knuden vises artikler eller stikord med en af de to typer relation til knuden. Det, der vises, er stikord, både for knuders og relationers vedkommende. Læseren har klikket på ”klædedragt”, hvor artiklens indledning kan læses.

Der er to typer relationer:

1. Traditionelle henvisninger fra artikel til artikel – redaktionen ser en indholdsmæssig sammenhæng mellem artiklen, der tages afsæt i, og en anden.
2. Automatisk genererede relationer fra artikel – et ord eller en ordforbindelse i artiklen findes som selvstændigt stikord et andet sted i leksikonet.

Begge typer er værk-interne, dvs. relationerne i *langt opslag* henviser kun til andre lange opslag. Læseren kan selv bestemme *MindMap*s udseende ved at vælge, hvor mange relationer en ny knude skal vise. Læ-

seren kan fjerne eller skjule knuder, der ikke er relevante samt prioritere emnegrupper. En ny knude oprettes ved, at læseren dobbeltklikker på en relateret artikel.

Det er muligt at gå til leksikonets tekst fra alle knuder og relationer. Typisk foreslår *MindMap* læsning af nogle artikler, læseren ikke selv ville have fundet ved traditionel søgning. For den, der fx interesserer sig for kunstnere og -ismer, giver *MindMap* et overblik og en slags introduktion til relaterede fænomener og navne. De automatisk genererede relationer fra artikel til artikel har indbyggede overraskelser eller, alt efter synsvinkel, fejl. Eksempelvis forekommer ordet ”krop” i billedteksten til encyklopædiens artikel ”futurisme”; derfor er artiklen ”krop” registreret og anført i *MindMap*. Forbindelsen fra ”futurisme” til ”krop” er fra en videnskabelig vinkel irrelevant. Relationerne er genereret uden skelnen til hverken betydning eller relationer, der måtte være mellem ord. En analyse af over- og underbegreber – om fx ”stol” er en slags ”møbel” – findes ikke. *MindMap* viser altså helt andre relationer end de semantiske, der opstilles i *Svenskt associationslexikon*, jf. Borin (2005).

Man kan indvende, at den automatiske generering af relationer giver en risiko for, at for mange relationer oprettes, og at brugeren overinformeres. Som Svensén (2004:525) udtrykker det:

> Liksom det finns risk för att användaren genom den obegränsade tillgången på utrymme riskerar att dränkas i information, finns det också en risk för att ett överflod av valmöjligheter och länkar kan verka förvirrande. Enbart det faktum att något är möjligt att göra innebär inte nödvändigtvis att det måste göras.

Bag antagelsen om, at læseren kan ”dränkas i information” ligger hele sættet af kategorier af læseradfærd og læserbehov. Udgangspunktet er imidlertid en analyse af bogens struktur. Ingen af de to størrelser synes at være udtømmende i forhold til de faktiske læseres klikken sig rundt i vidensbaser. Styrken i den alternative form for navigation er, at læseren udstyres med et redskab til at browse i impulsiv informationssøgning eller -navigation.

Perspektiver

De to navigationsformer viser tekniske muligheder på den elektroniske platform. Men er de også nyttige for brugerne? Teknik er ikke et gode *per se* – heri har Svensén ret.

Danmarkskortet og *MindMap* er ikke alene udviklet specifikt til det elektroniske medie, men giver også læseren en ny måde at tilegne sig viden på. Der er også perspektiver. Det åbenlyse er, at *Danmarkskortet*

kan udvikles til et verdenskort. Kortet kan også erstattes af billedgengivelser, fx af kunstværker, personer, bygningsværker og i det hele taget fænomener, der er fysisk realiseret i læserens bevidsthed, men som læseren savner ord for. Andre medier såsom film og lyd vil kunne integreres. *MindMap* åbner en ny verden af relaterede stikord, som læseren ikke nødvendigvis var klar over på forhånd var mulige at hente information om i værket.

I begge tilfælde gives desuden mulighed for impulsiv læsning. Læseren kan følge sine egne associationer, hvorved ikke leksikonet, men læseren selv bestemmer, hvad der er værd at vide. Den tilfældige videnstilegnelse i bogleksikonet, dvs. læsning af en anden artikel på samme side, er en del af underholdningsværdien, som således videreføres i det digitale værk.

Et digitalt opslagsværk har brug for en kvalitativ målestok som supplement til den kvantitative. Det samlede informationsindhold (antal stikord) er en grundlæggende, men diffus størrelse, når mediet bliver digitalt. Derfor er det lige så vigtigt, hvor hurtigt og hvor nemt den rette information kan findes. Kvaliteten mener vi derfor i lige så høj grad hviler på søgeværktøjer og andre alternative former for navigation. Intet tyder på, at internettets informationer bliver færre; tværtimod bliver relevant information sværere at finde.

Den topografiske navigation er et bud på et fremtidigt værktøj i leksikonet, fordi det både udnytter de digitale muligheder og leksikonets indhold i tekst og billeder fuldt ud. Den tager alvorligt, at udgiverne ikke altid kan forudsige læserens navigation.

Litteratur

Online opslagsværker

Aschehoug 2007 = Aschehougs Leksikon
http://www.aschehougsleksikon.dk
Brockhaus Enzyklopädie: http://www.brockhaus-enzyklopaedie.de
Encyclopædia Britannica Online: http://info.britannica.co.uk
Gyldendal 2007 = *Gyldendals Online Leksikon*:
http://www.gyldendalsleksikon.dk
Musikordbogen 2007 = *Musikordbogen* v. Inger Bergenholtz, Århus: Handelshøjskolen i Århus: http://www.musikordbogen.dk.
Nationalencyklopedin: http://www.ne.se
Wikipedia 2007 = Wikipedia – den frie encyklopædi:
http://da.wikipedia.org (dansk); http://en.wikipedia.org (engelsk); http://de.wikipedia.org (tysk)

Digitale opslagsværker

SDE 2004 = *Encyklopædien på cd-rom*, København 2004 og senere.
Gyldendal 2006 = *Gyldendals DVD Leksikon*, København 2006.

Trykte opslagsværker

Landsem, Inger & Monica Kaasa: *Mitt Første Leksikon*, Oslo: Kunnskapsforlaget 2004.
Politikens Billedordbog, København 1947 og senere.
SDE 1994-2006 = *Den Store Danske Encyklopædi* bd. 1–20 + supplementsbind og indeksbind, København: Gyldendal 1994–2006.

Anden litteratur

Bergenholtz, Henning & Inger Bergenholtz 2007: Kvaliteten af de leksikografiske definitioner i ordbøger, leksika og encyklopædier. I: *LexicoNordica* 14.
Borin, Lars 2005: Mannen är faderns mormor: Svenskt associationslexikon reinkarneret. I: *LexicoNordica* 12, 39–54.
Brostrøm, Torben 1994: *Den gyldne nøgle – encyklopædi og leksikon*, København: Danmarks Nationalleksikon A/S.
Posselt, Gert 1993: ”Al hjerne er ikke i ét hoved, al viden ej hos én”. I: *MAGASIN fra Det kongelige Bibliotek* 8. årg. nr. 3, København.
Svensén, Bo 1993*: Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag (rev. udg. af Svensén 1993).
Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi*. Vol. 1–2. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Center for Leksikografi.

Jacob Hald Pedersen
fagredaktør ved Gyldendal Leksikon
Gyldendal A/S
Klareboderne 3
DK- 1001 København K
jacob_hald_pedersen@gyldendal.dk

Thomas Eske Rasmussen
fagredaktør ved Gyldendal Leksikon
Gyldendal A/S
Klareboderne 3
DK-1001 København K
thomas_eske_rasmussen@gyldendal.dk

Peter A. Sjögren

Orden och världen. Lexikografens dubbla perspektiv

In this paper I try to establish both differences and interrelations between mono- and bilingual lexicography (for which I coin the term **glossography**) from the making of specialized dictionaries and encyclopedias (for which I coin the term **cosmography**). Glossography aims at establishing a semantic equivalent between the entry word and its explanation. Cosmography aims at the opposite: with the entry word as a point of departure, a cosmographic article will provide the user with new information that is not inherent in the entry word itself. On another level, the cosmographer strives to organize the world systematically and to find the most suitable entry word for the fragment of the world he wants to describe. The glossographer takes the word as the point of departure, and relations between words (hyponomy, synonymy etc.) is secondary. But in practice the two approaches are interrelated. A typical glossography will contain lots of more or less specialized technical terms from different fields which cannot be explained without reference to the world. Also, glossographic articles often include cosmographic information that places the meaning of a word in an extralinguistic context. And glossographic features are often included in cosmographic articles: pronunciation, etymology.

1. Lexikografi i den vanliga brukarens ögon

Häromdagen gav jag bort ett exemplar av den senaste utgåvan av Bonniers svenska ordbok (BSO 2006) till en kvinna i min bekantskapskrets. Hon blev mycket förtjust över att få ett så modernt verk när hon tidigare bara hade Focus uppslagsbok från 1970-talet. Hon hade alltså, lika lite som många andra i Sverige, klart för sig skillnaden mellan en ordbok och en allmän uppslagsbok. För henne var båda böcker med alfabetiskt ordnad information. Om informationen sedan gällde orden eller världen fäste hon sig inte vid.

2. Den svenska historiska kontexten

Jag vet inte om denna okunnighet är ett speciellt svenskt fenomen, men om den är det tror jag mig ha en förklaring. Och den är att det inte finns någon tradition av enspråkigt svenska ordböcker avsedda för allmänheten. Faktum är att det inte utgavs en enda sådan under första hälften av 1900-talet. Ordlistor, med få och rudimentära ordförklaringar,

fanns det. Svenska Akademiens ordlista (SAOL) kom i sin 8:e upplaga 1923 och den 9:e 1950. Ordböcker med förklaringar av främmande ord var populära, och versioner för skolan av ordlistor och främmandeordböcker har funnits i stort antal. Man kan särskilt nämna Olof Östergrens *Våra vanligaste främmande ord,* som utkom i 37 upplagor mellan 1907 och 1980 (från och med 32:a upplagan 1957 redigerad av Karl-Hampus Dahlstedt). Östergrens *Nusvensk ordbok* kommer inte riktigt nära en ordbok för allmänheten med sina tio tjocka band och mycket långa utgivningstid, 1919–72. Först 1955 kommer *Illustrerad svensk ordbok* (ISO) under redaktion av Bertil Molde: nästan 2 000 sidor med lättillgängliga ordförklaringar. Ordförrådet är helt och hållet SAOL 9:s; man kan säga att ISO är en ordboksversion av SAOL. ISO reviderades två gånger, 1958 och 1964, och trycktes om sista gången 1977. Men då börjar vi närma oss modern tid.

I stället har vi haft konversationslexikonet, eller familjeboken. Även när den svenska uppslagsboken har varit som mest encyklopedisk, som Nordisk familjeboks ”uggleupplaga” i början av 1900-talet, Svensk uppslagsbok på 1930–50-talen och Nationalencyklopedin på 1990-talet, har stoffet tillgängliggjorts för en stor läsekrets genom att fördelas på många och relativt korta artiklar. Och, viktigt för resonemanget här, före den moderna ordboksepoken var många av artiklarna typiska ordboksartiklar, med förklaringar av framför allt främmande ord. Ett exempel, från ”Ugglan” (1904–26):

> **Kommentar** l. Kommentarie (lat. *commentārius* 1. *-rium*), förklaring, utläggning, fortlöpande följd af förklarande anmärkningar till en skrift; (i plur.) uttydning (vanligen en kritiserande 1. försmädlig) af andras yttranden och handlingar. - Kommentator, en som förklarar, utlägger, lämnar (i tal eller skrift) kommentarer, tolkare. - Kommentera, förklara, utlägga, lämna kommentarer.

I och med att moderna ordböcker började utges, från 1980 och framåt, bortföll behovet av den sortens artiklar i de allmänna uppslagsverken. I Nationalencyklopedin (1989–96) finns inte uppslagsordet **kommentar**.

Nu har vi alltså ordböcker och uppslagsböcker. Men hur förhåller de sig egentligen till varandra? Var min bekants begreppsförvirring kanske fullt begriplig?

3. Termer och definitioner i denna artikel

Termerna **lexikograf** och **lexikografi** är nästan helt okända utanför lexikografernas egen krets. Och vem är lexikograf? Vanligtvis har de som sysslar med ordböcker reserverat termen för sig själva. Men faktum är att, åtminstone i Sverige, kallar sig uppslagsverksredaktörer också för lexikografer. I varje fall de som har ansvar för verkets övergripande organisation och informationsstruktur, på såväl makro- som mikronivå. I en jämförelse mellan de två typerna av arbete med alfabetiska referensverk är alltså termen lexikografi opraktisk. Jag kommer därför att i denna artikel använda termerna **glossografi** för ordboksarbete och **kosmografi** för allmänna uppslagsböcker. Jag ber om ursäkt för detta tilltag att usurpera gamla termer, med rötter i medeltiden, för åtminstone delvis nya betydelser, men de var de bästa jag kunde komma på. Poängen med dem kommer strax att bli tydligare.

I samma anda tänker jag undvika vissa lingvistisk-lexikografiska termer, som **lemma** och **lexem** (för en noggrann genomgång av dessa och angränsande termer, se Svensén 2004). Det alfabetiska ingångsordet kallar jag **uppslagsord**, och uppslagsordet tillsammans med all text fram till nästa uppslagsord är en **artikel**. Texten efter uppslagsordet är helt enkelt **artikeltexten**. Den innehåller någon form av **förklaring**, som kan vara en *definition* i ordets vedertagna mening.

4. Två grundläggande skillnader

4.1. Logisk ekvivalens – ny information

Som jag ser det är den viktigaste grundläggande skillnaden mellan glossografi och kosmografi rent logisk. Glossografin strävar efter att upprätta en ekvivalens mellan uppslagsordet och förklaringen, i det ideala fallet en paradigmatisk utbytbarhet och en logisk tautologi. Ett exempel, från Nationalencyklopedins ordbok (NEO, 1–3, 1995–96):

> **ö`vermod** subst. *~et*
> ORDLED: *över--mod-et*
> • alltför hög uppskattning av den egna förmågan {→**hybris**, **högmod**}: *i ungdomligt ~ satsade han på den högsta svårighetsgraden*; *förblindad av ~*; *hon fick betala priset för sitt ~*
> HIST.: sedan yngre fornsvensk tid; fornsv. *overmodh*; av lågty. *overmot* med samma bet.; jfr **[1]mod**

Förklaringen, som uppfyller alla krav på en definition, är de understrukna orden efter punkten på tredje raden. I exemplen kan man byta ut ordet *övermod* mot definitionen utan att information tillkommer eller går förlorad. Den övriga artikeltexten tillför ny information om ordet självt: fonetisk, morfologisk, etymologisk samt synonymik, men ingenting därutöver. Därav termen glossografi.

I motsats till glossografin har kosmografin som sin främsta uppgift att meddela ny information utöver den som finns inherent i uppslagsordet. Ett ord som *övermod* finns därför inte i Nationalencyklopedin (NE), men låt oss se på ett ord som i NEO anges som synonym (med högerriktad pil), nämligen *hybris*:

> **hy´bris** (grek.), i den antika grekiska världen beteckning för sådant övermod som försökte överskrida gränsen mellan gudar och människor; okunskap om individens plats i världsordningen. Att ha för stor tilltro till sin lycka och framgång var också hybris. De motton som stod inskrivna på Apollontemplet i Delfi, ”Känn dig själv” och ”Ingenting till övermått”, var typiska varningar för hybris, som alltid straffades av gudarna. Motsatsen var framför allt *sofrosyne*, ”behärskning”.

Den av mig understrukna texten efter uppslagsordet är förklaringen, som i stort sett har formen av en definition. Men det mest intressanta, och det som motiverar artikeln, är det som följer: begreppet ’hybris’ plats i den antika grekiska föreställningsvärlden.

För förklaringar i kosmografin har jag präglat termen **presentation** (se vidare Sjögren 2004). Den kan nämligen användas även för de i uppslagsverken helt dominerande artiklar som behandlar personer, orter osv., alltså där uppslagsordet är ett egennamn. Då kan det se ut t.ex. så här (efter NE):

> **Ingeborg** (no. *Ingebjørg Håkonsdatter*), 1301–61, norsk prinsessa, dotter till kung Håkon V Magnusson och drottning Eufemia (av Ruppin), gift 1312 med den svenske hertigen Erik Magnusson (död 1318).

Men en kosmografi med bara presentationer blir mycket torftig. Det är fortsättningen, **relationen**, som går utanför uppslagsordets trånga ram och berättar något om världen som vi inte tidigare kände till, därav termen kosmografi. Om vi återgår till artikeln *hybris* är relationen allt som kommer efter presentationen. Och artikeln om den i Nordens historia intressanta hertiginnan Ingeborg ser ut så här när vi har lagt till relationen:

> **Ingeborg** (no. *Ingebjørg Håkonsdatter*), 1301–61, norsk prinsessa, dotter till kung Håkon V Magnusson och drottning Eufemia (av Ruppin), I. trolovades som ettåring med den svenske hertigen Erik Magnusson och förmäldes, efter flera förvecklingar, med honom 1312. Efter makens död 1318 kom hon att spela en betydande politisk roll i egenskap av mor till Magnus Eriksson, vilken 1319 som treåring blev kung i Sverige och Norge. Med utgångspunkt i de slott och län hon innehade i Västergötland, Värmland, Halland och Bohuslän bedrev hon tillsammans med den halländske riddaren Knut Porse under 1320-talets första hälft en självständig utrikespolitik i sonens namn. Detta skapade motsättningar till såväl det svenska som det norska riksrådet, och det förra berövade henne 1326 både län och politiskt inflytande i Sverige. Rådet i Norge drog in I:s norska län 1327, då hon gifte sig med Knut Porse.

Relationen består som synes av en saklig redogörelse för Ingeborgs liv och verksamhet. Men fattas det inte något, några skuggor och dagrar, för att göra denna intressanta person rättvisa? En försiktig **reflexion** fullbordar bilden:

> Efter hans [Knut Porses] död (1330) tycks I. ha närmat sig sonen, men det är inte möjligt att avgöra om hon spelade någon politisk roll under återstoden av sitt liv. I. var även mor till bl.a. Eufemia (d. 1370).

Många skulle säkert vilja ha en mer spekulativ reflektion om Ingeborgs historiska betydelse, men poängen här är att detta är en mycket typisk kosmografiartikel i sin tredelade informationsstruktur (presentation, relation, reflexion) och helt väsensskild från glossografin.

4.2. Kosmografins hierarkiska struktur

Man kan hävda att det inte är ett särskilt bra sätt att beskriva världen utifrån en räcka alfabetiskt ordnade uppslagsord. (Jag har själv dragit de praktiska konsekvenserna av denna insikt i ett systematiskt uppställt lexikon, Sjögren 1979.) Men det har praktiska fördelar för användarna, och det är det viktigaste. För kosmografen ställer det dock till problem eftersom den helst vill beskriva världen som hierarkiskt uppbyggd, där enkla företeelser ingår som delmängder i begrepp på högre nivå, som i sin tur … osv. Allt ska inte beskrivas fullständigt på alla nivåer. Plädering är ett led i huvudförhandlingen, som är den viktigaste delen av en rättegång, som styrs av reglerna i processrätten, som är en gren av

juridiken, vilken tillhör samhällsvetenskaperna. Det är självklart att en detaljbeskrivning av hur en plädering går till inte kan göras på varje nivå, men det är inte lika självklart vart den mest detaljerade informationen bör förläggas. På lägsta möjliga nivå skulle de flesta nordiska och tyska kosmografer svara, medan anglosaxiska skulle lägga tyngdpunkten högre upp. I till exempel Encyclopaedia Britannica (15:e uppl., tryckt 1991) finns inte ens rättegång (*trial*) och än mindre plädering (*pleading*) som egna uppslagsord, bara i index med hänvisning till den mer än 20 sidor långa artikeln **procedural law**. I NE ser artiklarna **plädering** resp. **huvudförhandling** ut så här:

> **plädering** (av *plädera*, av fr. *plaider* ’processa’, ’tala inför rätta’, av fornfr. *plaid* ’juridisk församling’, ’rättegång’, av lat. *pla´citum* ’åsikt’), inom processrätten benämning på den avslutande fasen av huvudförhandlingen där parterna slutför sin talan genom att redovisa vilka slutsatser man enligt deras mening bör dra av den framförda bevisningen och hur man bör bedöma de i målet uppkomna rättsfrågorna samt genom att argumentera för sin ståndpunkt i målet.
>
> **huvudförhandling,** inom processrätten benämning på den avslutande samlade förhandlingen mellan parterna inför domstolen. Huvudförhandling förekommer såväl i tvistemål som i brottmål. Den präglas *dels* av att parterna och deras ombud muntligen måste framföra det de vill att rätten skall beakta, *dels* av att rätten inte får bygga sin dom på något annat än det som förebragts under denna förhandling, *dels* också av att förhandlingen tidsmässigt måste vara koncentrerad till ett sammanhang utan längre avbrott och att domarna måste vara desamma under hela förhandlingen. Huvudförhandlingens förlopp kan indelas i fyra faser: parternas framställning av sina *yrkanden*, *sakframställningen* som består i att parterna utvecklar sin talan och grunderna för den, *bevispresentationen* där parter och vittnen hörs och där skriftlig och annan bevisning förebringas, och *pläderingen* där parterna eller deras ombud på grundval av det som förekommit under förhandlingen argumenterar för sin ståndpunkt. I brottmål förekommer huvudförhandling i alla mål som prövas av domstol, och detta är också domstolens enda befattning med målet eftersom förundersökningen genomförs av polis och åklagare. I tvistemål föregås huvudförhandlingen av en skriftlig och muntlig förberedelse; genom att parterna under denna ofta når en uppgörelse, blir huvudförhandlingar relativt sällsynta. I tvistemål kan dessutom huvudförhandling ske i förenklad form i direkt anslutning till att förberedelsen slutförs om parterna går med på det eller saken är ”uppenbar”.

Pläderingen beskrivs som synes i sitt sammanhang men översiktligt i artikeln *huvudförhandling* och mer detaljerat i sin egen artikel.

Glossografen har det i det här avseendet enklare: varje uppslagsord ska stå på egna ben. I förklaringen av ordet *rättegång* behöver man inte ta hänsyn till rättegångens olika inslag. Upplysningar om syno-, hypo- och hyperonymer är extrainformation. Visst är det allmänna ordförrådets semantiska struktur till viss del hierarkisk, och det måste glossografen beakta, men den hierarkiska principen är inte grundläggande på samma sätt som för kosmografen. I Nationalencyklopedins ordbok (NEO) behandlas de två begreppen så här:

> **pläde´ring** subst. *~en ~ar*
> ORDLED: *pläd-er-ing-en*
> • det att plädera
> BET.NYANS: särsk. jur. rättegångsparts utläggning av sin uppfattning om hur ett mål rättsligt skall bedömas: *slutplädering*
> KONSTR.: *en ~* (*av ngn*) (*för ngn* el. *ngt*)
> HIST.: sedan 1885
>
> **huvudförhandling** [hu`v- äv. huv`-] subst. *~en ~ar*
> ORDLED: *huvud--för-handl-ing-en*
> • viktigaste del av förhandlingsomgång
> BET.NYANS: spec. jur. viktigaste, avgörande del av rättegång efter förundersökning o.d.: *eftersom vittnet uteblev måste ~en uppskjutas*
> HIST.: sedan 1882

Jag har hittills försökt renodla de två typerna av lexikografi. För dem som har hängt med så långt och har haft ögonen med sig är det ju ändå lätt att se att glossografiska drag smyger sig in i kosmografin och vice versa. Vi ska nu se lite närmare på detta.

5. Kosmografi i glossografin

I allas våra ordförråd finns förutom de grundläggande och vardagsnära orden även en stor mängd ord och termer från olika områden av livet och samhället. Ord som *symfoni, straffspark, dokusåpa, huvudförhandling, kommunalråd, premiepension* är självklara i en svensk ordbok. Men det är svårt att förklara dem enbart med glossografiska verktyg. Världen pressar på: musikens, sportens, nöjeslivets, samhällets i olika perspektiv, och det avspeglar sig med nödvändighet i förklaringarna, där användaren förväntas ha omvärldskunskaper om orkester/sats, fotboll, tv/dokumentärfilm,

rättegång/domstol, kommun/politik, pension/aktiefond. Jämför med förklaringen av **övermod** ovan: där krävs bara kännedom om orden, inte världen. För sådana här ord, och de är många i en allmän ordbok, blir glossografin en kosmografi i miniatyr med förklaring/presentation (ofta förenklad i förhållande till kosmografin) men utan relation och reflexion. Jämför NEO:s artikel *huvudförhandling* ovan.

På mikronivån innehåller ordböcker ofta kosmografisk information som strängt taget är redundant men som tillfogas för att förtydliga eller ibland, som det tycks, ”blot til lyst”. Exempel (ur Bonniers svenska ordbok, BSO 2006, det redundanta understruket här):

> **benskörhet** *osteoporos* resultatet av en process där benmassan i skelettet försvagas o. blir poröst (vilket ökar risken för frakturer)
>
> **dinkel** *spelt* ett urgammalt sädesslag av samma släkte som vete (anses hälsosammare än vanligt vete o. odlas därför alltmer) ‖ *-n*

Principiellt annorlunda förhåller det sig med de inte så få ordböcker som också innehåller ett antal kosmografiska artiklar. Ett svenskt exempel är ”Norstedts svenska ordbok + uppslagsbok” (1999), där omkring 14 000 av verkets totalt ca 80 000 artiklar är kosmografiska. I fransk lexikografi har man aldrig gjort någon skarp åtskillnad mellan de två perspektiven. I t.ex. *Larousse encyclopédie en ligne* innehåller alla artiklar om möjligt både glossografisk och kosmografisk information, den kosmografiska delen i artikeln **symphonie** börjar med rubriken MUSIQUE):

> **symphonie**
> **nom féminin**
> (latin **symphonia,** du grec **sumphônia,** accord de sons)
>
> Sonate pour orchestre caractérisée par la multiplicité des exécutants pour chaque partie instrumentale et par la diversité des timbres.
> Littéraire. Ensemble harmonieux de choses qui vont parfaitement ensemble : **Une symphonie de couleurs.**
> **Symphonie concertante,** composition orchestrale où fusionnent le genre de la symphonie et celui du concerto. (Cette symphonie avec solistes a été en vogue dans la seconde moitié du XVIIIe s.)
>
> **MUSIQUE**
>
> Le mouvement d'élaboration de la symphonie est parti d'Italie, les compositeurs appelant **sinfonia** les ouvertures ou les ritournelles instrumentales placées dans les opéras. Parallèlement, en France, Delalande nomme « Symphonies pour les soupers du Roi » l'équivalent de suites instrumentales. Autour des années 1750 naît la véritable symphonie […]

6. Glossografi i kosmografin

Svenska kosmografier innehåller traditionellt en hel del glossografisk information. Förmodligen är det en kvarleva från konversationslexikonets dagar, eftersom det är i huvudsak uppslagsord av främmande ursprung som anses behöva sådan information. Ett typiskt exempel (från NE):

> **pilotis** […] (fr., av *pilot* ’påle’), i modern arkitektur pelare som lyfter upp en byggnad ovanför markplanet […]

Som synes anges uttal och etymologi; däremot anges av någon anledning aldrig böjning. Mycket ofta anges inte fullständigt uttal utan bara betoningen:

> **lise´n** (ty. *Lisene*, av fr. *lisière* ’kant’, ’list’), vertikalt, svagt framspringande murband med konstruktiv eller dekorativ funktion, […]

Lägg också ännu en gång märke till det glossografiska sättet att inleda artikeln med en presentation som är en ren definition i full formell ekvivalens med uppslagsordet. Från kosmografisk synpunkt är det inte alls nödvändigt att vara så stringent, men på något sätt fungerar det disciplinerande även för fortsättningen.

Som sagt undviker kosmografer numera rent glossografiska artiklar. Ibland är de dock praktiska och utrymmesbesparande. Till exempel en grekisk eller latinsk förled som går igen i många artiklar kan förklaras en gång för alla genom en egen artikel, till vilken andra artiklar kan hänvisa:

> **pseudo-** […] (av grek. *pseudē´s* ’lögnaktig’, ’falsk’), *pseud-*, förstavelse som används för att beteckna något som falskt, oäkta eller skenbart.

Eftersom NE har över 40 uppslagsord som börjar på *pseudo-* inser man hur mycket utrymme, och hur mycket arbete för etymologiredaktören, som sparas. Här är ju dock förklaringen föga glossografisk till formen.

7. Exempel på syntes: NE Junior

Kan man förena glossografi och kosmografi i en lexikografisk syntes? Jag ska avsluta med ett exempel från min egen verksamhet som artikelskribent för Nationalencyklopedins tjänst för yngre användare,

NE Junior (finns integrerad i det stora uppslagsverket på Internet). Av Juniorredaktörerna fick jag i uppdrag att skriva artiklar om ett antal ”svåra ord”, som kunde förklaras både glosso- och kosmografiskt. I stället för att dela upp förklaringssätten har jag försökt integrera dem. Så här kan det se ut:

> **invasion** är när militär från ett land går in i ett annat land för att erövra det. Om invasionen lyckas talar man om *ockupation*. Under andra världskriget invaderade Tyskland Danmark och Norge den 9 april 1940. Danmark blev ockuperat på en gång, men i Norge tog det flera månader. Bildligt kan man tala till exempel om turisternas invasion av Gotland på sommaren eller en invasion av myror i huset.
>
> **komponent** betyder ’beståndsdel’. Ordet används främst i tekniska och vetenskapliga sammanhang: en elektrisk apparat kan innehålla tusentals komponenter; röda blodkroppar är en komponent i blodet. Allmännare kan man tala om till exempel de komponenter som bygger upp en roman: handlingen, personerna, språket och så vidare. I maträtter, mediciner och liknande talar man hellre om *ingredienser*, ett ord som betyder ungefär samma sak.

Det är nog svårt för de tilltänkta användarna att skilja på vad i artiklarna som förklarar ordet och vad som ger information om världen. Och därmed skulle jag vara tillbaks till utgångspunkten: begreppsförvirringen i det allmänna medvetandet mellan glossografi och kosmografi är helt naturlig. Skillnader finns, framför allt i teorin, men i praktiken samsas de två perspektiven. Det finner jag rätt och riktigt, och kanske har syntesen NE Junior framtiden för sig även för vuxna användare och hos professionella *lexikografer*.

Litteratur

Ordböcker och uppslagsböcker

BSO 2006 = Malmström, Sten, Iréne Györki & Peter A. Sjögren: *Bonniers svenska ordbok*. 9:e uppl. Stockholm: Albert Bonnier.

Larousse encyclopédie en ligne, http://www.encyclopedie-larousse.fr (kräver abonnemang).

NE 1989–96 = *Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bra Böcker. Internet: http://www.ne.se (kräver abonnemang)

NEO 1995–96 = *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs: Bra Böcker. Internet: http://www.ne.se (kräver abonnemang)

”Ugglan” 1904–26 = *Nordisk familjebok*. 2:a uppl. Stockholm: Nordisk Familjeboks Förlag.

Övriga

Sjögren, Peter A. 1979: *Termer i allmän språkvetenskap: Ett systematiskt lexikon*. Stockholm: Akademilitteratur.

Sjögren, Peter A. 2004: Uppslagsbokens läsartilltal. I: Unn Hellsten m.fl. (utg.): *Språkets vård och värden. En festskrift till Catharina Grünbaum*. Stockholm: Norstedts Uppslagsbok.

Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi* 2:a uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Peter A. Sjögren
Rindögatan 15
SE-115 36 Stockholm
pasjogren@telia.com

Heikki E.S. Mattila

Encyclopædia iuridica fennica[1]

In Finland, a major legal encyclopaedia, *Encyclopædia Iuridica Fennica* (EIF), was compiled in the 1990s. The project was initiated and directed by the most important non-profit jurist association in Finland, *Suomalainen Lakimiesyhdistys*. EIF consists of seven thematic volumes (in each volume the articles are placed in alphabetical order) with a separate index volume. Besides practical purposes, EIF also has cultural aims: the work codifies the totality of the Finnish legal culture. This is why all longer articles include a historical and comparative survey, and one whole volume is consecrated to legal theory, legal history, legal sociology, etc. The present paper describes the properties of this encyclopaedia and the lessons of its compiling: the aims of the project, the organization of its preparation, its structure, the principles of redaction work and the timetable of the work are dealt with. At the end of the paper, there is a summary where the positive and negative experiences gained are described.

1. Projektets ändamål och verkets målgrupper

Encyclopædia Iuridica Fennica (EIF) är den första encyklopedi som omfattande behandlar den finska rätten i sin helhet. Dess artiklar ger information om rättsordningens struktur och normer samt klargör de olika regelverkens bakgrund. På detta sätt tjänar EIF alla personer som är intresserade av den finska rätten. Förutom praktiska ambitioner hade verket en annan viktig målsättning: heltäckande kodifiering av den finländska rättskulturen. Speciellt den volym som behandlar allmänna frågor inom rättslivet och närliggande discipliner är rättskulturellt färgad: artiklarna placerar sig inom rättsfilosofins, rättsteorins, rättsinformatikens, rättsociologins och rättshistoriens område eller berör rättsspråket, rättegångsritualerna osv.[2] Vissa artiklar, bl.a. om rättsinformatik och rättsliv i allmänhet, innehåller mycket sådant stoff som inte tidigare tagits upp i skriftlig form i Finland.

---

[1] Författaren framför sitt varma tack till *Nina Martola* som haft vänligheten att bearbeta den svenska texten till manuskriptet.

[2] EIF innehåller 21 artiklar om det juridiska språket. De behandlar rättsspråkets olika genrer, det finska och det svenska rättsspråket, viktiga utländska rättsspråk samt översättningsproblem i anslutning till juridiska texter. I artikeln *Oikeuslingvistiikka* (’Rättslingvistik’) redogörs för disciplinen i allmänhet. Se närmare om denna disciplin Mattila (2006:6–19).

Innan det praktiska arbetet inleddes, strävade huvudredaktören (dvs. författaren av denna artikel) efter att skaffa sig ingående information om juridiska encyklopedier och uppslagsverk i viktiga europeiska länder och i Nord- och Sydamerika.[3] Denna information visade sig vara mycket nyttig när det gällde att skapa fungerande lexikografiska lösningar för encyklopedin. EIF följer inte slaviskt någon utländsk förebild men verkets helhet består av tematiska volymer (med alfabetiskt ordnade artiklar) som härstammar från *Ergänzbares Lexikon des Rechts* (Tyskland). Verkets interna referenssystem (hänvisningarna mellan artiklar) härstammar från *Münchener Rechts-Lexikon* (Tyskland) och verkets rubriksystem (mellanrubrikerna i artiklarna) härstammar från *Diccionario enciclopédico de derecho usual* (Argentina). De kulturella betoningarna är starkare i EIF än i motsvarande utländska uppslagsverk i allmänhet. Detta kommer fram i den inledande essän i verkets första volym, i vilken huvudredaktören ger en allmän bild av den europeiska traditionen i fråga om juridiska encyklopedier och uppslagsverk samt jämför de lexikografiska lösningarna i EIF med lösningar i motsvarande utländska verk (se not 2). Denna information kompletteras i artikeln *Oikeustietosanakirjat* (’De juridiska uppslagsverken’) i volym VII av EIF.

Verket har planerats med tanke på vida användarkretsar. Primärt är det inte frågan om ett uppslagsverk avsett för lekmän. De åsyftade användarna är närmast yrkesfolk, både jurister och experter inom olika områden. EIF tjänar även medborgare som åtar sig sådana uppgifter som kräver speciella juridiska kunskaper (t.ex. nämndemän vid tingsrätter) eller är intresserade av allmänna rättskulturella frågor. Utom för personer som vill ha upplysning om rättsordningens innehåll, är EIF en viktig källa för personer som behöver information om rättsspråkets termer (lexikografer, terminologer, översättare av juridiska texter osv.). Språket i EIF är enbart finska.

2. Organisation och understödjare

Organisation av arbetet. Projektet leddes av *Suomalainen Lakimiesyhdistys* (’Finska juristföreningen’) som också publicerade verket. Föreningen är det största juristsamfundet i Finland med vetenskapliga

[3] Denna information publicerades i form av tidskriftsartiklar och i den inledande essän i den första volymen av encyklopedin. Se Mattila (1989:1066–1089), Mattila (1992:19–43), och Mattila (1994:19–43). På engelska har EIF kortfattat presenterats i Mattila (1999:151–162).

syften. Forskningscentralen för de inhemska språken var en viktig samarbetspartner i projektet, i egenskap av forskningsinstitution, språkvårdsenhet och lexikografiskt institut.

Projektets organisation var tämligen komplicerad. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* utsåg ett redaktionsråd för verket (20 medlemmar)[4], ett arbetsutskott till redaktionsrådet (fem medlemmar), en ekonomikommission (fem medlemmar),[5] en heltidsanställd huvudredaktör och ansvariga redaktörer (en eller två) för varje rättsområde (31 personer). Därefter valdes de nödvändiga medarbetarna för artikelskrivandet ut (327 personer). År 1995 utnämndes även en redaktionssekreterare som i praktiken var heltidsanställd.[6]

I projektets begynnelseskede sammanträdde alla dessa organ regelbundet, arbetsutskottet och ekonomikommissionen flera gånger per år. Detta var nödvändigt för att så snabbt som möjligt slå fast de lexikografiska riktlinjerna och andra principlösningar som projektets framskridande krävde. De viktigaste ärendena bereddes på redaktörsmöten och på arbetsutskottsmöten på basis av huvudredaktörens promemorior, och först därefter fattade redaktionsrådet de slutgiltiga besluten.

Denna organisation visade sig fungera bra. Förklaringen är att det – tack vare den prestige och uppskattning som *Suomalainen Lakimiesyhdistys* åtnjöt – var möjligt att rekrytera de bästa experterna i landet som medlemmar av projektets organ och som artikelförfattare. Ungefär hälften av artikelförfattarna är akademiska jurister, den andra hälften är personer som arbetar som praktiska jurister. Bland medarbetarna finns även många representanter från närliggande vetenskapsgrenar och discipliner (sociologi, teknologi, medicin osv.). Några författare är utlänningar.

Samarbetet mellan de olika organen löpte också smidigt, och praktiskt taget alla de artiklar som utlovats kunde fås in. Detta lyckades trots att medlemmarna av de olika organen inte fick några arvoden (med undantag av huvudredaktören och redaktionssekreteraren som var månadsavlönade) och trots att de arvoden som betalades till artikelförfattarna var närmast symboliska. Detta visar vilken betydelse ett vetenskapligt samfund kan ha som incitament för frivilligt arbete och

---

4 Redaktionsrådets (och samtidigt arbetsutskottets) ordförande var justitierådet *Juhani Wirilander*.

5 Ekonomikommissionens ordförande var vicehäradshövding *Pertti Niemistö*. På grund av hans bortgång fungerade professor *Esko Hoppu* som kommissionens ordförande i projektets slutskede.

6 Till redaktionssekretare utnämndes fil.mag. *Eila Santapukki* som redan (från 1990 då arbetet började) verkade som huvudredaktörens assistent i projektet.

uppoffrande samarbetsanda – talkoanda som man säger i Finland. Det är svårt att föreställa sig att ett motsvarande resultat kunde ha nåtts med bara symboliska arvoden i ett projekt lett av ett kommersiellt förlag.

Å andra sidan utgjorde projektets organisation också en viktig stöttepelare för huvudredaktörens arbete. Huvudredaktören – som fungerade som sekreterare för de olika organen i projektet – kunde ta upp vilket problem som helst när organen sammanträdde. På det sättet var det möjligt att undvika förhastade beslut i lexikografiska och andra ärenden.

Samarbetspartner och understödjare. Forskningscentralen för de inhemska *språken* arrangerade nödvändiga lokaler för EIF-redaktionen på basis av ett samarbetsavtal mellan *Suomalainen Lakimiesyhdistys* och Forskningscentralen. Således kunde huvudredaktören under hela projektet få hjälp av professionella lexikografer och språkvårdare. Särskilt i begynnelsestadiet, då de tidigare planerna preciserades, kunde EIF-redaktionen dra mycket nytta av de erfarenheter som redaktörerna för *Suomen kielen perussanakirja* (’Finsk basordbok’) hade skaffat sig. I detta sammanhang bör man också konstatera att många juridiska neologismer i finskan skapades under EIF-arbetet i samverkan med Forskningscentralens lexikografer och språkvårdare.

Undervisningsministeriet beviljade EIF ett mycket betydande finansiellt understöd. Som redan konstaterats kunde huvudredaktören och redaktionssekreteraren disponera arbetsrum i Forskningscentralens lokaler och dessutom tog Forskningscentralen inte betalt för arbetsmaterial (papper, pärmar o.d.), postförsändelser osv. Senare fick projektet viktiga finansiella bidrag även från *Finlands Akademi, Suomen Kulttuurirahasto* (’Finska Kulturfonden’) och *Jenny ja Antti Wihurin rahasto* (’Jenny och Antti Wihuris fond’).

3 EIF:s omfattning och struktur

Innehåll och omfattning. EIF består av sju volymer. Varje volym omfattar ett sammanhängande rättsområde och utgör en självständig informationshelhet. De sju volymerna är: (1) företags- och förmögenhetsrätt, (2) jord-, vatten- och miljörätt, (3) familje-, arbets- och socialrätt, (4) straff- och processrätt, (5) offentlig rätt (finansrätt, förvaltningsrätt, kommunalrätt, statsförfattningsrätt och lagberedningsvetenskap), (6) internationella rättsförhållanden (komparativ rätt, internationell offentlig rätt, internationell ekonomisk rätt och internationell privaträtt) och (7) allmänna frågor inom rättslivet samt närliggande discipliner (rättsfilosofi, rättsteori, rättsinformatik, rättsociologi, rättshistoria och rättskultur

i allmänhet). Förutom de sju volymerna med artiklar finns en särskild registervolym med ett totalregister där registren från de andra volymerna är sammanförda (se nedan). De olika volymernas omfattning varierar mellan 500 och 800 sidor.

EIF innehåller sammanlagt 2700 artiklar. Texten omfattar ca 3700 tvåspaltiga sidor totalt. Räknar man med registren i alla volymer och registervolymen kommer man sammanlagt upp till ca 5000 sidor.

På basis av detta kan man räkna ut att artiklarnas medellängd är knappt en och en halv sida. Längden varierar dock betydligt: de mest omfattande artiklarna täcker mer än tio sidor, de kortaste bara en fjärdedels spalt. Det beror på att artiklarna är systematiserade så att de placerar sig på olika abstraktionsnivåer. Några beskriver ett helt rättsområde, andra granskar viktiga rättsinstitut och somliga är korta informationsinslag om juridiska detaljbegrepp. I de omfattande artiklarna behandlas artikeltemats historik, utländsk rätt, regleringens samhälleliga betydelse och dess huvudpunkter. Dessutom framförs det kritiska anmärkningar och redogörs för reformplaner. Utgångspunkten är att en artikel alltid börjar med en definition då en sådan lämpligen kan formuleras. I korta artiklar innehar begreppsdefinitioner en central ställning. I detta avseende kan EIF karakteriseras som en encyklopedisk ordbok.

Registren. Det ovan sagda visar att de olika registren tar mer plats i EIF (1300 sidor av 5000) än i motsvarande uppslagsverk i allmänhet. Orsaken är att redaktionen lagt speciell vikt vid registren. Tanken har varit att det just i ett uppslagsverk är ytterst viktigt att läsaren har så många vägar till informationen som möjligt. Därför är sakregistren mycket detaljerade (se nedan) och registret (indexet) över artikelrubrikerna ges i både alfabetisk och systematisk ordning.[7]

I det systematiska registret kan alla artikelrubriker hittas i sammanhang med andra artiklar som behandlar samma tema på en mera generell eller mera detaljerad nivå eller behandlar ett närliggande tema (i systematiskt oklara fall kan samma rubrik finnas i flera tematiska sammanhang). Ett exempel illustrerar registrets uppbyggnad. Det är dock frågan om en förenklad presentation som inte innehåller alla rubriker från EIF. Alla termer (som översatts här) är artikelrubriker som kompletterar varandra på olika abstraktionsnivåer:

---

[7] Många allmänna uppslagsverk (t.ex. *Encyclopædia Britannica*) innehåller ett systematiskt register över verkets artikelrubriker i vilket rubrikerna är placerade inom tematiska helheter.

Processrätt
- Rättegång
  - Käromål
    - Genkäromål
    - Kärande
  - Rättshjälp
  - Stämning
    - Stämningsman
  - Uppskov
- Rättsväsende
  - Rättsinstans
    - Hovrätt
    - Högsta domstol
      - Årsbok för Högsta domstolen
    - Specialdomstol
      - Arbetsdomstol
      - Jorddomstol
      - Marknadsdomstol
      - Riksrätt
    - Underrätt
      - Auskultering
      - Lagman
    - Nämnd i underrätt
    - Tingsdomare

Läsaranvisningarna i varje volym och i registervolymen innehåller detaljerad information om verkets lexikografiska uppbyggnad. Anvisningarna ges också i grafisk form. Dessutom innehåller registervolymen information om projektet och medlemmarna i dess olika organ och om artikelförfattarna.

Makrostruktur. Ursprungligen hade redaktionen tänkt sig en genomgående alfabetisk ordning för alla artiklar i verket (sammanlagt 2700). Det visade sig dock ganska snabbt att det inte skulle gå att genomföra p.g.a. betydande förseningar i artikelleveranserna: det var omöjligt få alla 330 medarbetare att skriva artiklar i samma takt. Det såg t.o.m. ut som om hela projektet skulle kollapsa. Därför övergick redaktionen till den ovan beskrivna modellen (inspirerad av *Ergänzbares Lexikon des Rechts*), enligt vilken varje volym omfattar närliggande rättsområden. Tack vare det kunde redaktionen koncentrera sig på en volym i taget: det var möjligt att hålla styr på artikelförfattarna för en volym (några tiotal personer) och således få in artiklarna i ungefär samma takt. Det möjliggjorde också att artiklarna kunde redigeras grundligt både språkligt och lexikografiskt (dvs. förses med hänvisningar mellan artiklar, ord för sakregistren osv.) eftersom mängden

material som skulle bearbetas samtidigt inte var så stor. Den ändrade makrostrukturen räddade projektet.

Vid planeringen av EIF ägnades nästan ett helt år (1990) åt frågan om hur rättslig information borde delas i lämpliga bitar: vilka ”skivor” av kunskap borde verket bestå av? Det var svårt att avgöra vilka olika abstraktionsnivåer artiklarna skulle läggas på och hur omfattande artiklarna på de olika nivåerna skulle vara.

Artikelrubriker. Mestadels utgörs artikelrubrikerna i EIF av termer för juridiska begrepp. Det var inte alltid lätt att utforma rubrikerna. Kravet att den språkliga formuleringen skulle vara naturlig och otvungen kom ibland i konflikt med kravet att en rubrik framför allt skall tjäna informationssökningen. För att de rubriker som valdes inte skulle förorsaka läsarna problem att hitta information, innehåller sakregistret ett stort antal synonymer och alternativa formuleringar.

Artikeltexterna är strukturerade med hjälp av tämligen täta mellanrubriker, så att läsarna så fort som möjligt skall hitta den information de söker. I slutet av alla artiklar – med undantag av korta detaljartiklar – finns en bibliografi för den som är intresserad av att få ytterligare uppgifter.

Det var inte så svårt som man kunde ha befarat att lägga in mellanrubriker i artiklarna. Eftersom alla artiklar bearbetades så att de skulle passa ihop med encyklopedins generella struktur, var det tämligen lätt att i det sammanhanget inkludera nödvändiga mellanrubriker.

Hänvisningssystem. Alla artiklar är via hänvisningar kopplade till andra artiklar som hör till samma systemhelhet. Tekniskt är detta genomfört med hjälp av kursiveringar. Ett kursiverat ord i en artikel visar att EIF innehåller en annan artikel rubricerad med detta ord. Ytterligare hänvisningar finner man inom parentes, och därutöver finns alla hänvisningar i texten samlade i slutet av artikeln.

Sakregister. EIF:s sakregister innehåller alla slags ord som kan leda läsaren till den information han eller hon söker: juridiska termer, allmänspråkliga ord, uttryck på främmande språk, personnamn, förkortningar osv.

För att sakregistren skall vara så användarvänliga som möjligt, följs de egentliga stickorden av mer specifika uttryck i alfabetisk ordning (föregångna av tankstreck; se illustration nedan). Detta betyder att varje spalthänvisning är försedd med ett preciserande uttryck (normalt rubriken på den artikel till vilken den ifrågavarande hänvisningen leder läsaren). På detta sätt undviker man att ett stickord följs av många (t.o.m. tiotals) spalthänvisningar utan kontextpreciseringar (något som gör sakregister mycket tidsödande att använda: läsaren måste ofta kontrollera talrika textställen innan han eller hon finner adekvat informa-

tion). Hänvisningarnas exakthet är tredjedelen av en spalt. Som i *Encyclopædia Britannica*, används bokstäverna ”a”, ”b” och ”c” för att peka ut om hänvisningen syftar till spaltens övre, mellersta eller nedre del (dessa bokstäver finns inte i själva spalterna utan det handlar om uppskattning). Ett exempel (i översättning här) åskådliggör sakregistersystemet (de romerska siffrorna hänför sig till volym och de arabiska till spalter):

1 *lösöre* I 210a–b
  – företagshypotek I 1095b–1097a
  – förmögenhetsklass I 553b–554c
  – gåvoutfästelse I 419a–b
  – konsumtionsartikel I 401c
2 lösöre
  – fastighetsvärdering II 174a
3 lösöre
  – stöld IV 770a–773a
  – utmätning IV 770a–773a
4 lösöre
  – statsegendom V 1034b
5 lösöre
  – tysk rätt VI 771b

Kursiveringen visar att volym I innehåller en hel artikel om lösöre (spalt 210, övre och mellersta delen). Lösöre behandlas även i andra artiklar, i samband med hypotekssystemet och gåvoutfästelse samt inom förmögenhetsklassifikationer och som konsumtionsartikel. Dessutom finns det också i andra volymer artiklar där lösöreproblematiken förekommer, bl.a. i samband med utmätning (volym IV, spalterna IV 770a–773a) och statsegendom (volym V, spalt 1034b). I volym VI (som innehåller många jämförande artiklar) behandlas lösörets ställning t.o.m. i tysk rätt.

Det gemensamma sakregistret för hela verket, där registren från de enskilda volymerna sammanförts i ett totalregister, kunde skapas automatiskt med hjälp av ett program som Forskningscentralens dataspecialister framställde (även om en del manuellt arbete också krävdes). Antalet spalthänvisningar i det gemensamma sakregistret är ca 42.500 eller ca 450 trespaltiga sidor tryckta med petit.

4. Det redaktionella arbetet

Instruktioner till artikelförfattarna. I planeringsskedet utarbetades de-

taljerade instruktioner för artikelförfattarna. I instruktionerna presenterades projektets syften och kraven i fråga om artiklarnas innehåll, form och omfattning. Instruktionerna kompletterades av några modellartiklar författade av huvudredaktören. Varje författare fick instruktionerna tillsammans med en kort presentation av projektet. Paketet innehöll också ett cirkulär i vilket mottagaren välkomnades som artikelförfattare och där det redogjordes för hans eller hennes upphovsrättsliga ställning.

Elektronisk artikelleverans. Utgångspunken för artikelleveransen var från första början att alla artiklar skulle levereras till redaktionen i elektronisk form. Eftersom konverteringssystemen snabbt utvecklades i början av 1990-talet, var det inget större problem att författarna använde olika ordbehandlingsprogram. I sista skedet (i slutet av 1990-talet) kom artiklarna mestadels in via e-post.

Att artiklarna kom in i elektronisk form underlättade det redaktionella arbetet väsentligt. Det var enkelt att bearbeta texterna, alfabetisera ordlistor och söka efter ord i textmassorna. Trots detta sysselsatte projektet huvudredaktören och redaktionssekreteraren på heltid under nästan ett årtionde. En stor del av artiklarna krävde grundlig bearbetning (strukturering, tillsättning av mellanrubriker och hänvisningar mellan artiklar, anteckning av ord för sakregistren osv.). Dessutom förorsakade många artikelförfattares försenade leveranser mycket arbete i form av upprepade påminnelser.

Huvudredaktörens uppgifter. Redigeringen av alla artiklar sköttes av huvudredaktören (förklaringen till denna exceptionella lösning är att han var heltidsanställd). Huvudredaktören strukturerade artiklarna (vid behov), tillade (ytterligare) mellanrubriker och nödvändiga interna hänvisningar osv. Den bearbetade texten sändes alltid till författaren, och ändringarna underbyggdes i ett följebrev. Om författaren var av annan åsikt strävade redaktionen efter att finna en alternativ ny lösning. Detta samarbete löpte bra.

Huvudredaktören utarbetade också sakregistren i alla volymer. En del av författarna framförde preliminära förslag till stickord i sakregistren på basis av författarinstruktionerna men till största delen valdes stickorden av redaktionen. I alla uppslagsverk som innehåller längre artiklar är sakregister ytterst viktiga. Därför antecknade huvudredaktören de ord som skulle inkluderas i sakregistren i samband med redigeringen av varje artikel då han fördjupade sig i dess innehåll. Det skulle ha varit mycket svårare att skapa sakregistren senare: genomläsning av väldiga textmassor tröttar ut registerskaparen som därför lätt missar väsentliga ord.

Redaktionssekreterarens uppgifter. Redaktionssekreteraren hade i uppgift att ta kontakt med artikelförfattarna för att få in de utlovade ar-

tiklarna, att läsa igenom alla texter i språkvårdande syfte och korrekturläsa dem samt att övervaka tryckningsprocessen. Den första uppgiften sysselsatte henne mycket mera än beräknat p.g.a. författarnas ständiga förseningar.

Godkännande av artiklar. Redaktionen försäkrade sig om att alla texter blev tryckta just i den form författarna önskade genom att korrekturen sändes ut för godkännande. För att säkerställa att texterna var à jour då de publicerades tilläts nödvändiga korrigeringar även i detta skede. Artikelförfattarna signerade varje sida av sitt korrektur så att redaktionen kunde vara säker på att alla sidor verkligen hade blivit lästa.

5. Projektets omfattning i tid

Ursprungligen hade det beräknats att det egentliga arbetet med EIF (som föregicks av en treårig planeringsperiod) skulle ta ca fem år. Den beräknade tiden fördubblades nästan: huvudredaktören inledde sitt heltidsarbete i projektet i början av 1990, och den sista volymen och registervolymen publicerades 1999.

Under de första åren av projektet preciserades de preliminära planerna på basis av promemorior av huvudredaktören, och de texter som redan då flöt in redigerades. Den första volymen kom ut år 1994, vilket betyder att själva publiceringen sträckte sig över fem år. Under perioden publicerades en volym per år med undantag av år 1995 då två volymer kom ut och 1999 då den sista volymen och registervolymen kom ut.

Förseningen förorsakades till största delen av att de tidtabeller som redaktionen kommit överens med författarna om överlag inte höll streck. I några fall kom texterna flera år för sent trots att redaktionssekreteraren ständigt påminde författarna om deras löften. Dröjsmålen var dock helt förståeliga då alla författare hade sitt dagliga huvudarbete att sköta. EIF-arvodena var därtill – som sagt – närmast symboliska. Å andra sidan måste det också medges att det inte skulle ha varit möjligt att framskrida snabbare i redaktionsarbetet utan att kvaliteten hade blivit lidande: om alla artiklar hade erhållits på avtalad tid skulle det redaktionella arbetet utgjort en svår flaskhals. Då den månadsavlönade redaktionen bestod av bara två personer var den takt som artiklarna i praktiken levererades i mycket lämplig.

Att projektet drog ut på tiden vållade – vid sidan av det arbete som krävdes för påminnelser – avsevärda problem. För det första steg projektets kostnader betydligt då huvudredaktören och redaktionssekreteraren var anställda fem år längre än beräknat. Dessutom måste de arti-

kelförfattare som hade levererat sina artiklar på avtalad tid ajourföra sina texter eftersom de publicerades mycket senare än beräknat. En tredje nackdel hänger samman med den tidsmässiga koherensen för verkets artiklar. Som redan sagt ovan publicerades delarna under loppet av fem år. De åren var en brytningstid under vilken den europeiska integrationen hade djupgående inverkan på den finska rättsordningen. Den första volymen kom ut det år då Finland anslöt sig till Europeiska Unionen (och beskriver ännu Finlands ”fristående” rättsordning) och den sista kom ut då Finland fungerade som EU:s ordförandeland. Detta betyder att många sammanhörande artiklar i olika volymer som kompletterar varandra och som är sammankopplade med hänvisningar i själva verket beskriver tämligen olika regleringar trots att det är frågan om samma saksammanhang.

6. EIF som bas för en definitionsordbok eller termbank

Efter publiceringen av den första upplagan sålde *Suomalainen Lakimiesyhdistys* rättigheterna till senare upplagor av EIF till ett kommersiellt förlag. Verkets fortsatta öden är alltså i dess händer. Å andra sidan kunde EIF utgöra ett viktigt grundval för en definitionsordbok över finskt rättsspråk (eller för en termbank). Det har publicerat flera översättningsordböcker i Finland och även en ordbok över juridiska förkortningar.[8] Däremot fattas det en omfattande juridisk definitionsordbok[9] och en termbank (för professionell användning) som skulle täcka hela den finska rättsterminologin (det finns dock mindre ordböcker och listor för den breda allmänheten).

En juridisk definitionsordbok skulle behövas inom en snar framtid, trots att EIF redan fungerar som ett surrogat för en sådan och (enligt uppgift) används flitigt av bl.a. översättare. För det första måste man minnas att många detaljtermer bara skymtar i verkets text utan klar definition – även om de centrala termer som förekommer i artikelrubrikerna huvudsakligen är definierade. En ansenlig nackdel i detta sam-

---

8 Mattila & al. (2004). Ordboken innehåller också de finlandssvenska, rikssvenska, danska och norska förkortningar som tidigare har använts eller i dag används i Finland. Bokens förord och indelning (i vilken metoden för förkortningsinsamlingen presenteras) och alla användarinstruktioner finns också på svenska. Se även Mattila (2006b:174–183).

9 Klassiska exempel i stora länder är *Vocabulaire juridique* (Frankrike), *Black's Law Dictionary* (USA) och *Creisfelds Rechstwörterbuch* (Tyskland). Av dessa är *Vocabulaire juridique* (redigerad av Gérard Cornu) ett föredömligt verk ur lexikografisk synvinkel.

manhang är också att EIF består av volymer som avgränsas enligt rättsområden. Det betyder att de definitioner som förekommer i anslutning till rubriker normalt gäller bara inom ramen för de rättsområden som behandlas i den ifrågavarande volymen. Detta är en olägenhet, till och med en risk för icke sakkunniga läsare som inte förstår att samma term kan förekomma på andra rättsområden i en väsentligt avvikande betydelse. Dessutom måste man komma ihåg att de första volymerna av EIF publicerades för mer än tio år sedan, och att vissa termdefinitioner därför redan är föråldrade (trots att termdefinitioner vanligen har en mera permanent karaktär än rättsordningens innehåll, som ofta snabbt förändras).

Trots sådana nackdelar skulle EIF – tack vare både sitt innehåll och de lexikografiska och organisatoriska lärdomar som redaktionen fick under arbetet – utgöra en solid bas för en omfattande definitionsordbok över den finska rättsterminologin (eller för en termbank). För artikelskrivandet skapades på 1990-talet en omfattande organisation, och hundratals medarbetare värvades. Det behövs bara att man återupplivar organisationen och på nytt kontaktar de medarbetare som redaktionen sedan gammalt känner. Om samma ideella samfund som producerade EIF, *Suomalainen Lakimiesyhdistys*, svarade för det nya projektet skulle det förmodligen vara lätt att få både tidigare samarbetspartner och nya parter intresserade. Den tekniska form som den nya produkten skulle få (ordbok i pappersform, elektronisk ordbok, termbank) avgör säkert för sin del vilka parter som kommer med.

Författaren av denna artikel har i olika sammanhang tagit upp frågan och föreslagit att *Suomalainen Lakimiesyhdistys* skulle producera en omfattande definitionsordbok över den finska rättsterminologin (som kunde heta t.ex. *Vocabularium Iuridicum Fennicum* om man följer Föreningens etablerade tradition att ge grundläggande verk ett latinskt namn).[10] År 2006 diskuterades ärendet preliminärt i *Suomalainen Lakimiesyhdistys* styrelse men inga beslut har hittills fattats.

Om en enspråkig definitionsordbok över den finska rättsterminologin kunde produceras skulle detta i fortsättningen underlätta projekt som syftar till att skapa två- och flerspråkiga rättsordböcker i landet (se närmare Mattila 1998:1037–1047) och för finskans del stödja det terminologiska arbetet i EU,[11] i vilket den juridiska terminologin innehar en central ställning

7. Sammanfattning

---

[10] Denna idé har framförts redan i Mattila (1992:43).

[11] EU:s termbanker, speciellt den nya jättelika banken IATE och inkludering av straffrättslig terminologi i den, har behandlats på engelska i Mattila (2007).

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det under arbetet med projektet *Encyclopædia Iuridica Fennica* förekom svårigheter av olika slag:

- under förberedelseskedet av projektet lyckades man inte planlägga en fungerande struktur: i den ursprungliga formen, dvs. ett verk med genomgående alfabetisk sortering, var projektet nära att kollapsa, men lyckligtvis fann man i tid en fungerande lösning: en kombination av ett systematiskt och ett alfabetiskt verk
- det krävdes mycket mera ansträngningar än beräknat för att genomföra arbetet (planera encyklopedins struktur, gestalta artikelrubrikerna, redigera artiklarna och utarbeta sakregistren)
- därför fördröjdes projektet betydligt (den beräknade tiden fördubblades), och kostnadskalkylen överskreds på motsvarande sätt

Å andra sidan kan man föra upp många positiva erfarenheter:

- det var mycket nyttigt att kartlägga motsvarande utländska projekt och uppläggningen av färdiga uppslagsverk
- ett vetenskapligt samfund som inte eftersträvar vinst är väl ägnat att skapa samarbetsanda bland potentiella artikelförfattare, som bara får symboliska arvoden
- samarbete innebär styrka: en enda specialists eller några specialisters kunskaper och kapacitet skulle inte ha räckt till för att genomföra projektet men med förenade krafter kunde man producera ett flerbandigt verk i ett litet land
- samarbetet mellan experter inom olika områden löpte mycket bra; speciellt viktig var insatsen från lingvister och lexikografer
- EIF utgör en solid bas för redigeringen av en definitionsordbok över den finska rättsterminologin eller för en juridisk termbank i Finland

Allt som allt krävde EIF en mycket betydande insats. Svaret på frågan om denna insats var lönsam beror till stor del på ideologiska faktorer: vilket värde ser man i att den finländska rättskulturen i slutet av 1900-talet på ett heltäckande sätt kodifierades, dvs. att man för eftervärlden bevarade ett tvärsnitt av rättstillståndet i Finland sådant som det var då landet höll på att gå med i Europeiska Unionen? Å andra sidan borde man inte heller underskatta verkets praktiska värde: att vissa volymer av EIF mycket snabbt såldes ut[12] visar att det fanns efterfrågan på informa-

[12] Eftersom EIF-volymer utgör självständiga kunskapshelheter är det möjligt att vid sidan av hela verket även sälja enskilda volymer.

tion av detta slag.

Ur denna praktiska synvinkel borde EIF redan ajourföras. Detta torde inte kräva lika mycket ekonomiska och mänskliga resurser som den första upplagan, i synnerhet om man väljer elektronisk form. I detta fall behöver man bl.a. inte utarbeta sakregister: detaljinformation kan fritt sökas i texten. Det återstår att se om nya upplagor av EIF publiceras då det inte mera är *Suomalainen Lakimiesyhdistys* som beslutar i frågan.

Bibliografi

Mattila, Heikki 1989: Ensyklopediset oikeussanakirjat Saksan liittotasavallassa (’De encyklopediska ordböckerna i Tyska förbundsrepubliken’). I: *Lakimies* 8, 1066–1089.

Mattila, Heikki 1992: Juridiset tieto- ja määritelmäsanakirjat latinalaisissa maissa (’De juridiska uppslagsverken och definitionsordböckerna i de latinska länderna’). I: *Lakimies* 1, 19–43.

Mattila, Heikki 1994: EIF tietoteoksena (’EIF som uppslagsverk’). I: *Encyclopædia Iuridica Fennica I: Varallisuus ja yritysoikeus*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 19–43.

Mattila, Heikki 1998: Kaksikielisten oikeussanakirjojen tarve (’Behovet av tvåspråkiga juridiska ordböcker’). *Lakimies* 6–7, 1037–1047.

Mattila, Heikki 1999: Encyclopædia Iuridica Fennica. The Birth of the Finnish Legal Encyclopedia. I: *Judicial Academy of Northern Finland*. Publications 4, 151–162.

Mattila, H., Jussila, A. och Kaltio, O. 2004: *Oikeuselämän lyhennesanakirja B Juridisk förkortningsordbok*. Helsingfors: Talentum.

Mattila, Heikki 2006: *Comparative Legal Linguistics*. Aldershot (Hampshire): Ashgate.

Mattila, Heikki 2006b: Om juridiska förkortningar. I: *Fackspråk och översättningsteori. Vakki-symposium* XXVI. Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa Universitet (red. Lehtinen, E. och Niemelä, N.), Nr 33, 174–183.

Mattila, Heikki 2007: ‘Multilingual Term Banks of Criminal Law’. A paper read at the *Nordisk Workshop för straffrätt.* University of Lapland, March 23, 2007 (in press).

Heikki E. S. Mattila
Lapplands universitet
Juridiska fakulteten
PB 122, FI-96101 Rovaniemi
Heikki.Mattila@ulapland.fi

Ken Farø og Adam Hyllested

Ordbog, leksikon eller *encyklopædi*? Et koncept for et dansk lingvistisk opslagsværk

We present a concept for a linguistic reference work, Dansk Lingvistisk Leksikon (DLL). It is a product of recent metalexicographic conquests concerning dictionary functions. DLL is presented as a polyfunctional work of reference where the borders between commonly known genre divisions are crossed deliberately in order to comply with multifarious user needs. DLL's genuine purpose is to help the users familiarize themselves with and communicate within the field of linguistics. Comprehensiveness is given a higher priority than knowledge-in-depth: DLL will cover both primary linguistic disciplines and adjacent areas, there will be numerous cross-references and references to scholarly literature, and not so traditional headwords such as abbreviations and institutions will be included. DLL will have both a bilingual and a proscriptive dimension by criticizing inadequate terms and recommending new ones. Whenever new terms or new viewpoints are presented, this will be highlighted in order to support the reading and cognitive functions.

Indledning

Sprogvidenskaben er i udpræget grad en begrebsvidenskab. Den er formentlig blandt de discipliner, som genererer flest termer. Det beklages af nogle, mens andre har indset, at der ikke er nogen vej uden om begrebsdannelsen, fordi man ellers ikke kan se genstanden, sproget, for bare træer. Termer synliggør de stærkt abstrakte kategorier, lingvistikken arbejder med. Vi hører til dem, der mener, at begreber og termer transporterer viden og er økonomiske og præcise, i hvert fald hvis de anvendes hensigtsmæssigt. Men der mangler orden i dem og samtidig en fornuftig tilgængelighed for potentielle brugere og aftagere af dem.

På dansk er situationen for den lingvistiske fagleksikografi temmelig fortvivlende. Der findes næsten ingen sprogvidenskabelige opslagsværker, og de par stykker, der rent faktisk eksisterer, er både håbløst utilstrækkelige og ufunktionelle − det vil vi senere begrunde lidt nærmere. Der er brug for et godt dansksproget lingvistisk opslagsværk, et arbejde, vi har påbegyndt. Vi har foreløbig givet det planlagte opslagsværk arbejdstitlen *DLL*, som står for *Dansk Lingvistisk Leksikon*. At genrebetegnelsen ”leksikon” imidlertid ikke skal tages så bogstaveligt, vil være en vigtig pointe ved denne artikel.

Leksikografien er efterhånden blevet en så elaboreret videnskab (jf. Tarp 2006[1]), at et sådant værk kræver omfattende leksikografiske overvejelser. Et opslagsværk er et komplekst informationsværktøj, der skal løse klart definerede behov for brugeren, ikke bare udgøre en liste over termer, man lige er faldet over og derfor ønsker at publicere. Vi vil derfor her skitsere vores metaleksikografiske overvejelser over det planlagte sprogvidenskabelige opslagsværk. De problemer og spørgsmål, vi konkret står over for, vil desuden danne baggrund og eksempelmateriale for mere almene refleksioner.

Lingvistik og leksikografi − lingvistik som leksikografisk genstand

I de senere år er grænsen mellem lingvistikken og leksikografien blevet tematiseret indgående i den metaleksikografiske diskussion. Det er frem for alt blevet slået fast, at leksikografien er en videnskab i sin egen ret og med sine egne teorier, og ikke en gren af lingvistikken eller slet og ret anvendt lingvistik (jf. Tarp 2006). I vores projekt er der derfor en klar arbejdsdeling mellem det lingvistiske og det leksikografiske element: Lingvistikken er *genstanden*, som skal behandles, og leksikografien er *metoden* til at bringe brugerne nærmere denne genstand.

Hvis man vil udarbejde et lingvististisk opslagsværk, er man nødt til at være både lingvist og leksikograf. Derfor består den ledende redaktion af to lingvister med ret forskellige profiler og med omfattende praktisk-teoretiske leksikografiske erfaringer.

Sproglige versus encyklopædiske oplysninger

Projektet falder utvetydigt inden for fagleksikografien (Bergenholtz et al. 1994; Roelcke 1999). Det får konsekvenser for den redaktionelle organisering, for vi kan og ønsker ikke at skrive alt selv.

I traditionel leksikografi skelner man nøje mellem sproglige og encyklopædiske oplysninger (jf. Svensén 2004:353ff.). Man inddeler tilsvarende opslagsværker i ordbøger, leksika og encyklopædier. Men den nyere leksikografiske forskning er gået lidt væk fra denne rigide skelnen, dels fordi den ikke dækker virkeligheden helt (jf. op.cit.: 4ff.), dels fordi den måske heller ikke altid er hensigtsmæssig.

---

[1] Se også anmeldelsen af denne disputats andetsteds i dette nummer af Lexico-Nordica.

Vi anerkender dog, at det giver en vis mening at skelne mellem sproglige og encyklopædiske *elementer*. Det gør Svensén (2004:354) med sin såkaldte ”encyklopædicitetsgrad”, hvor der arbejdes med en prototypikalitetstilgang. På den måde bliver det encyklopædiske og det sproglige poler på en ideel akse. Men det må ikke føre til, at man ud fra en kunstig genreopdeling bandlyser det encyklopædiske fra ordbøgerne og de sproglige oplysninger fra leksika og encyklopædier.

Såkaldte ”encyklopædiske ordbøger”, der behandler både verden uden for sproget og sprogets egne strukturer, er kendt i metaleksikografien (Hupka 1989). Opslagsværker som *Der Sprach-Brockhaus* og Larousses *Dictionnaire Encyclopédique* er gode eksempler på sådanne alordbøger (jf. Bergenholtz et al. 1994; Nielsen 1994). En dansk ordbog, som i høj grad blander det sproglige og det encyklopædiske element, er *Ømålsordbogen*, som beskrevet af hhv. Gudiksen (2006) og Hovmark (2006). Der er både historiske og faglige grunde til, at de danske ø-dialekters ordforråd ikke kan beskrives, uden at man samtidig beskriver den verden, sproget er indlejret i.

DLL er selv et godt eksempel på, at et opslagsværk ikke behøver at begrænse sig til det ene eller det andet. Som det fremhæves i Bergenholtz et al. (1994), kan det fx af hensyn til receptionsfunktionen være hensigtsmæssigt at medtage lingvistiske henvisningslemmata som *korpora* og *lemmata*, der ikke er regelmæssigt bøjede pluralisformer af grundordene *korpus* og *lemma*. Men også hensynet til produktionsfunktionen tilgodeses, hvis man giver bøjningsformer og genus af opslagsord, fx *korpus*, *korpus(s)et*, *korpus(s)er*, *korpus(s)erne* − med tilføjelsen, at *korpora* ganske vist ikke er godkendt af Dansk Sprognævn, men at formen er fagligt særdeles udbredt. Vi har derfor ikke i sinde at følge den tendens, Svensén (2004:6) anfører er typisk for fagleksikografi, nemlig at den kun i lille udstrækning giver sproglige oplysninger− ten - densen gælder i øvrigt i høj grad også for de lingvistiske opslagsværker, vi har undersøgt (se nedenfor).

I DLL vil der blive givet bl.a. bøjningsoplysninger, synonymer, proskription, alternative termforslag og fremmedsprogede ækvivalenter. De vil blive givet i et omfang, som tager hensyn til de påtænkte brugeres antagede opslagsbehov, snarere end ud fra en skelnen mellem encyklopædiske og sproglige oplysninger.

”Monolingval” vs. ”bilingval”

I visse tilfælde kan det − også i et primært monolingvalt opslagsværk som DLL − være hensigtsmæssigt med fremmedsprogede ækvivalenter. Vi vil bringe dem på engelsk og tysk (og i særligt oplagte tilfælde desuden på andre sprog), når de er (relativt) uigennemsigtige, (fx *clause* og *Satz* under *sætning*, *glottal stop*, *closure* og *Knacklaut* under *stød*, *compound* under *kompositum*). Disse oplysninger understøtter nemlig *indlæringsfunktionen*, jf.:

kompositum (*sammensætning*) (eng. *compound*): [...]
stød (eng. *glottal stop, closure*; ty. *Knacklaut*): [...]
sætning (eng. *clause*; ty. *Satz*): [...]
sprogforbund (eng. *linguistic area*; ty. *Sprachbund*): [...]
aflyd (eng. *ablaut* (om indoeuropæisk) el. *apophony* (også generelt) el. *vowel gradation* (generelt); ty. *Ablaut*; fr. *apophonie*): [...]
datalingvistik (eng. *computational linguistics*): [...]

FIGUR 1: Eksempler på fremmedsprogede ækvivalenter i DLL

Derimod medtager vi kun fremmedsprogede termer som selvstændige lemmata, hvis de bruges med en vis hyppighed i dansk, fx *foreign accent syndrome*, *innateness* og *grounding*. Det er i øvrigt opslagsord, vi generelt tilbyder danske alternativer til.

Klare tilfælde: *foreign accent syndrome, grounding, innateness, lavender linguistics, Verschärfung, langue-parole, liaison*
Grænsetilfælde: *pidgin, hacek, ogonek, bahuvrihi, nomen rei actae, allegro*

FIGUR 2: Eksempler på fremmede lemmata

Kritik af eksisterende værker

Vi vil nu se på baggrunden for, hvorfor vi overhovedet er gået i gang med et danskproget lingvistisk opslagsværk. Det skyldes, at den nuværende leksikografiske situation på området langtfra er tilfredsstillende. Vi vil først se kritisk på danske opslagsværker, dernæst vil vi overveje udenlandske inspirationskilder.

699

Opslagsværket ”699 varme termer” er det mest oplagte udgangspunkt for kritikken. For her har vi faktisk det eneste danskprogede opslagsværk i bogform, som behandler lingvistiske termer. Men værket er behæftet med talrige problemer. For det første er mange af de termer, der kan slås op, slet ikke lingvistiske, men snarere litteraturvidenskabelige (*flashback*, *genre*, *skønlitteratur*, *indre syn*, *litteratur*). For det andet dækker værket langtfra alle lingvistiske discipliner. For det tredje er der væsentlige mangler ved de artikler, der rent faktisk optræder i bogen. Vi udvælger her to eksempler:

Artiklen *homonymi* er, jf. fig. 3 nedenfor, både lingvistisk og leksikografisk uhensigtsmæssig og slet ikke fyldestgørende. For det første gives tilsyneladende en almensproglig ækvivalent, *enslyd*, som ikke kan slås op andetsteds i ordbogen. Det er nok også meget godt. For dels dækker den ikke bredden i *homonymi*, som jo omfatter både *homografi* og *homofoni*, som **699** slet ikke nævner. Derimod kan ”ens lyd” kun gå på *homofoni*. Dels er *enslyd* ingen lingvistisk betegnelse, hverken fagligt, semifagligt eller almensprogligt (se nedenfor). Det forhindrer selvfølgelig ikke, at det kunne blive et dansk erstatningsord for eller et almensprogligt supplement til *homofon*, ligesom *selvlyd* for *vokal*. Men havde **699** haft proskriptive ambitioner i stil med DLL, måtte den gøre eksplicit opmærksom på det.

homonymi
enslyd, det forhold at flere ordindhold har samme udtryk; flertydighed hvor et ordudtryk (eller en morf) kan have forskellige ikke-beslægtede betydninger (betydninger uden fælles semer) i forskellige sammenhænge. Eksempler: udtrykket *skrå* kan betyde ’i en retning mellem på langs og på tværs’, eller ’tyggetobak’ eller ’lavsregler’. Disse betydninger har ingen fælles semer og kan derfor ikke opfattes som ·polysemi. *I* kan betyde ’på stedet hvor’ og ’jer'. Morfen *-er* kan betyde ’nutid’ i *spiser* og ’en der gør det (agent)’ i en *bager*; betydningerne har ingen fælles semer og er derfor ikke polyseme.

FIGUR 3: Artiklen *homonymi* i **699**

Også opslaget *lingvistik* i **699** er problemfyldt. Det er næsten udelukkende disciplin-opremsende og tager ikke højde for, at der for mange lingvister er et hierarki i sprogvidenskaben mellem de lingvistiske deldiscipliner. Mange taler om lingvistik i snæver og i bred forstand, nemlig om systemlingvistik versus resten. At **699** måske ikke er enig i dette skel, ændrer ikke ved, at det deskriptivt er en gængs skelnen, som man

bør gøre opmærksom på. Herefter kan man jo så kritisere den, hvis man ønsker det, men man bør ikke fortie den.

Bortset fra **699** samt naturligvis almene leksika og encyklopædier er man henvist til internettet for at hente encyklopædisk information om lingvistiske emner på dansk. Men også her er det sparsomt med opslagsværker: Vi har kigget på John Madsens *Grammatik- og Sprogleksikon* (**GSL**) og den lingvistiske del af den danske version af Wikipedia (www.wikipedia.dk). Også disse opslagsværker er mangelfulde:

GSL mangler eksempelvis opslag som *ækvivalent*, *fon*, *pluricentrisme*, *leksikografi* og *leksikologi*. Forkortelser medtages ikke; der mangler sproglig forbindelse mellem på den ene side afledningsformer og komposita og på den anden side de grundopslagsord, de er en del af. Navne på institutioner mangler; mange gange giver opslagsværket blot et simpelt synonym som forklaring (fx *limitativ*: ”begrænsende”), og endelig er værket generelt for lakonisk tenderende det uforståelige: *Idiomer* er fx blot ”udtryk med en speciel betydning” (?!); *fonemer* er bare ”mindste betydningsadskillende enheder” uden yderligere forklaring; *futurum* og *fremtid* problematiseres ikke som grammatisk kategori på dansk, det bliver derfor uklart, om der er tale om en funktionel eller en ren indholdskategori.

Wikipedia.dk er et netbaseret opslagsværk, som kalder sig selv en ”encyklopædi”. Og det er klart, at det som sine søsteropslagsværker på andre sprog er i stadig udvikling. Men den danske del er langt fra et i denne sammenhæng brugbart niveau (januar 2007); det indeholder fx ikke opslag som *kortform*, *sprogholdninger* og *varietet*. I opslaget *sprogvidenskab* nævnes det, at ”Sprogforskningen stiller sig spørgsmålet: hvad er det, der gør et sprog brugbart og forståeligt, og hvad betyder det for samfundet?”. Længere nede i artiklen nævnes imidlertid discipliner inden for sprogvidenskaben, der beskæftiger sig med helt andre spørgsmål. Artiklen bærer således tydeligt præg af, at forskellige forfattere har skrevet forskellige dele af artiklen, uden at den har undergået tilstrækkelig efterredigering. Det er i øvrigt et generelt træk ved Wikipedia[2].

Vi skal for en ordens skyld nævne et opslagsværk, som er udgået fra Dansk Sprognævn, nemlig *Grammatisk Talt*, redigeret af Henrik Gal-

[2] Jf. det norske bidrag om Wikipedia andetsteds i dette nummer af LexicoNordica.

berg Jacobsen. Her er der tale om en næsten rent proskriberende termliste, som på ingen måde kan gøre det ud for et leksikon. Men det er klart, at DLL kan gøre brug af listen i forbindelse med sin egen proskriptionsfunktion. Den vender vi tilbage til.

Almene leksika og encyklopædier som **SDE** indeholder i sagens natur også en mængde information om sprog og lingvistik, men de indgår i en anden sammenhæng. Kritik af disse værkers anvendelighed som "lingvistisk opslagsværk" vil derfor ikke nødvendigvis være en kritik af værket på dets egne præmisser.

Overvejende positive forbilleder

Vi har også set på udenlandske opslagsværker, primært engelsk- og tysksprogede. De udviser en række positive træk, der i højere grad gør dem til forbilleder for DLL end de få danske:

EDLL er et etbindsværk med korte artikler, der som oftest består af en tilfredsstillende definition og en efterfølgende klarificering af den. Der er mange grammatiske, fonologiske og semantisk-pragmatiske opslag, men i øvrigt en stor faglig bredde med fokus på emner, der også rækker ud over det rent lingvistiske, bl.a. tabusprog (*profanity*, *blasphemy*, *avoidance languages*, *expletive)*, undervisningsmetoder, ordlege og dechifrering *(silent way*, *ludic language*, *crossword*, *cryptic clue*, *steganography)*, sprogvanskeligheder *(lisp*, *dysarthria*, *language pathology*, *mutism)*, skriftsnit og typografi *(leading*, *punctuation*, *stenotypy)*, sprogfilosofi *(logocentrism)* og stilfigurer *(litotes)*. Herudover medtager den såvel sprognavne (glottonymer; fx *standard English)*, navne på sprogfamilier som artikler om den sproglige situation i de enkelte af verdens lande. Disse artikler har som regel ikke anden egentlig lingvistisk information end sprogets slægtskab, men fortæller om kilder til sprogets historie, dets sociolingvistiske situation og det anvendte skriftsystem.

ELL er et stort værk i 10 bind, hvoraf det sidste udgøres af et glossar med defintions- og henvisningsartikler (ikke nødvendigvis lemmata) samt et register. Det er derfor ikke nødvendigt med mange små opslag. Her er mange "succesopslag" − dvs. at man ofte finder, hvad man leder efter, selv i tvivlstilfælde, og lidt til−, især inden for bestemte områder som forskningshistorie, discipliner og deldiscipliner (fx *Urban Dialectology*). Værket er desuden i ekstrem grad "encyklopædisk" i ordets ene

betydning, derved at det har mange uventede tematiske opslag (*Variables, Individual, in Language Learning: Classroom Implications* og *Translating Exotic Texts into English*) samt artikler om den sproglige situation i verdens lande (fx *Vatican City: Language Situation* på en halv side). Herudover har den lange biografier (fx *Uldall, Hans Jørgen* på over en halv side) og fyldige bibliografiske oplysninger efter hver artikel.

IEL er et firbindsværk med en stor mængde encyklopædisk information og et "encyklopædisk" udvalg af lemmata. Blandt fokusområderne er: sprogfamilier/sprogslægtskab (fx *Wissel Lakes-Kemandoga Languages*), store og kendte enkeltsprog (fx *Spanish, Sumerian*), sproglige discipliner og modeller *(*fx *sociology of language, word-and-paradigm model*) og emneområder inden for disciplinerne (fx *word order*). Blandt fordelene er en faglig bredde med berøring til bl.a. filologien *(*fx *stylistic reconstruction, stylistic rules*), bibliografier efter hvert opslag og et 75 siders glossar med definitions- og henvisningsartikler om termer brugt i bogen (som ikke alle er lemmata) samt en slægtskabsmæssig inddeling af verdens sprog og et register.

BUSSMANN er et etbindsværk af "encyklopædisk" art, hvor korte opslag veksler med længere uventede opslag *(*fx *Philosophie der Idealen Sprachen)*. Her er en forskningshistorisk tyngde i lemmaudvalget *(*fx *Gradpartikel, Organmodell der Sprache)*, og værket medtager i øvrigt konkretsproglige termer *(*fx *Gräzismus, Erste Lautverschiebung)* samt glottonymer og sproggrupper (*Gälisch, Interlingua, Finno-Ugrisch, Südamerikanische Sprachen*). Henvisningsapparatet er overordentlig fyldigt (ved *Formale Logik* er det fx omtrent så langt som selve artiklen). Forskeres navne angives med kapitæler samtidig med henvisningsåret, hvilket gør dem meget synlige i teksten.

MLS er ligeledes i ét bind, men knap så forskningshistorisk anlagt som Bußmann; den har flere alment-metodiske termer, knap så mange flerordsforbindelser. Dog er der lange glottonymiske artikler *(*fx *Québecfranzösisch, Neutestamentliches Griechisch)*, forholdsvis lange artikler om skriftsystemer og skriftsnit (fx *Quadratschrift, Kalligraphie, Antiqua*) samt artikulatorisk fonetik (*Atmung, Atemvolumen)*. Opslagssuccessen, altså graden af tilfælde, hvor man rent faktisk finder det søgte, overskrides endog med formentlig helt uventede opslag som *Esperanto-Bewegung, Handschriftenkunde, Italoromania, Personaldeixis, Jotazismus* og *Reziprokverb*. I øvrigt har værket mange ekstralingvistiske

opslag *(*fx *Quellenkunde, Regel, Wissen)* og er rigt suppleret med illustrationer i form af kort, bokse, tabeller og anden grafik.

Wikipedia.org er i mindre grad et forbillede (januar 2007). Blandt de mange svagheder kan nævnes:

- Ingen sikring af ligelig behandling af delområder på samme niveau
- Ingen sikring mod korrekt, men tendentiøs fremstilling, især hvad angår vægtning
- Det er ofte ikke præciseret, hvem de ”nogle” er, der mener noget – aktuelle teorier mangler ofte kildeangivelse
- Private teorier fremstilles undertiden som *communis opinio* (jf. fig. 4)
- Henvisningsapparatet er i sagens natur godt, men her er ofte så mange ”succesopslag”, at der ikke henvises til dem alle
- Værket er ikke autoritativt

En fordel ved Wikipedia er dog, at værket angiver termer, der ikke har fået nogen artikel, men som burde have det, med rødt; det fremmer overblikket over terminologien.

Et eksempel på en problematisk artikel i Wikipedia er denne:

Proto-Indo-European language
”However, by means of internal reconstruction and morphological (re-)analysis of the reconstructed, seemingly most ancient PIE word forms, it has recently been shown to be very probable that at a more distant stage PIE (Early PIE) may have been a root-inflected language, as was Proto-Semitic. As a consequence, it seems to be highly probable that PIE once was of the root-and-pattern morphological type.[2]”

[2] henviser til Pooth, Roland A. (2004): *”Ablaut und autosegmentale Morphologie: Theorie der uridg. Wurzelflexion*”, in: *Indogermanistik, Germanistik, Linguistik*, Akten der Arbeitstagung der Indogermanischen Gesellschaft, Jena, 18.–20.09.2002. Ed. by M. Kozianka, R. Lühr, S. Zeilfelder. Hamburg, pp. 401–471 (ISBN 3-8300-1464-3).

FIGUR 4: Eksempel på problematisk *Wikipedia*-artikel

Dette er imidlertid hans egen teori, der så vidt vides ikke deles af nogen autoriteter på området (endnu).

Konklusioner af research

På baggrund af vores undersøgelser af eksisterende lingvistiske opslagsværker kan vi konkludere følgende: Situationen, hvad angår dansksprogede værker, er særdeles utilfredsstillende. Samtidig åbner den for en yderligere overvejelse: Man er som lingvistik-leksikograf nødt til at overveje, om ikke værket bør være stærkt polyfunktionelt (jf. Bergenholtz 1997), når nu der stort set ikke udgives sprogvidenskabelige opslagsværker i Danmark? Det har vi besluttet os for at satse på, hvad der selvfølgelig er med til at gøre opgaven langt mere kompleks, end hvis der var færre hensyn at tage.

Lad os nu se nærmere på, hvilke funktionaliteter DLL skal opfylde, på nogle konkrete artikeleksempler og på sammenhængen mellem opslagsværkets forskellige dele.

DLL's grundlæggende interesser og mål

Vi vil prøve at beskrive vores egne interesser i projektet og de funktionaliteter, værktøjet skal opfylde. DLL har to grundlæggende *interesser*, som ikke skal forveksles med dets *funktioner*, som vi kommer ind på om lidt. Interesserne er: (1) så vidt muligt altid at give et svar, og (2) at bidrage til, at dansk bevares som videnskabssprog.

Det første punkt, altid at give et svar, er opstået ud fra overvejelsen, at leksikografien adskiller sig fra andre informationsbærende medier ved, at den prøver at løse problemer, som brugeren *efterspørger* ved hjælp af en systematisk informations- og tilgangsstruktur. Når man ikke kan forudse præcis hvad, brugeren har behov for at finde ud af, er den eneste løsning at gøre lemmalisten så fintmærkende som overhovedet muligt[3]. Det kan man gøre ved at foretage en omfattende lemmaselektion og gøre brug af rigtig mange henvisninger. Hvis ressourcerne er begrænsede, og det er de notorisk, bliver det i vores tilfælde på bekostning af dybden. Vi opererer med en typisk artikelstørrelse på maksimalt 10 linjer, med mindre der er tale om en såkaldt *basisartikel*. En basisartikel bliver skrevet af en ekspert på et helt område, og her bliver en del begreber forklaret i deres sammenhæng. Derfor kan man henvise til den fra begreberne andetsteds i lemmalisten. Det er bl.a. derfor, vi ikke ville

[3] I elektronisk form − og dette medium indgår i vores overvejelser − er dette aspekt selvfølgelig væsentlig mindre vigtigt (se i øvrigt LexicoNordica 12's temasektion om elektroniske ordbøger).

kalde Malmkjærs *The Linguistics Encyclopedia* for et leksikografisk produkt, for det har en meget grov struktur, der udelukkende består i nogle få men lange encyklopædiske artikler om nogle af lingvistikkens hoveddiscipliner. Det tangerer snarere en almindelig lærebog eller monografi om sprogvidenskabelige discipliner end et opslagsværk.

Dansk men international

At DLL er orienteret mod det danske på udtrykssiden, skal ikke nødvendigvis afspejle sig på indholdssiden. Naturligvis vil der være lemmata, der kun medtages, fordi opslagsværket er skrevet på dansk, men det danske sprogs typologi vil ikke få indflydelse på de øvrige artiklers definitioner eller deres generelle indhold (selvom mange eksempler selvfølgelig vil være fra dansk, hvor det er relevant). Således vil artiklerne *personnavn*, *stednavn*, *sproghistorie* og *talord* ikke kun forklare fænomener på dansk og de øvrige nordiske eller germanske sprog eller i det danske/nordiske/germanske sprogområde, som det fx er tilfældet i Den Store Danske Encyklopædi (**SDE**), hvor der har været andre hensyn at tage, jf. de efterhånden kendte første linjer af forordet:

> Den Store Danske Encyklopædi fortæller om natur og kultur, om menneskets liv og vilkår før og nu. Grundlaget hentes i videnskaben, som den tegner sig for forskerne mod slutningen af 1900-tallet. Udgangspunktet er dansk.

I SDE's artikel om stednavne præsenteres læseren eksempelvis ikke for den problematik, at et typisk stednavnelandskab i et europæisk land fx består af navne fra 3–4 forskellige kildesprog foruden et stort antal stednavne af ukendt oprindelse. Når der ses bort fra de slaviske stednavne på Lolland, Falster og Møn, er de danske stednavnes oprindelse i hovedsagen germansk, omend selvfølgelig fra forskellige perioder.

Funktionaliteter og brugere

Vi nævnte før, at det ikke er afgørende for konciperingen af et opslagsværk, at det lever op til traditionelle genreopdelinger. Til gengæld er det afgørende, at opslagsværkets brugertype og grundlæggende funktioner er klarlagt (Bergenholtz 1996).

Vi regner med en primær brugertype, nemlig sprogstuderende eller andre sproginteresserede med gymnasial baggrund. Det betyder, at vi

som hovedregel kan gå ud fra en vis grundlæggende sproglig viden hos brugeren. Om denne brugertype er ”snart sagt hvem som helst”, som Nielsen (1994) har karakteriseret for brede brugerkarakteristikker, er spørgsmålet. På den anden side har vores faggenstand nok bredere appel end juridisk terminologi.

Vi tager dog også hensyn til to yderligere grupper, nemlig forskere og begyndere. Forskerne tilgodeses vha. et fremhævningsystem: I ordbogens register markeres alle de artikler, som efter vores skøn repræsenterer noget nyt, noget kontroversielt eller noget kritisk. Den type artikler vil forskere kunne gå målrettet efter, hvis de i stedet for at slå op ud fra problemer ganske enkelt læser i ordbogen ud fra de typografiske anvisninger.

Nedenfor nævnes ordbogens vigtigste funktioner:

- *Reception* (primær funktion)
- *Indlæring*; understøttes af highlighting af basale termer
- *Produktion*
- *Proskription* (sekundær funktion: vi anbefaler og foreslår termer; argumenterer mod uhensigtsmæssige og uæstetiske do.)
- *Kognitiv funktion*; understøttes bl.a. af eksterne litteraturhenvisninger
- *Kritik* (artiklerne skal vise kontroverser); highlightes, hvor vi/ andre siger nyt
- *Formidling*; understøttes af highlighting af *nyt*, også i registeret
- *Oversættelse* − henvisning til uigennemskuelige engelske + tyske termer

Vi kan her ikke gå ind i en nærmere gennemgang af de enkelte funktioner i ordbogen; det vil blive taget op ved en anden lejlighed.

Genstanden

Som tidligere nævnt mener vi, det er hensigtsmæssigt med et så polyfunktionelt sigte som muligt. Selv om ordbogen placerer sig inden for fagleksikografien, er det ikke sådan, at den kun skal behandle fagtermer i snæver forstand. Tværtimod er genstanden for opslagsværket snarere defineret ved sit emne, og ikke ved graden af faglig specialisering, som kun har betydning for indlæringsfunktionen. Derfor skal opslagsværket behandle sproglige begreber fra fagsprog over semifagsprog til almensproget:

Fagsprog: *faryngal, adjekt-teori, polyfoni, paratakse, isoglosse, mora, krop-mangler-artikel, makrosammenligning, fjernassimilation, kreolisering, relæ-sprog, agrafi*
Semifagsprog: *kasus, metafor, imperativ, adverbium, udsagnsord, synonym, sprogstamme, latinisering, minoritetssprog, LIX-tal*
Almensprog: *ord, udtryk, ordbog, bogstav, sprog, sætning, udråbstegn, stemme, modersmål, fremmedord, oversættelse, stammen*
Termer, der er knyttet til fænomener i bestemte sprog: *kasserollebøjningen, pleofoni, jussiv*

FIGUR 5: Eksempler på opslagsord i forhold til faglig specialisering

Hvilke lingvistiske discipliner skal opslagsværket omfatte? Det giver nedenstående oversigt et indtryk af. Vi deler stoffet op i egentligt lingvistiske discipliner og i nabodiscipliner:

- **Primærområder:** Klassisk lingvistik, semantik, syntaks, pragmatik, morfologi, sociolingvistik, tekstlingvistik, leksikologi, fraseologi, formel lingvistik, historisk og komparativ lingvistik, etymologi, sprogpolitik, sprogvanskeligheder, kontaktlingvistik, typologi, fonetik og fonologi, skrift, lingvistiske institutioner og tidsskrifter
- **Sekundærområder:** Translatologi, kommunikationsvidenskab, retorik, lingvistisk semiotik, leksikografi, etnolingvistik, interkulturel kommunikation, datalingvistik, navneforskning, læseforskning, biolingvistik, sprogfilosofi

Vi vil komme ud for fagtermer, der i deres væsen også dækker ikke-lingvistiske fagområder, fx *indoeuropæistik, audiologi, kommunikation.* Her vægtes den lingvistiske del højest.

Det er et valg, om der skal optræde (udvalgte) enkeltsprog som lemmata. Men grænserne er tit flydende mellem enkeltsprog og fagtermer (fx *urgermansk, vulgærlatin, nostratisk*). Sprog, der ofte bruges som eksempelsprog, er oplagte kandidater.

Fagtermer bruges tit kun inden for discipliner, der beskæftiger sig med ét eller flere bestemte sprog *(mutation, aflyd)*. I mange tilfælde kunne man proskriptivt foreslå en anvendelse af termen til betegnelse af samme fænomen inden for andre sprog. I andre tilfælde er dette næppe motiveret *(kasserollebøjningen, voseo, vrddhi-dannelse).*

Det er også et valg, om der skal personer med. Man kan ved personer, der har lagt navn til lovmæssigheder, ofte nøjes med dette opslag og give biografiske oplysninger herunder. Ved siden af institutionsnavne

bør også optræde navne på prominente tidsskrifter, fx *Historische Sprachforschung, Language, Journal of Pragmatics*.

Artikeleksempler

Nedenfor giver vi to eksempler på, hvordan en normal artikel i DLL kan komme til at se ud:

Pluricentrisme (adj. *pluricentrisk*; ty. (også) *Plurizentrik*): Det forhold, at et sprog har mere end én →*standardvariant*, fordi det præges fra flere (typisk nationale) centre. Begrebet stammer fra →*varietetslingvistikken* hhv. →*sociolingvistikken*. Eksempler på pluricentriske sprog er →*engelsk* (centre i bl.a. Storbritannien, USA, Canada, Australien, Indien og Afrika), →*fransk* (centre i bl.a. Frankrig, Canada og Afrika) og →*tysk* (centre i bl.a. Tyskland, Østrig og Schweiz). En pluricentrisk tilgang til sprog betyder, at der er tale om ligeberettigede varianter af samme sprog, og at sproget selv er en abstraktion af de konkrete varianter. Bevidstheden om pluricentrismen er varierende: Mange opfatter fx stadig østrigsk og schweizisk tysk som dialektale varianter af tysk i Tyskland, hvad der imidlertid er videnskabeligt problematisk. Det skyldes en sammenblanding af sproglig →*asymmetri* og →*dominans* med →*deskriptiv* sprogbeskrivelse. **Litt.** Clyne 1992; Ammon 1995.

Elsewhere-allofon (eng. *elsewhere-allophone,* ▼[4]*standardallofon,* ▼*normalallofon*) →*allofon*, hvis forekomst ikke er betinget af dets omgivelser. Fx er [n] elsewhere-allofon af det danske fonem /n/, idet dette fonem realiseres som [n] alle andre steder end foran velære lukkelyde (/k/, /g/), hvor det realiseres som [ŋ]. Elsewhere-allofonen kan som i dette tilfælde være sammenfaldende med fonemet selv, men er det ikke nødvendigvis; fx har fonemet /d/ på spansk elsewhere-allofonen [ð], mens allofonen [d] kun forekommer i begyndelsen af ord samt efter nasal. **Litt.** Ruhlen 1975; Hayes 2004.

FIGUR 6: To artikeleksempler fra DLL

Fokusområder

For at gøre lemmaselektionen og redigeringen af DLL så effektiv som muligt har vi udpeget nogle fokusområder, som får ekstra opmærksomhed. Det drejer sig om:

- Nye termer (fx *multietnolekt, perkerdansk, instruktionel semantik*)
- Hidtil dårligt, forkert og uhensigtsmæssigt forklarede termer (*leksikografi*, *varietet, idiom*)
- Ofte misforståede termer (*arbitraritet*, *teksttype*)

[4] Trekanterne markerer proskription.

- Termer med særlige danske varianter (*substantiv:navneord*; *derivation:afledning*; *diftong:tvelyd*)
- Termer, der er udbredte, men mangler i andre leksika (*anglicisme*, *tonem*, *oxymoron*)
- Proskription
- Integrerende forslag (fx *innateness*: DLL anbefaler termen *innathed*)
- Antal opslagsord (fra ca. 500 ”varme vermer” til 5000–10.000 i *DLL*)
- Termer, der mangler i dansk, men findes internationalt (fx *univerbering*, *tekstsort*)
- Forkortelser (*IAAS*, *aci*, *ODS*, *HPSG*, *ppp*, *EFL*, *SOV*)
- Problematiske termer eller termbrug, som vi ønsker at kritisere (*sociolingvistik*, *prototypicitet*)
- Henvisning fra afledninger og bøjningsformer til fuld- eller basisform (fx fra *genera* til *genus*)
- Navne på institutioner og navne på tidsskrifter (fx *Statens Taleinstitut*, *Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier*, *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab*, *Pragskolen*, *European Federation of National Institutes of Languages*, *Language*, *Mål og Mæle*, *Danske Talesprog*)
- Bredde og ”opslagssucces”

Sammenfatning

Karen Margrethe Pedersen skriver om Ømålsordbogen, at den bevidst overskrider grænsen mellem ordbog og leksikon. Det gør Dansk Lingvistisk Leksikon også, men det føler sig ikke som Ømålsordbogen forpligtet til at ”erkende og markere grænsen” (Pedersen 1994:253) mellem disse to ideelle dimensioner. Det skyldes, at vi mener, at det ikke er leksikografisk relevant, fordi det i sidste ende ikke hjælper brugeren med hans eller hendes kommunikative eller kognitive problemer inden for fagområdet lingvistik.

DLL bliver på flere måder et produkt af de indsigter, metaleksikografien har gjort i de senere år med hensyn til lingvistiske og leksikografiske hensyn, leksikografiske genrer og ordbogsfunktioner: Det, som opfattes som gængse genrer med faste bindinger, bliver her blandet for at imødekomme de analyserede brugerbehov, som er mangeartede. DLL bliver et polyfunktionelt opslagsværk, men det skal ikke kunne det hele.

Frem for alt skal det ikke give udtømmende svar, men det skal helst give et svar; det er det, vi har kaldt ”opslagssucces”. Og det skal også lede brugeren videre ud af værket i de tilfælde, det er rimeligt.

Er DLL nu en *ordbog*, et *leksikon* eller en *encyklopædi*? Det er lidt af det hele: Det er en *ordbog*, for så vidt som det giver oplysninger om fremmedsprogede ækvivalenter, kollokationer, synonymer og antonymer; det proskriberer termer, informerer om normer osv. Men det er også et *leksikon*, for dets genstand er et vidensområde, som endda er fagligt indskrænket. *Encyklopædisk* er DLL kun i ordets ene betydning. Man kan derfor godt kalde det kommende Dansk Lingvistisk Leksikon for en *alordbog*, men termen er ikke afgørende, og brugerne er formentlig ligeglade.

Litteratur

699 = Cramer et al. 1996.

Asher, R.E./Simpson, J.M.Y. (hovedred.) 1992: *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford/New York/Seoul/Tokyo: Pergamon Press. [=ELL]

Augé, Claude (hovedred.) [175]1934: *Nouveau Petit Larousse Illustré. Dictionnaire Encyclopédique*. Paris: Larousse.

Bergenholtz, Henning 1996: Grundfragen der Fachlexikographie. In: Gellerstam, Martin et al. (red.): *Euralex '96. Proceedings I-II*. Göteborg: Göteborgs Universitet, 731–758.

Bergenholtz, Henning 1997: Polyfunktionale ordbøger. I: *LexicoNordica* 4, 15–29.

Bergenholtz, Henning et al. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven et al. 1994: *Manual i fagleksikografi*. Herning: Systime.

Bright, William (hovedred.): 1992: *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. [=IEL]

Brockhaus 1952: *Der Sprach-Brockhaus*. Wiesbaden: Brockhaus.

Bußmann, Hadumod (red.) 2000: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner. [=LdS]

Cramer, Jens et al. 1996: *699 varme termer. Leksikon til sprogkundskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag. [=699]

Crystal, David 1992: *An Encyclopedic Dictionary of Language and Linguistics*. Oxford: Blackwell. [=EDLL]

SDE = Lund

EDLL = Crystal 1992
ELL = Asher/Simpson 1992
Frawley, William (hovedred.) 2003: *International Encyclopedia of Linguistics*. London: OUP.
Glück, Helmut (Hg.) ²2000: *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart/Weimar: Metzler. [=MLS]
Gudiksen, Asgerd 2006: Ømålsordbogen og mejetærskergenerationen. I: Lorentzen, Henrik/Trap-Jensen, Lars (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 8. København: DSL/NFL, 151–161.
Hausmann, Franz-Josef 1989: Wörterbuchtypologie. I: Hausmann et al., 968–981.
Hausmann, Franz-Josef/Reichmann, Oskar/Wiegand, Herbert Ernst/ Zgusta, Ladislav (red.) 1989–1991: *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin: de Gruyter.
Hovmark, Henrik 2006: Ømålsordbogen mellem synkroni og diakroni. I: *LexicoNordica* 13, 129–145.
Hupka, Werner 1989: Das enzyklopädische Wörterbuch. I: Hausmann et al., 988–999.
IEL = Bright 1992
Jacobsen, Henrik Galberg (red.) 1996: *Grammatisk talt*. København: Dansk Sprognævn/Dansklærerforeningen.
LdS = Bußmann 2000
Lund, Jørn (hovedred.): *Den store danske Encyklopædi*. København: Gyldendal. [=SDE]
Madsen, John: Grammatik- og Sprogleksikon. (http://www.websamba.com/ johnmadsen/PROTECT/termram.html) [=GSL].
Malmkjær, Kirsten (red.) ²2004: *The Linguistics Encyclopedia*. London: Routledge.
MLS = Glück 2000
Nielsen, Sandro 1994: Applicering af alordbogsprincippet på konkrete ordbogsartikler. I: Garde, Anna/Jarvad, Pia (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 2, 204–217.
Pedersen, Karen Margrethe 1994: Ordbog og encyklopædi. I: Garde, Anna/Jarvad, Pia (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 2, 248–256.
Roelcke, Thorsten 1999: *Fachsprachen.* Berlin: Schmidt.
Svensén, Bo 2004[2]: Handbok i lexikografi: Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik. 2. udgave. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden*. [Disputats]. Århus: Center for Leksikografi, ASB.
www.wikipedia.dk
www.wikipedia.org

Ken Farø
ph.d. i tysk, forskningsadjunkt, redaktør
forlagsredaktør
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Københavns Universitet
Njalsgade 120
DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Adam Hyllested
mag.art. i indoeuropæisk,
Ordbogsafdelingen, Gyldendal
Klareboderne 3
DK-1001 København K
adam_hyllested@gyldendal.dk

Anna Helga Hannesdóttir

Först och sist
Haqvin Spegel och ordförrådets förnyelse

1. Inledning

Haqvin Spegels ordbok *Glossarium Sveo-Gothicum* (1712) intar en framträdande ställning i den svenska lexikografihistorien. Det är dock inte i första hand som lexikograf som Spegel är känd för eftervärlden. Som biskop och ärkebiskop har han en given plats i den svenska kyrkohistorien och som psalmdiktare är han ”vår största […] före Wallin” (Svenska psalmboken 1986:797). Hans lexikografiska gärning är emellertid nära förbunden med hans diktning. En del av de teoretiska utgångspunkterna för *Glossarium Sveo-Gothicum* diskuteras redan i förordet till hans största diktverk, skapelsedikten *Gudz werk och hwila*, som trycktes första gången 1685.

Gudz werk och hwila har av Bernt Olsson underkastats en noggrann litteraturvetenskaplig undersökning, där dikten sätts in i sitt litteratur-, idé- och kulturhistoriska sammanhang (Olsson 1963). Dikten har också nyligen publicerats i en vetenskaplig utgåva av Bernt Olsson och Barbro Nilsson (1998). Utgåvan består av två volymer: den första innehåller en diplomatarisk återgivning av diktverket (Spegel 1998), och volym två innehåller varianter och kommentarer (Olsson & Nilsson 1998). Dikten föregås av ett förord, ”Til Poesiens rättsinnige Elskare”, och den följs av en ordförteckning, ”Register och Förklaring öfwer några gamla Ord som äre uti thenna Skriften införde”. Denna ordförteckning, som torde vara Spegels första steg på den lexikografiska banan, består av omkring 400 artiklar som sammanlagt omfattar runt 700 ord som på något sätt behandlas. De allra flesta av dessa ord kom senare att upptas i Spegels ordbok. *Glossarium Sveo-Gothicum* är en av de ordböcker som ingick i den undersökning av 1700-talets och det tidiga 1800-talets tvåspråkiga svenska ordböcker som redovisats i Hannesdóttir 1998.

Eftervärldens omdömen om Spegels *Glossarium* varierar. Av vissa har den ansetts vara den första svenska ordboken medan andra har kritiserat Spegels urval av ord. Hesselman beskriver den som en ”tämligen diffus och godtyckligt hopkommen samling av ’svenska ord’ från olika håll” (Hesselman 1929:VI); en karakteristik som Holm och Jonsson instämmer i (Holm & Jonsson 1990:1935, se också

Hannesdóttir 1998: 130f.). I jämförelse med efterföljarna framgår tydligt att den i många avseenden är en främmande fågel bland de tidiga svenska ordböckerna och att den inte på ett enkelt sätt låter sig inordnas i den utvecklingskurva som den tvåspråkiga 1700-talslexikografin beskriver (Hannesdóttir 1998:128ff., 329ff.). Den avviker starkt från de senare tvåspråkiga ordböckerna både när det gäller ordurvalet och den information som lämnas om de behandlade orden. *Glossarium* har ändå fått markera början på en ny epok i den svenska lexikografins utveckling (Hannesdóttir 2000) – samtidigt som den kan sägas avsluta en epok i den svenska språkvetenskapens historia (Ralph 2001).

Den standardiseringsprocess som det svenska språket genomgick under 1700-talet var den kanske mest genomgripande någonsin. Vid seklets början debatterades ortografin livligt för att efter hand stabiliseras, analyser och beskrivningar av svenskans grammatiska egenskaper genomfördes alltmer på det svenska språkets egna villkor, och ur svenskarnas diversifierade lexikon extraherades och etablerades ett adekvat ordförråd som förtecknades i svenska ordböcker. 1700-talslexikografernas viktiga roll i denna fas av språkplanering och standardisering har understrukits i andra sammanhang (Hannesdóttir 2000, 2002). Huruvida Spegels ordbok bidrog till denna utveckling kan emellertid diskuteras. Spegel tar inte ställning i den stundtals häftiga ortografidebatt som pågick vid sekelskiftet 1700 och hans insatser för svenskans grammatisering är ringa jämfört med den betydelse som 1700-talets fortsatta lexikografi skulle få. Utbyggnaden av svenskans ordförråd var däremot en central fråga för Spegel. Inte heller i detta avseende skulle dock hans efterföljare komma att slå in på den av honom anvisade vägen (Hannesdóttir 1998:176ff.).

Glossarium Sveo-Gothicum är emellertid på intet sätt en solitär inom den svenska språkvetenskapens historia. Den utgör tvärtom ett avancerat bidrag till den kontinentala renässansens två språkvetenskapliga paradigm som dominerade under 1600-talet; paradigm som endast delvis manifesterades som lexikografiska frågor. Det ena paradigmet, som engagerade såväl språkforskare som diktare, gällde folkspråkens konsolidering. I franska Plejadens anda såg man diktningen som ett redskap för att utveckla språket. Genom att folkspråkens ordförråd byggdes ut, skulle de utvecklas till kompletta språk, lika funktionsdugliga i alla sammanhang som latinet. Inom det andra paradigmet förenades språkforskare, historiker och teologer i den etymologiska forskningen kring språkens ursprung och inbördes relationer. Det är som bidrag inom ramen för dessa 1600-talsparadigm som Spegels lexikografiska gärning skall betraktas.

2. Spegel och göticismen

Den etymologiska språkforskningen och den kontinentala renässansens strävan att utveckla folkspråken förenades i Skandinavien i göticismen. Medan göticismens historiska och litterära uttryck i Sverige har rönt en hel del intresse har förvånansvärt lite skrivits om göticismens betydelse för den begynnande svenska språkforskningen (se dock Agrell 1955, Ralph 2001 och Teleman 2002). Att kännedomen om medeltidshandskrifterna och det isländska språket bildade utgångspunkten för de svenska fornforskarna är dock välkänt. Där hämtade Stiernhielm och andra sina argument för svenskans och de nordiska språkens nära släktskap med det i Bibeln stipulerade urspråket. Samma källor skattades också på material för den utbyggnad av ordförrådet som var nödvändig för att svenskan skulle bli användbar inom nya domäner.

Att Spegel var väl förtrogen med såväl den svenska som den internationella språkforskningen framgår tydligt av hans inledning till *Glossarium*, och som lexikograf förenar han nationella och internationella perspektiv. Hans kriterier för ordurvalet hämtas ur den inhemska, patriotiska traditionen och han fortsätter det arbete som Stiernhielm grundlagt och Verelius fört vidare (se Ralph 2001). Lexikografiskt manifesteras denna patriotiska tradition som en göticistisk variant av de kontinentala renässanspoeternas program för att utveckla ett adekvat ordförråd. Den information som Spegel lämnar i ordboksartiklarna utgör däremot ett bidrag både till den patriotiska fornforskningen och till den internationella etymologiska forskningen, samtidigt som artiklarna innehåller de ditintills mesta avancerade försöken att förklara svenska ord på svenska.

3. Spegel och ordförrådet

Redan i förordet till *Gudz werk och hwila* redovisar Spegel sin språksyn. Förordet, som till stora delar återgår på utländska diktares skrifter, innehåller en presentation av den tidens diktteoretiska diskussion samtidigt som det utgör ett inlägg i denna diskussion (Olsson & Nilsson 1998: 176f.). Där redogör Spegel också för hur han ser på diktarnas roll i folkspråkens funktionella utveckling. Han anlägger emellertid ett nordiskt perspektiv på diktningens betydelse som uttrycksmedel för förfädernas bedrifter och dess funktion som en viktig nationellt enande kraft – inte bara för greker och romare utan också för ”götarna”:

> Huru högt Götarna hafwa skattat sine Skalder/ huru hierteliga the kunde frögdas och upmanas utaf een Drotqwädi/ och huru sämliga the belönte then som uti dylika Snildar-Werk war een lysta Madur och Konstner/ thet betyga noogsamt wåra Sagur och gamla Schrifter (Spegel 1998:6).

Att Spegel själv avsåg att hans dikt skulle bidra till svenska språkets utveckling framgår också i ett brev till Erik Lindschöld. Han uttrycker där sin förhoppning om att diktverket är ”utformat så att det åtminstone tjänar svenska språket genom att berika det” (Olsson 1963:463; hans översättning från latin).

Spegel förankrar sina strategier för att utöka ordförrådet i de metoder som kontinentens renässansdiktare hade uppmärksammat och anvisat. Dessa var användningen av dialektala och folkliga ord, användningen av arkaismer samt språkliga nybildningar (Olsson 1963:304 ff., Teleman 2002:51 f.). Spegel redovisar sin inställning till vart och ett av dessa tillvägagångssätt. Beträffande de dialektala orden medger han att han i sin dikt har gjort på samma sätt som Opitz, Rist och Flemingh, dvs. ”understundom infört the Orden/ hwilka ey äre alment i hela Fädernes Landet/ utan her och der i een eller annan Lanzort brukeliga”. Han fortsätter och kommenterar de folkliga orden; med dessa har han förfarit på samma sätt som en lång rad auktoriteter och han anför ”Dantes och Petrarcha, Bellay och Bartas, Cowley och Chaucer, Spencer och Draiton, Heyns och Cats, Huygens och Vondelen [som] hafwa uti sine ädlaste Schrifter behållit några af the Orden som theras gemenaste Landzmän plägade bruka” (Spegel 1998:9). När det gäller nybildningar och arkaismer poängterar han däremot att han ”förthenskul hwarken sielf updicktat nya Ord/ ey heller länt många gamla utaf thet foorna Göta-Språket/ med mindre the samma kunna synes något merkelige [...]” (Spegel 1998:10). Det – enligt hans egen mening – restriktiva bruket av arkaismer kommenterar han också i ett brev till Petrus Lagerlööf:

> Jag har lagt in en del gamla ord, men inget som verkar uråldrigt, eftersom jag anser det bättre att putsa av det skrovliga än att jaga efter nya, liksom påklistrade, behag. Men vem gör det inte ont att vårt gamla modersmål så förändrats, ja glömts bort, att man numera behöver tolk för att förstå det. (Olsson 1963:464, hans översättning från latin.)

Spegels språkliga ambitioner är såväl tydliga som entydiga.

Olssons undersökning av *Gudz werk och hwila* omfattar också språket i dikten. Bland annat granskar han i vilken utsträckning de programmatiska ambitioner som Spegel tillkännager stämmer överens

med det ordförråd som faktiskt används i dikten. Han konstaterar att inslaget av dialektala ord är tämligen beskedligt och att inte heller arkaismerna är särskilt framträdande, förutom i beskrivningen av sjätte och sjunde skapelsedagen. Där ökar inslaget av isländska ord och ordformer markant. Detta tolkar Olsson som att Spegel under arbetet med dikten kan ha påverkats av sitt studium av isländskt material till ett ymnigare bruk av arkaismer än vad han avsett då dikten påbörjades och att han inspirerats ”till ett djärvare bruk av fornord än han själv eller någon annan svensk diktare tidigare vågat sig på” (Olsson 1963:307 f.). Olsson har också kontrollerat Spegels egen uppgift om att han inte själv skulle ha skapat nya ord (Olsson 1963:310). Han konstaterar att Spegel på samma sätt som Stiernhielm tidigare använder en hel del tillfälliga sammansättningar som epitet, och han redovisar 24 sammansatta ord som enligt *SAOB* inte finns belagda tidigare. Några av dessa är fortfarande i bruk, såsom *beck-swarta* och *been-hård* medan andra endast finns belagda hos Spegel. Olssons samlade omdöme om diktens språkliga utformning blir att det snarast är de vardagliga, allmänna orden som anger tonen i dikten (Olsson 1963:309 ff.).

Med utgångspunkt i Olssons bedömning av diktens huvudsakligen folkliga språkdräkt är det intressant att Spegel ändå anser att den innehåller så många som 700 ord som behöver förklaras. Här måste naturligtvis påpekas att det är svårt att avgöra i vilken utsträckning exempelvis medeltidslagarnas ordförråd verkligen var begripligt för Spegels samtida. En genomgång av registret visar emellertid att andelen ord som rimligen bör ha uppfattats som gamla eller på annat sätt främmande inte dominerar, trots att det finns gott om arkaismer hämtade bl.a. från Stiernhielms arbeten och från Verelius utgåvor av de isländska sagorna. Däremot är inslaget av högst vardagliga ord, som torde ha varit välbekanta för diktverkets tänkta publik, förvånansvärt stort. Även om det också är svårt att avgöra i vilken utsträckning de ord som nu ingår i det basala ordförrådet också gjorde det på Spegels tid, är det kanske inte för djärvt att anta att ord som *alster* och *amma*, *bonde* och *brått*, *bro* och *brasa*, *karl* och *kärra*, *nosa* och *nunna*, *skrå* och *spiut* var lika välkända då som de är nu.

Den generösa andelen vardagliga ord gör att registret pekar framåt mot Spegels fortsatta lexikografiska gärning. Också i inledningen till *Glossarium* deklarerar Spegel sin syn på hur ordförrådet bäst skall utökas och även där förordar han den patriotiska väg han redan tidigare slagit in på:

> Jag hafwer wäl hos mig sielf efftertänckt/ och hos andra Lärde män frågat/ genom hwad medel thet Swenska språket kan komma til sin förra fullkomlighet och ymnoghet/ antingen/ om man behåller the främmande orden/ som nu äro til almänt bruk wedertagne/ eller införer igen the gamla orden/ som äro nu obrukelige och nästan okunnoge wordne: Men jag hafwer befunnit the flestes mening wara/ at man heller skal nyttia sit eget/ fast thet är gammalt och hafwer länge legat i förwar/ ja warit lika som bortglömt/ än låna och borga utaf andra/ ändoch thet kan synas både nyare och behageligare: (Spegel 1712, Företaal [s. 28 f.])

Spegel var nog ändå klar över det orealistiska i att låta gamla inhemska ord ersätta de vedertagna främmande ord som redan var i allmänt bruk. Som främmande ord ser han i första hand inlånade, franska ord – en syn som kom att modifieras kraftigt senare under 1700-talet (Hannesdóttir 2002, Teleman 2002:52 ff.). Han tar därför med de främmande orden i *Glossarium* men behandlar dem för sig i ett separat register som avslutar ordboken: ”Förtekning på några Fransöska Ord som äro nu inblandade uti Swenskan/ och kan hende af allom icke rätt förstås”. Fornorden införlivas däremot i ordbokens huvuddel.

De flesta av de 700 orden i registret till *Gudz werk och hwila*, ingår på något sätt i *Glossarium* även om långt ifrån alla utgör egna artikelingångar. Till skillnad från registret, som bygger på de ord som förekommer i dikten, hämtas de ord som behandlas i *Glossarium* ur hela det språk som Spegel betecknar som svenska. Det totala antalet ord som förklaras i *Glossarium Sveo-Gothicum* uppgår uppskattningsvis till omkring 9 300, varav omkring 5 000 utgör egna artikelingångar. Med registerorden som utgångspunkt har Spegel alltså utökat antalet behandlade ord med i genomsnitt 12 nya ord per registerord. Den största andelen ord som tillkommer i ordboken är naturligtvis allmänspråkliga ord. En viss uppfattning om hur proportionerna ser ut mellan dialektala, folkliga och ålderdomliga ord och allmänorden kan nedslag på några ställen i *Glossarium* ge.[1] Här redovisas utfallet av ord som tillkommit i *Glossarium* mellan ordet *ildt* och det i registret direkt följande *innandöme*, mellan *kippa* och registrets nästföljande *klapur* samt mellan *sila* och *skalder*.

I *Glossarium Sveo-Gothicum* behandlas 33 ord i artiklar som ordnas i alfabetisk ordning mellan artikeln *Ildt* (ex. 1) och den i registret direkt följande artikeln *Innandöme vel inwid* (ex. 2).

---

[1] För en översikt över hur ordförrådet faktiskt kom att byggas ut se Ekberg (2005).

(1) **Jldt** ° . ondt. Jlmän ° . arga Menniskior. Jll-yrdas ° . bannas/ låta illa. Jlskna ° . blifwa ond. (Spegel 1998:382.)

Som framgår av exempel (1) innehåller artikeln sammanlagt fyra ord som förklaras; förutom *ildt* även orden *ilmän*, *ill-yrdas* och *ilskna*. I ordboken återfinns *ildt* i artikeln *Illa*, då i formen *ilt*.[2] I samma artikel följer sedan ”*ilgärningsmän*/ olim *ilmänne*”, *illrada*, *ilsken*, *ilsknare*, *illwillia*, *illskiptin*, *illudligr*, *illthiodes*, *illur*, *ill-yrdas*, *illfägnas*, *ilbyte*, *illgirne*, *ilbrygde*, *il-fundig*, *il-listig*, *il-parig*. Tre av de fyra orden i registrets artikel behandlas alltså även i *Glossarium* – förutom *ildt* även *ilmänne*, i formen *ilmän*, och *illyrdas*. Däremot har Spegel utelämnat det i registret behandlade verbet *ilskna*. Artikeln *Illa* följs av artiklarna *Imber*- vel *ymbru-dagar*, *Imm*, *In*, *Inbördes*, *Inelfwor*, *Infall*, *Infång*, *Ingelde af en stad*, *Ingen*, där även orden *intet* och *ingalunda* förklaras, *Inkast*, *Inkomst*, *Inlaga*, *Inlags fä*, *Inledsa* och *Innan til*, *innanföre*. Inget av de 33 tillagda orden markerar Spegel som dialektalt och inget av dem kan direkt betecknas som överdrivet folkligt. De flesta orden är utmärkta svenska ord även om en del av dem nu är försvunna ur det allmänna ordförrådet såsom *imberdagar* och *ymbrudagar*, *infång*, *ingelde* och *inledsa*. Påfallande stort är emellertid det forna inslaget, särskilt de pregnanta islandismer som betecknar olika utslag av mänsklig avoghet. Dessa presenteras antingen i en rent isländsk form, som *illur* (’ond’), *illskiptin* (’besvärlig’), *illudligr* (’ondsint’), *ill-yrdas* (’skälla’), eller i en lätt anpassad svensk form som *illmänne* (*ilmän* i registret) och *illgirne*. Ordet *illthiodes*, som förses med förklaringen ”elakt tyg eller tiode/ arge skalkar” torde vara en förvanskad form av det isländska ordet *illþýði*. Av Spegels förhoppningar om att svenskarna skulle göra dessa kärnfulla isländska uttryck till sina blev – som vi vet – intet.

Registerartikeln *Innandöme* (ex. 2) innehåller även ordet *inwid*, som också är det ord som följer i den alfabetiska ordningen. I *Glossarium* inleder *innandöme* och *inwid* olika artiklar: *Innandöme/ alias inredning/ inredsel* respektive *Inwid*.

(2) Jnnandöme vel Jnwid. ° . Bohagstyg

[2] Den typografi som används i artiklarna i *Glossarium* är 1700-talets normala med gotisk frakturstil för det svenska och germanska språkmaterialet och antikva för ord hämtade från andra språk och för latinsk text. Dessutom används rak och kursiv stil i olika funktioner. Denna typografi återges inte här. När det är en artikel som åsyftas och inte ett ord inleds ordet med versal.

Mellan dessa två har ytterligare nio uppslagsord lagts till som alla inleder var sin artikel: *Innerlig*, *Innis-man*, *Inre*, *Insigel*, *Inswepa*, *Intakur göra*, *Inwändning eller förewändning*, *Inwärtes* och *Inweckla*. Här är det Västgötalagens *innis-man* och det i landskapslagarna vanligt förekommande *intakur* (Verelius 1691) som ger ett främmande intryck; de markeras dock inte speciellt av Spegel. De andra sju orden är allmänspråkliga.

På liknande sätt förhåller det sig med de ord som tillkommit på andra ställen i ordboken i förhållande till registret; det är huvudsakligen allmänspråkliga svenska ord som tillkommer. Mellan registerorden *kippa* och *klapur* har 38 ord lagts till; mellan *sila* och *skalder* 82. Av dessa sammanlagt 120 ord anges *kirma* vara uppländskt, *klanka* småländskt och *skåfl* isländskt. För övrigt lyser här de prioriterade kategorierna med sin frånvaro.

För att få en uppfattning om Spegels insatser för det svenska ordförrådets berikande i förhållande till det samtida[3] språket, kan nämnas att av de 119 ord på *k* som i *SAOB*:s samlingar först är belagda år 1685 är drygt en fjärdedel, 33 ord, hämtade ur *Gudz Werk och Hwila*. Bland dessa finns emellertid flera genomskinliga sammansättningar och avledningar, t.ex. *kalvskinnsljud* och *konungslik*, och drygt hälften av de 33 orden markeras som döda. Undantag utgör dock verbet *knysta*, som i *SAOB* markeras som ”ngt vard.”, och frasen *känna sig för*, som i Spegels version lyder ”känna för sig”. Ännu större andel av förstabeläggen från år 1712 är hämtade ur Spegels *Glossarium*: 41 av *SAOB*:s sammanlagt 63. Även här dominerar sammansättningar och avledningar. Också bland dessa finns sådana som lever kvar i språket, som exempelvis *krigsbyte* och *kungörelse*. Bland grundorden finner vi några goda ord av olika slag: verben *kela* och *kovna* samt det inlånade *kokett*. Bland Spegels bestående bidrag till ordförrådet, enligt *SAOB*:s uppgifter om förstabelägg på *p*, bidrar han i *Gudz werk och hwila* med så olikartade ord som *pappa* och *preadamit* och i *Glossarium* med bl.a. *plirögd*, *påg* och *pöl*.

I vilken utsträckning de ord som enligt *SAOB* tidigast har påträffats i Spegels arbeten verkligen har honom som upphovsman är det naturligtvis svårt att avgöra. Många av de ord som tillskrivs Spegel är bildade genom produktiva ordbildningsregler och de är semantiskt genomskinliga. Vissa av de dialektord som han tog med i sina arbeten har vunnit hemortsrätt i det svenska allmänspråket. Fornorden däremot, som han månade om, lyser med sin frånvaro.

---

[3] Som Gösta Holm påpekat för mig har ordet *samtida* mycket riktigt Spegel som upphovsman.

4. Artiklarna i *Gudz werk och hwila* och *Glossarium Sveo-Gothicum*

Det är inte bara antalet ord som mångdubblas i *Glossarium* i förhållande till registret i *Gudz werk och hwila*. Också artiklarna byggs ut med fylligare information om de behandlade orden. Det är emellertid inte genom att införa nya informationskategorier som artiklarnas omfång ökar i *Glossarium*. Snarare är det så att det i ordboken ges mer information av samma slag som i registret men med en viss förskjutning av tyngdpunkten från svenska till latin och andra främmande språk. Artiklarna *Karl* i registret (ex. 3) respektive *Glossarium* (ex. 4) får illustrera informationstyperna och informationsstrukturen i respektive verk.

(3) **Karl** ° stark och tapper Man. Inde Poloni inversis liter. Regem vocant Crol. ut. not. Joseph. Scalig. *Karlgil* °. Manlig. *Karlkyns* °. virilis Sexus (Spegel 1998:382.)
(”Sålunda kallar polackerna med omkastade bokstäver kungen krol, som Joseph Scaliger påpekar” (Olsson & Nilsson 1998:485).)

(4) **Karl** °: man. Somner. carlus. Angl. carl. Gall. paisari, ut miege in Lex. Belg. kaerle °: vir fortis, robustus & strenuus, adeoq[ve] servitio aptus. Sax. ceorl °: mas, homo masculus, unde Angli hodie dicunt karecat °: catus masculus. Ceorl apud vett. Saxonas denotabat idem qvod Lat. barb. villanus, qvi habet certas & hæreditarias possessiones, skattebonde. Hinc Saxon aker ceorl °: colonus, qvi domino in agraria serviebat: nunc Angl. churle dicitur duri agrestisq[ue] ingenii vir.
Karlgild/ virilis.
Karl-kyns °: virilis sexus, aut naturæ.
Karl-madr. H. S. °: vir.
Kotkarl °: senex pauperculus. vid. Verel. Lex.

De vanligaste informationskategorierna i Spegels artiklar både i registret och i ordboken är någon typ av förklaring av ordets betydelse, etymologisk information, encyklopedisk information och en hänvisning antingen till den källa ordet har hämtats ur eller till en vetenskaplig diskussion kring det aktuella ordets ursprung och släktskap med ord i andra språk. Andra uppgifter som förekommer kan, som framgått, gälla ordets pragmatiska egenskaper eller exempelvis dess ordklasstillhörighet. Den enda informationskategori som finns med i alla artiklar är betydelsebeskrivningen. Som exempel (3) och (4) illustrerar kan denna se ut på många olika sätt. Ibland består den av en eller flera

ekvivalenter på ett eller flera språk andra än svenska, såsom ”Karlgild/ virilis” (ex. 4), ibland enbart av svenska närsynonymer, ”Karlgil °. manlig” (ex. 3) och ibland av definitioner eller parafraser som i sin tur kan vara på svenska eller latin: ”Karl °. Stark och tapper Man” (ex. 3) och ”Karlkyns °: virilis sexus, aut naturæ” (ex. 4). Den informationskategori som i *Glossarium* är mest utbyggd i förhållande till registret gäller ordens etymologi. Spegels till synes tautologiska isländska ordkandidat *Karl-madr* förses förutom den latinska ekvivalenten *vir* även med en uppgift om att den är hämtad ur Hervarar saga.

5. Spegel och etymologierna

Att Spegel var väl förtrogen med såväl den svenska som den internationella etymologiska forskningen framgår tydligt av hans förord till ordboken. I många fall är också innehållet i ordboksartiklarna ett inlägg i den etymologiska diskussionen.

Den språkvetenskapliga forskningen på 1600-talet dominerades av etymologiska studier av olika slag (Agrell 1955:7ff.). I sin mest ortodoxa form gick dessa ut på att etablera långa kedjor av stammar och rötter för att kartlägga de enskilda språkens utveckling från och relationer till urspråket. I inledningen till *Glossarium* uttrycker dock Spegel sin skepsis till den vedertagna typen av etymologiserande. Han anser det ”wara Fåfängt om icke Omöijeligt at wisa/ huru thet ena är kommit af thet andra” (Spegel 1712, Företaal [s. 6]) och argumenterar i åtta punkter mot idén att man genom att jämföra ord i olika språk skulle kunna avslöja språkens inbördes relationer och innersta väsen. Han ifrågasätter alltifrån vissa specifika kedjor av härledningar till själva tanken på att något av de språk som fortfarande var i bruk skulle kunna vara identiskt med urspråket. I punkt 8 sammanfattar han sina invändningar:

> 8. At wilia utaf en ringa Ljkhet/ som kan synas wara uti några ords liud eller stafningar/ fulkoml. sluta/ at it heelt språk är therföre kommet af thet eller thetta/ och altså wrida meningen och rätta betydningen på it orimligit sätt/ på thet man må få någon liten och löös grund til sin inbilning; Ty som thet är oß nu aldeles okunnigt/ hwarföre somblige ting heta så eller så; altså är oß och jämwäl omöjeligt at finna rätta roten til hwart och it ord/ fast man än wiste alla Språk i Werldena. * Therföre blygdes intet *Socrates* wid at bekänna thet han intet wiste hwadan the orden *ϖυρ, κακον,* & c. hade sit ursprung och Plato hade giordt bättre

> om han intet uptänckt sådana orimliga Etymologier til *ηδονη ελος οινος* & c.
> (not: vid. Iul. Scalig. de causis Liugv. [sic] Lat. I. p. m. 68.) (Spegel 1712, Företaal [s. 8])

De likheter som den komparativa metoden avslöjar mellan enstaka ord i olika språk räcker alltså varken för att förklara relationen mellan ordet och det betecknade eller för att ådagalägga språkens gemensamma ursprung.

Spegel avfärdar dock inte den komparativa metoden som ointressant. Tvärtom ägnar han stort utrymme såväl i förordet som i ordboksartiklarna åt huvudsakligen synkrona jämförelser av enskilda ord i olika språk. I ordbokens inledning ger han en detaljerad, katalogliknande översikt över forskningsläget (Spegel 1712, Företaal [s. 19 ff.]) och där upprepar han sina reservationer beträffande de motstridiga slutsatser som kan dras av forskningens resultat: ”Ty ändoch en Stöfl kallas på engelska *boot* på Franska *botte*, på Pålska *but* eller/ *bot*, så fölier intet ther af at Polackar hafwa lärdt sit Tungomål af Fransoser och Engelländare/ eller thesse utaf them”. Han tycks alltså mena att det inte går att förutsätta släktskap mellan språken med utgångspunkt i den likhet som enstaka ord i olika språk uppvisar: ord kan utan vidare lånas från ett språk till ett annat. Han ifrågasätter därför också det kloka i att dra långtgående slutsatser om släktskapet mellan tyska och persiska: ”Äfwen så litet kan man säga at *Persi*ska och Tyska språket äro alt it/ ändoch man i både the tungomålen finner Fader/ Moder/ Broder/ Tochter betyda thet samma.” (Spegel 1712, Företaal [s. 19]).

När det gäller det egna språket har Spegel med stor ”lust och förnöjelse” läst allt han har kommit över av Stiernhielm, Verelius och Rudbeck. Han har emellertid konstaterat att de uppgifter som lämnas om svenskan och svenskans släktskapsförhållanden i många fall är motstridiga – både i den svenska och den internationella litteraturen. Spegel är angelägen om att reda ut begreppen:

> Altså hafwer jag anwändt några lediga stunder til at utsöka rätta sanningsgrunden/ hwilken jag meente mig kunna finna/ om jag (1) i ordning upteknade alla Swenska ord/ som antingen nu i bruk äre/ eller wore tå wår Helga *Bibel* uttolckades och språket icke war så mycket med främmande ord förblandat. (2) Bifogade them the gamla Göthiska orden/ som finnas i Sagurna eller Sweriges åtskillige Lagböcker och äre med stoor flit sammanhämtade och förklarade af Hr. *Verelio* uthi hans *Lexico Scandico*. (3) Jämförde begge delar med Tyska/ Danska/ Engelska/

> Hollänska orden. (4) Förklarade them med Latin och ther af flytande Fransöska/ *Italian*ska/ Spanska &c. (Spegel 1712, Företaal [s. 24)

För att reda ut svenskans och götiskans förhållande till andra språk ägnar Spegel stort utrymme i ordboksartiklarna åt att noggrant redovisa de korrelationer som han – och andra före honom – funnit mellan det aktuella svenska ordet och ord i en lång rad andra språk. Utgångspunkt för jämförelserna är att det skall finnas både en viss semantisk överensstämmelse och en ljudlikhet mellan det svenska ordet och de främmande ord som han anför. Artiklarna bildar på så vis ett slags fono-semantiska fält. Artikeln *Fänta* (ex. 5) får illustrera tillvägagångssättet.

(5) **Fänta** ° : piga/ serva. Ital. fante ° : servus, satelles: fanciulla ° : puella. Hisp. infanta ° : Konungs dotter. Angl. wench. Gall. une fille. Holl. ventje ° : juvenis.

Ordet *fänta* (ex. 5) förklaras alltså med närsynonymen *piga* och den latinska ekvivalenten *serva* ’slavinna’. I italienskan finns, påpekar Spegel, orden *fante* som betyder ’slav’ eller ’tjänare’ och *fanciulla*, ’flicka’ och i spanskan ordet *infanta* som översätts till svenska, ”Konungs dotter”. Om det engelska *wench* och franska *une fille* ger Spegel ingen information; möjligen anser han att deras ljudlikhet med *fänta* får tala för sig själv. Artikeln avslutas med det holländska ordet *ventje* ’ung’.

Ibland byter Spegel emellertid perspektiv i artiklarna och lämnar den innehållsliga aspekten för att istället återge ord där likheten med det svenska ordet endast finns på uttryckssidan.

(6) **Äwentyr**/ ut til äwentyrs. Jerem. 26. v. 3. c. 36. v. 3. ° : tör henda/ eller kan ske. Gall. avanture ° : hendelse. Germ. Abentheur/ betyder thet som sällsamt är. Ital. ventura, auventurare ° : wåga. fors. ab eventu.

I artikeln *Äwentyr* (ex. 6) redovisas det med uppslagsordet besläktade franska ordet *avanture*, ’händelse’, det tyska *abentheur*, ’äventyr’, ’sällsamhet’. Det italienska ordet *auventurare* betyder däremot ’våga’, men – tillägger Spegel – möjligen kommer det av *eventu*.

Spegels fokusering på den jämförande språkforskningen som utgångspunkt för ordboken gör att *Glossarium Sveo-Gothicum* inte på samma sätt som de senare ordböckerna bidrar till den grammatiska analysen och beskrivningen av svenskan. Inte heller som bidrag till den etymologiska forskningen blev den särskilt bestående, varken när det gäller etymologi i allmänhet eller specifikt till kunskapen om svenskans

släktskap med andra språk. Trots att Spegel tycks ana att de etymologiska metoder han känner inte är ändamålsenliga och trots att han försiktigt ifrågasätter själva syftet med etymologiserandet lyckas han inte frigöra sig från den etablerade traditionen. Han fortsätter på samma sätt som föregångarna hade gjort sedan 1500-talet utan att tillföra något nytt – förutom möjligen sitt kritiska förhållningssätt och ifrågasättandet av själva grundvalen för den etablerade forskningen.

När den etymologiska forskningen i Sverige på nytt redovisas, i Johan Ihres stora *Glossarium sviogothicum* (1769), utgör Spegels *Glossarium* visserligen en av Ihres källor. Men tiden var då mogen för de nya tankar inom den jämförande språkforskningen som kom att innebära systematiska jämförelser av andra språkliga drag än bara de lexikaliska. Det språkhistoriska värdet med Spegels ordbok ligger – trots hans beläsenhet och hans kritiska sinne – avgjort inte i hans bidrag till den etymologiska diskussionen.

6. Sammanfattning

> Förthenskul han sin Ord med sådan skildnad sätter/
> Han kallar **Fadren Gud** och **Sonen** heter **Ordet**/
> (Spegel 1998:37)

Biskop Haqvin Spegels språkvetenskapliga verksamhet är nära förknippad med hans diktning och såväl språksyn som diktning bottnar i hans religiösa gärning. Även om *Glossarium* är betydligt fylligare än registret till *Gudz Werk och Hwila*, beträffande både ordförrådet och informationen om uppslagsorden, återgår den i allt väsentligt på ställningstaganden som Spegel gjorde när han arbetade med sitt diktverk. Han ville främja svenskans utbyggnad till ett effektivt och funktionellt språk, och till det ändamålet satsade han på att återinföra ord hämtade ur fornsvenska och medeltida isländska texter. Att han redan vid utarbetandet av registret var intresserad av och insatt i den tidens etymologiska diskussion framgår också av registret. Denna diskussion utvecklas och fördjupas i *Glossarium*.

Med facit i hand kan vi konstatera att Spegel inte var särskilt framgångsrik i sitt uppsåt att införa de isländska och återuppliva de forna orden – de flesta av dem tycks ha använts sparsamt och sporadiskt från det att de lanserades tills de återigen föll i glömska. Också den etymologiska forskning som han trots allt var så engagerad i förde en tynande tillvaro under 1700-talet. Den nystart som den jämförande språkforskningen fick när sambandet mellan sanskrit och de väster-

ländska språken konstaterades medförde ett paradigmskifte som gjorde själva grundvalen för tidigare framsteg inom den etymologiska forskningen obsolet.

Spegels epokgörande insats som lexikograf inleddes med en biprodukt till hans diktargärning: registret till hans skapelsedikt. *Glossarium* är visserligen den sista lexikografiska manifestationen av 1600-talets göticistiska era av etymologiserande och fornintresse i Sverige men den markerar också början på en självständig svensk lexikografi utan kontinentala förlagor. Och – inte minst – den är ett första försök till en enspråkig svensk lexikografi. Det skulle dröja bortåt 150 år innan de svenska ordens betydelse åter beskrevs i tryck på svenska.

6. Litteratur

Agrell, Jan 1955: *Studier i den äldre språkjämförelsens allmänna och svenska historia fram till 1827*. (Uppsala universitets årsskrift 1955:13.) Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.

Ekberg, Lena 2005: The development of the lexicon from the 16th to the end of the 18th century. I: Bandle, Oskar, Kurt Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann & Ulf Teleman (eds.), *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic Languages*. Volume 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 22.2, 1302–1313. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Hannesdóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 23.) Göteborg.

Hannesdóttir, Anna Helga 2000: Ordböckernas roll i svenskans grammatiska standardisering. I: *LexicoNordica 7*, 23–40.

Hannesdóttir, Anna Helga 2002: Svenskt och osvenskt i 1700-talets svenska ordböcker. I: Karlsson, Åsa & Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Opuscula Historia Upsaliensia 27, 87–99. Uppsala.

Hesselman, Bengt 1929: Inledning. I: *Ericus Johanis Schroderus Upsaliensis Dictionarium Quadrilingue Svedicum, Germanicum, Latinum, Græcum*. Utg. av B. Hesselman. Uppsala.

Holm, Lars & Hans Jonsson 1990: Swedish Lexicography. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography.*

Encyclopédie internationale de lexicographie. Band 2. Hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 1933–1943.

Olsson, Bernt 1963: *Spegels Guds werk och hwila. Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning*. Stockholm: Natur och kultur.

Olsson, Bernt och Barbro Nilsson 1998: *Samlade skrifter av Haquin Spegel utgivna av Bernt Olsson och Barbro Nilsson*. Första delen. Volym 2. Kommentar. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXV. Stockholm.

Ralph, Bo 2001: Orden i ordning. Den historiska framväxten av en lexikografisk tradition i Sverige. I: *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 27–29 maj 1999*. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 27.) Göteborg, 282–322.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1893–. Lund: AB Gleerupska Universitetsbokhandeln.

Spegel, Haqvin [1685] 1998: *Gudz Werk och Hwila/ Thet är hela werldenes undersamma skapelse/ uti sex dagar af then altzmäktige Gud fullbordad*. I: *Samlade skrifter av Haquin Spegel utgivna av Bernt Olsson och Barbro Nilsson*. Första delen. Volym 1. Text. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXV. Stockholm.

Spegel, Haqvin 1712: *Glossarium – Sveo-Gothicum Eller Swensk Ordbok*. Lund.

Svenska psalmboken. Antagen av kyrkomötet år 1986. Stockholm: Petra.

Teleman, Ulf 2002: *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85.) Stockholm: Norstedts Ordbok.

Verelius, Olof 1691: *Index lingvæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ ex vetusti ævi monumentis* […] *collectus*. Utg. av Olai Rudbecki. Upsalæ.

Anna Helga Hannesdóttir
universitetslektor
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
anna.hannesdottir@svenska.gu.se

Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen

Rapport fra den 12. internationale Euralex-kongres, Torino, 6.–9. september 2006

Euralex er, som de fleste læsere af LexicoNordica nok ved, den europæiske forening for leksikografi og er således på en vis måde NFL's moderorganisation. Foreningen holder sine kongresser hvert andet år, og i sammenligning med de tilsvarende nordiske er der tale om ret store arrangementer med omkring 300 deltagere. Denne kongres var den tolvte i rækken og blev afholdt i Torino i Norditalien. For mange af de deltagere der ikke tidligere havde besøgt den piemontesiske hovedstad, var det et overordentlig positivt bekendtskab, og den tid der ikke blev tilbragt på konferencestedet på Torinos universitet, gik behageligt, men alt for hurtigt i godt selskab rundtomkring i den smukke bys gader og torve på caféer og restauranter. Men her skal det handle om det faglige indhold.

I forhold til tidligere år havde de italienske arrangører valgt at korte kongressen af så den først begyndte onsdag eftermiddag. Som noget nyt, og sikkert for at få plads til flere faglige oplæg på kortere tid, havde man forsøgt sig med såkaldte rundbordsdiskussioner (round tables). Der var to af slagsen, den ene med temaet "Lexicography for Specialised Languages – Terminology and Terminography" og den anden med temaet "Bilingual Dictionaries". I begge tilfælde var der sat en time til halvanden af til at seks foredragsholdere kunne præsentere et oplæg hver, hvorefter der skulle være en afsluttende diskussion. Idéen er sådan set tiltalende, men kræver både en vis forberedelse fra arrangørernes side og koordinering mellem deltagerne for at blive en faglig succes. Som det blev praktiseret i Torino, var der snarere tale om en række enkeltforedrag (og kun ganske lidt faglig diskussion), og det oven i købet af endnu kortere varighed, højst 10 minutter pr. stk., end de ordinære foredrag som bestemt heller ikke er for lange: 20, maksimalt 30 minutter inklusive tid til spørgsmål.

Til gengæld fungerer postersessionen som regel godt. I løbet af 1 time og 40 minutter kan man nå at få et glimt af og indsigt i en del forskellige projekter og problemstillinger, og der er tid til at få en længere snak med de kolleger der udstiller her. Ofte virker det bedre og mere givende end de undertiden lidt anstrengte spørgsmål og svar der følger efter foredragene.

Plenarforelæsningerne var som sædvanlig et kapitel for sig. Der var

tre af dem, og ved de to første havde arrangørerne ikke taget deres deltageres sprogkundskaber i ed, for de blev holdt på italiensk. Den sproglige mangfoldighed må selvfølgelig meget gerne præge en europæisk konference, og det gjorde den også: Det var glædeligt at se hvor mange foredrag der blev holdt på romanske sprog som fransk, italiensk og spansk som ellers ikke er så udbredte på Euralex-kongresserne. Til gengæld burde man have tænkt anderledes ved plenarforelæsningerne for at sikre sig størst mulig forståelse og interesse hos tilhørerne. Den første plenarforelæsning blev holdt af Francesco Sabatini fra Accademia della Crusca og Università di Roma og havde titlen: ”La storia dell’italiano nella prospettiva della corpus linguistics”. Dagen efter var det annonceret at Tullio de Mauro fra Università di Roma ville holde sin plenarforelæsning på italiensk og engelsk, hvilket også titlen antydede: ”Di lessico e grammatica / On lexicon and grammar”. Desværre var det kun hans slides der var på engelsk, men der lå dog en udfordring i at parre det mundtlige med det skriftlige. De tilhørere der forstod italiensk, havde stor fornøjelse af foredraget og følte sig underholdt undervejs, mens vi andre ikke fik alle pointerne med. Den tredje og sidste plenarforelæsning blev holdt af Jean Aitchison fra University of Oxford og indeholdt en ganske underholdende gennemgang af nyhedsformidling og avissprog fra Jack the Ripper og frem til i dag, under titlen ”Headlines and Deadlines – Changing Newspaper Language”. Som så ofte ved denne særlige type forelæsning bliver man ikke præsenteret for faglige nybrud, men snarere for kalejdoskopiske og anekdotiske iagttagelser, og det er vel et særkende for denne genre. Foredraget var også et eksempel på at arrangørerne ikke havde skelnet skarpt mellem leksikografiske og ikke-leksikografiske emner – sikkert til irritation for nogle, mens andre hilser et frisk pust udefra velkommen.

Onsdag formiddag, før selve kongressen, var der arrangeret to tutorials. Det ene var organiseret af Institute for Specialised Communication and Multilingualism, European Academy Bozen/Bolzano (EURAC) og bar titlen ”Creating and implementing lexicographic and terminographic resources: design – representation – interfaces for users”. Her var der fokus på tre væsentlige områder inden for onlineleksikografien: Under overskriften modeldesign diskuteredes brugertyper, brugeraktiviteter og datatyper. Området datarepræsentation indeholdt en gennemgang af xml-standarden og datastrukturer i form af dtd’er/skemaer, mens der i afsnittet om brugergrænseflader blev diskuteret fleksible grænseflader, brugervenlighed og funktionalitet. Indholdet blev hovedsagelig beskrevet ud fra erfaringer fra en italiensk-tysk lørnerordbog og en juridisk terminologibase. Kursus og præsentation var velforberedt og godt organiseret, mens det faglige indhold var på et ret elementært niveau. Det kunne godt have været annonceret tydeligere på forhånd.

Det andet tutorial var ledet af den tyske romanist Max Pfister og professor Giovanni Ronco fra universitetet i Torino. Deres emne var historisk leksikografi som blev belyst ud fra de to store ordbogsværker *Lessico Etimologico Italiano* og *Grande Dizionario della Lingua Italiana*. Arbejdssproget var italiensk med regelmæssige oversættelser til fransk. Væsentlige punkter i kurset var spørgsmålet om variantformer, både grafiske, fonetiske og morfologiske, mundtlige hhv. skriftlige kilder samt kriterier for datering.

Fredag eftermiddag holdt Euralex generalforsamling, og denne gang blev det en lidt langvarig og turbulent affære, idet en intern tjekkisk konflikt blev luftet under diskussionen – til undren og overraskelse for udenforstående, og det vil sige de fleste tilstedeværende. Ved generalforsamlingen blev der valgt en ny bestyrelse, og selvom Sven-Göran Malmgren trådte ud af bestyrelsen, beholdt de nordiske lande en fin repræsentation, idet Anna Braasch nu er formand, Lars Trap-Jensen assisterende sekretær/kasserer og Ruth Vatvedt Fjeld ordinært bestyrelsesmedlem. Efter generalforsamlingen var der – lidt forsinket – afgang med busser til kongresmiddagen, som fandt sted i spektakulære rammer på slottet Castello di Cortanze nær Asti. At arrangørerne havde valgt dette sted, var fuldt forståeligt til trods for den rigelig lange bustur til og fra.

De nordiske lande var også vel repræsenteret i det faglige program. Der var foredrag ved Henrik Køhler Simonsen (ZooLex: The Wildest Corporate Reference Work in Town?), Anna Braasch (Exploitation of Syntactic Patterns for Meaning Group Identification), Lars Trap-Jensen (Making Dictionaries for Paper or Screen: Implications for Conceptual Design), Thomas Widmann (sammen med Sabine Citron: A Bilingual Corpus for Lexicographers) og Camilla Bardel (Lemma Selection in the Bilingual Italian-Swedish Dictionaries). Blandt posterne var Norsk Ordbok repræsenteret med The Dictionary and its Sources: The Ideal of integration and the example Norsk Ordbok, Emma Sköldberg og Maria Toporowska Gronostaj deltog med Swedish Appellativized Forenames – a Lexicographical Approach, og Åge Lind præsenterede The Ambiguous Terminology of Business Entities: on the Quest for Equivalence in Corporation and Enterprise Law.

Alt i alt vidnede den 12. Euralex-kongres på godt og ondt om både spændvidden og vitaliteten inden for leksikografien i disse år. Titlerne er mangeartede, og lysten til at bidrage til faglig udveksling på tværs af landegrænser og professionelt ståsted stor. Selvom det faglige niveau ved den slags sammenkomster veksler, sådan som det nødvendigvis må gøre når både bredden og alle generationer i det faglige miljø er repræsenteret, må man konkludere at europæisk leksikografi lever og har det godt. Af samme grund undrer det os en smule at arrangørerne havde

gjort kongressen en dag kortere i forhold til tidligere. Det store antal antagne foredrag gjorde det nødvendigt at afvikle kongressen med 4 til 5 parallelle sessioner de fleste dage. Det er selvfølgelig en demonstration af det høje aktivitetsniveau inden for faget, men samtidig også ærgerligt at man er nødt til at vælge så meget fra. Ved fremtidige kongresser ville det efter vores mening være en gevinst hvis der var færre sessioner, lidt bedre tid at udfolde sig på til hvert enkelt foredrag, og gerne en tilbagevenden til traditionen med program fra tirsdag til lørdag (jf. Pind 2006)

Næste Euralex-kongres finder sted i Barcelona i 2008 (15.–19. juli). Flere informationer kan ses på webadressen http://www.iula.upf.edu/agenda/euralex_08/.

Litteratur

Pind, Jens Laursen 2006: EURALEX XII i Torino – Referat og anmeldelse. I: *LEDA-Nyt 42*, 20–27 (kan ses på http://cst.dk/leda).

Henrik Lorentzen
seniorredaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Emma Sköldberg

Lexikografi i alla väder

Rapport från den 9:e konferensen om lexikografi i Norden, Akureyri, 22–26 maj 2007

I slutet av maj i år hölls den 9:e konferensen om lexikografi i Norden. Den här gången hade turen kommit till Island och organisationskommittén, som bestod av Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Halldóra Jónsdóttir och Jón Hilmar Jónsson, hade valt att förlägga sammankomsten till den norra delen av ön, närmare bestämt till Akureyri. Föredragen hölls på Hótel KEA i hjärtat av staden. Konferensen samlade inte mindre än 103 deltagare: lexikografer och förläggare men också i övrigt lexikografiskt intresserade personer. Glädjande nog var samtliga nordiska länder representerade bland deltagarna, även om danskarna och norrmännen var i klar majoritet.

Digitalt format – nya ställningstaganden

Under konferensen hölls sammanlagt 40 föredrag och de ägde rum i två parallella sessioner. Det fanns, såsom brukligt vid tidigare NFL-konferenser, inget specifikt angett tema, och de ämnen som behandlades varierade stort. Men två föredrag hade valts ut som plenarföredrag och dessa inledde konferensen. Det första hölls av Jón Hilmar Jónsson och hade titeln *Lemmatisering og tilgangsstruktur – refleksjoner på bakgrunn av* Íslenskt orðanet. För det andra stod Lars Trap-Jensen och det gällde *Tilgangsstrukturen i digitale ordbøger: Overvejelser baseret på* ordnet.dk. Man kan med andra ord säga att fokus i de båda plenarföredragen låg på olika former av lexikala databaser och elektroniska lexikon, de sökmöjligheter som finns i dem i förhållande till pappersordböcker och hur dessa möjligheter i sin tur påverkar databasernas och lexikonens innehåll och struktur. Det kan t.ex., såsom lyftes fram i de två plenarföreläsningarna, gälla vad som kan utgöra ett lemma och bruket av hänvisningar.

Även flera andra föredrag på konferensen höll sig inom ämnet lexikala databaser. Jag tänker på Bolette S. Pedersens, Lars Trap-Jensens, Jørg Asmussens och Sanni Nimbs presentation av arbetet med DanNet, ett så kallat wordnet för danska språket om minst 40.000 begrepp. Detta beräknas vara klart år 2008. En annan databas, som ännu

ligger i sin linda, presenterades av Ruth Vatvedt Fjeld. I detta fall gällde det en multifunktionell lexikalisk databas på bokmål, och tanken är att den bl.a. ska ligga till grund för en kommande norsk elektronisk bokmålsordbok.

Rapporter från pågående och avslutade projekt

Som brukligt i dessa sammanhang hade ett antal bidrag karaktär av verkstadsrapporter. Det gäller t.ex. några föredrag med utgångspunkt i Norsk ordbok 2014. Ett av dem var Kristin Bakkens och Oddrun Grønviks presentation av utvecklingen av ett digitalt sorteringsverktyg för grundmaterialet till den kommande ordboken. Oddrun Grønvik höll också ett eget föredrag om ett redigeringssystem för behandling av större verb som *hava, koma* och *leggja*. Ett tredje föredrag med utgångspunkt i Norsk ordbok hölls av Eli Johanne Ellingsve och behandlade hur man kan vidga spridningen av innehållet i Norsk ordbok genom olika former av digitala portaler.

Till skillnad från föredrag i anslutning till Norsk Ordbok – där man befinner sig mitt i arbetet – gällde Torben Christiansens bidrag de arbetsuppgifter som aktualiserades vid slutredigeringen av en större tysk-dansk ordbok. Ännu en rapport avlades av Inger Schoonderbeek Hansen, och denna behandlade den nuvarande och framtida tillgången till Jysk ordbok via Internet. Laufey Leifsdóttir gav i sin tur en genomgång av hur arbetet har fortskridit med att göra de ordböcker som ges ut av förlaget Edda tillgängliga på webben. I detta sammanhang kan jag också nämna Henrik Køhler Simonsens mer teoretiskt inriktade diskussion utifrån två intranätbaserade verksamhetsordböcker, närmare bestämt ZooLex och FagerbergLex, som är under utveckling.

Ordboksanvändning

Ordboksanvändning torde höra till de forskningsområden som håller på att växa sig starkare i Norden. I Akureyri var det framför allt tre föredrag som uppehöll sig kring detta ämne. Jag tänker först på Dagfinn Rødningens och Knut E. Karlsens föredrag om lexikografi ur ett pedagogiskt perspektiv. De redogjorde dels för en jämförelse av hur ordböcker och ordboksanvändning behandlas i skolans läroplaner i tre nordiska länder, dels för de erfarenheter de vunnit efter att ha varit ute och presenterat Norsk Ordbok i olika skolor.

Många av de forskare som hittills har nämnts är väletablerade och har lång erfarenhet av lexikografiskt arbete. Men NFL-konferensen lockar även yngre forskare som kanske lägger fram resultat för första gången. En NFL-konferens kan på så sätt betraktas som en inkörsport till större lexikografiska arenor, och det är positivt. Bland de yngre forskarna återfanns bl.a. Alexandra Granström och Anki Hult. Granströms anförande gällde ordboksanvändning i relation till informationsbeteende. Den teoretiska delen av hennes föredrag var kopplad till en mindre studie av hur svenska bibliotekarier använder ordböcker i sitt arbete. Anki Hult presenterade resultaten från en loggfilsstudie av en svensk online-ordbok. Framför allt hade hon koncentrerat sig på vilka typer av ord användarna sökt efter och vad de gör när de inte får någon träff på det ord som efterfrågas.

Lexikala och fraseologiska enheter i fokus

En del föredrag ägnades åt en viss typ av lexikal enhet. I flera anföranden stod verb, och deras valens, i fokus. Den centrala frågan i Anna Braaschs föredrag var huruvida verb som har identiska eller liknande syntaktiska egenskaper också uppvisar betydelsemässiga egenskaper, och vilka dessa i så fall är. Även Sylvie Cinková tangerade detta ämne. I sitt föredrag, som för övrigt hölls på engelska, koncentrerade hon sig på vissa typer av svenska verb och hur dessa ord ska presenteras i andraspråksordböcker. Henrik Nikulas föredrag gällde hur man ska presentera mer lingvistiskt inriktad information om verbens valens på ett så användarvänligt sätt som möjligt i ordböcker.

Men också andra ordklasser uppmärksammades. Utifrån danska adverb som anger någon form av riktning diskuterade Henrik Hovmark lexikografisk representation av kontextavhängiga funktionsord. Nina Martolas föredrag ägnades huvudsakligen åt den svenska prepositionen/partikeln *åt*. Hon diskuterade bl.a. hur lemmat *åt* ser ut och huruvida *åt* förekommer i konstruktions- och valensangivelser. I detta sammanhang kan slutligen även Kristina Nikulas studie över hur åldrande och beteckningar på äldre människor representeras i enspråkiga svenska ordböcker nämnas.

Andra bidrag gällde (mer eller mindre) fasta flerordsförbindelser. Till dessa hörde Lars Vikørs diskussion kring en typologi över norska fraser. Vikør diskuterade också hur man väljer att behandla skilda slags fraseologiska enheter i Norsk ordbok. Ett annat föredrag med liknande tema, av Torben Arboe, gällde inplaceringen av fraseologiska enheter som kollokationer och idiom i Jysk Ordbog. Också mitt eget bidrag

tillsammans med Maria Toporowska Gronostaj om behandlingen av kollokationer i ett kommande medicinskt elektroniskt lexikon kan räknas hit. Likaså kan mitt andra föredrag, som gällde presentationen av självständiga svenska lexikala enheter som nästan enbart uppträder i en viss fras, sägas höra till detta tema.

Historiska ordböcker

Bland de ordböcker som redan nämnts har några, t.ex. Norsk Ordbok 2014, ett tydligt historiskt perspektiv. Också andra historiska ordböcker uppmärksammades i Akureyri. Jag tänker exempelvis på Mette G. Ekkers och Christian-Emil Ores föredrag om en norrön metaordbok, vilken de betraktar som ett verktyg för att samla belägg på och normera lexikala enheter hämtade från norröna texter. Vidare kan Dagfinn Worrens föredrag nämnas här. Det handlade om hur Ivar Aasen, när han skrev Ordbog over det norske Folkesprog respektive Norsk Ordbog, förhöll sig till Halldórssons Lexicon Islandico-Latino-Danicum. Ett bidrag av Asgerd Gudiksen och Henrik Hovmark om den danska Ømålsordbogen kan också nämnas i detta sammanhang. Föredragshållarna hade valt att koncentrera sig på det material som ligger till grund för ordboken och då i synnerhet transkriberade inspelningar.

Normativ lexikografi

Två bidrag var klart inriktade mot normativ lexikografi. Jag tänker för det första på Ari Páll Kristinssons presentation av den isländska Staf-setningarorðabókin, som kom 2006. Föredraget gällde framför allt hur innehållet i verket förhåller sig till de förändringar som nyligen gjordes i den isländska språklagen och vad man bör tänka på inför kommande upplagor av rättskrivningsordboken. För det andra tänker jag på Anita Ågerup Jervelunds och Jørgen Schacks diskussion kring arbetet med en ny utgåva av den danska Retskrivningsordbogen. De hade framför allt valt att koncentrera sig på några av nyheterna i förhållande till tidigare upplagor, framför allt den orddelningsprincip som man valt att arbeta efter.

Två och flerspråkig lexikografi

Samtliga bidrag ovan fokuserar i huvudsak enspråkig lexikografi. Bland föredragen fanns även åtskilliga som hade ett uppenbart kontrastivt inslag och gällde två- eller flerspråkig lexikografi. I flera av dessa bidrag behandlades arbeten där isländska utgör antingen käll- eller målspråk. Ett exempel är Halldóra Jónsdóttirs och Þórdís Úlfarsdóttirs presentation av ISLEX, ett ordboksprojekt som ska mynna ut i en elektronisk ordbok med isländska uppslagsord och deras motsvarigheter på svenska, norska och danska. Ett annat lexikografiskt projekt, där isländska är målspråk, är en kommande ny tysk-isländsk ordbok. Metoder och problem bakom arbetet med denna presenterades av Guðrún Kvaran och Heimir Steinarsson.

Nyligen utgavs Skoleordbog Tysk, ett nytt hjälpmedel för tyskundervisning bland danska ungdomar mellan 13 och 16 år. Carsten Hansen hade valt att lyfta fram detta verktyg i sitt anförande. En tvåspråkig ordbok, som fortfarande är under arbete, är Svensk-Dansk ordbok och den presenterades av Kjeld Kristensen. Han diskuterade bl.a. ordbokens funktionalitet, lemmaselektion och ordboksartiklarnas struktur. Åge Lind hade istället valt att ge exempel från sitt arbete med norsk-engelska och engelsk-norska juridiska ordböcker. Han diskuterade bl.a. de frågeställningar som lexikografen ställs inför då ett begrepp i källspråket saknar ekvivalent i målspråket. Också Lars Brinks bidrag tangerade detta ämne, men föredraget gällde också det omvända fallet när det i målspråket finns ett begrepp som saknar motsvarighet i källspråket. Även Helgi Haraldsson var inne på detta tema. Vidare diskuterade han de listor med synonymer som återfinns i många tvåspråkiga ordböcker.

Ett föredrag av Martin Sjekkeland ägnades de språk- och kulturkontakter som kännetecknade Agder från mitten av 1500-talet och tre århundraden framåt. Framför allt talade han om holländare och vilka spår holländskan satt i norskan. Också i Simon Skovgaards bidrag stod 1500-talet i fokus. Närmare bestämt talade han om fyra latin-danska begreppsordböcker, hur de kan sättas in i en internationell kontext och vad innehållet i ordböckerna kan säga om renässansmänniskans föreställningsvärld.

Ett bidrag av Patrick Leroyer behandlade ett, enligt föredragshållaren, eftersatt studieobjekt i lexikografiska sammanhang, nämligen reseordböcker. Leroyer presenterade en teori för den här typen av ordböcker, inom ramen för den generella teorin om lexikografiska funktioner, som är starkt förknippad med Centrum för lexikografi i Århus.

Det återstår att nämna Ken Farøs och Erla Hallsteinsdóttirs föredrag i ämnet två- och flerspråkiga idiomordböcker. Syftet med föredraget var bl.a. att, utifrån danska, svenska, tyska och isländska exempel, ange några generella teoretiska ramar för två- och flerspråkig idiomlexikografi.

Avslutning

Jag har nu tagit upp vissa huvudpunkter och gjort en mer tematisk genomgång av bidragen – även om många av anförandena hör till flera av ämnesområdena ovan. Det finns givetvis mycket mer att säga om varje föredrag, och jag har bara kunnat återge en begränsad del av innehållet i vart och ett av dem.

En stående punkt på NFL-konferenserna är också att generalförsamlingen sammanträder. Årets generalförsamling lockade fler medlemmar än vanligt, och det är glädjande för föreningen. På generalförsamlingen avtackades bl.a. Lars Trap-Jensen, som varit föreningens ordförande de senaste två åren. Den nya styrelsen, som är vald på två år, består av Halldóra Jónsdóttir (ordförande), Kristina Nikula (vice ordförande), Dagfinn Worren (kassör), Lars Trap-Jensen (sekreterare), Birgit Eaker (styrelseledamot), Hans Joensen (suppleant) och Nina Martola (suppleant). De som närvarade vid generalförsamlingen fick också bl.a. veta att antalet medlemmar i föreningen är relativt stabilt. Kristina Nikula informerade även om nästa NFL-konferens, som äger rum i Tammerfors, Finland, våren 2009.

En NFL-konferens är ett lämpligt tillfälle för enskilda forskare att presentera såväl pågående som framtida arbeten. Men den är också mycket mer. Den skapar möjligheter för möten och mindre formella samtal, som kan ligga till grund för kommande samarbeten över såväl projekt- som nationsgränser. Givetvis är t.ex. utflykter som den som anordnades på Island ett ypperligt tillfälle för sådana samtal. Närmare bestämt gick turen till det vackra området väster om Eyjafjörður. Det finns mycket att säga om den resan. Jag tänker exempelvis på det nyckfulla vädret, som för övrigt satte sin prägel på hela konferensen. Ömsom var det hård vind och snöblandat regn, ömsom sken solen från en klarblå himmel. De tusentals torskhuvudena som vajade i snålblåsten utgjorde – åtminstone för en landkrabba från Sverige – en märklig syn. Och mannen, iförd klänning och peruk, som sprang fram och tillbaka

längs altargången i Dalvíks kyrka, kommer jag sent att glömma. Men fler detaljer av detta slag passar sig nog bättre i ett annat sammanhang.

Emma Sköldberg
forskare
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

Kristin Bakken

Lokal ordbok med meir enn lokalt nedslagsfelt: *Hollamålet i Nedre Telemark. Ord og uttrykk*

Gjermundsen, Arne Johan: *Hollamålet i Nedre Telemark. Ord og uttrykk*. Skien: Norgesforlaget 2006. 552 sider.

Innleiing

I Noreg er genren lokal ordsamling eller lokal ordbok ein bokgenre i blomstrande vekst. Det kjem ut eit tital slike ordsamlingar i året; i biblioteket til Norsk Ordbok har vi registrert meir enn 200 slike bøker frå dei siste 30 åra. Det er ein laust definert genre i denne samanhengen, for samlingane kan for det første variere i storleik frå nokre hundre til fleire tusen oppslagsord. For det andre er det variasjon i det faglege ambisjonsnivået. Desse ordsamlingane kan vere alt frå enkle lemmalister i dialektform med synonym i eit av dei offisielle skriftspråka, til ambisiøse dokumentasjonsbøker der ordartiklane innheld grammatiske opplysningar, formvariantar, heimfestingar, definisjonar og døme. Ambisjonsnivået heng sjølvsagt saman med målet for utgjevinga, og også her er det variasjon. I mange tilfelle er det ihuga amatørar som ønskjer å samle gamle og dermed sjeldne ord før dei blir gløymde. Lemmautvalet har slik eit musealt utgangspunkt, det er orda som er lite eller ikkje lenger brukte som blir inkluderte. I andre tilfelle har utgjevaren eit meir synkront lingvistisk utgangspunkt, ein ønskjer då å spegle eit lokalt levande leksikon som ei form for dialektkartlegging. I mange tilfelle er det kulturhistoriske siktemålet svært viktig, dvs. at orda blir vurderte som kulturhistoriske kjelder, og ofte blir difor mykje ensyklopedisk informasjon inkludert i ordartiklane. Til sist må ein peike på at desse dialektordbøkene varierer svært med omsyn til den språkfaglege bakgrunnen til utgjevarane. Mange av opphavsmennene og -kvinnene er amatørar, dvs. dei arbeider med ordbøkene ved sida av anna arbeid som ofte ikkje har noko med språk å gjere. Når siktemålet med utgjevinga er eksplisitt kulturhistorisk, har utgjevarane ofte tilknyting til historielag, bondekvinnelag eller liknande, og det kan skorte noko på den språkvitskaplege kompetansen. I andre tilfelle har utgjevarane eit primært språkleg siktemål med utgjevinga, og dei er då også ofte betre språk-

fagleg skolerte. Arne Johan Gjermundsen: *Hollamålet i Nedre Telemark. Ord og uttrykk* er eit interessant døme på genren av fleire grunnar, og eg vil slå fast alt i byrjinga på denne meldinga at eg vurderer ordboka som ei av dei meir vellukka utgjevingane i sin sjanger dei siste åra.

Om forfattar og bok

Arne Johan Gjermundsen er norskfilolog, dvs. han er språkvitskapleg skolert. Profesjonelt arbeider han likevel som journalist, og det går fram av forordet at arbeidet med ordboka har vore eit livslangt prosjekt som han har drive med på sida av ordinært arbeid. Det er språket i den tidlegare Holla kommune (no del av Nome) i Nedre Telemark som her blir dokumentert. Ordforrådet i Holla og slik sett også ordforrådet i ordboka er prega av det tradisjonelle næringslivet på staden, og her er sagbruk, slusing, gruvedrift og jernverk stikkord. Det empiriske grunnarbeidet har forfattaren arbeidd med i over 40 år, og ordboka er den andre store publikasjonen som spring ut dette arbeidet. Den første var hovudoppgåva frå 1977, som vart utgitt som bok i 1981. (Ikkje i 1980 som det står i kjeldelista i den nye ordboka.) Hovudoppgåva koplar fonologiske variablar til sosiologiske og geografiske tilhøve, og er slik eit klassisk døme på ei sosiolingvistisk studie etter dei linene William Labov trekte opp på 1960- og 1970-talet. Ordboka vi no har fått i hendene, er eit interessant framhald på hovudoppgåvearbeidet, for sjølv om materialet for dei to arbeida langt på veg er det same, er ståstaden og målsetninga svært så forskjellige.

Hollamålet i Nedre Telemark er ei bok på 552 sider. Etter forord og innleiing inneheld boka eit tredelt bakgrunnskapittel der først staden Holla med Ulefoss blir presentert på éi side, dialekten, målforma og lydskrifta i boka blir kommenterte på to sider, før mesteparten av kapitlet blir brukt til å gå gjennom fonologiske og morfologiske dialekttrekk (25 s.). Så følgjer ei forkortingsliste på to sider, som står framfor sjølve ordboksdelen på 456 sider. I eit 48 siders langt tillegg har forfattaren inkludert språkprøver, ordtak og vendingar, samanlikningsuttrykk med *som*, klengenamn, litteraturliste og eit grundig oversyn over kjelder og informantar (han viser her bl.a. til ei lang rekkje lydbandopptak). Boka er fint bunden inn og har åtte instruktive dialektkart i innleiingskapitlet.

Om målet med boka og om rammekapitla

I forordet gjev Gjermundsen primært kulturhistoriske argument for å leggje fram denne dialektordboka. Han viser til korleis samfunnet er i endring, korleis dialekten og lokalsamfunnet er under konstant press frå ulike kantar, og at det på denne bakgrunnen er viktig å dokumentere det tradisjonelle hollamålet som eit minne om eller ei kjelde til fortida. Medan han i hovudoppgåva er strengt objektiv og skildrar endringsprosessane med vitskapleg avstand, er denne ordboka eit hjarteprosjekt. Han tonar flagg og seier rett ut at han vil ta vare på desse orda fordi han tykkjer dei er verdifulle kjelder til fortida, og at han meiner at vi har ein skyldnad overfor dei gamle til å ta vare på orda og uttrykka deira (s. 11). Ordboka har slik eit eksplisitt kulturhistorisk siktemål. Men Gjermundsen ønskjer i tillegg å spegle totaliteten av det lokale leksikonet, det er altså ikkje berre dei ”rare” eller eksklusivt lokale orda som er tatt med, målet er å spegle eit representativt, tradisjonelt, og dermed kanskje ikkje lenger fullt ut levande, lokalt leksikon. Målgruppa er ”folk i Holla og andre steder” (loc.cit.).

Korleis ser ein refleksar av dette målet i utforminga av ordboka? Eg vil kommentere innleiingskapitla og tillegga først. Det er klart at innleiingskapitlet om dialekten er skriven av språkvitaren heller enn av historieformidlaren. Det ser ein blant anna av terminologibruken, f.eks. *utlyd*, *redusert vokal*, *presens*, *preteritum*, *jamning*, *jamvekt*, *rotvokal*, *åpning*, *lågning*, *stamme* og *konsonantstamme*, *assimilasjon*, *omlyd* osb. Av terminologibruken ser ein også at Gjermundsen ikkje berre skildrar eit synkront system, han gjer greie for korleis dette systemet er i lys av eit tidlegare språksteg, dvs. norrønt. Det er altså også ein diakron dimensjon innbakt i dette kapitlet. Som språkvitar tykkjer eg kapitlet er opplysande og ryddig, og det er kanskje nettopp slike som meg dette innleiingskapitlet er skrive for. ”Folk i Holla” trur eg derimot vil ha vanskar både med terminologien, dei historiske samanhengane som blir presenterte, og med relevansen av dette for ordboksdelen. Dette viser likevel ikkje anna enn at Gjermundsen har hatt fleire lesarar enn folk i Holla i bakhovudet når han skreiv boka. Dette trekkjer ikkje ned, tvert imot.

Når det gjeld tillegga bak i boka, er dei lesverdige for ulike målgrupper. Prøver av hollamålet viser for det første korleis tradisjonell språkføring var og er, men like viktig har det ifølgje forfattaren vore å få fram ulike delar av lokalhistoria, for dei transkriberte opptaka er alle kulturhistorisk interessante. Den eldste nedteikninga er faktisk gjord av seinare professor Olai Skulerud i 1908, medan den yngste er gjort av forfattaren i 2006. Den eldste informanten som Skulerud intervjua, var

fødd ca. 1840, medan den yngste er fødd i 1972. Det er altså 100 år mellom informantopptaka, og meir enn 130 år som skil informantane i alder.

Samlinga med ordtak og vendingar dekkjer fjorten sider, og omfattar ordtak, kjerringråd, vêrmerke, faste (ofte humoristiske) vendingar og idiom. Men for ein som ikkje alt kjenner desse uttrykka, er det ein stor mangel at dei med einstaka unnatak står ukommenterte. Kva tyder til dømes å ”arbeide med fua føre”? Og kva tyder ”han er heilt på støvlane”, ”inna krank, uta blank” eller ”Så har vi vori der og biti snilar òg”? At ein i ei stor ordbok som denne ikkje har kosta på seg definisjonar av desse uttrykka, er uheldig. Her trur eg forfattaren har presentert stoffet for innforståtte lokale lesarar, og slik bomma litt på oss andre.

Eit tredje tillegg er uvanleg i denne sjangeren; forfattaren har nemleg plukka ut alle samanlikningsuttrykk med *som* som han har brukt som døme elles i ordboka. Dette utgjer til saman åtte sider med frodige samanlikningar. I berre eitt tilfelle kommenterer forfattaren uttrykket, men oftast er bileta rett nok greitt forståelege. Nokre gonger kan ein lure, men då er uttrykket gjerne forklart i ordboksartikkelen, t.d. ”Det var som fis i ein ulldott” (forklart under *fis*). Eit ankepunkt er at om ein freistar å finne att døma i oppslagsdelen, er dei ikkje alltid lett å gjette seg til kvar dei er førde. *Drikke som ein svamp* er førd under *drikke*, medan *svamp* ikkje står som oppslag i det heile. *Arbeide som ein hest* står korkje under *hest* eller *arbeide*, sjølv om begge orda finst som oppslag. *Ho arbeider som ei reim* står under *reim*, og *arg som ein veps* står både under *arg* og *veps*. Alle uttrykka i lista inneheld *som*, men dei er likevel ikkje parallelle syntaktisk sett, jf. *daud som ei sild* (samanlikninga er adledd til eit adjektiv), *arbeide som ein hest*, (samanlikninga står adverbielt), *det er som å ta i ei kald pannekake* (som-konstruksjonen står predikativt), og *han tjener penger som hakka møkk*, *han eiger ho som tanna i hausen* (setningsadverbial). Lista over konvensjonaliserte samanlikningsuttrykk gjev eit godt inntrykk av kreativ språk- og biletbruk i dialekten, dei er ofte komiske og uttrykka er kulturhistorisk interessante på den måten at dei speglar det dagleglivet dei sprang ut av. Dette må vere grunnen til at dei er blitt skilde ut i eit eige tillegg, for reint leksikografisk framstår dette tillegget som noko umotivert. Uttrykka er ikkje parallelle syntaktisk sett, dei er ikkje forklarte, og dei er dessutan inkonsekvent integrerte i ordboksdelen.

Det siste tillegget består av ei ukommentert liste med 1300 klengenavn som er henta frå ein 150-årsperiode. Dette er også eit tillegg som heng litt i lufta. Det er sjølvsagt umogleg å kommentere motivet for det einskilde klengenamnet av personvernomsyn, men utan motivasjon

framstår lista som ein telefonkatalog av språklege rarietetar som det er vanskeleg å generalisere over. For dei innvigde i lokalmiljøet er det mogleg at denne lista fungerer som ei slags hugseliste.

Litteraturlista og kjeldelista er instruktive tillegg som er nyttige både for lokale lesarar og ikkje minst for språkvitarkollegaer.

Om ordboksdelen og periodeavgrensinga

Viktigast er sjølvsagt den store ordboksdelen av boka. På vaskesetelen står det at boka inneheld rundt 13 000 oppslagsord, og av innleiinga går det fram at desse orda utgjer eit representativt tverrsnitt av ”tradisjonelt” hollamål. Og vi har også fått vite at orda i praksis er henta frå ein 150-årsperiode. Denne periodeavgrensinga kunne problematiserast, for perioden burde teoretisk sett dekkje opptil fem generasjonar sin språkbruk, og Gjermundsen (1981) har tidlegare peikt på ein samanheng mellom alder og språkleg variasjon. Likevel har eg forståing for løysinga han har valt, for øvrig den same som vi i *Norsk Ordbok* praktiserer kvar dag. Medan grammatikken (dvs. det fonologiske, morfologiske eller syntaktiske regelsettet) er meir konstant, og slik sett lettare å påvise diakront betinga avvik innanfor, er jo leksikonet til eit ”miljø” notorisk vanskeleg å avgrense. Det vil til kvar tid vere ein sum av leksikona til dei individa som utgjer miljøet. Og avgrensar ein gruppa til å omfatte eit sett individ på eit gitt tidspunkt, vil det opplagt vere leksikalske forskjellar mellom individa i gruppa – blant anna betinga av aldersskilnader. Men så lenge det er kontakt på tvers av generasjonane, vil desse forskjellane potensielt sett kunne utjamnast når som helst. Difor aksepterer eg at Gjermundsen si avgrensing med utgangspunkt i eit tradisjonelt miljø speglar eit leksikon som synkront sett ”heng saman”.

Om lemmautvalet

Gjermundsen sjølv har kommentert lemmautvalet i innleiinga. Han skal ha med dei gamle rare orda, men han skal også ha med dei vanlege orda og dei orda som høyrer til det tradisjonelle arbeidslivet på Ulefoss og i området ikring. Med utgangspunkt i *Norsk Ordbok* har eg gjort ei lita undersøking av både lemmautvalet og den relative vektinga av det hos Gjermundsen. Band 6 av *Norsk Ordbok* inneheld 25 292 oppslag på bokstaven *K*. Hos Gjermundsen omfattar bostaven *K* 1183 oppslag. Det

vil seie at den dekkjer knappe 5 % av ordforrådet i *Norsk Ordbok*. Dette stemmer også med totalomfanget av dei to ordbøkene, Norsk Ordbok skal omfatte 300 000 oppslag, *Hollamålet* dekkjer 13 000. I utgangspunktet skulle ein kanskje då tru at *Norsk Ordbok* har med alle orda som finst i *Hollamålet*, og at *Hollamålet* dekkjer den fliken av ordforrådet som er lokalt forankra, men så enkelt er ikkje tilhøvet mellom dei to ordbøkene.

Inntrykket av *Hollamålet* er at dei skriftinnførde framandorda er heilt borte frå ordboka, sjølv om folk på Ulefoss sjølvsagt no også brukar ord som *klima*, *kultur*, *kvalitet*, *kompetanse* eller *karakter*. Men tradisjonelt gjorde dei det nok ikkje, og dei relativt få framandorda som finst i ordboka, er ord som viser til realitetar i det lokale dagleglivet, og som har lang tradisjon, jf. *konfirmasjon*, *kontor*, *knekt*, *kaptein*, *kaputt*, *kanal*, *kamfer*, *kammerherre*, *karbid* og *karbidlykt*. Alle desse finst også i *Norsk Ordbok*, men forskjellen i den relative vekta dei har i dei to ordbøkene, er talande.

Medan det er dei vanlege verba og funksjonsorda som får dei mest omfattande ordboksartiklane i *Norsk Ordbok* – berre to substantiv finst blant dei ti største oppslaga på *K* (*kar* og *kross*) – er det tilsvarande sju substantiv og tre verb som har fått den grundigaste behandlinga av Gjermundsen. Dette er *klengenavn*, *kappe*, *kjeft*, *komma*, *kås*, *klunk*, *kaffespell*, *kaste*, *klopp*, *knekk* og som nummer elleve *kammerherre*! Med unnatak av verba *komma* og *kaste* og substantivet *kjeft* er ingen av desse orda rekna som store ord i *Norsk Ordbok*. Ser ein *Hollamålet* under eitt, har orda *hammar*, *masovn*, *gjøra*, *dag*, *minerer*, *månadsdag*, *fu*, *prest*, *spikerhammar*, *klengenavn* og *gang* fått grundigast handsaming. Frå allmennleksikografisk ståstad er dette uventa, men desse orda speglar det som er spesifikt ved lokalsamfunnet. Gruvedrifta, jernverket, slusetrafikken og arbeidarkulturen pregar ordforrådet, og det er opplagt at det er desse stadspesifikke elementa i ordforrådet som interesserer Gjermundsen mest. Med det overordna kulturhistoriske siktemålet og med tanke på den lokale målgruppa som Gjermundsen særleg har i tankane, er dette truleg ei god avveging. Dei ”vanlege allmennorda” kan folk trass alt slå opp i kva ordbok som helst, og for den lokalhistorisk interesserte lesaren er det mindre interessant å få greie på heile funksjonsbreidda til eit verb som *komma* enn det er å få greie på definisjonen av *masovn*. Og Gjermundsen har jo også med dei vanlege orda, såleis er alle dei 12 vanlegaste orda på *K* i *Norsk Ordbok* med også i *Hollamålet*, dei er berre meir summarisk behandla enn dei lokale kulturberande sub-stantiva.

Om artikkelhovudet

Av innleiinga (s.15) går det fram at Gjermundsen med omhug har valt kva målform oppslagsorda i ordboka skal ha. Dette er eit gjengangarproblem i denne typen ordbok eller ordsamling. Siktemålet er jo å fange dei lokale dialektformene, og i mange tilfelle freistar då forfattarane av dei lokale ordsamlingane å føre oppslaga i tilnærma lydrett dialektform. Intensjonen bak eit slikt val er god; ein ønskjer at lesarane skal finne igjen orda slik dei blir uttala utan å gå "omvegen" om ei offisiell skriftnorm. Problema denne praksisen fører med seg, er likevel store. For det første er det vanskeleg sjølv for skolerte filologar å skriftfeste ein dialekt på konsekvent ortofon måte. Dei innarbeidde skriftbileta skyggjer meir enn ein skulle tru for å gjennomføre ortofone skrivemåtar. For det andre blir det vanskeleg for eksterne lesarar å orientere seg i ordboka, for slike oppslagsord føreset at ein allereie veit kva dialektforma av dei ulike orda er.

I andre tilfelle vel forfattarar av lokale ordsamlingar å føre oppslagsorda i ei av dei offisielle skriftformene. Det er då gjerne slik at ein for dialektar som ligg nær nynorsk, fører oppslagsorda på nynorsk, medan ein for dialektar med mindre nynorskkopling fører oppslagsorda på bokmål. For at intensjonen bak dialektordboka skal bli ivaretatt, krev denne praksisen at ein også fører opp uttaleopplysningar.

Gjermundsen vel ein tredje veg, og det er etter mitt syn eit svært heldig val. Hollamålet høyrer ikkje til blant dei austlandsdialektane som tradisjonelt har vore kopla til nynorsk, men på den andre sida er spranget mellom bokmål og denne dialekten ganske stort, jf. at dialekten har jamvekt, mykje diftongar, dei tre fleirtalsendingane for substantiv i norrønt er blitt til *-er* og *-ær* i hollamålet, og distribusjonen av desse endingane stemmer ikkje med genusvariasjonen. Dei sterke verba har tostavingsform i presens på *-er*, men dei har supinumendinga *-i*. På dette grunnlaget vel forfattaren å bruke både bokmål og nynorsk som målform for oppslagsformene, dvs. at han vel oppslagsform frå den målforma som ligg nærast dialektforma i det einskilde tilfellet. I alle dei tilfella formene er felles mellom dei to målformene, er ikkje dette noko problem, og i dei andre tilfella tykkjer eg også at denne løysinga fungerer godt. Jf. "nynorskoppslag" som *mattidug*, *meining*, *mjøl*, *sanselaus*, *sommar*, *sopar*, *sova*, *umogen*, *umettande* og *unnaeten*, og "bokmålsoppslaga" *middagshvil*, *hva*, *hvor*, *morgen*, *kjøre*, *hode*, *sankthans*, *sanndrømt*, *se*, *tjern* og dei radikale bokmålsvariantane *spelle* og *kjerke*. Han nemner sjølv at han av og til har nytta dialektformer også

i oppslaga, døme kan vere *undras* (ikkje *undrast* eller *undres*) og *de* (ikkje *daud* eller *død*). I nokre tilfelle der han nok har kjent det som skriftforma ligg lovleg langt frå dialektuttala, har han løyst problemet ved å vise frå dialektforma til den normerte forma, jf. ”**hærs** se: *hals*” og ”**hæle** se: *herde*”. Alt i alt tykkjer eg normeringslina til Gjermundsen fungerer godt. Prinsippet hans lèt seg gjennomføre, og sjølv om ein ikkje veit korleis dei ulike brukargruppene faktisk greier å forhalde seg til den skiftande norma i oppslagsorda, sikrar det stutt veg mellom oppslagsord og dialektform. Det kunne kanskje ha vore sagt enda tydelegare i innleiinga at lesarane må nytte begge målformer for å leite etter einstaka ord, men mitt inntrykk er at oppslagsorda burde vere funksjonelle orienteringspunkt både for lokalfolk og for andre lesarar. Eg kan nemne at normeringsprinsippet har ein viktig parallell i Lov om stadnamn, for her er det slik at alle stadnamn i Norge skal ha ei offisiell skriftnorm henta frå ei av dei to offisielle målformene. På same kartbladet vil det difor førekome både nynorsk- og bokmålsformer. Dette har også vist seg å vere eit heldig prinsipp i forvaltinga av norske stadnamn.

Artikkelhovudet slik ein til vanleg definerer det, inneheld her to informasjonskategoriar i tillegg til oppslaget. Først følgjer uttaleopplysning i skarpe klammer, deretter opplysning om ordklasse. Lydskrifta er grov og tilnærma fonemisk, og det er ikkje tatt i bruk spesialteikn av omsyn til uskolerte lesarar. Tjukk *l* er eit unnatak, for denne lyden er pedagogisk nok attgjeve i feit skrift. (Ikkje ein tjukk, men ein feit *l* altså!) I dei tilfella der skriftbiletet er lydrett i høve til den lokale uttala, fører ikkje forfattaren opp lydskrift, jf. *plire*, *poa*, *puffe*, *sekke*, *sekkestrie*, *sjal*. Men elles har han greidd å vere konsekvent i attgjeving av uttala. Han markerer t.d. gjennomgåande kvantitet på konsonanten, ikkje på vokalen, dvs. at han dobbeltskriv konsonanten når vokalen er kort som i [rassk] og [trelasst]. Vokalinventaret i dialekten stemmer godt med skriftteikna han har til rådvelde, og eg tykkjer han gjennomfører lydskrifta godt på dette punktet også, jf. [onge], [rallær], [kjærrke], [f**l**ishæu], [f**l**iskørrv].

Opplysning om ordklasse følgjer eksplisitt etter alle oppslag unntatt ved verba og substantiva. Ordklasseinventaret han nyttar er tradisjonelt: adj (adjektiv), adv (adverb), eiend pron (eiendomspronomen), forst adv (forsterkande adverb), inf merke (infinitivsmerke), interjek (interjeksjon), konj (konjunksjon), nekt adv (nektingsadverb), num (numeral, talord), pers pron (personleg pronomen), prep (preposisjon), pron (pronomen), subst (substantiv) og v (verb). Ved verba og substantiva fører han implisitt på ordklassa ved å gje opplysningar om

bøying eller bøyingsklasse. Måten han gjer dette på er instruktiv, for ved dei sterke verba blir heile paradigmet ført opp i lydskrift, jf. t.d. ”g**l**épper-g**l**app-g**l**oppi/ g**l**eppi eller ”g**l**ir-g**l**æi-g**l**idd; yngre også: g**l**idde-g**l**idd”. Dei svake verba blir førde med bøyingsklasse, jf t.d. *glimre* ”*-ær-a-a*”, *glefse* ”*-er-te-t* el *-ær-a-a*”. Substantiva blir førde med genus, der forkortingane er *m*, *f* og *n*. Avvikande bøyingar blir førde i fullform, t.d. ved *kne*. Elles finn ein eit nyttig generelt oversyn over bøyingsmorfologien i innføringskapitlet.

Om artikkelkroppen

Artikkelkroppen har ikkje ein heilt fast struktur, for her er det mange variantar med omsyn til kva for informasjonskategoriar som er inkluderte. Nesten alle oppslag har likevel først ein definisjon, anten i form av eit synonym eller ein eigenleg definisjonstekst. I nokre tilfelle manglar likevel definisjonen, jf artikkelen *drikk*, der det i staden for definisjon står vist til det nynorske ordet *drykk*, dvs. ei tilvising *ut* av ordboka. Kanskje er dette tenkt som ein slags synonymdefinisjon? Og oppslaget *du* er ”definert” ved ein morfologisk spesifikasjon etter ordklasseopplysninga *pron* ”2. pers ent”. Stort sett er likevel deifinisjonane opplysande, og artiklane er dessutan delte inn i ulike tydingsnummer, med definisjonar under kvart nummer. *Duk* tyder slik ”1. tøystykke til å ha på bordet” og ”2. slett og lettdyrka mindre jordstykke”. I nokre tilfelle kunne ein kanskje stille spørsmål ved rekkjefølgja på tydingane. Oppslaget *dumpe* har t.d. tre tydingar, men eg tykkjer ikkje det er så heldig at den eine transitive tydinga står som nummer to midt mellom to intransitive, ei bokstavleg og ei biletleg tydig. Det tilslørar litt samanhengen mellom tydingane.

Eitt karakteristisk trekk ved denne ordboka er at mange av artiklane har ein heil del ensyklopedisk informasjon i tillegg til, eller av og til i staden for, den språklege definisjonen. Dette er grunnen til at dei største artiklane i ordboka er dei kulturhistorisk interessante substantiva. Det mest ekstreme dømet på dette er oppslaget *masomn*, eit kulturhistorisk nøkkelord i Holla-samfunnet. Artikkelen er på 42 liner og har etter artikkelhovudet ein ganske stutt definisjon. Deretter blir dei tre delane av ovnen namngitte, før det kjem ei heil utgreiing om korleis masovnane blei drivne, korleis dei fungerte, kva dei produserte og eit døme på eit stadnamn som inneheld ordet *masomn*. Artikkelen viser også til eit tilnamn, og her blir tilnamnet forklart i motsetnad til i tilnamnslista bak i boka. Eit stykke ned i denne utgreiinga kjem det ein etymologi, og det

blir oppgitt fleire faguttrykk som har med masomnsdrift å gjere. Forfattaren fører også opp eit sitat i lydskrift der ordet *masomn* førekjem. Dei faguttrykka han slik viser til i artikkelen står i kursiv, og nokre blir følgde av eksplisitte krysstilvisingar, men alle desse orda står faktisk som eigne oppslag i ordboka, jf. *masomnsstell*, *masomnspipe*, *masomnskrans*, *oppsettar*, *kolharkar*, *gebless*, *damplate*.

Eit anna døme er artikkelen som følgjer oppslaget *klengenavn*. Definisjonen her består av ei rekkje synonym. Deretter følgjer det ei lita historisk utgreiing om klengenamna i området, først ved å kommentere det første tilnamnet som er brukt i eit lokalt diplom frå 1300-talet, så viser han til termen *kjælenavn* og har fleire døme på typiske kjælenamn (*kjælenamn* er for øvrig eit eige oppslag i ordboka), og til slutt viser han til appendikset med klengenamn som står bak i boka.

I begge desse artiklane sprengjer Gjermundsen sitt eige ordboksformat og skifter sjanger. Desse to artiklane er kanskje dei tydelegaste døma på at han legg inn kulturhistoriske leksikonartiklar i ordboksdelen, men slike ensyklopediske sjangerbrot er i mindre skala eit gjennomgåande trekk ved heile denne ordboka. Nokre døme er kommentaren under oppslaget *faring*: ”Det var eit slit å ta seg opp faringene etter endt skift, har gamle gruvefolk fortalt”, heile artikkelen under *bilnummer* som fortel korleis ungane før samla på bilnummer i små notisbøker, kommentaren under *lyster*: ”I gamledager blei det lystra både i bekkene og på grunnene i Norsjø, særleg i gottetida om høsten”, og under *gods* blir tilnamnet til den namngitte godseigaren forklart. Det figurerer i det heile tatt fleire namngitte hollafolk i desse ensyklopedisk innretta tilleggskommentarane, under *stortjuv* fortel Gjermundsen om Ole Høiland og nemner då at denne ”rikskjendisen” var i kontakt med ein lokal namngitt bjørneskyttar.

Som leksikograf kunne ein kanskje irritere seg litt over mangelen på stringens og tendensen til å ta seg diskursar ut i lokalhistoria. Men tar ein omsyn til siktemålet Gjermundsen har med utgjevinga og målgruppa han skriv for, er eg ikkje i tvil om at alt det ensyklopediske ”krydderet” som finst i denne ordboka, vil bli sett pris på lokalt. På ein måte kan ein seie at denne boka delvis fungerer som ein ordbasert indeks til utvalde lokalhistoriske emne.

For dei som primært er språkinteresserte, vil eg gjerne understreke at Gjermundsen har meir å fare med enn dei fleste utgjevarar av lokale ordsamlingar. Eg har alt nemnt at forma på oppslaga er heldig, dei konsekvente uttaleopplysningane og opplysningane om ordklasse og bøying er bra, han legg ofte inn notisar om kronologisk betinga formendringar, og dessutan har han ofte tilvisingar til dialektformer i

nabodistrikta der dei skil seg frå eller kastar ljos over hans eigne ord. Det er også ofte tatt med etymologiske opplysningar, anten tilvisingar til norrønt eller til framandt opphav, og han legg ganske ofte inn tilvisingar til faglitteratur, særleg til Aasen og Ross. Alt dette aukar verdet av ordboka for ein primært språkinteressert leksikograf, og då får ein kanskje tole at slike opplysningar ikkje er konsekvent tatt med over alt.

Eg vil til slutt kommentere døme- og sitatbruken til Gjermundsen. Bruken av døme er kanskje denne ordboka sitt fremste fortrinn, for måten Gjermundsen byggjer inn underlagsmaterialet sitt i ordartiklane på tykkjer eg er svært god. Bak i boka førde forfattaren som nemnt opp kjeldene sine. Eg er imponert over kor grundig han har gått inn for å dokumentere hollamålet frå fullstendig kartlegging av materialet i eldre skriftlege kjelder, til ei lang rekkje av lydbandopptak frå nyare tid gjort av han sjølv og av andre. Det går ikkje fram om alle døma i ordboksdelen faktisk er sitat frå tilfanget han har samla saman. Det hadde vore svært interessant å vite om alle døma hans faktisk er reelle sitat. Eg sit elles med ei kjensle av at nokre av døma er henta frå forfattaren sin eigen språkkompetanse, men som sagt, dette får ein ikkje vite.

Døma er førde opp i lydskrift, og det fungerer bra: Under *drunte* (somle) står det t.d. *nå må du kje drunnte lenger, eller så rékker du kje bússen!* Og under *let* (farge) er dømet: *hann hadde ein hatt såmm hadde sjiffta lett mange ganger*. Veldig mange døme er ordtak, gåter, kjerringråd, humoristiske hermer (sitat) eller idiom. Under *hott* (høgd i terrenget, frå *hatt*) blir det attgjeve ei slik herme, sitatet er *hått'n til Helga, den kann jæ kje få fullkjytt*!

Som oftast er døma språkleg opplysande, for her får ein demonstrert ordet i kontekst, og slik fangar ein også den lokale syntaksen og dei typiske omgjevnadene til ordet, dvs. kollokasjonane. I og med at døma så ofte er kulturhistoriske nøklar i form av idiom, ordtak og hermer, er dei også i høg grad med på å styrkje ordboka si kulturhistoriske side. Og sist, men ikkje minst er døma absolutt med på å gjere denne ordboka svært tilgjengeleg for folk flest, for her er mange saftige ordelag og mykje humor.

Sluttord

Arne Johan Gjermundsen har med *Hollamålet i Nedre Telemark. Ord og uttrykk* gitt ut ei lesverdig ordbok som truleg vil bli sett stor pris på lokalt. Det fortener boka. Det er eit imponerande ordtilfang

Gjermundsen her legg fram, og som eg har vist, er materialet gjort greie for på ein måte som gjer det lett tilgjengeleg for både lokale og andre lesarar. Forma på oppslagsorda, bøyings- og uttaleopplysningane vitnar om ei stø språkvitskapleg hand, og innleiingskapitlet plasserer desse formene i det lokale språksystemet. Boka er ikkje gjort mindre lesarvenleg av at ho også har eit kulturhistorisk siktemål. Dette siktemålet kjem til uttrykk ved at det er mykje ensyklopedisk informasjon innbakt i dei ulike ordartiklane, ved utvalet av døma i artiklane, og dessutan ved nokre av tillegga bak i ordboka. Vurdert som leksikografisk publikasjon trekkjer kanskje det doble siktemålet med ordboka inntrykket noko ned, for det er ikkje til å kome frå at manglande stringens, varierande artikkelmal og hangen til meir eller mindre relevante lokalhistoriske diskursar, gir eit litt uryddig inntrykk. Eg vil likevel konkludere med at gitt dei premissane forfattaren sjølv har arbeidd etter, og gitt at både fagleksikografar, dialektgranskarar og lokalfolk med interesse for historie og språk her vil finne mykje å gle seg over, er *Hollamålet* ein svært vellukka publikasjon som forfattaren skal ha all ære av.

Litteratur

Gjermundsen, Arne Johan 1981: *Variasjonsmønster i Holla-målet. En språksosiologisk og språkgeografisk undersøkelse. Norske studiar* I. Oslo: Novus.

Norsk Ordbok. Bd 1–. 1930–. Oslo: Det Norske Samlaget.

Kristin Bakken
prosjektdirektør
Norsk Ordbok 2014
P.boks 1021 Blindern
0315 Oslo
kristin.bakken@iln.uio.no

Lars Brink og Ken Farø

Bevingede ord? I anledning af *Bevingede ORD*, 7. udgave

On the occasion of a new edition of the well-known Danish dictionary of "Bevingede ORD", edited by Pia Jarvad, we examine the concept of "familiar" (or "stock") quotations quite thoroughly. This dictionary is extremely popular because of its many interesting descriptions of the text history of specific words and expressions. Our main goal is to show that *bevingede ord* are in fact a proper linguistic object that exposes itself to scientific scrutiny. Therefore, the title of the dictionary is not adequate as the familiar quotations make up only 32% of the contents. We try to explain what might have gone wrong on the long way from linguistic categorization to dictionary naming. This does not mean that we do not find the dictionary useful to a number of certain user needs, on the contrary.

1. Indledning

Dette bidrag er en såkaldt "review article". Det vil sige, at det ikke anmelder i traditionel forstand (se fx Skovgaard 2007); det sætter snarere værket, som har udløst artiklen, ind i en videnskabelig sammenhæng og diskuterer de grundlæggende præmisser for det. Artiklen har således som ambition at yde et selvstændigt bidrag til den teoretiske diskussion af bevingede ord.

Vi vil forsøge to ting, som også udgør distinkte opgaver: Dels vil vi diskutere begrebet "bevinget ord", hvad der først og fremmest er en lingvistisk opgave; dels vil vi vurdere værket som opslagsværk, en leksikografisk opgave. Vi støtter således Aarhusskolens teoretiske skelnen mellem lingvistik og leksikografi, selv om den i konkrete ordbogsprojekter ofte flyder sammen. Det gør den ikke mindre relevant.

Man har i nogle sammenhænge og med en vis ret påpeget, at lingvistiske kategoridefinitioner er uvedkommende for leksikografien (Almind et al. 2007). Men i dette tilfælde er det faktisk omvendt: En leksikografisk definition af bevingede ord er ikke meningsfuld; det vil vi demonstrere i et senere afsnit. Derfor er det tvingende nødvendigt med en lingvistisk diskussion i dette leksikografiske forum, også fordi bevingede ord sjældent undersøges videnskabeligt, men paradoksalt nok nærmest udelukkende træder i karakter som metafænomen i ordbøger.

Selv om vores primære mål altså ikke er at anmelde men derimod at diskutere, vil Jarvad (2006) være det naturlige− som det seneste og mest seriøse − udgangspunkt for denne diskussion.

Vi begynder altså med en rent videnskabelig diskussion og ser så nærmere på den nye udgave af det kendte opslagsværk. Undervejs i diskussionen bliver der også diverse nedslag i Jarvad (2006).

2. Bevingede ord som lingvistisk fænomen

Et bevinget ord er efter vores opfattelse et etableret udtryk i et sprog med den – af sprogbrugeren huskede – tekstfunktion at udgøre et for en større gruppe velkendt ikke-anonymt citat. Dermed bliver et bevinget ord et etableret udtryk, som rummer en fast og intenderet reference til en tidligere brugssituation for selvsamme udtryk.

Dette er en rent sproglig definition, der altså dementerer, at ”bevingede ord næppe ad sproglig vej kan adskilles fra andre faste vendinger” (Jarvad 2006:57). Vores hjemmel for den er dels dens lingvistiske hensigtsmæssighed, dels at den dækker flertallet af de eksempler, adspurgte lingvister nævner. Perifere eksempler kan ikke få indflydelse på definitionen. Vi mener således heller ikke, det giver så meget mening at skelne mellem bevingede ord ”i snæver og bred forstand” eller mellem bevingede ord ”i teori og praksis” (ibid.). Hvad der interesserer os her, er udelukkende en teoretisk velbegrundet genstand.

Præcis som ordet *ord* og de fleste sproglige termer betegner et *bevinget ord* både et sprogfænomen og et tekstfænomen. *Et bevinget ord* som tekstfænomen betyder: Den konkrete forekomst af et bevinget ord i en tekst.

Ordet *citat* har foruden de to hertil svarende betydninger en tredje, nemlig den verbalsubstantiviske = ’citering’, og det er den, der benyttes i definitionen. *Citat* betyder i denne betydningsvariant: Sproghandlingen at inddrage et udtryk i sin tekst, der signaleres som etableret af en anden end afsender, og som denne derfor ikke tager direkte afsenderansvar for.

Citat bruges også om selve dette udtryk (i sprog og tekst, jf. ovenfor), der følgelig ikke rummer det inquit, som det prototypiske citat (= citering) rummer.

3. Diskussion

Definitionen af bevingede ord skal nu kommenteres nærmere. Allerførst melder spørgsmålet sig, om vi overhovedet skal indlemme begrebet bevingede ord i sprogvidenskaben. Bramsen (2001:11) afviser, at bevingede ord er en ”videnskab”. Men det er humlebier, piletræer og bandeord heller ikke (jf. Farø 2005a). Hvis kritikken har noget på sig, må den indebære, at bevingede ord ikke er en funktionel størrelse, dvs. ikke spiller

nogen faktisk rolle for normale mennesker i normal sprogudøvelse. Men det gør de. Det er nemt at få mennesker til at tilkendegive, at de i deres sprogudøven er fuldt bevidste med hensyn til muligheden af at handle sprogligt med bevingede ord. Bevingede ord er i sproglivet lige så funktionelle som fornavne, værdiladede ord og kraftudtryk.

Dernæst melder spørgsmålet sig, om bevingede ord skal defineres deskriptivt eller stipulativt. Visse dagligsproglige begreber er så vage eller uhomogene, at de er ubrugelige i videnskaben. Hører *bevingede ord* til dem? Det mener vi ikke. Termen er ikke mere vag end så mange andre sprogtermer; den hører snarere til de mere præcise. Vores argument er det faktum, at vi helt fra begyndelsen af dette arbejde har kunnet blive enige i alle enkelttilfælde med hensyn til, om et udtryk var et bevinget ord − også selv om vi ikke i udgangspunktet deler samme inventar. Men det er ikke noget nyt for leksikologer, særlig ikke når der er en betydelig aldersforskel på færde. Det afgørende er derfor ikke intuitionen om det enkelte udtryks status, som selvfølgelig varierer stærkt, men teorien og metodikken, som ikke er talerafhængig, men et rent videnskabeligt anliggende.

Én ting er at være intuitivt ”kasuistisk” enige om et udtryks status, noget ganske andet er at give en deskriptiv definition af det. Som ved enhver anden deskriptiv definition (fx af *hest*, *nattevagt*, *mosekonen brygger*) må man først opstille 3 klasser:

1) Klassen af alle (eller en stor repræsentativ mængde) fænomener, der intuitivt falder ind under betegnelsen
2) Klassen af alle (eller en stor repræsentativ mængde) fænomener, der ikke falder ind under den
3) Klassen af de fænomener, som bedømmerne enten ikke ubekymret kan placere eller er uenige om

Opgaven bliver derefter at formulere den eller de fælles specifikke fænomenegenskaber, der adskiller 1 fra 2, således at 3 fremstår som en naturlig gråzone.

Det siger sig selv, at bedømmerpanelet kun må bestå af personer, der på forhånd erklærer sig fortrolige med udtrykket. At bede ”syersken i Brønderslev” om at udpege bevingede ord er tidsspilde. I videnskabelige ordbøger udgøres panelet stort set kun af to, artikelforfatteren og den tilsynsførende, men inddragelse af flere er dog almindeligt ved vanskelige ord. Her består panelet også af to, og vi er altså nået frem til ovenstående. Gråzonen ses ikke umiddelbart, men er indbygget i definitionen, som det senere vil fremgå.

Definitionen bygger på den enkelte sprogbruger. Ligesom noget for én sprogbruger kan være et etableret ord, men for en anden et menings-

løst lydkompleks, er fx *sætte sit lys under en skæppe* et bevinget ord for mange, men meningsløst for endnu flere; for andre igen vil det have idiomets betydning, men ikke nogen citatfunktion. Yderligere kan man tænke sig, at en sprogbruger kender det fra egen bibellæsning, men ikke er bevidst om, at det bruges som velkendt bibelcitat. Heller ikke for denne sprogbruger er det da et bevinget ord.

De fleste bevingede ord går til sidst helt i glemme og ophører med at være bevingede ord. Men for de sidste, der husker dem, vedbliver de at være bevingede ord. Den sidste, der husker Goethes ord på dødslejet, vil således have et bevinget ord i sit leksikon, hvis han vel at mærke vedblivende (fejlagtigt) opfatter det som et almindeligt kendt citat. Hvis han er klar over, hvor sjældent det er blevet, har det skiftet status for ham til forhenværende bevinget ord (se også afsnittet om reception nedenfor).

Hvor velkendt det bevingede ord skal anses af sprogbrugeren for at være, for at det kan leve op til sit navn, er det urimeligt at stipulere. Her er en naturlig gråzone i ordet *velkendt*s betydning, som modsvarer en tilsvarende i et bevinget ords.

Definitionskravet om reel ikke-anonymitet skyldes naturligvis, at ordsprog og sentenser som *Tid er penge* og *Smil til verden, og (ver)den smiler til dig* lever op til definitionen af *bevingede ord* på alle punkter, hvis man bortser fra eksemplernes anonymitet. Afsender forventer forstået, at de pågældende ytringer ikke er hans egne, og han er udmærket klar over, at der er tale om velkendte citater fra gamle eller nye kilder, men han sigter ikke til nogen bestemt ophavsmand.

Teoretisk kan man godt kende den ophavsmand, der har gjort et udtryk berømt, uden at der bliver tale om et bevinget ord. De få, der ved, at det med stor sandsynlighed er Fred Barnard, der er ophavsmand til *et billede siger mere end 1000 ord*, har ikke et bevinget ord, vi andre mangler, for de signalerer ikke – og forventer ikke nogen erkendelse af – at de hentyder til en bestemt identificerbar tekst. De citerer slet ikke.

Det omvendte: at et lille mindretal muligvis har et bevinget ord, hvor vi andre slet ikke citerer, skønt det selvsamme udtryk er veletableret for os, har Erik Hansen en lærerig historie om. I Hansen (1979:21) skildrer han, hvordan en lærd kollega en dag brugte frasen *glimre ved sit fravær*. Erik Hansen undrede sig noget over at finde dette fortærskede udtryk hos denne lærde, indtil det viste sig, at kollegaen citerede Tacitus og forventede citatet erkendt.

Kravet om ikke-anonymitet skal ikke forstås strengt som et krav om, at afsender er bevidst om tekstens præcise identitet. Hvis det skulle, ville sikre bevingede ord som

(1) *Ora et labora*
(2) *Vær beredt!*
(3) *Hier irrt sich Goethe*

falde udenfor. Om det første ved sprogbrugerne normalt kun, at det er et benediktiner-motto, ja, vel helt realistisk blot, at det er et munke-motto; det er teksten som motto, der citeres; om det kan føres tilbage til en 500-tals-tekst af stifteren, er kun en sag for eksperter (= filologi). Også *Vær beredt* citeres som *motto*; om Baden-Powell selv formede det, og i så fald i hvilken tekst, er specialistviden. Og mht. citatet om Goethe: Traditionen for dette bevingede ord omfatter ikke identiteten af ophavsmanden, Heinrich Düntzer; traditionen indebærer kun, at *en eller anden* tysk kritiker har revset ham. Også her har vi da en gråzone mellem den præcise tekst-oprindelse og det helt anonyme citat, om hvilket sprogbrugeren kun ved, at *en eller anden* har sagt dette *på et eller andet tidspunkt.*

Vi har alle et fond af udenadslærte strofer i vort mentale leksikon. Fx

Den har fine hvide poter / og en pels så blød.

Er det et bevinget ord? Nej. For sprogbrugeren har det ikke etableret i citatfunktion. Det ligner et citat derved, at sprogbrugeren har hørt det mange gange, bl.a. hos sig selv, og det klart nok har en fremmed afsender, så det kan bestemmes som ”nyere dansk børnesang af De små synger-typen, dvs. sandsynligvis fra 1900-tallet”, hvad der ville kvalificere det som bevinget ord, hvis det ellers erkendtes som velkendt citat. Men det citeres ikke. Sproghandlingen at synge en sang eller recitere en tekst er ikke at citere. Ved et citat inddrager man en fremmed tekst i sin egen tekst, bl.a. som argument eller støtte for egne udsagn, undertiden dog som det modsatte, et skræmmende eksempel. Ved at recitere lægger man blot stemme til en andens tekst, man inddrager den ikke i sin egen. Intet forhindrer naturligvis sprogbrugeren i at inddrage *Den har fine hvide poter...* i sin egen tekst, fx: *Mons faldt ned i mudderet og havde ikke længere fine hvide poter* (allusion til tekst) eller *Mons var en fornem kat, den havde, som skrevet står, fine hvide poter* (direkte citat). Men så længe sprogbrugeren ikke er bevidst om nogen velkendt tradition for at citere nævnte passus, er den, for ham, ikke et bevinget ord.

Hvis det var et definitionskrav til det bevingede ord, at afsender sigtede til en tekst i snævreste forstand, måtte det ved fiktive tekster indebære kendskab til den person, det pågældende udsagn lægges i munden. Det er jo strengt taget den fiktive person, der tager afsenderansvar, ikke autor. Men de fleste, der er fortrolige med

(4) *Words, words, words!*

gør sig ikke klart, hvilken deltekst og fiktiv afsender, der er tale om, og da slet ikke den fulde mening med det – som er den, at prins Hamlet stiller sig an som sindssyg og på spørgsmålet om, hvad han læser, giver det nævnte pinligt korrekte svar, der dog vidner om sindssyge. Forlangte man kendskab til alt dette og tilsvarende i andre bevingede ord, ville man gå stik imod, hvad de fleste ville regne som kerneeksempler på bevingede ord i funktion. Det er snarere filologi og (måske) leksikografisk relevante oplysninger.

Netop fordi et citat sigter til en bestemt *tekst,* kan dets sproglige ordlyd være langt ældre. Som oftest er citatets ophavsmand også den første, der formede og etablerede citatets ordlyd. Det gælder de fleste, især længere, flerordsytringer. Men fx

(5) *Eisen und Blut*

var før Bismarck mere end blot en uetableret mulighed; det var, så vidt man kan se, i forvejen fast etableret i tysk, så Bismarck altså ikke føjede disse ord sammen ved en kreativ akt, men hentede en færdigvare fra sit sproglager. Endnu klarere er dette forhold ved

(6) *perestrojka*

Når vi med dette bevingede enkeltord sigter til, eller direkte citerer, Gorbatjov, spiller det ingen rolle, om vi også tror, at han selv har møntet ordet på russisk (hvad han ikke har). Det er under alle omstændigheder kun Gorbatjovs brug af ordet, vi tænker på. Teksten er her ikke helt konkret, medmindre man, noget anstrengt, betragter alt, hvad en mand siger, som én lang tekst. Eksemplet kan sammenholdes med Glistrups

(7) *papirnussere*

Begge er etordsudtryk, og begge er udtryk for en holdning, skønt formet med et enkeltord. Men det første er hentet fra det almindelige russiske ordforråd, det andet selvstændigt skabt i dansk.

Bevingede ord opfattes tit som et *fraseologisk* fænomen − de nævnes fx hyppigt i den tysksprogede fraseologiske litteratur og også Jarvad (2006:57) bruger energi på at skille dem fra ”andre etablerede flerordsforbindelser”. Det er de imidlertid kun tendentielt, så det er unødvendigt at definere dem som sådan.

(8) *smagsdommer*
(9) *papirtiger*
(10) *kulturkamp*

og

(11) *lorteland*

som alle er behandlet i Jarvad (2006), er enkeltord − og samtidig bevingede. De fleste af dem er ikke opfundet af den person eller det kollektiv, der gjorde dem bevingede; til gengæld er de af eftertiden blevet sat i forbindelse med dem. Det er en væsentlig pointe, når det gælder om at skelne bevingethed fra ord- og udtrykshistorie.

Selve *termen* "bevingede ord" er ikke i sig selv hensigtsmæssig i den forstand, at den er transparent i forhold til betydningen 'etableret citat'. Faktisk har dens etymologi intet med termens nuværende lingvistiske funktion at gøre (jf. opslaget "bevinget ord" i Jarvad 2006:57); det er dog ikke noget problem for lingvister.

4. Bevingede fraseoskabeloner

I en del tilfælde genererer bevingede ord *fraseoskabeloner* (jf. Farø 2005b), hvor det bevingede element er bevaret trods den afvigende form. De er produktive konstruktioner med tompladser, der kannibaliserer den oprindelige flerordsforbindelse, som det i sagens natur her må være. Dem kalder vi "bevingede fraseoskabeloner". Produktiviteten er tydelig i eksempler som *[PRON$_{PERS}$] [VB$_{PRÆS}$], altså er [PRON$_{PERS}$] ([PRÆD]) < Jeg tænker, altså er jeg (cogito ergo sum)*:

(12) *Jeg tvivler, altså er jeg europæer* (Per Stig Møller)
(13) *Jeg er blasfemisk, altså er jeg* (universalgeni.wordpress.com)
(14) *Vi kæmper, altså er vi* (Jens Bonde)

Det kan i nogle tilfælde være bare et enkelt element, der er gjort til pladsholder, som fx i skabelonen *Intet nyt fra [STED]*:

(15) *Intet nyt fra hjemmefronten* (acc.myexchange.dk)
(16) *Intet nyt fra Vestegnen* (www.allehaderos.dk)
(17) *Intet nyt fra Wien* (www.europa-kommissionen.dk)
(18) *intet nyt fra forbundet* (www.journalisten.dk)

Også udenlandske bevingede ord kan blive til en dansk bevinget fraseoskabelon som i *[NP] über alles*:

(19) *Google, Google über Alles* (www.snuf.dk)
(20) *Danmark, Danmark über Alles* (www.museion.ku.dk)
(21) *sikkerhedshuller og programmeringsfejl über alles* (www.macnyt.dk)

De bevingede fraseoskabeloner er mindst lige så interessante som de tilgrundliggende bevingede ord og hører selvfølgelig med i en ordbog over bevingede ord. Men der må skelnes mellem dem og ikke-produktive okkasionelle modifikationer af bevingede ord. Sidstnævnte er ikke leksikonrelevante.

5. Det sprogsociologiske – eller: Hvem bruger bevingede ord?

Ligesom en videnskabelig ordbog afmærker det enkelte ords "værested", fx om det er litterært, især findes hos botanikere, politikere osv., på samme måde bør den ideelle ordbog over bevingede ord indrettes. Man kunne fx meget vel tænke sig, at det bevingede

(22) *Fordi det er der!*

nu stort set kun er bevinget i bjergbestigerkredse. Under alle omstændigheder huskes bevingede ord om musik utvivlsomt bedst blandt musikere osv. Der er næppe mange basspillere, der ikke kender Storm P.-ordet

(23) *Det sværeste ved bas er transporten.*

Én ting er det enkelte bevingede ords foretrukne opholdssteder, noget andet, hvor man generelt træffer flest bevingede ord. Langt de fleste har litterært ophav og overvejende litterær formidling. En hel del kommer ganske vist fra *taler* og citeres i begyndelsen direkte efter det levende ord – uanset om taleren læste eller improviserede. Sådan gik det Churchills taler under krigen, både i England og Danmark. Men som tiden går, bliver den skriftlige formidling mere og mere ansvarlig for de bevingede ords opretholdelse. Vi, der er født efter krigen, kender i langt højere grad disse talers berømte højdepunkter fra læsning end fra den mundtlige formidling.

Heraf følger, at litterært dannede mennesker kender og bruger bevingede ord i langt højere grad end illitterære. Det viser sig også i de mange

bevingede ord med tysk, fransk eller latinsk ordlyd. Da man roligt kan regne med, at en sprogbruger, der ikke kan fransk, heller ikke traderer et bevinget ord med fransk ordlyd, bliver det også herved klart, at bevingede ord er et ret elitært fænomen − jf. dog eksempler på mere populærkulturelle bevingede ord i listen nedenfor. En anden parameter er alder. Det er påvist, at ordforrådet stiger i hvert fald til sprogbrugernes 70. år (Brink 1979), så det skulle være mærkeligt, om ikke også forrådet af bevingede ord gjorde det. Men vi har intet konkret belæg.

Af appendiksets 15 nudanske bevingede ord skønner vi, at hele 13 er snævert forbeholdt den litterære elite, vel mindre end 2% af den voksne befolkning. Et er nok, som nævnt ovenfor, næsten begrænset til kredsen af bjergbestigere, et er ganske vist litterært, men dog kendt af betydelig flere end ovennævnte elite (*Månen har den farve,...*), et kendes af endnu flere, men dog en ret afgrænset gruppe af Star Wars-elskere (*May the force be with you*), og endelig er der et, der vel nærmer sig almeneje (*Det var en mørk og stormfuld nat*), al den stund Radiserne, som det kommer fra, er verdens mest udbredte tegneserie. Man kan dog givetvis finde langt mere udbredte bevingede ord, men man støder på den vanskelighed, at de rigtig kendte tenderer mod at overgå til anonyme fraser. Fx har mange ældre oplevet, at det kendte

(24) *Så tar vi den én gang til for prins Knud*

slet ikke af yngre erkendes som et citat (fra en revyvise), de kender heller ikke historien bag og ofte heller ikke hovedpersonen. En del bevingede ord fra de sidste 10 år, ikke mindst reklameslogans, har opnået stor popularitet, men de falmer hurtigt. Det ser man tydeligt i Vogel-Jørgensens store mængder af nu næsten døde revy-citater 1920–1940. Et godt bud på et tophit, der ikke rider på en aktuel bølge, er

(25) *Me Tarzan, you Jane*

(1934), der også fungerer som skabelon i nogle sprog (jf. fx *Ich Chef, du Mensch*, i: Zeit Nr. 11, 2007).

Vores lille samling konkrete forekomster af bevingede ord peger på, at deres foretrukne opholdssted er tekster med *æstetisk ambition*: foruden skønlitteraturen, hvor de lægges i munden på passende fiktive personer, er det essayet, kronikken, anmeldelsen og den tilstræbt elegante avisleder, hvorimod de undgås i reportage, strikkeopskrifter og meget anden faglitteratur. Også i uformelle talte tekster er de almindelige. Generelt kan man vist sige, at de tjener ét af tre formål: det argumenterende, det dybsindige og det humoristiske.

6. Bevingede ord i funktion

Bevingede ord i konkrete tekster falder i to hovedafdelinger: *allusioner* og *citater*. Ifølge en mindre stikprøve synes allusioner (= hentydninger) til bevingede ord at være lidt hyppigere end citater med dem, og så må man endda regne med, at vi ikke har fanget alle allusionerne. Forskellen mellem de to er, at afsender ved allusionen tager fuldt afsenderansvar for alle sine ord, idet han ikke markerer noget som fremmed-tekstligt, mens den citerende i kraft af sin fremmedtekst-markering ikke tager afsenderansvar for citatets formulering og indhold. Hvis han tydeligt støtter citatets holdning eller ligefrem udtrykkeligt "gør dets ord til sine", som det hedder, så er det den støtte, han hæfter for, ikke citatet. En typisk avisoverskrifts-allusion har vi i

(26) *Man gjorde en fjæsing fortræd* (Knud Wilhelmsen, Jyllands-Posten 07.04.2007)

Der er tale om, at en hæslig ulk er blevet forvekslet med en fjæsing. Fremmed-teksten, der alluderes til, ses ikke umiddelbart, hvilket vil sige, at K.W. udsender et signal, der kun kan opfanges af læsere med et bestemt bevinget ord i deres forråd, nemlig

(27) *Man gjorde et barn fortræd*,

der stammer fra Tove Ditlevsens roman af samme navn fra 1941. Om K.W. nu også præcist hentyder til denne romantitel eller mere løst blot til en eller anden sålydende titel el.lign., kan man kun opklare ved at spørge ham.

Det prototypiske citerede bevingede ord har tydeligt inquit og tydelig markering af "citat begynd" og "citat slut". Et eksempel herpå har vi i en avisartikel af Kaj Munk fra 03.07.1938; han argumenterer her for, at kvinder bør tillades at være præster. Han nævner Paulus' ord om, at kvinder bør tie i forsamlinger og fortsætter:

(28) Morsomt nok er det den samme Paulus, som i et Brev til en anden Menighed lader sig henrive til at udslynge: Her er ikke Jøde eller Græker, her er ikke Træl eller fri, her er ikke Mand eller Kvinde, for I er alle een i Kristus Jesus.

Citatet er nøje kalkuleret som bevinget ord. Munks tilhørere er først og fremmest de præster, der er skeptiske eller modvillige med hensyn til kvindelige præster. Og om dem ved Munk, at de alle kender og elsker dette berømte skriftsted.

Almindeligere er det imidlertid, at afsender gør det bevingede citat knap så isoleret i sin tekst. Fx:

> (29) De Radikale havde engang et mantra om, at ”det handler om hvad, ikke om hvem”, men ... (Klaus Kjøller i Jyllands-Posten 07.04.2007)

Her er citatet indbygget i afsenders ledsætning. Det er også forkortet, idet afsender overlader det til modtager at fuldende det bevingede ord: ...*hvem* [man samarbejder med]. Ofte er citeringen så utydelig, at den stærkt nærmer sig allusionen:

> (30) Professoren [den teologiprofessor, der ifølge autor ved påsketid offentligt betvivler Jesu opstandelse] kigger ned i sin store præstegårdshave, thi han er også præst i folkekirken, hvor han ser påskeblomsten genopstå, og så tænker han: ”Påskeblomst, hvad vil du her? Du kan jo få naive mennesker til at tro, at de døde kan genopstå. Det er en ren spøgelseshistorie, der fortælles derude i haven. Vi må have den slags skrøner udryddet, for vi er moderne mennesker, der ser tv”. Og medierne er på pletten,... (Hans Hauge, Jyllands-Posten, påsken 2007)

Anførselstegnene omkranser altså en mere eller mindre fiktiv teologs tanker. Og disse tanker omfatter en sætning, der er identisk med en berømt førstelinje af en Grundtvig-salme fra 1817. Citat eller allusion? Vel nok mest allusion; ekspliciteringen er ikke tydelig nok til at gælde for citat.

Men vi kan komme endnu længere ud i utydelighed. En allusion, der jo i sig selv kun er for indviede, kan være så subtil, at man som modtager kommer i tvivl om, hvorvidt den overhovedet er tilsigtet. Fx:

> (31) ... Rothstein passer så perfekt til rollen som kulturradikal, politisk overkorrekt københavnsk intellektuel, at han sidder fast i saksen på forsiden [dvs. Jyllands-Postens forside]. (Klaus Kjøller i Jyllands-Posten 07.04.2007)

Her må man være alvorligt i tvivl om, hvorvidt der hentydes til det nye reklame-slogan

> (32) *Velkommen på forsiden!*

Vi henvendte os derfor til autor, som sagde, at det gjorde der, men kun indirekte. Den direkte allusion var til et ”Humanist-arrangement” kort

forinden, der havde båret titlen ”Fanget på forsiden”. Autor havde tænkt på dette og været bevidst om, at i hvert fald visse af arrangørerne ville forstå allusionen. Men selve arrangementets titel havde været en allusion til nævnte slogan, som man dog med vilje havde ændret.

7. Det filologiske

Det er en både legitim og indbydende filologisk opgave at finde tilbage til den oprindelige tekst-kilde til et bevinget ord og fastslå dets oprindelige betydning. At nogle så opfatter denne som den eneste *korrekte* udgave, er en anden sag. Det er den kun, når man (fejlagtigt) opfatter et bevinget ord som et tekstfænomen og ikke et sprogfænomen.

(33) *Play it again, Sam!*

er et korrekt gengivet dansk bevinget ord (med engelsk ordlyd) uanset, at tekstkilden har

(34) *Play it, Sam!*

(jf. Hansen 1991). Bevingede ord ændrer sig, dels fordi menneskers hukommelse er skrøbelig, dels fordi det er naturligt at pynte på dem. Filologen må gå til værks præcis som ved etableringen af den oprindelige version af andre tekster, både skrevne såsom Holbergs komedier og (oprindelig) mundtlige såsom sagaer og folkeviser. De bevingede ord er oftest født på papiret, men gennemløber derefter en både skriftlig og mundtlig tradering, hvor de snart forsimples, snart forbedres, men under alle omstændigheder ændres; og som vi har set, kan den oprindelige forfatter endog gå i glemme eller ligefrem forbyttes. Ofte eksisterer der flere forskellige varianter af et bevinget ord. Som regel er de indholdsmæssigt uinteressante, men undertiden belyser de sproglig æstetik. Det berømte Churchill-ord

(35) *blod, sved og tårer*

er en ændring af originalens

(36) *Blood, toil, tears and sweat*

Sprogbrugerne har her foretrukket en treleddet frase og har da ladet det overflødige *toil* udgå, det repræsenteres jo tilstrækkeligt af *sweat*. Mon ikke selv ophavsmanden ville indrømme, at der her foreligger en æste-

tisk forbedring? Meningen bag et originalt bevinget ord ændres naturligvis sjældent radikalt, men det er der dog eksempler på, fx Seneca-citatet om at lære for skolen vs. livet. Det hørupske

(37) *Hvad kan det nytte?*

lød oprindelig

(38) *Hvad skal det nytte?*

en i sig selv ret ligegyldig ændring, men det var oprindelig en konkret indsigelse mod Københavns befæstning, ikke den generelle afvisning af dansk militær, som det oftest er blevet opfattet som. Usus undser sig ikke for at rive citater ud af deres sammenhæng.

I de bevingede ordbøger er størstedelen af arbejdet lagt i det filologiske. Og den flittigste filolog af dem alle er formentlig Vogel-Jørgensen, som var den første i rækken af redaktører af *Bevingede ORD* – han blev efterfulgt af Poul Zerlang og nu Pia Jarvad. Han skyr ingen anstrengelse for at finde den citeredes urtekst, og han kan også ofte, idehistorisk yderst værdifuldt, gå videre og påvise, at den citerede i virkeligheden slet ikke har været original, men har kopieret en anden, der evt. har kopieret en tredje. Han giver omhyggeligt den oprindelige betydning og tilføjer tit en lang række omstændigheder omkring urteksten. Af og til bliver det næsten for meget, så man kommer i samme situation som anmelderen af den svenske ”Bevingat”, Emma Sköldberg, der ”i slutet av en artikel knappt minns hur den började och vad som var det egentliga bevingade ordet och dess innebörd.” (Sköldberg 2001:242).

Ved vurderingen af Pia Jarvads bog, filologisk set, er det naturligt at koncentrere sig om de nye artikler, hun har skrevet, dvs. dem, der ikke findes hos forgængerne. I appendiksets tilfældige udvalg på 50 opslag er der 10 sådanne, idet der her ingen grund er til at holde sig til de bevingede ord; alle de andre etablerede udtryk med kendt tekst-oprindelse er nøjagtig lige så velegnede for filologisk virksomhed.

De 10 nye Jarvad-opslag er markeret med "PJ" i appendikset. Det ses straks, glædeligt, at der ikke kun er tale om nyheder, som forgængerne af gode grunde ikke kendte. Vi har småindvendinger mod følgende:

The force is with us. (Nok så naturligt som opslag var vist Star Wars-varianten *May the force be with you*). I fordanskningen oversættes *the force* med *magten.* Det burde have været *kraften.* Det er meningsløst at lade USA’s præsident, magtens ypperste repræsentant, konstatere, at magten er med ham. Men skaden er til at overse, alle forstår den engelske formulering.

Hellere en vis nar ... Da der ikke angives nogen oversætter af dette Shakespeare-citat, må man gå ud fra, at det er Pia Jarvad selv, der har besørget den. Det er med held lykkedes hende at oversætte det uoversættelige, et Shakespearesk ordspil.

Det var en mørk og stormfuld nat. Vi får den allerbagest liggende franske version. Men forfatteren vil ikke mætte vor anglomane sult. Ellers er alt tilfredsstillende.

A beast, but a just beast. Forfatteren oversætter til *Et bæst...* Det lyder lidt for godmodigt, men er til gengæld rytmisk bedre end *uhyre.* Originalen har lutter enstavelsesord og en elegant omstilling af det trivielle *just a beast.* Alt det *kan* ikke kopieres på dansk.

Skyggen af en mand. Oprindelsen er Erasmus' latinske *umbra hominis* brugt som selvkarakteristik. Her føler man sig snydt. Den filologiske opgave er jo at formidle den fulde forståelse af urteksten, og man ville da gerne vide, om denne europæiske kulturgigant brugte udtrykket som en tidsbunden ydmyghedskonvention, eller han for alvor var utilfreds med sig selv og i så fald med hvad.

Vor nation bør forpligte sig til, ... en mand på månen ... Også her snydes vi for den engelske urtekst. Dét er værre end i tilfældet *Det var en mørk* ..., fordi den danske tekst ikke er bevinget. Kennedy er en berømmet taler; hans oprindelige formulering har da interesse.

Alt var nada ... Et sjovt citat og en god, omfattende kommentar, men vi må ikke få Hemingway på originalsproget. Det er sikkert af pladsmæssige grunde, men den filologiske opgave er nu engang ...

det skæve skib. Et godt fund (selvom det altså ikke er et bevinget ord). Man savner varianten *skiv,* som her er næsten obligatorisk. Pia Jarvad synes efter de mange år på Sprognævnet at have forlæst sig på Retskrivningsordbogen, som jo dog ikke forbyder citater med uofficielle stavemåder. Men ellers er det en fin artikel; vi kommer så tæt på udtrykkets genesis, som det er muligt.

Alt i alt er det solidt arbejde. Og selvom artiklerne har mange oplysninger, bliver man ikke i samme grad som hos forgængerne bombarderet med dem, så man mister overblikket.

8. Definitionen og opslagsværkerne

Der er tre slags opslagsværker over bevingede ord (jf. også Hausmann 1989); dem, der kun eller næsten kun rummer bevingede ord, og dem, der ud over de bevingede ord også rummer mange ubevingede, men altså udelukkende citater. Endelig er der dem, der foruden citater rummer mange andre udtryk. Den ældste danske herhenhørende ordbog,

Arlauds fra 1878, tilhørte første kategori (jf. også Büchmann 2002). Det skal dog siges, at mange af citaterne kun var etablerede for få, selv i den dannede elite. Der var således mængder af mindre kendte oldgræske og latinske citater. Til den anden kategori hører fx Daintith (1987), der helt eksplicit både rummer bevingede ord (”familiar quotations”) og ubevingede ord (”unfamiliar quotations”). At man slår disse to sammen, skyldes naturligvis ønsket om, at læserne ikke bare skal kunne finde citater, de kender i forvejen, men også beriges af nogle, de ikke kender. Den tredje kategori finder man i Arlauds senere udgaver og hos Vogel-Jørgensen. Det blandede indhold er fastholdt i Zerlangs 6. udgave af Vogel-Jørgensen og i Pia Jarvads 7. Arten af blandingen i den sidste fremgår af appendikset, der også viser, at de bevingede ord trods alt er største undergruppe, med 32% i stikprøven. For systematikeren er det fristende at undersøge, om der er nogen fælles specifik egenskab for alle udtrykkene. Det er der – næsten: Etablerede udtryk med kendt tekst-oprindelse, eller som direkte sigter til tekst med kendt proveniens. Det sidste gælder fx *David og Goliat* og *jobspost* som ikke tilhører Det Gamle Testamente, men sigter til det. ”Kendt tekst-oprindelse” betyder naturligvis ikke blot, at udtrykkets etymologi er kendt. I så fald kunne snart sagt alle sprogets ord medtages. Vi kender udmærket *hest*s historie, men vi ved ikke, hvem der først brugte ordet, og i hvilken tekst. Til ”kendt tekst-oprindelse” må – som ovenfor med hensyn til citater – også regnes tilfælde, hvor vi ikke lige kender den allerførste tekst, men dog kan indsnævre den til en kort periode eller personkreds, evt. på grundlag af en historisk begivenhed, der kort forinden har affødt den.

Nedenfor nævner vi nogle af de kategorier, man finder i Jarvad (2006), men som efter vores definition ikke kan kaldes bevingede:

(a) **eponymer** (*rindalisme, bismarckklump, Matthæuseffekt, goldwynisme, lynche*)
(b) **ikke-etablerede citater** (*hvorfor ikke motionere, dagen er alligevel ødelagt*; *skrab en kristen, og du vil finde en hedning, der er gået i stykker*)
(c) **ord med farverig historie, men uden kendt tekst-oprindelse** (*hotdog, farisæisk, dannebrog, hooligan, lotte, robot, krambambuli*)
(d) **titler på fiktion** (*Jullerup Færgeby, Olsenbanden, What Makes Sammy Run?, Er du skidt, skat?*)
(e) **historiske personnavne** (*Kaspar Hauser*)
(f) **fiktive figurer** (*Ole Lukøje, James Bond, Fyrtårnet og Bivognen, Frankenstein*)
(g) **anonyme danske og udenlandske idiomer og andre flerordsforbindelser** (*once upon a time, det regner skomagerdrenge, indian summer, a penny saved is a penny gained*)

Ad (a): At et ord er afledt af et personnavn, er interessant, men gør det ikke bevinget. Eponymer kan samles i en ordbog over eponymer eller i en almen udtrykshistorie.

Ad (b): Citater som disse er egnede til en almen citatordbog, men ikke til en ordbog over bevingede ord, fordi de ikke er etablerede.

Ad (c): Mange ord har en morsom historie, det er noget, mange mennesker finder interessant. Men det er ikke det samme som bevingede ord.

Ad (d): Opslaget *Jullerup Færgeby* åbner for en pandoras æske af titler på tv-programmer og film − medmindre der er tale om en ren indgang til en række kendte udtryk i julekalenderen. Det betyder selvfølgelig ikke, at titler ikke kan være bevingede. Det er fx

(39) *Borte med blæsten*
(40) *Frøken Smillas fornemmelse for sne*

og

(41) *Forbandede ungdom.*

Ad (e): Der er ingen grund til at medtage navne på historiske personer i en ordbog over bevingede ord. De hører hjemme i et biografisk leksikon. Ellers åbner det op for artikler om *Mussolini*, *Cromwell* og *Karl den Store*. Der er ingen, der *citerer* frasen ”Kaspar Hauser”.

Ad (f): Jf. (e).

Ad (g): Idiomer og andre flerordsforbindelser har Jarvad efter eget udsagn forsøgt udluget; ikke desto mindre er der stadig en del af dem. Også her er vi klart ovre i afdelingen for almindelig udtrykshistorie med fokus på at finde tidlige belæg.

Modsat Skovgaard (2007:19), som beklager ”forfatterens strenge insisteren på det tilgrundlagte kriterium”, beklager vi snarere, at kriteriet faktisk ikke følges. Lad os begrunde, hvorfor det er et problem, også leksikografisk.

9. Problemet med begrebet − leksikografisk set

Den forklaring af begrebet, ordbogen selv forfægter, er, at der er tale om ”kendte ord eller talemåder, hvis ophavsmand eller litterære oprindelse kan påvises” (Jarvad 2006:7). Det er en anden definition end vores, og den er ikke lingvistisk, men derimod filologisk. Forskellen er den, at en påvist tekst-oprindelse ikke nødvendigvis korrelerer med *citatintention*,

hverken hos den enkelte taler eller hos kollektivet. Det er nemt nok at finde eksempler på, og det fremgår også tydeligt af en beskrivelse som *råd og dåd*s:

> Vistnok fra tysk: *Rat und Tat*. På tysk menes denne form med rim-ordene at findes tidligst i Luthers bibeloversættelse, *Ordsprogenes Bog* 8, 14. *Råd og dåd* er også et isenkram- og byggevaresupermarked (Jarvad 2006:426)

Disse oplysninger er rent filologisk-encyklopædisk-etymologiske og viser, at vendingen ikke er bevinget, for med en så usikker tekst-proveniens kan man jo heller ikke *citere*.

Nedenfor bringer vi en lille tilfældigt og ret hurtigt excerperet oversigt over bevingede ord, som kunne have været inddraget i ordbogen. De skal demonstrere vores pointe, nemlig at de lingvistisk set bevingede ord skam "er derude" (jf. et andet ikke medtaget bevinget ord fra serien *The X-Files*), og at det derfor er nødvendigt at skille skidt fra kanel, hvis fokus skal holdes klart og pladsen reserveres til de virkelig bevingede ord:

(42) *Det er en tysker!*
(43) *Jeg går op og lægger mig, Hans Christian*
(44) *Av min arm!*
(45) *Jeg drager dem* (alle: Matador);
(46) *Før vi fik bil* (revyvise);
(47) *Her kommer mutter med kost og spand* (slager);
(48) *Bob, bob, bob!*
(49) *Ja, det' bår dajli'*;
(50) *Oluf, a står under æ mistelten!* (alle: The Julekalender);
(51) *knald'hamrende* (Canal Wildcard);
(52) *Lad de små børn komme til mig* (Jesus)
(53) *stege hanekyllinger* (Klodshans);
(54) *Yes, my boys!* (Dansk Naturgas);
(55) *Tja, bom bom* (Niels Helveg Petersen);
(56) *Det lo de meget af den vinter* (sagalitteraturen)
(57) *Det bedste til mig og mine venner*
(58) *Hvad gør vi nu, lille du?* (begge: Gasolin);
(59) *Det er en kold tid, som vi lever i* (Kim Larsen);
(60) *Pænt goddag!* (Kaj og Andrea);
(61) *Jadak, jadak, åå jadak!* (Jacob Haugård)
(62) *Skyd efter benene!*
(63) *Husker du Benjamin?* (begge: Københavns Politi)
(64) *Den er hjemme!* (Uffe Ellemann-Jensen/Ekstra Bladet)
(65) *Ungeren bli'r!*

(66) *500 stenkastende voldspsykopater fra Helvede* (begge: københavnske autonome)
(67) *igen og igen og igen og igen og igen* (Shu-Bi-Dua)
(68) *(Brian) igen-igen*
(69) *De sku' ha' noen baaank!* (begge: Peter Kær, P3)
(70) *Og vinderen er...* (Oscar-uddelingen)
(71) *Fra forskning/tanke til faktura* (Helge Sander)
(72) *Statsministeren er en farlig mand* (Marianne Jelved om Anders Fogh Rasmussen)
(73) *Snart kan vi købe hele verden* (Thor Pedersen)

Formentlig vil en systematisk gennemgang af nyere, mere eller mindre kanoniske kulturprodukter kunne tilvejebringe en masse ægte bevingede ord.

10. En leksikografisk definition af bevingede ord?

Eksisterer der en særlig leksikografisk definition af bevingede ord? Det kunne man godt tro, og ved andre kategorier, fx idiomer, har nogle fastholdt en skelnen mellem lingvistiske og leksikografiske definitioner (jf. denne artikels indledning). Det ville selvfølgelig være praktisk, hvis bevingede ord operationelt var det, man kunne finde i en ordbog over "bevingede ord" (jf. Jarvad 2006:57). Det er dog ikke tilfældet; man må trække på rent lingvistiske eller måske filologiske definitioner. Men også den filologiske definition vedrørende kendt tekst-oprindelse, som Jarvad i stor udstrækning ser ud til at følge − selv om der i forordet har sneget sig en passus ind om "intertekstualitet" − er strengt taget problematisk. For det virker lidt sært at definere noget som kategori ud fra, at man tilfældigvis kan dokumentere dets historie.

Når vi derfor holder fast i ovenstående lingvistiske definition, er det fordi, det simpelthen er det eneste logiske. Bevingethed kan ikke være noget, som er afhængigt af, om en filolog kan finde frem til udtrykkets historie eller ej. Det er en ydre tilfældighed, som ikke i sig selv kan være kategoridannende. Det ville svare til, at ord først blev til ord, når nogen havde beskrevet deres historie, fx i en etymologisk ordbog.

Vi er altså ikke enige med Skovgaard (2007:20), som mener, at "et af formålene med en ordbog over bevingede ord er at påvise disses ophav", medmindre der med "ophav" menes den historiske brugssituation, der citeres i dag. Udtrykkets oprindelse som sådan *kan* være en mulig oplysning at medtage i en ordbog, men den og hele udtrykkets almindelige historie − er ikke obligatorisk og faktisk heller ikke altid lige interessant, som studiet af Jarvad (2006) har vist os. Måske ikke mindst

fordi, de tidlige ”belæg” nogle gange ligger så langt fra den nuværende form, at de ikke altid er overbevisende.

Det afgørende problem ved den klassiske filologiske definition er, at den tilsyneladende udspringer af et leksikografisk legitimeringsbehov, ikke af en sproglig analyse. Devisen synes at være følgende: Man samler ord og udtryk, hvis historie man har fundet frem til, i en ordbog; dem kalder man så ”bevingede”. Det bliver de nu ikke af denne procedure. De er kun bevingede, hvis en mængde sprogbrugere bruger dem med bevidst citatintention, som vi konstaterede før.

11. Funktionel leksikografisk analyse

Vi skal se lidt nærmere på Jarvad (2006) som *opslagsværk*. Det vil vi gøre ved at undersøge tre funktioner: *viden, reception, produktion* og leksikografiske *strukturer*.

11.1. Viden og leksikotainment

Det er encyklopædisk og filologisk viden, som er i centrum i opslagsværket. Det er her, man får den gode historie ved at bladre på tværs af bogen og lystlæse. Her er bogen glimrende.

Man kan så diskutere, om det altid er lige relevant stof, man præsenteres for. Generelt får man ret meget encyklopædisk viden om hvem, der spillede med i film, som har genereret bevingede ord. Ligeledes berettiger

(74) *de er skøre, de romere*

som er ægte bevinget, næppe til en lang beskrivelse af Asterix-universet, dets figurer m.m. Det er også lidt unødigt detaljerytteri, at Jacob Haugaard fik 23.000 personlige stemmer i 1994, når det snarere drejer sig om at behandle det (ægte) bevingede

(75) *medvind på cykelstierne*

Til dette punkt kunne man overveje, om ikke det var en ide, om man ved hvert udtryk havde en kort passus om, på hvilken måde og fra hvornår, det er bevinget, for det er det jo ikke fra det øjeblik, udtrykket præges første gang. Det ville i hvert fald sikre større homogenitet i materialet. Der er ansatser til det i bogen, men det bliver ved tilløbet.

11.2. Reception

Jarvad (2006:9) har lagt vægt på at ”mange gamle bevingede ord er røget ud” i forhold til forgængeren. Det kan man selvfølgelig umiddelbart kalde en modernisering og dermed et plus. På den anden side mister man jo også noget. Her er vi enige i Skovgaards (2007) kritik, men på et andet grundlag. Vi mener nemlig ikke, det skyldes en for streng definition – det har vi allerede påpeget – men derimod for lidt leksikografisk refleksion. Den, der falder over ældre mulige bevingede ord, fx i litteraturen, og vil vide, hvem eller hvad der citeres, vil nu ikke længere kunne få svar på sine spørgsmål. Rent leksikografisk er det derfor ikke *nødvendigvis* noget plus, at ældre materiale fjernes. Faktisk er det måske endda mere sandsynligt, at en bruger vil slå et ældre udtryk op end et nyere (som fx *hvor skal vi hen, du?*), som mange alligevel vil have i frisk erindring.

Den af os foreslåede definition tager højde for, at bevingede ord kan gå hen og blive mindre udbredt i usus. Det betyder dog ikke, at man ikke kan have brug for at slå dem op, snarere tværtimod. Men de skal selvfølgelig markeres som forældede, så brugeren ikke selv anvender dem ukritisk. Det fører os videre til næste punkt.

11.3. Produktion

En leksikografisk funktion, der kommer næsten til kort i ordbogen, er produktionsfunktionen. I en meddelelse fra forlaget omtales *Bevingede Ord* som en ”ordbog”. Hvis man med ”ordbog” mener et opslagsværk, som giver sproglige oplysninger om sin genstand (hvad der ikke er givet), så er Jarvad (2006) kun i ringe grad en ordbog. Det er fint at kunne slå op, hvor noget kommer fra, men eftersom bevingede ord også bruges her og nu, må man også kunne komme nærmere de enkelte bevingede ords synkrone funktion: deres pragmatik fx. Eller er deres funktion virkelig altid så selvindlysende? Det mener vi ikke. En glædelig undtagelse er (det ubevingede) *Matthæuseffekt*, hvor man får oplysningen: ”Brugt om skoleforhold, fx om undervisning som bevirker at denne effekt slår igennem hos eleverne med større spredning til følge, eller om sociale forhold”. Det er gedigne sproglige oplysninger, som hjælper brugeren til at producere udtrykket. Men hvorfor ikke også et eksempel? Så havde vi været endnu videre.

Herudover kan der gøres mere ud af forholdet mellem originalcitatet og den danske form. Det havde fx været rart at få at vide, hvad *de er skøre, de romere* hedder i originalen (*ils sont fous, ces romains*). Når man giver en opslagsform, bør det være den mest udbredte, ikke nød-

vendigvis den danske, for det er den, brugeren vil søge ud fra. Giver man begge to, kan man nævne for brugeren, hvilken form som er mest udbredt, eventuelt i hvilke sociolingvistiske grupper.

11.4. Strukturer

Som opslagsværk betragtet er ordbogens struktur ikke ret brugervenlig. Først **makrostrukturen** med henblik på de fraseologiske bevingede ords placering: Shu-Bi-Duas

(76) *De varme lande er noget lort*

finder man under *lort*, hvorfor egentlig ikke under det første substantiv, *land*? Som minimum kunne man forvente en henvisning.

(77) *Yes, det er far*

står til gengæld under *yes*, et adverbium, og ikke under det oplagte substantiv *far*. Brugervejledningen giver her ikke yderligere hjælp: ”Det bevingede udtryk findes normalt under et betydende ord i dets grundform” (12). Det er meget vagt.

Mikrostrukturen kan heller ikke kaldes systematisk. Dels er de forskellige informationstyper (parafrase, tidligste belæg med datering, originalens ordlyd m.m.) ikke markeret forskelligt, så man kunne få et hurtigt overblik, dels er deres rækkefølge ikke fast, og endelig er det ikke obligatorisk, hvilke som tages med. Man kunne her ønske sig en mere formaliseret struktur i stedet for den nuværende lidt essayistiske fremstilling. På den anden side er det nok noget, der kolliderer med læseværdien, og det er tilsyneladende et aspekt, der vejer tungt i Jarvad (2006).

Leksikografisk er *Bevingede ORD* først og fremmest vellykket som *læse*værk: Ordbogen er velegnet til at blive læst kursorisk og gøre interessante opdagelser i. På dette punkt er den eminent og udfylder et behov for lige dele leksikotainment og videnstilegnelse. Man savner dog især en del sproglige oplysninger; det er formentlig et resultat af den voldsomme fokusering på, hvor udtrykkene kommer fra, hvad der imidlertid bare er ét af mange mulige aspekter ved bevingede ord.

12. Sammenfatning

Bevingede ORD er et særdeles populært opslagsværk, fordi det et pænt stykke af vejen tilfredsstiller mange brugeres spørgsmål om, hvor et ord

eller en flerordsforbindelse kommer fra og i den anledning ofte fortæller en interessant historie. Det gælder også 7. udgave ved Pia Jarvad. Det rører dog ikke ved, at værket leksikografisk og lingvistisk stadig har langt igen, før man kan sige, at vi med det har en dækkende sproglig, encyklopædisk og leksikografisk behandling af de bevingede ord i dansk. Det er nu ikke forfatterens skyld, for arbejdet er nok for stort til én person.

Vi har prøvet at skabe større videnskabelig klarhed over begrebet ”bevingede ord”, som er etablerede udtryk, der intenderes som velkendte citater. Jarvads (2006) faktiske indhold repræsenterer derimod en meget bredere tilgang, som savner et lingvistisk grundlag. Det er et kendt fænomen i citatleksikografien (jf. Sköldberg 2001), og det er tilsyneladende især et problem for lingvister. Vi mener dog også, der er et leksikografisk problem forbundet med de mange kategorier, nemlig for lemmaselektionen. Ingen kategori, ikke engang den største (= de bevingede ord), er kvantitativt bare tilnærmelsesvis godt dækket i 7.-udgaven. Det ville en mere lingvistisk tilgang faktisk åbne for.

Som vi ser det, er der to løsninger på problemet: Enten indikerer *titlen* på en fremtidig udgave som ”fremskudt varedeklaration” mere tydeligt, hvad opslagsværket indeholder, dvs. Udtryk med kendt tekst-oprindelse − ”udtryk” omfatter her selvfølgelig også bevingede ord. Eller også deles ordbogen op i to selvstændige publikationer, nemlig i en udtryk med kendt tekst-oprindelse og i en *Ordbog over bevingede ord*. Vi ville foretrække den sidste løsning, fordi der er stof nok til begge typer opslagsværker – ligesom der selvfølgelig vil være en del redundans, men ikke nok til at en sammenlægning er tvingende. Der er tværtimod for meget, der taler imod. En opdeling vil især komme de bevingede ord til gode, men den vil på den anden side ikke skade den lystlæsende bruger, som også er interesseret i udtrykshistorie.

Som leksikotainment betragtet er Jarvad (2006) glimrende – og den lever nok i vid udstrækning op til de ”ganske almindelige mennesker”s behov, som Jarvad (2007:11) har i sigte. Vi har prøvet at diskutere videnskabeligt og se lidt fremad. Der ligger stadig masser af opgaver og venter for den videnskabelige citatleksikografi.

Litteratur

Almind, Richard/Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2006: Theoretical and Computational Solutions for Phraseological Lexicography. I: *Linguistik online* 27.2/06, Neue theoretische und methodische Ansätze in der Phraseologieforschung. Red. Ken Farø & Erla Hallsteinsdóttir. [http://www.linguistik-online.com/27_06/]

Arlaud, Oscar 1878: *Bevingede ord*. København.

Bramsen, Joachim Bo 2001: *Bevingede ord & aforismer*. København: Politiken.

Brink, Lars 1979: Ordforrådets omfang og vækst. I: *Børnenes sprog – sprogene omkring børn.* Red. Jansen og Lund. Hans Reitzel, 107–175.

Brink, Lars 2006: Den fraseologiske terminologi. I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 8, 39–51.

Büchmann, Georg 2002: *Der neue Büchmann. Geflügelte Worte.* München: Bassermann.

Daintith, John et al. 1987: *Bloomsbury Dictionary of Quotations*. London: Bloomsbury.

Farø, Ken 2005a: Können geflügelte Worte wissenschaftlich sein? I: *Hermes* 35 [temanummer om fraseologi, red. af Ken Farø], 239–254.

Farø, Ken 2005b: Én gang vind og skæv terrorist. Om fraseoskabeloner og fraseologisk reduplikation. I: *Danske Studier* 2005, 44–69.

Hansen, Erik 1979: Den sproglige kliche. I: *Danske Studier* 1979, 5–23.

Hansen, Erik 1991: Det har de aldrig sagt. I: *Mål & Mæle* 4, 13. årgang, 6–9.

Hausmann, Franz-Josef 1989: Das Zitatenwörterbuch. I: Hausmann, Franz-Josef/Reichmann, Oskar/Wiegand, Herbert Ernst/Zgusta, Ladislav (red.) (1989–1991): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin: de Gruyter, 1044–1050.

Jarvad, Pia [7]2006: *Bevingede ORD*. Grundlagt af T. Vogel-Jørgensen. København: Gad.

Jyllands-Posten 07.04.07.

Skovgaard, Simon 2007: Alle ord er bevingede, men nogle er mere bevingede end andre. I: *LEDA-Nyt* 43, 18–21.

Sköldberg, Emma 2001: Bevingat− en nyskriven berättende ordbok. I: *LexicoNordica* 8, 235–243.

Appendiks: Kategorisering af 50 tilfældige opslag i bogen

Bevinget ord: 15

Bed og arbejd. Afledt af Benedikts forskrift i 500-t. (Det ses ikke, at den latinske form *også* er bevinget i dansk).
bedrøvet indtil døden. < Matthæus. Svagt etableret som citat.
servere sin bedstemor i skarp sauce. Adler, men bruges, som bevinget ord, altid med Brandes in mente. Nu sjældent.
The force is with us. PJ. < Reagan ca. 1983. Sjældent i dansk.
Fordi det er der. < Mallory 1923 om, hvorfor man bestiger Mount Everest. Vel stadig kurant i bjergbestigerkredse.
Ikke fordi, men til trods for. < Dupin 1830 om valget af Louis Philippe. Vel stadig kurant i historikerkredse m.v.
Den ideale fordring. Ibsen 1884. Sikkert en anonym frase for mange.
Je responderay. Blixen ca. 1930.
Næst efter kønsdriften...jernbanedriften... Lauridsen ca. 1900. Citeres uden præcist kendskab til ophavsmanden, blot som nyere tale af vigtig, toginteresseret person.
jern og blod. < Bismarck 1862.
Månen har den farve, måner skal ha'. Wied 1901.
Farvel, mit skønne Napoli. Sang-navn, der ofte blev alluderet til i forbindelse med andre byer. Vogel-Jørgensen opgiver ingen forfatter. Men da teksten er længere (og kendes i italiensk form), kan man vel sige, at linjen er et citat fra denne tekst. Nu meget sjældent.
Det var en mørk og stormfuld nat. PJ. < Schulz 1950'erne. Citeres efter den danske oversættelse ca. 1960.
sætte sit lys under en skæppe. < Jesus. Oftest som anonym frase, men hos bibelstærke også som citat.
Hvi ser du skæven som er i din broders øje, men bjælken... . < Jesus.

Forhenværende bevinget ord: 2

Befrielsen er de andre. La Cour 1948. Stadig kurant?
Folk giver skærven med større fryd, / når de har vidner på deres dyd. Møller 1819–1821.

Ubevinget dansk oversættelse af nudansk bevinget ord med fremmed ordlyd: 1

Man kan bedrage alle mennesker en gang imellem,... < Lincoln ca. 1850.

Bevinget ord, men ej i dansk: 3

A beast, but a just beast. PJ. Anonym elev fra perioden 1857–1869 på Rugby om kendt rektor.
Be bold. Spenser.
Hellere en vis nar end en naragtig vismand. PJ. < Shakespeare 1600. Originalen bevinget i engelsk.

Etableret ubevinget udtryk med kendt tekst-oprindelse: 15

A. Sentens: 1
Skæg for sig og snot for sig. Formentlig Hørup 1891.

B. Anden frase: 6
Så ung og så fordærvet. < Shakespeare.
forelsket op over begge ører. Frit oversættelseslån efter engelsk, hvor det vel er < Swift.
de faktiske forhold i jernindustrien. Storm P. 1915.
skæg og ballade. Afledt af Arctander & Kjærulf 1914.
Der faldt skæl fra hans øjne. Apostlenes Gerninger.
det skæve skib. PJ. Om Carlsens skib 1951. Skabt af folkeviddet eller evt. "Aftenbladet".

C. Velkendt tekst-navn, der dog ikke er etableret som citat: 6
Alle går rundt og forelsker sig. Müller 1941.
En mand gik ned fra Jerusalem. Rode 1920 < Lukas.
Du gamle måne. Brandstrup 1924.
Narreskibet. < Porter 1962 efter Brant 1458–1521.
Det er nat med fru Knudsen. PJ. Petersen 1971.
Skyggen af en mand. PJ. Filmtitel 1950 < tilsv. eng. < Erasmus. Nu sjældent.

D. Andet navn: 2
Jernmaske. Ophavsmand ukendt, men ophavs-begivenheden kort forinden kendt.
Jerntæppet. I den moderne betydningsvariant < Churchill 1946. Også de få, der har bevidsthed om Churchill som ophavsmand, bruger det som navn, ikke som citat.

Anonymt etableret udtryk, der sigter til forhold i kendt litterært værk: 3

Forbuden frugt smager bedst. Oprindelse ukendt. Diverse litterære belæg forudsætter den allitterererende frase *forbuden frugt.*
jobspost. Ukendt tekst-oprindelse.
enkens skærv. Vel < Jesu disciple, men er intet citat og har strengt taget ukendt proveniens.

Ubevinget citat med kendt tekst-oprindelse (omend etableret for enkelte): 5

Bedstefar er proletar, far er forbruger, og jeg er bare imod. PJ. (Heller ikke den rimende og rytmende fr. orig. er et bevinget ord i da., vist ej heller i fr.).
Blæse i basun for ngn. < Jesus. Citat med tomplads. Medtaget pga. *udbasunere.*
Vi er kun forelskede i kærligheden. < Goethe 1766. Formentlig kun etableret i den franske originalform, men selv her kun som lærdom, ikke som velkendt citat.
Vor nation bør forpligte sig til,...en mand på månen...i god behold. PJ. < Kennedy 1961. Indholdet velkendt, men formen uetableret. Originalformen sikkert etableret for visse engelsktalende, men selve formen næppe regnet for velkendt.
Alt var nada y pues nada y nada y pues nada. PJ. < Hemingway 1933. Meget svagt etableret og da slet ikke i dansk form.

Anonym frase (dvs. etableret) med ukendt tekst-oprindelse: 5

Få det bedste ud af det. Alm. oversættelseslån < eng. anonym oversætter; i eng. skyldes dets popularitet i høj grad Pepys, men kun i konteksten ...*the best of a bad market,* som i engelsk *var* et bevinget ord. Udtrykket uden *market* er langt ældre end Pepys.

Forebyggelse er bedre end helbredelse. Er tidligst fundet, i engelsk, hos Adams 1630, men ingen hævder, at hán er ophavsmand. Tanken bag findes hos Erasmus, men i væsentligt afvigende lat. form.

Jerusalems ødelæggelse. Udtrykket stammer fra en begivenhed, der ligger alt for langt tilbage til, at man derved kan datere det.

Lad os så mindes Johannes. Rutineformel. Selvom det var sikkert, hvilken Johannes, der oprindelig sigtedes til, forbliver udtrykkets oprindelse helt ukendt. Nu sjældent.

Månen er gjort af en grøn ost. Kan følges tilbage til 1529, men ingen kender ophavsmanden. Kan udmærket citeres (*man siger jo, at månen...*), men kun som anonymt udtryk.

Uetableret udtryk: 1

forbandede skyldighed. Næppe etableret for nogen i dag (var det i 1923, se ODS). Det etablerede *forbandede pligt* sandsynligvis < Fr. den Store 1744, men bruges ikke som citat.

Lars Brink
professor i dansk sprog og litteratur
Elmevænget 30
DK-2880 Bagsværd
labri@webspeed.dk

Ken Farø
ph.d., forskningsadjunkt
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Københavns Universitet
Njalsgade 120
DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Ken Farø & Henrik Gottlieb

Socioleksikografi − eller: ”Det sekundære og afledte er ordbøgerne”[1]. Ny dansk disputats

A new Danish doctoral thesis has been defended at the Aarhus School of Business (2006). Its purpose is to formulate a general lexicographical theory in combination with a specific theory of learners' dictionaries. Very few theses on this level make such ambitious attempts, making the work a much interesting contribution in the field. We discuss the general contents of the thesis which is mainly theoretically oriented although it maintains a strictly user-oriented perspective. Paradoxically, though, user experiments and surveys play a marginal role here. Instead, the author is more interested in how future dictionaries could be made better which is a laudable goal. Also, the (often harsh) critique formulated is to a large extent well-argued and right. However, we are not quite convinced that the consequent and systematic suggestions deserve the term 'theory' – at least not if this concept is to be taken in its strict, classical sense. Nevertheless the work of Tarp makes up a very important and inspiring contribution to international metalexicography.

Hvad har Marx, Lennon, Platon, Hegel og Wiegand til fælles? De optræder alle i en leksikografisk disputats af Sven Tarp fra Center for Leksikografi på Aarhus School of Business.

Der findes både leksikografer og ikke-leksikografer, der mener, at ordbogsproduktion og -udvikling nærmest giver sig selv. Tarp tilhører ikke denne gruppe mennesker. Den 6. oktober 2006 forsvarede han derfor sin disputats med titlen ”Leksikografi i grænselandet mellem viden og ikke-viden”. Undertitlen ”Generel leksikografisk teori med særlig *(sic!)* henblik på lørnerleksikografi” skal vi se nærmere på. Doktorandens intellektuelt stimulerende oplæg havde i øvrigt været et større publikum værdigt end den håndfuld tilhørere, der havde fundet vej til Handelshøjskolen hin efterårsdag. Opponenterne var John Humbley fra Paris og Ulrich Heid fra Stuttgart, som godt nok imponerende havde læst den danske disputats; desværre leverede de ikke helt varen med hensyn til at stryge doktoranden mod hårene. Tarp havde generelt for let spil, opponenterne var ikke inde at røre ved kernen i afhandlingen[2].

Disputatsens centrale tese er, at leksikografi *kan* foregå videnskabeligt. Det kræver dog en teori om ordbøger, som afhandlingen i sin egen

1 S. 14 i afhandlingen.

2 Dette indtryk kan kun den ene anmelder, Ken Farø, som var til stede, stå inde for.

selvforståelse selv fremlægger, og det med særligt henblik på lørnerleksikografi. Vi vil prøve at se nærmere på, om der rent faktisk fremlægges en teori. Desuden vil vi komme med en generel vurdering af afhandlingen som akademisk publikation betragtet. Vi har her valgt at skitsere nogle hovedtræk, nævne eksempler på indholdet og diskutere udvalgte problemer. Interesserede, og dem burde der være mange af blandt LexicoNordicas læsere, eftersom disputatsen beskæftiger sig med intet mindre end selve leksikografiens væsen, kan muligvis få fat i et eksemplar ved at henvende sig til Center for Leksikografi.

Tallene i parentes henviser til sidetallene i den anmeldte afhandling.

Disputatsens indhold, målsætning og centrale teser

Afhandlingen, som er i to bind på i alt 320 sider + litteraturliste, består af tre dele: ”(1) udvikling af en generel leksikografisk teori; (2) udvikling af en teori for lørnerordbøger; (3) udvikling og en diskussion af en række specifikke teorier for lørnerordbøger” (10). Det er altså en særdeles ambitiøs målsætning, forfatteren har sat sig. Projektet er grundlæggende sympatisk, idet det arbejder ud fra ideen, at ”teori og praksis hører tæt sammen” (ibid.).

På det generelle område er der tale om en såkaldt refundering af funktionsteorien (50ff), som angiveligt trængte til en revision efter både ekstern kritik og nye overvejelser fra ophavsmændene selv. Den reviderede funktionslære fremstilles overbevisende i bind 1.

Nogle af forfatterens vigtigste teser er følgende:

- leksikografien er en selvstændig disciplin og ikke en gren af lingvistikken
- i leksikografien er det primære de samfundsmæssige behov
- der findes masser af brugerbehov, som endnu ikke er tilstrækkeligt dækket af ordbøger
- den potentielle bruger er teoretisk mere relevant end den faktiske bruger
- den ekstraleksikografiske situation er teoretisk mere interessant end selve ordbogskonsultationen

Flere af disse teser vil være læserne bekendt fra Århusskolens omfattende produktion i bl.a. *Hermes* og *LexicoNordica* (se fx Bergenholtz/Tarp 2003 og Tarp 2004). Det virkelig nye ved afhandlingen er dels dens udarbejdelse af en funktionsorienteret ”teori” om lørnerordbø-

ger, dels dens klare fokusering på den potentielle brugssituation i modsætning til den faktiske brugssituation.

Disputatsens specifikke genstand: lørnerordbøger

Afhandlingens såkaldte specifikke teori handler altså om lørnerordbøger. Tarps forslag til emnet, som i virkeligheden ikke er nogen kohærent genstand, er en række meget differentierede tilgange til, hvordan man kan hjælpe potentielle lørnere med vidt forskellige behov. Disse forslag går på tværs af de gængse ”genrer”, mono- og bilingvale ordbøger, som for forfatteren ingen absolut relevans har for brugeren, men bør behandles som et samlet hele (215). Der er altid tale om ”specifikke typer af lørnere i specifikke typer af situationer” (208). Han fremhæver især den såkaldte stamordbog med bilingvale broer (301ff) som en interessant tilgang til at hjælpe denne− viser det sig − særdeles omfattende klasse af brugere. Afhandlingen rummer i denne del også interessante ideer om forholdet mellem ord- og grammatikbog (243ff, 265ff), omend man må sige, at den anbefalede ”leksikografisering” af grammatikbøgerne i høj grad afhænger af, hvilken leksikografisk opfattelse man har − her får den monopolisering af begrebet ”leksikografi”, som afhandlingen med sin stadige insisteren på funktionernes enevælde arbejder hen imod, konsekvenser.

Denne del af afhandlingen er fuld af velargumenterede funktionelle analyser af en lang række problemer. Glimrende er det også, at Tarp i flere kapitler sammenfatter sin analyse i form af en række konkrete og instruktive ”gode råd”, som fx her om syntaks:

- Anfør de syntaktiske data i tilknytning til de enkelte betydninger af det pågældende lemma
- Strukturer dataene i overskuelige søgefelter
- Kombiner altid eksplicitte data med implicitte data i teksteksempler og eventuelt i forklaringer
- Skriv i et så forståeligt sprog som overhovedet muligt
- Undgå uigennemsigtige forkortelser eller tal
- Formuler miniregler i stedet for koder, hvis afkodning kræver unødigt meget af brugeren
- Fokuser på syntaktiske overfladetræk i stedet for lingvistiske spidsfindigheder
- Brug kun grammatisk terminologi, når det er absolut nødvendigt (277)

Generelt er der tale om konkret, systematiseret fornuft, der tager konsekvent udgangspunkt i brugerens (formodede) situation og behov.

Ordforbindelser

Et af de specifikke temaer, der tages op i lørnerdelen, er ”ordforbindelser”. Der er her ikke bare, som Tarp ellers skriver, tale om ”de enkelte ords specifikke syntaktiske egenskaber” (285), men i høj grad også om helt nye tegn, fraseologismer. Når forfatteren systematisk taler om ”metaforer og idiomer” (285ff), så kan det undre, for metaforer og idiomer befinder sig slet ikke på samme beskrivelsesniveau. Idiomer *kan* være metaforer, men det er en anden sag. Den leksikografiske relevans af metaforer som sådan kan nok også diskuteres. På samme måde med ”ordsprog og mundheld” (297): Vi ved godt, hvad ordsprog er (jf. fx Farø i *Danske Studier* 2003), men vi er ikke helt sikre på, hvad Tarp mener med ”mundheld”. Det kan synes, at den konsekvente afstandtagen fra ”lingvistiske spidsfindigheder og feinschmeckerier”, som forfatteren gentagne gange− ganske vist velargumenteret men med tiden lidt anstrengt − lægger for dagen, går for vidt. Det er rigtigt, at man ikke kan forvente, at lørneren kender lingvistisk terminologi og begreber, men leksikografen må kende dem, og desuden er det fuldt kompatibelt med funktionslæren, at brugeren *lærer* noget om forskellige sproglige kategorier (= vidensfunktionen). Det er jo ikke nødvendigvis bare ordforbindelsers betydning, man er interesseret i; det gælder både i og uden for lørnerleksikografien.

Kritikken af Hausmanns kollokationer (286ff) deler vi heller ikke. Forskellen mellem de såkaldte ”banale ordforbindelser” som *einen Vogel in der Hand halten* og kollokationer som *einen Vogel fangen*, som Tarp finder fuldstændig subjektiv, er både frekvensmæssigt og semantisk velbegrundet, hvad der i øvrigt også er Tarps egne kriterier for kollokationer (288). Det samme gælder forbindelserne *købe bil* og *købe hus*, som stilles over for den ”ikke-forudseelige” kollokation *købe på kredit* (287). Men de to første er dog lige så uforudsigelige som alle andre kollokationer, ja de er oven i købet irregulære, idet man ud fra kendskabet til basal dansk grammatik ville forvente *købe <u>en</u> bil* og *købe <u>et</u> hus*.

Disputatsens videnskabsteoretiske forankring

Ånden fra Marx – "Kontemplativ versus transformativ leksikografi"

I foyeren på Humboldt Universität i Berlin kunne man i hvert fald tidligere læse følgende guldindskrift: "Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kommt darauf an sie zu verändern". [3] Det er Marx' såkaldte 11. Feuerbachtese, som er forbavsende aktuel i Tarps projekt.[4] Noget af det nye ved afhandlingen er nemlig, at den skelner skarpt mellem ordbogsrefleksion med udgangspunkt i eksisterende ordbøger, og en sådan, der alene ser på potentielle brugeres behov. Hidtil har man fokuseret på at klassificere og kritisere eksisterende ordbøger uden at se på, om de nu også grundlæggende var hensigtsmæssige. Dét problematiserer afhandlingen.

Hvad disputatsen beskriver, er altså en idealtilstand. Jamen, er det ikke lidt praksis- og empirifjernt, som et spørgsmål ex auditorio lød? Svaret kom prompte: Nej, for fokus bør ikke være på tradition og praksis, men netop på hensigtsmæssighed. Og hvis hverken de hidtidige ordbøger eller brugernes efterspørgsel afspejler en hensigtsmæssig tilstand, så kan de ikke bruges som model for fremtidens ordbøger. Det ligner absolut en marxistisk grundindstilling, der slår igennem, når der skelnes så skarpt mellem brugernes efterspørgsel og deres "objektive" behov. Hvad de efterspørger, er ifølge Tarp nok relevant for forlag, som tjener penge på denne efterspørgsel, men ikke for den videnskabelige leksikografi, der alene interesserer sig for, hvordan man bedst muligt kan dække brugerens kommunikative og kognitive behov. Brugeren er nemlig i høj grad påvirket af sine erfaringer og forventninger til produktet, som igen er afledt af de traditionelle ordbøgers indretning. Det, som brugerne finder godt eller efterspørger, er således ifølge analysen ofte ikke overensstemmende med deres objektive (her kaldet "primære") behov. Nytten af brugerundersøgelser er derfor paradoksalt nok begrænset, selv om Funktionslæren (jf. nedenfor) netop vil brugerens bedste. Og det objektivt bedste er samtidig det, som må være i samfundets interesse. Det lyder teknokratisk, men det er jo heller ikke altid skidt. Ikke bare forlagene, men også aftagerne af produktet skal altså opdrages eller i det mindste oplyses af videnskaben, og det er vel i grunden ikke så galt,

---

[3] 'Filosofferne har hidtil bare fortolket verden forskelligt, det gælder imidlertid om at forandre den'.

[4] Forfatteren holder sig heller ikke tilbage fra at politisere: "I dag, hvor nyliberalismen er dominerende, kan man købe stort set alt, tilmed menneskets organer, helbred og livsbetingelser" (287).

hvis der er tale om gode ideer. Og Tarps grundholdning er strengt taget vanskelig at erklære sig uenig i. Men er der ligefrem tale om en teori?

Fremlægges der en teori?

Målsætningen med – og ifølge Tarp selv også resultatet af– afhandlin - gen er en generel og en specifik teori (10). Tarps altoverskyggende hensyn til ordbogsbrugerne, herunder de situationer, hvor de (potentielle) brugere kunne tænkes at have glæde af en ordbog, anser Tarp for at være uomgængeligt, og stort set alle andre ordbogsforfattere og -teoretikere kritiseres for enten ikke at dele troen på dette overordnede princip eller for ikke at kunne leve op til det i praksis– det sidste nok mere end det første.

Men når Tarp søger at videnskabeliggøre sin ordbogspolitiske lære ved at kalde den en "teori", går det galt. For at en tilgang til et givet fænomen (med de dertil hørende empiriske data) kan kaldes en "teori", skal i det mindste ifølge vores videnskabelige opdragelse nemlig følgende to betingelser være opfyldt:

1. Teorien skal udtømmende og modsigelsesfrit kunne forklare sammenhængen og de eventuelle lovmæssigheder i de fundne data, og den skal som en konsistent virkelighedsbeskrivelse kunne forklare og evt. forudse nye data; den skal altså kunne anvendes uden for den praksis der i første omgang affødte den.

2. Teorien skal kunne efterprøves af andre og derfor
   a) anvende veldefinerede begreber og operationelle metoder samt
   b) kunne helt eller delvis falsificeres eller verificeres i praksis − det sidste kan ifølge Popper principielt ikke lade sig gøre.[5]

Problemet med Tarps funktionsteori ligger i, at den – i kraft af sin foreskrivende natur – ikke kan falsificeres. I stedet for bør den brugerpolitiske tilgang nok snarere betegnes som en lære eller en holdning. Wiegand citeres pudsigt nok for at sige, at der (1989) ikke foreligger nogen

---

[5] Det er i denne forbindelse ikke helt tilstrækkeligt, når Tarp definerer "leksikografisk teoridannelse" som "en systematisk ordnet mængde af udsagn om ordbøger og deres relation til samfundsmæssige behov" (15). At denne definition stammer fra en filosofisk ordbog fra DDR (18), gør strengt taget ikke sagen bedre. "Systematisk ordnede udsagn" er ikke i sig selv videnskab.

falsificerbar leksikografisk teori, men Tarp tager slet ikke stilling til dette diktum.

En ting er imidlertid, at det markante værk udtrykker en noget ideologisk tilgang til sit genstandsområde snarere end almindelig videnskabelig nysgerrighed og (selv)kritisk indstilling; en anden er, at man ikke får nogen beviser på, hvad der i de forskellige situationer skulle være brugervenlig (ordbogs)praksis. I afhandlingen møder man nemlig ingen reel empirisk fundering. Uanset hvor god en intuition – og hvor gode intentioner – forfatteren måtte have, er skrivebordstilgangen noget problematisk i et arbejde af denne karakter. Ikke alene har Tarp ingen brugerundersøgelser foretaget (hvilket han ganske vist argumenterer for); heller ikke andre forskeres empiri inddrages i nævneværdigt omfang i diskussionen.

Hvor forfatteren især i første bind med stor grundighed definerer sit univers, fremstår han i store dele af andet bind som censor af de ordbøger og metaleksikografiske arbejder, han omtaler. Fejlen er ikke, at Tarp ryster på hånden; han er nemlig særdeles konsekvent i sin kritik. Problemet er snarere, at han til dels begår samme fejl som sine "modstandere": Han bedømmer såvel ordbogspraksis som teori ud fra dogmet om brugervenlighed, uanset om de pågældende værker måtte have dette hensyn som det væsentligste.

Forgængere og inspiration

Hvem har Tarp ladet sig inspirere af? Scerba, Hausmann og Wiegand nævnes som hovedkilderne, mens Kromann/Riiber/Rosbachs såkaldte "Aktiv-passiv-teori", som ifølge Tarp på det nærmeste har været "kult" i Skandinavien, betegnes som "et afgjort tilbageskridt i forhold til f.eks. Hausmann" (39), fordi deres funktionsbegreb er for unuanceret, og fordi de fokuserer for stærkt på oversættelse (40). Afhandlingens litteraturliste består af knap 350 videnskabelige værker, hvoraf omkring en fjerdedel er fra Center for Leksikografi, først og fremmest af Bergenholtz og Tarp selv. Wiegand alene står for næsten 1/10 og Hausmann for lidt mindre.

Samme Wiegand, til hvem Tarp har et erklæret "had-kærlighedsforhold" (10), står for "et lukket system, hvor hver lille ændring risikerer at få hele bygningen til at ramle sammen", hvorfor Wiegand "vogter nidkært om det og stædigt fastholder udsagn" (10). Heroverfor er den fremlagte funktions- og lørnerordbogslære "et åbent system, som forventer og med glæde modtager kritik". Paradoksalt nok nævnes Wie-

gand som den eneste, der velargumenteret har formuleret substantiel kritik mod funktionslæren (50).

Bogens første del, hvor læseren præsenteres for det store begrebsapparat, som forfatteren i samarbejde med bl.a. Henning Bergenholtz gennem tiden har udviklet, rummer mange glimrende pointer og megen velargumenteret kritik af inkonsekvens i eksisterende ordbogsteori og ordbogspraksis. Desværre kammer fremstillingen flere steder over i et veritabelt faderopgør med Wiegand, der dog et stykke ad vejen deler Tarps – og dermed den århusianske Funktionsskoles – anskuelser.

Empiri, begreber og terminologi

Som nævnt er afhandlingen overvejende teoretiserende, og den rummer mange fine og præcise iagttagelser. Systematisk empiri er der til gengæld kun lidt af, og visse steder, hvor der opereres med (andres) undersøgelser, er der sjusk i behandlingen af talmaterialet. Således gøres tre resultater på i alt 18,8% til "næsten en fjerdedel" (181), og flere af udregningerne på s. 183 er upræcise.

Adskillige steder i sin disputats er Tarp skarp, og ofte med rette, men (selv)ironi og humor er der ikke meget af. Man må derfor gå ud fra, at han mener det alvorligt, når han på s. 141 kritiserer Wiegand for ikke at have "forholdt sig konsekvent til sit eget geniale grundpostulat om, at ordbøger er brugsgenstande". At en så relativt banal konstatering skulle berettige til genistatus, forekommer noget overdrevet.

Som ethvert væsentligt videnskabeligt værk byder denne disputats på dels skærpede definitioner af eksisterende begreber, dels nye begrebsdannelser og termer. Såvel begrebsdefinitioner som termer forekommer både præcise og velvalgte, dog med et par undtagelser: Bl.a. neologismen *modersmålig*, der kan fejllæses som "moder-smålig" og bryder med almindelige danske orddannelsesregler. Udtrykket skyldes nok en lidt for direkte oversættelse fra tysk; førsteleddet *modersmåls-* eller eventuelt internationalismen *nativ* kunne måske overvejes i stedet. Det samme gælder *fremskredne* brugere (< *fortgeschrittene*?) − *avancerede* var måske et bedre bud. Kollokatoren "fremskreden" har først og fremmest negative konnotationer, jf. fx "fremskredne solide tumorer", "i fremskredne tilfælde har hunden nedsat bevægelighed og ledsmerter", "patienter med fremskreden sklerose".[6] Der er heller ikke 100% konsistens i begrebsapparatet, fx tales der i afsnittet *Kommunikative situationer*

[6] Man finder ganske vist også kollokatoren i marxistiske tekster, jf. fx "Det vil sige, at få fremskredne, kapitalistiske lande dominerer over resten af verden".

(61ff) om La, Lb og Lc-sprog, hvor der andre steder i afhandlingen benyttes de gængse termer L1, L2 osv. På s. 254 udnævnes dansk på én og samme side til at være både et syntetisk og et analytisk sprog.

Det undgås heller ikke helt – trods den systematiske opbygning af de enkelte kapitler – at væsentlige definitioner først gives længe efter, at de pågældende begreber er bragt i spil. Et eksempel på denne post festum-praksis finder man på s. 138, hvor læseren endelig får et klart begreb om, hvad der langt tidligere er omtalt som hhv. sprog-, sag- og alordbøger.

Kritikken af praksis med forkortelse af pro-ord (fx *ngn, etw, sby*) (273) er forståelig nok, men den har trods alt den fordel, at man i ordforbindelser dermed kan skelne mellem netop pro-ord og materialiter-forekomster af selvsamme ord, jf. fx *give ngn noget at tænke over*. Det er leksikografisk relevant for brugeren.

Er afhandlingen brugervenlig?

Skulle man anvende det udmærkede brugervenlighedsprincip på Tarps egen disputats, tegner der sig følgende billede:[7]

Absolut positivt er det, at afhandlingen er så ambitiøs i sit sigte, at den fremstår stramt og klart disponeret, at den inddrager et meget stort antal teoretiske kilder såvel som ordbogskilder på en lang række sprog, og at den bevidst søger at udforme klare definitioner på snart sagt alle relevante begreber. Mange kapitler og afsnit rummer forbilledlige fremstillinger af ganske komplekse problemstillinger, og det er sympatisk, at forfatteren ikke lader sig nøje med teoretiske mellemløsninger eller kompromiser, men satser på en "altforklarende" leksikografisk teori med fokus på brugerne, in casu fremmedsprogslørnere.

At afhandlingen er affattet på dansk, er sprogpolitisk prisværdigt, men betyder dog, at værket – trods sit internationale genstandsområde og sin almene leksikografiske relevans – næppe når langt ud i verden. Så for størstedelen af de potentielle brugere er valget af dansk en lidet brugervenlig egenskab.[8]

Hvor afhandlingens sprogvalg således alt efter temperament kan kaldes heldigt eller uheldigt, er det til gengæld ubetinget negativt, at værket ikke omfatter noget register. De mange citater er også ofte unødigt lange

---

[7] Hverken i forordet eller andetsteds afslører Sven Tarp, hvem afhandlingen er skrevet for, men vi går ud fra, at den ikke blot er ment som oplæg til disputatsforsvaret, men henvender sig til alle leksikografisk interesserede i Norden.

[8] Efter sigende er der dog en engelsk version på vej.

og kan derved miste deres fokuserende funktion. Værre er det dog, at man hyppigt må tvinge sig igennem passager, hvor Tarp glemmer, at læseren måske ikke forstår længere citater eller ordbogsartikler på sprog som tysk, fransk, spansk, portugisisk, nederlandsk og afrikaans. Endelig er det meget lidt brugervenligt, at hele afhandlingen er hærget af ortografiske og grammatiske fejl, i snit vel 2–3 pr. side; værst i de tyske citater og de ellers omhyggeligt udformede faksimile-citater fra diverse (fremmedsprogede) ordbøger.

Man kan, med risiko for smagsdommeri, mene, hvad man vil om afhandlingens forhold til konventionel akademisk stil. Det er ikke sædvane, at man i disputatser bruger udtryk som ”en vittig hund” (9), ”i leksikografisk henseende i stenalderen” (10), ”spiller leksikografisk anden-violin”, ”overdreven definitis” (45), ”irrelevant og atavistisk” (48), ”regulær storvask” (50), ”åbne ballet med de rigtige kendisser” (203), ”i stedet for at servere en rodebutik” (252), ”enten er Jackson en uforbederlig optimist, eller også lever han på en anden planet” (268), ”dette tidskrævende molboarbejde” (315). Der er i hvert fald passager, man må kalde decideret fejlplacerede i en doktorafhandling: At ”forskere, der beskæftiger sig videnskabeligt med ordbøger [...] lever i berømmelsens skyggeside, trynet af deres egne og alle de andre” (9), er ikke nogen nøgtern beskrivelse. Og at man ikke har fået støtte til konkrete projekter, er selvfølgelig ærgerligt, men skal bitterheden luftes her? Det må også betegnes som en overdrivelse, at konferencerne i Norden er præget af ”berøringsangst over for teori”, og at ”nye ideer vækker måben eller rædsel” (ibid.). Både leksikograf- og humaniorakolleger, Danmarks kulturminister, Statens Humanistiske Forskningsråd og sågar mæcenen Mærsk McKinney-Møller m.fl. hænges mere eller mindre eksplicit ud. I det hele taget er værket præget af en del nedladenhed, arrogance og ubeskedenhed, som Tarp netop skoser andre for (fx 314). Det er næppe med til at gavne den gode sag.

Sammenfatning

Tarps disputats er uden tvivl et særdeles vægtigt og lærerigt bidrag til nordisk (og international) metaleksikografi, som forfatteren har været en af de fremmeste udviklere af i årevis. Der er tale om et sjældent forsøg på en tilbundsgående undersøgelse af leksikografiens funktionelle rammer. Disputatsens analyser, begrebsdistinktioner og terminologi bør inspirere såvel den teoretiserende som den praktiske leksikografi.

Vi mener dog grundlæggende, at det er og bliver et postulat, at en leksikografisk teoridannelse nødvendigvis hænger sammen med samfundsmæssige behov (15), dvs. at en leksikografisk teori netop skal være en ”socioleksikografi”, som vi tentativt har kaldt det i overskriften. Andre mulige tilgange er fx kulturelle eller markedsmæssige, som John Humbley var inde på ved forsvaret, atter andre er leksikograf-idiosynkratiske. Man kunne snarere kalde tesen et plædoyer, men et egentligt teoretisk udsagn er det vel ikke, for hvordan skulle man efterprøve dens gyldighed? I stedet for flot at tale om en ”generel leksikografisk teori” kunne Tarp have kaldt afhandlingen et ”bidrag til en teori om leksikografiske funktioner”. Netop fordi ”teorien” vil forandre og ikke primært beskrive og forklare de eksisterende, endsige alle, ordbøger, kan den næppe være en generel leksikografisk teori. I stedet må vi fastholde, at der er tale om en lære, som Århusskolen selv har betegnet systemet. En meget systematisk ordbogsfilosofi med andre ord, jf. den tidligere nævnte Feuerbachtese. En filosofi, vi i øvrigt selv sagtens kan gå ind for.

Alle leksikografer bør læse værket, også selv om de måske må sluge nogle kameler undervejs. For tonen ufortalt bliver der budt på mange snapse som tilbehør til kamelerne undervejs. Ideerne udmærker sig ved deres klare anvendelsesorientering, omend det nok bliver vanskeligt at omsætte alle forslagene til praksis. Der bliver under alle omstændigheder masser at arbejde med rundt omkring i Norden de næste mange år.

Litteratur

Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand’s recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes* 31, 171–196.

Farø, Ken 2003: Ordsprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer. I: *Danske Studier* 2003, 38–64.

Tarp, Svend 2004: Hvad er en bilingval ordbog? I: *LexicoNordica* 11, 5–22.

Ken Farø, forskningsadjunkt, ph.d.
Center for Oversættelsesvidenskab og Leksikografi ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk (Tysk)
Københavns Universitet
Njalsgade 120
DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Henrik Gottlieb, lektor, ph.d.
leder af Center for Oversættelsesvidenskab og Leksikografi ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk (Engelsk)
Københavns Universitet
Njalsgade 120
DK-2300 København S
gottlieb@hum.ku.dk

Stian Hårstad

Tor Erik Jenstad: *Sunndalsord*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag. 2007. 334 s.

Innledende kommentarer

Den etter hvert omfattende listen av nordiske dialektordbøker ble på tampen av 2006 forlenget med Tor Erik Jenstads Sunndalsord. Og i en sjanger som tidvis må kunne sies å være noe sprikende hva faglig kvalitet angår, framstår dette bidraget som solid leksikografisk håndverk. Rent fysisk er det tale om en tiltalende og stilig bok i G5-format med knapt 350 sider samlet mellom stive permer. Tallet på oppslagsord er ikke anført noe sted, men et enkelt overslag tilsier at det er noe over 7000, og Sunndalsord har dermed et mer omfattende lemmautvalg enn Jenstads tidligere prosjekt Trønderordboka (i samarbeid med Arnold Dalen) med 5500 oppslagsord i annenutgaven fra 2002. Det er likevel et stykke igjen til gigantsamlinger som f.eks. den svenske *Dalbyordboken* (Bergkvist & Jacobsson 2000) og Ingeborg Donalis *Oppdaling: Ord og uttrykk* (1988).

Sunndalsord omfatter et ordtilfang som kan stedfestes til Sunndalen og Litldalen på Nordmøre i Midt-Norge, og er dermed den første ordboka som dekker en enkeltdialekt i denne regionen. Lesere som er lite bevandret i den midtnorske geografien, vil nok savne en kartskisse, men av forfatterens forklaring innledningsvis kan vi utlede at området som blir dekket, tilsvarer dagens Sunndal kommune, med fratrekk av de vestligste og nordligste delene (Øksendalen og Ålvundeidet). Denne avgrensningen er ifølge forfatteren gjort på grunnlag av klare språklige skillelinjer mellom de ulike distriktene, og det er liten grunn til å trekke Jenstads vurdering i tvil, for i dette dialektområdet er han på hjemmebane – på alle vis. Jenstad, som er sunndaling av fødsel, behandlet sunndalsmålet i hovedfagsoppgaven sin, og dette arbeidet avfødte senere utgivelsene *Eit nytt sentrumsmål veks fram* (1983) og *Sunndalsmålet. Eit grensemål på indre Nordmøre* (1985). Forfatteren seiler altså i velkjent farvann, og han kommenterer innledningsvis i *Sunndalsord* at mye av materialet har ligget ”på lager” helt fra studietiden. Mange års leksikografisk virke, ikke minst arbeidet med et trøndersk ordboksarkiv og senere prosjektet *Norsk Ordbok 2014*, har

ført med seg stadige tilskudd til ordsamlingene, og etter nær 30 år i kjømda foreligger nå det endelige produktet.

Ifølge tradisjonell målføreinndeling sorterer sunndalsmålet under trønderske mål, og det til tross for at vi her mangler et av hovedkjennemerkene for trøndersk, nemlig fordoblingen av mellomkonsonanten i jamvektsord. Eksempelvis har det norrøne *vita* utviklet seg til *våttå*, *vatta* og *vætta* i hele det trønderske dialektområdet, med unntak av sunndalsmålet, som har fått *væta* (dvs. forlengning av vokalen). Også på ordnivået er det forhold som setter sunndalsmålet i en særstilling som overgangsmål mellom flere landsdeler. Som Jenstad påpeker (s. 12), har folk i Sunndalen leksikalsk fellesgods med innbyggerne både i sørøstlige deler av Trøndelag (særlig Oppdal) og nordlige deler av Gudbrandsdalen (Lesja og Otta), mens de på andre punkter skiller seg fra ”sine egne” ved å mangle en rekke ord som er typiske for Nordmøre. *Sunndalsord* kan ikke minst ses som dokumentasjon på de forbindelsene sunndalingene har hatt med andre bygdelag fra gammelt av.

Utvalg og kilder

Det vil aldri la seg gjøre å gi noen entydig avgrensning av hvilket ordtilfang som ”rettmessig” hører hjemme i en ordbok over en viss dialekt. I min gjennomgang av ordutvalget i *Sunndalsord* har jeg derfor lagt liten vekt på å jakte etter mangler eller overflødigheter i ordutvalget. Selvsagt inneholder ikke denne boka samtlige ord som har vært eller er i bruk i Sunndalen, og det er heller ikke slik at alle de utvalgte ordene er unike for dette området. Lemmaseleksjonen styres av forfatterens skjønn, og det vil derfor alltid være mulig å finne diskutable forhold ved utvalget. Dette problemet er selvsagt Jenstad fullstendig klar over, og han kommer eventuell kritikk i møte med flere forstandige kommentarer i innledningen (s. 11f.). Et viktig utvalgskriterium for ham er at ordet skal være lite frekvent i begge skriftspråkene, men han lemper likevel på dette kravet ved å si at nynorskformer er innlemmet for å dokumentere at det også finnes målføregrunnlag for dem.

Hvis man kort skal karakterisere ordtilfanget i boka, kan det være riktig å si at en vesentlig del består av *tradisjonsstoff* med tilknytning til tidligere tiders næringsveier og levesett. Flere av disse fenomenene, og dermed også benevnelsene, er for lengst gått ut av allmenn bruk, og som Jenstad kommenterer (s. 11), vil nok yngre sunndalinger oppleve mange former som fremmede. Jeg vil imidlertid anta at enkelte uttrykk er

sjeldne å høre også blant eldre folk, og selv om det ofte er veldig vanskelig å fastslå et ords ”helsetilstand”, kunne det enkelte steder i denne boka vært ønskelig med noen flere antydninger om hvor levende ordbruken faktisk er. Nå finnes det riktignok tilløp til en slik angivelse i og med at gamle ord som ikke er belagt med ”levande uttale”, blir satt i anførsel, men det er likevel litt uklart hvilken tidsepoke dette ordtilfanget er ment å representere. Merknader om at ord inngår i ”nyare slang” eller ”ungdomsslang”, innebærer også en viss periodisering, men det blir bare antydningsvis opplyst hvor langt fram i tid ordsamlingen strekker seg.

Det faktum at så mange ord ligger utenfor den allmenne leserens referanseramme, medfører naturligvis også en utfordring i arbeidet med definisjonene. For å få avklart betydningen til et ”tradisjonsord” må dette ofte relateres til andre (like fremmede) begrep fra samme felt, og man ender dermed lett opp med sirkulære eller ufullstendige definisjoner. Av den grunn blir det i mange tilfeller nødvendig å føye til mer utførlige forklaringer, gjerne i form av ensyklopediske beskrivelser, for å komme fram til en fullgod begrepsavklaring. I *Sunndalsord* er forfatteren jevnt over sjenerøs med forklaringene, og flere av artiklene er derfor relativt lange. Oppslagene *linhækkel* (s. 172), *seterhusmann* (s. 232) og *væggjerånn* (s. 318) er gode eksempler på hvordan definisjonen blir utvidet med ”tilleggsopplysninger” for å gi leseren nærmere forståelse av det aktuelle fenomenet. Artikkelen for *bankarinne* (s. 29) ser for eksempel slik ut: ”rund kopp med lok over til korn som skulle bankast, med hol midt på til tverrbom som satt på toppen av kvernkallen og gjekk rundt og slo av skalet”. Det finnes imidlertid også definisjoner som har en viss smak av sirkularitet. *Kjinnkårs* defineres på side 140 som ”kors i ei kinne”, og den som ikke har omfattende innsikt i smørkjerning, vil nok ha vansker med å begripe hva det her er tale om. Noen lesere vil nok også føle at de bare delvis har fått en forklaring når *kakdall* (s. 136) blir definert som ”dall til å ha brød i”. Man kan dessuten undres over at *krat* (s. 152) får en såpass knapp definisjon som ”utkroting”. I andre deler av Midt-Norge har dette ordet betydninger som ”skrot”, ”skogsnar”, og ”noe smått og verdiløst”, og det ville derfor vært interessant å få en nærmere presisering av hva sunndalingene legger i ”utkroting”.

Jenstads interesse for skjellsord og tilnavn, som blant annet har munnet ut i flere skjellsordbøker (f.eks. Jenstad 1999), kommer til syne også i denne utgivelsen. Han tar med en god del personbetegnelser av mer eller mindre pejorativ karakter, som f.eks. *busserullbøgg* (s. 46) brukt om folk fra grenda Musgjerd, i tillegg til en rekke *vulgarismer*,

som (dessverre) ofte blir utelatt fra mange ordboksverk. Det er også interessant at interjeksjoner blir behandlet så vidt grundig, selv om det ikke alltid er helt endefram å definere hva de ulike utropene uttykker semantisk. Dette gjelder for eksempel *ho* (s. 114), *jø* (s. 133) og *ussa* (s. 308), der betydningsangivelsen i alle tilfellene er modifisert med et ”eller liknande”.

Sunndalsord omfatter ellers en rekke uttrykk fra ulike barneleker og spill. Det er verdt å merke seg det rikholdige vokabularet knyttet til kortspillet *halian* og leken *kust' jæppe*. Her finner vi ord som *au', frea, klomp, langen, ut'n, ækte* og *fjorækte*. Etymologien bak slike termer er ofte temmelig diffus, men det hadde like fullt vært interessant om forfatteren hadde føyd til noen kommentarer om de enkelte ordenes mulige opphav.

Som antydet ovenfor er det et dristig prosjekt å utpeke ord som ”overflødige” i en dialektordbok, men jeg vil likevel trekke fram et par steder hvor jeg stusser over forfatterens valg. Det kan for eksempel synes litt underlig at ordene *kåpplam* (s. 162) og *støvbrett* (s. 278) er innlemmet, selv om disse finnes i begge skriftnormalene og ellers har en stor utbredelse i talemålene. En kan også spørre seg om komposita som *kakdei'*, *kakkniv* og *kakskjiv'* (s. 136) kunne vært utelatt som egne oppslag, siden *kak'* allerede er definert som ”omnsbrød, hushaldningsbrød” (s. 135), og andreleddene vel er allment kjent. I artikkelen *brok* (s. 42) er en del slike generelle sammensetninger (*broklomm'* m.fl.) inkludert som brukseksempler, og denne praksisen ville nok vært tilrådelig også i andre tilfeller. Artiklene er ellers stort sett godt komponert, og ryddighet i henvisninger og kryssreferanser viser at det er en erfaren ordboksmann som står bak.

Jenstad omtaler mange av de viktigste kildene og informantene sine i innledningen, og blant disse finner vi både private ordsamlinger, universitetenes målførearkiv, samt en rekke tidsskrifter og andre publikasjoner. Det blir imidlertid påpekt at brorparten av ordtilfanget er registrert etter spontan tale, og en lang rekke hjemmelsmenn og -kvinner blir naturlig nok ikke nevnt. For oversiktens skyld hadde det vært greit å få listet opp de nevnte kildene i en mer utfyllende bibliografi, selv om denne nødvendigvis ville blitt ufullstendig. Underveis i lemmalisten blir det nemlig flere steder henvist til litteratur som ikke er oppgitt innledningsvis.

Bokas struktur og opplegg

Sunndalsord er organisert i tre hoveddeler: Selve lemmalisten fyller 312 sider og er omsluttet av en innledning (14 s.) og en avsluttende del med tittelen ”Ordtak, talemåtar og vendingar” (4 s.).

Innledningsdelen fungerer først og fremst som en brukerveiledning der sentral terminologi og lydskrift blir definert. Den gir dessuten innsikt i bokas bakgrunn og fundament, og i et eget avsnitt skisseres essensen av sunndalsmålets formverk. Disse første 14 sidene utgjør en god inngang til ordsamlingen, men selve *utformingen* av innledningsdelen har et betydelig forbedringspotensial, og her er nok i hovedsak forlagets konsulenter å klandre. Stilsettet i overskrifter og mellomtitler er preget av inkonsistens, og det er ikke alltid innlysende hva hhv. understreket skrift, halvfet skrift, enkel anførsel, dobbel anførsel og parentetisk tekst skal bety i innledningen. Ikke minst hadde grammatikkskissen (s. 14–18) fortjent helt andre grafiske løsninger som kunne gjort presentasjonen av formverket lettere anskuelig.

I de didaktisk anlagte introduksjonsavsnittene kommer det tydelig fram hvem forfatteren betrakter som sitt viktigste publikum, nemlig den alminnelige språkbruker. Dette ser vi ikke minst i forfatterens omtale av ”dialektskrifta” som blir brukt i oppslagsordene (s. 7f.). Jenstad legger opp til en maksimalt uttalenær skrivemåte notert med vanlige bokstaver, og når han gjør tillempinger og inngår kompromisser, følger disse en ”lekmannslogikk” der lettfattelighet og tydelighet er viktige idealer. I en slik prosess hvor tale skal omsettes til skrift, vil det alltid være en konflikt mellom spesialistens krav til vitenskapelig nøyaktighet og systematikk, og ikke-lingvistens behov for tilgjengelighet og lesbarhet. Einar Haugen er blant dem som ved flere anledninger har diskutert prinsippene for transkripsjon av talemål, og hans innstilling er at dialektologisk forskning må ta hensyn til at leseren ofte er en lekmann: ”[T]exts with content of interest for laymen must be printed in a form that makes them accessible without the effort required to learn to read phonetic symbols” (Haugen 1980:274). Som den glimrende popularisatoren han er, følger Jenstad samme tankegang i mye av sitt virke, og dette er prisverdig. Hans inkluderende holdning kommer blant annet til syne gjennom valget av lydskrift (Norvegia), som er gjort med tanke på at dette tegnsettet er ”noko lettare kjenneleg for lekfolk” (s. 9) enn IPA-alfabetet. Og når forfatteren videre tar seg noen friheter i skriftfestingen av enkelte lydforbindelser, forsvares dette med henvisning til at framstillingen dermed blir tydeligere for den allmenne leser. Jenstad går altså i noen tilfeller på akkord med vitenskapeligheten i streng forstand, men det skjer gjennomgående med en uttalt bevissthet om at hensynet til ”vanleg folk” skal veie tungt. Etter mitt syn er dette et

godt prinsipp, men det er likevel ikke til å komme forbi at det følger vesentlige problemer med individuelle notasjonsnormer tilpasset et spesielt publikum (i denne sammenhengen lesere som er noenlunde fortrolige med nordmørske talemål). Forsettlig inkonsekvens i skrivemåten av oppslagsord kan rett og slett gjøre ordsamlingen vanskeligere tilgjengelig for den som ikke deler forfatterens intuisjon. Det er ikke lett å se logikken i at *grind* og *kring* står oppført med *i* i oppslaget, mens *spreng'* (verbet *springe*), *blenn'* (verbet *blinde*) og *fesk* står med *e*. I alle disse ordene er historisk *i* blitt senket til *e* i sunndalsmålet. Det er dessuten påfallende at Jenstad holder så fast på *ao* for historisk lang *a* og alfabetiserer denne etter *å* trass i at den tradisjonelle uttalen lenge har vært på retur (jf. Jenstad 1983:26f.). Det samme gjelder et antall ord hvor rotvokalen *y* tradisjonelt er uttalt *i* (itakisme). Ord som Jenstad *kun* har hørt uttalt med *i* (som *hir'* av *hyre*), er alfabetisert på *i*, mens ord som *dyn'* (hvor *y* ventelig er opprettholdt) står på *y*. Hvor "naturlige" disse oppføringsmåtene oppleves for dagens sunndalinger (og ikke minst øvrige lesere), kan nok diskuteres. Også i forbindelse med leksikografisk etterbruk vil slike særkonvensjoner være problematiske, og det er i hele tatt mye som taler for at dialektordbøker bør ta utgangspunkt i normerte former. En slik praksis er valgt av blant andre Arne Johan Gjermundsen i den nylig utgitte *Hollamålet i Nedre Telemark – ord og uttrykk* (2006). Her finner vi nynorsk- og bokmålsformer i skjønn forening, men hovedsaken er at alle oppslagsord er normaliserte.

Selve ordsamlingen (s. 19–330) er organisert på velkjent vis, alfabetisk og ordnet i to spalter. Første og siste oppslagsord på hver side er anført i toppteksten med en annen font enn brødteksten for øvrig. Dette oppsettet gir et oversiktlig og ryddig inntrykk, selv om det også her er steder hvor den siste grafiske finpussen har sviktet. Blant flere eksempler på at diakritiske tegn mangler eller er plassert feil, er nok den varierende notasjonen av forbindelsen *sl* den mest uheldige.

Hvis vi går over til å se på selve oppslagene, kan de sies å ha en nokså konvensjonell form. Lemmaet står med uthevet skrift, og som nevnt blir ikke lyder som ikke dekkes av det vanlige alfabetet, markert spesielt. (Det eneste unntaket er ustemt palatal *l*, som blir notert *hlj*. Foran *t* blir denne lyden likevel bare notert som *l*, som i *alt*.) På samme linje som oppslaget kommer en parentes, som inneholder normert form (ev. "simulert" normalform der skriftspråkene mangler ordet), deretter opplysninger om ordklasse, samt ev. genus og numerus, og etter et semikolon følger lydskrift i kursivert Norvegia. Nedenfor kommer definisjonen, som noen ganger er delt i flere nummer. Mange artikler

inneholder dessuten brukseksempler, både rapporterte og konstruerte, som er skrevet i halvfet kursiv og med tillegg av en del lydsymboler (hentet fra Norvegia-systemet). Det opereres altså med totalt *tre* forskjellige lydskriftprinsipper i oppslagene: En egendefinert ”dialektskrift” i selve lemmaet, en mer presis lydskrift i parentesen, og et mindre finstilt system i brukseksemplene, og det er særlig i først- og sistnevnte notasjonsmåte Jenstad tar seg noen friheter for å få et mest mulig lettfattelig og ”naturlig” skriftbilde. I brukseksemplene markeres palatal kvalitet av *d*, *l*, *n* og *t*, men ikke kakuminal (med unntak av såkalt tjukk l). Palatal frikativ noteres *kj*, og velar nasal *ng*. Mot slutten av hver artikkel kommer i noen tilfeller ytterligere kommentarer om etymologi eller kilder, og det blir ofte henvist til synonymer, antonymer eller ord fra samme begrepsområde.

De avsluttende fire sidene med overskriften ”Ordtak, talemåtar og vendingar” (s. 331–334) ville vel på en nåtidig plateutgivelse blitt omtalt som et ”bonusspor”. Her finner vi en ualfabetisert og usortert bukett med ordspråk og uttrykk, som for en stor del stammer fra samlingene til en av Jenstads viktigste hjemmelsmenn, Ivar Ottem Nisja. Noen av disse opptrer også i brukseksemplene i den alfabetiske delen, men hovedsakelig dreier det seg om fraser som ikke så lett lar seg ordne inn i den ordinære lemmalisten. I denne delen blir uttalen gjengitt etter samme lydskriftprinsipp som i brukseksemplene ellers.

Avslutning

For å oppsummere denne korte gjennomgangen av *Sunndalsord* kan jeg si at det er et helstøpt og interessant verk Tor Erik Jenstad har levert fra seg. Boka bærer tydelig preg av hans hjertelige formidlingstrang, og på flere punkter er det mulig å lese et *folkeopplysningsprosjekt* ut av framstillingen. Blant annet kommer forfatteren enkelte steder med eksplisitte merknader som skal gjøre leseren oppmerksom på språklige eiendommeligheter, som når han på side 43 anfører ”merk dativen!” bak verbet *brynn’* (en kommentar som for øvrig også kunne passet bak *dill’*, s. 55), eller andre steder setter til et notabene om forbausende genusforhold. Jenstad viser også sitt pedagogiske talent når han går inn på sannsynlige etymologiske utviklingslinjer for enkeltord, som ved *II kjæng* (s. 142), og når han mildt belærende påpeker at uttrykket *att å bak* (s. 24) ikke er ”att og bak”, som mange tror, men at det derimot er snakk om den gamle preposisjonen *å* (norr. *á*) og *bak* i betydningen ”rygg”. Noen steder kunne man ønsket å få forklart enda mer – det er for

eksempel ikke opplagt for alle at *aureno* er en pluralform (i dativ) av *aurao* (s. 25), men her er det naturligvis plasshensyn som spiller inn. Et lite feiltrinn finner vi dessuten i innledningen (s. 9) der formen *fa:´ra* blir omtalt som bestemt singular av ”eit far” – dette må da være bestemt plural?

Selv om denne ordboka kan ses som resultatet av en langvarig bigeskjeft, er det så langt fra noe venstrehåndsarbeid som nå foreligger. I sitt beundringsverdige arbeid med å folkeliggjøre språkvitenskapelige emner gir Jenstad lite slakk når det gjelder akademisk standard. Det er likevel noen skjønnhetsfeil som bør rettes opp ved en eventuell revidering av boka, og en del av disse har jeg bemerket ovenfor. Både forfatter og forlag har småting å ta tak i, men etter mitt syn er det særlig det utformingsmessige som noen steder må flikkes på. Boka bør utstyres med et høvelig kart, innledningsdelen trenger bedre grafiske løsninger, og forfatteren fortjener så avgjort å få navnet sitt på forsiden!

Litteratur

Bergkvist, Karl L. & Jacob Jacobsson 2000: *Dalbyordboken*. *Ordbok över det värmländska dalbymålet*. Kultur-Koppra.

Donali, Ingeborg 1988: *Oppdaling. Ord og uttrykk*. Bind III av *Oppdalsboka* (red. O.J. Rise). Trondheim: Strindheim trykkeris forlag.

Gjermundsen, Arne Johan 2006: *Hollamålet i Nedre Telemark – ord og uttrykk*. Porsgrunn: Norgesforlaget.

Haugen, Einar 1980: How should a dialect be written? I: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 26, 273–281.

Jenstad, Tor Erik 1983: *Eit nytt sentrumsmål veks fram*. Skrifter frå Nordisk institutt, nr. 5. [Trondheim:] Tapir forlag.

Jenstad, Tor Erik [1983] 1985: *Sunndalsmålet. Eit grensemål på indre Nordmøre*. Oslo: Novus forlag.

Jenstad, Tor Erik [1983] 1999: *Nye skjellsordboka*. Trondheim: Tapir forlag.

Jenstad, Tor Erik & Arnold Dalen 2002: *Trønderordboka*. 2. utgave. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

Stian Hårstad
Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap
NTNU
7491 Trondheim

stian.haarstad@hf.ntnu.no

Lennart Larsson

En Comeniusutgåva för vår tid?

Johan Amos Comenius: Orbis Sensualium Pictus. Den synliga världen. Första upplagan på svenska och latin 1682 i faksimil med nyöversättning, inledning, tre efterord och bibliografi. Red. Lars Lindström. Stockholm. HLS Förlag: 2006.

År 1658 utkom i Nürnberg en oktavvolym på drygt 300 sidor med den fullständiga titeln ”JOH. AMOS COMMENII, ORBIS SENSUALIUM PICTUS. *Hoc est*, Omnium fundamentalium in Mundo Rerum & in Vitâ Actionum Pictura & Nomenclatura. Die sichtbare Welt/ Das ist/ Aller vornemsten Welt-Dinge und Lebens-Verrichtungen Vorbildung und Benahmung”. Denna lilla bok – ”libellus” som författaren kallar den i förordet – gjorde omedelbar succé, den kom snabbt i inte bara nya upplagor utan också språkkonstellationer, och när Hüllen (1999:418) kallar den för ”one of the most successful books ever published” är det knappast någon överdrift: i sin 1967 utgivna bibliografi förtecknar Pilz uppemot 250 utgåvor med en mängd olika språk inblandade, och den har också givit upphov till hyllmeter av sekundärlitteratur.

Orbis pictus har en mycket övertänkt uppbyggnad. Den består av 150 kapitel som i de allra flesta fall inryms på ett uppslag och vilkas innehåll – som titeln antyder – omspänner snart sagt alla livets områden. Mellan kapitel I, ”DEUS. GOTT”, och kapitel CL, ”Judicium extremum. Das jüngste Gericht”, beskrivs i en noga bestämd ordning såväl allehanda naturföreteelser som de mest skilda mänskliga aktiviteter och kulturyttringar. Till detta kommer dels en inledning bestående av en kort dialog mellan en lärare och en elev, dels en avslutning där läraren, efter att ha konstaterat att eleven nu har ”gesehen in einem kurzen Begriff/ alle Dinge/ […] und gelernet die vornehmsten Wörter”, uppmanar denna att gå vidare med ”andre gute Bücher/ daß du werdest Gelehrt/ Weiß und Fromm”.

Vart och ett av dessa 150 kapitel i *Orbis pictus* har en identisk struktur med tre korresponderande grundelement: två (i senare utgåvor ibland tre eller fyra) parallellt löpande och med varandra ekvivalenta texter på olika språk (i originalutgåvan latin och tyska), samt ett illustrerande träsnitt som – så gott det nu låter sig göras – avbildar de

referenter som figurerar i texterna. Dessutom finns det ytterligare en hörnsten i bokens uppbyggnad: de i träsnitten illustrerade referenterna är numrerade, och motsvarande siffror återfinns i de båda texterna. Härigenom kan läsaren med lätthet röra sig i flera olika riktningar på uppslaget: från illustrationen till någon av texterna och där ta del av benämningen på en viss referent; från ett visst ord i någon av texterna till illustrationen och där se vad ordet står för; samt från den ena texten till den andra för att på så sätt utröna ett visst ords eller uttrycks ekvivalent i det andra språket.

I likhet med sin författare – till de epitet med vars hjälp Höfener (1978:391) försöker ringa in Comenius hör inte bara ”Schulmann und Sprachlehrer” utan också biskop och pansof, diplomat och pietist, ”mosaisk” fysiker och kiliast, siare och profet – är också *Orbis pictus* notoriskt svår att kategorisera: den är inte bara en latinlärobok utan också en bilderbok, en ABC-bok, en encyklopedi och en filosofisk och teologisk världsförklaring. Dessutom – vilket förstås är grunden till att den recenseras här i *LexicoNordica* – kan den med all rätt infogas under rubriken *ordböcker*.

Även om *Orbis pictus* för Comenius inte bara var ett redskap för språkinlärning utan också (och kanske t.o.m. i första hand) stod ”in der Dienst der Pansophie zur Verbesserung der Menschheit und zur Beförderung des innerweltlichen Heilsprozesses” (Höfener 1978:401), råder det ingen tvekan om att bokens framgångar hade sin grund i dess användbarhet i latinundervisningen, som lärobok och som läs- eller inlärningsordbok. Och den utgör en milstolpe inte bara inom pedagogiken utan också inom lexikografin. I de tematiska ordböckernas historia har *Orbis pictus* – liksom föregångaren *Janua linguarum reserata* som utkom första gången 1631 – en självskriven plats (se t.ex. McArthur 1986:112ff. och Hüllen 1999:371–418). Dess ”naturliga” ordning – med tydliga paralleller i den bibliska skapelseberättelsen – är djupt förankrad i den tematiska ordbokstraditionen, och här finns också den givna förebilden för senare tiders bildordböcker med Dudens *Bildwörterbuch* som det kanske främsta exemplet; Hüllen (1999:393) går rent av så långt att han utnämner *Orbis pictus* till ”the prototype of an onomasiological dictionary, because it presents the *explanantia* prelinguistically and juxtaposes pictorial semantic messages with lexeme forms”.

Den filosofiska och teologiska aspekten av *Orbis pictus* tycks alltså mycket snart ha kommit i skymundan. Att det var som läs- och inlärningsordbok den gjorde sitt segertåg antyds inte minst av den produktutveckling som snabbt kom verket till del. Redan i den tredje

utgåvan i Nürnberg 1662 hade det kompletterats dels med alfabetiska register över såväl de latinska som de tyska orden, dels med en tredje kolumn där orden i den latinska texten återgavs i sin grundform och var försedda med genus- och böjningsangivelser liksom med tyska ekvivalenter (se de i faksimil återgivna sidorna i Comenius 1658); denna tredje kolumn utgjorde alltså i sig något av en elementär tematisk ordbok.

Bland de många språk som *Orbis pictus* översattes till fanns också svenskan. Tre olika grupper av utgåvor kan urskiljas. Först ut var biskopen i Åbo, språkmannen och förläggaren Johannes Gezelius d. ä. som 1680 gav ut en latinsk-svensk version på det av honom själv grundade akademiska boktryckeriet i Åbo. Hela denna upplaga gick dock enligt Gezelius egen uppgift förlorad vid den stora branden i staden 1681, och det är först den andra utgåvan från 1682 som bevarats till eftervärlden. Ytterligare några utgåvor av denna version följde under de kommande årtiondena, 1684, 1689 och 1698 i Åbo samt 1716 i Stockholm (tydligen hade tryckaren Merckell lyckats få med sig träsnitten när det stora nordiska kriget tvingade honom på flykt; – se Collijn 1942–46:182f. samt SB 17). En annan bakgrund har den latinsk-svenska utgåva som trycktes i Riga 1683 och vars svenska text är en reviderad version av Gezelius (se Larsson 2003:104f.). *Orbis pictus* svenska historia kom sedan att avslutas med en latinsk-svensk-fransk version utgiven i Stockholm 1775 och 1796 (se Hannesdóttir 1987 och SB 17). (Att det dröjde över 20 år innan *Orbis pictus* kom på svenska hänger förstås ihop med att de många träsnitten krävde en avsevärd investering från utgivarens sida; betecknande är att *Janua linguarum* – som skiljer sig från *Orbis pictus* i det att den saknar illustrationer – utkom redan 1640 i en latinsk-svensk-tysk version, översatt av den i svensk lexikografihistoria välbekante Erik Schroderus.)

Detta epokgörande och högintressanta verk finns nu för första gången i modern tid tillgängligt för en svensk publik, i och med att 1682 års utgåva utkommit i faksimil på HLS förlag i Stockholm med Lars Lindström som redaktör. Förutom själva faksimilet – som också försetts med en tredje kolumn med en nyöversättning av texten – innehåller utgåvan även ett antal utanförtexter. Till förtexterna hör ett förord som redogör för utgåvans uppläggning och de överväganden som ligger bakom denna, en inledning betitlad ”Comenius och vår tid”, en översättning av Comenius latinska förord till förstautgåvan 1658 samt en översättning av Gezelius (likaledes på latin författade) förord till utgåvan 1682. Därtill innehåller boken tre eftertexter kring dels tillkomsten av den tyska förstautgåvan, dels Johannes Gezelius och hans

förhållande till Comenius, och dels den världsbild som kommer till uttryck i *Orbis pictus* och vissa av dess efterföljare, författade av respektive Hartmut Laufhütte, Markku Leinonen och Lars Lindström. Utgåvan avslutas med en omfattande bibliografi över litteraturen kring Comenius och hans verk.

Här nedan återges en sida ur utgåvan:

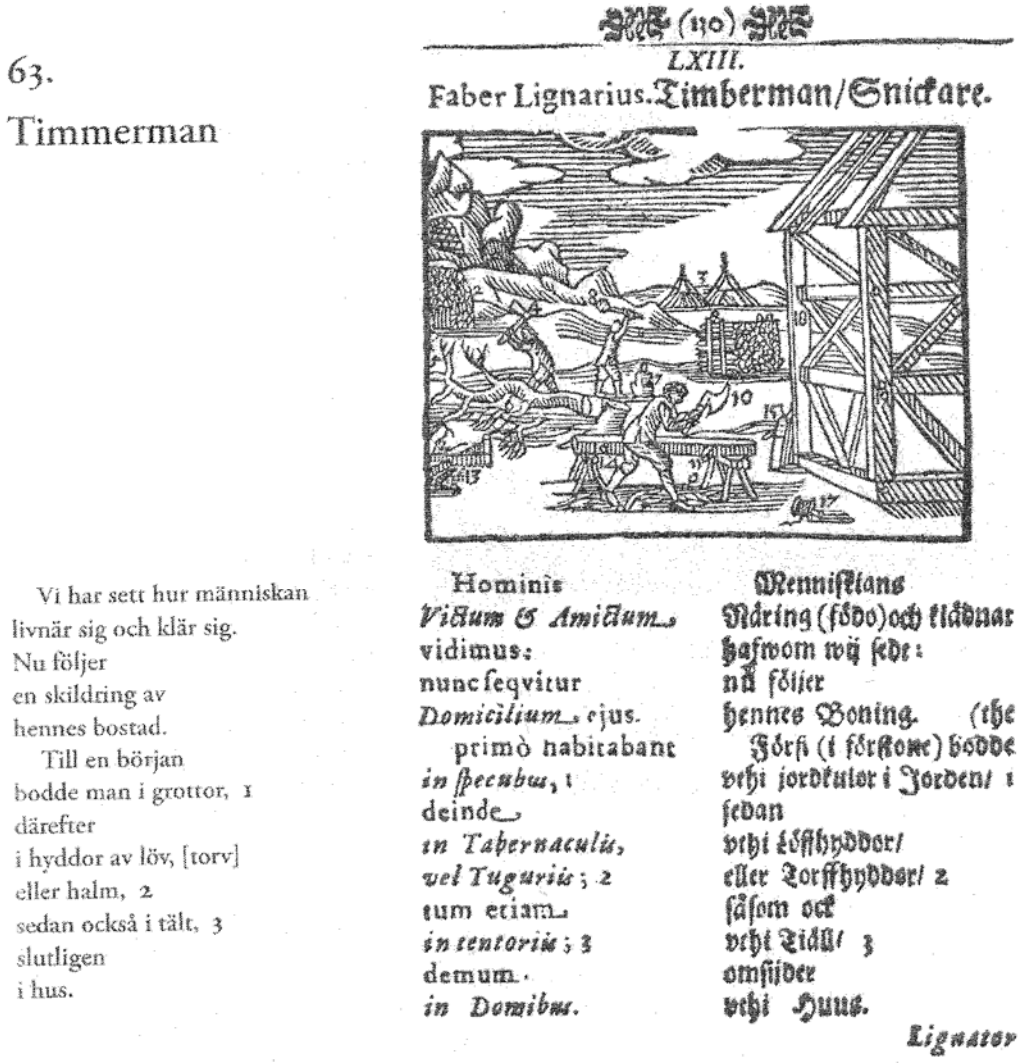

(110)

63.

Timmerman

LXIII.

Faber Lignarius. Timberman/Snickare.

Vi har sett hur människan
livnär sig och klär sig.
Nu följer
en skildring av
hennes bostad.
Till en början
bodde man i grottor, 1
därefter
i hyddor av löv, [torv]
eller halm, 2
sedan också i tält, 3
slutligen
i hus.

Hominis *Victum & Amictum*, vidimus: nunc sequitur *Domicilium*, ejus. primò habitabant *in specubus*, 1 deinde *in Tabernaculis, vel Tuguriis*; 2 tum etiam *in tentoriis*; 3 demum *in Domibus*.

Menniſkians *Näring* (föda) och kläder hafwom wij ſedt: nu följer hennes Boning. (the Förſt (i förſtone) bodde wthi jordkulor i Jorden/ 1 ſedan wthi löfſthyddor/ eller Torffhyddor/ 2 ſåſom ock wthi Tält/ 3 omſijder wthi Huus.

Lignator

FIGUR 1. En sida ur nyutgåvan av Orbis Sensualium Pictus

Att den äldsta bevarade svenska utgåvan av *Orbis pictus* givits ut i faksimil är utan tvekan en kulturgärning av stora mått. Till saken hör att detta verk hittills varit så gott som otillgängligt – av utgåvan från 1682 finns det enda kända exemplaret på universitetsbiblioteket i Hamburg, och också när det gäller Rigautgåvan och de senare Åboutgåvorna är beståndet på de svenska forskningsbiblioteken synnerligen magert med

bara enstaka, ofta mer eller mindre defekta exemplar. Därtill kommer att faksimilet är utfört med noggrannhet och omsorg. Det är tydligt att utgivaren vinnlagt sig om att återgivningen av såväl de två textkolumnerna som träsnitten ska hålla högsta möjliga kvalitet: exempelvis har i några explicit angivna fall då 1682 års illustrationer inte riktigt hållit måttet dessa ersatts av de identiska träsnitten i 1698 års upplaga (se s. 9).

Detta till trots kan helhetsomdömet om utgåvan ändå inte bli positivt. En anmärkning av mindre vikt gäller utanförtexterna. Eftersom Comenius liv och verk knappast kan antas vara allmänt bekant för en läsare av idag är det lite svårt att förstå varför boken saknar en allmännare inledning där hans levnadsöden och författarskap i allmänhet och *Orbis pictus* i synnerhet ges en närmare presentation (här kunde Höfeners efterord till faksimilet av 1658 års utgåva ha varit ett efterföljansvärt exempel). Bokens tre eftertexter är visserligen högst läsvärda men också i hög grad specialiserade, de utgör förhållandevis små pusselbitar i en stor och mångfacetterad helhetsbild, och för den läsare som inte tidigare är bekant med Comenius – och inte vänder sig till andra källor – finns det nog åtskilligt som riskerar att bli hängande i luften. Som exempel kan nämnas den för *Orbis pictus* tillkomsthistoria viktiga *Janua linguarum* som här visserligen finns omnämnd såväl i Comenius och Gezelius förord som i Leinonens eftertext, men i samtliga fall som något självfallet, något som förutsätts vara redan bekant. Ett annat exempel är Comenius tjeckiska namnform Jan Amos Komenský som bara står att finna i vissa av titlarna i den avslutande bibliografin (där man för övrigt kan sluta sig till att den än idag är ganska ofta använd).

Min huvudsakliga kritik gäller dock den nyöversättning av texten som beledsagar faksimilets latinska och svenska originaltexter (ansvariga för översättningen är enligt förordet Gottfried Grunewald tillsammans med utgivaren Lars Lindström). Den motiveras på följande sätt (s. 8):

> Nyöversättningen syftar främst till att levandegöra Comenius' värld för studenter, lärare och andra skolintresserade i dag. Ett annat syfte är att göra en historisk källtext tillgänglig för en bredare allmänhet. Den svenska utgåvan från 1682 är återgiven i ursprungligt skick, med träsnitt och text i två kolumner (den ena latin, den andra svenska), men med en tredje kolumn i marginalen med texten översatt till nusvenska. På detta sätt tillgodoses lekmannens intresse utan att man våldför sig på den estetiska upplevelse och känsla av äkthet som originalupplagan skänker. Det har varit frestande att rädda vissa ålderdomliga uttryck från 1682 till eftervärlden, genom att lägga in dem som parenteser i den nusvenska

> översättningen. Detta skulle emellertid kunna leda till att läsaren distanserar sig från ”lektionernas” innehåll för att i stället uppmärksamma språket.

Nyöversättningen har alltså två – i sig högst lovvärda – syften: dels ”levandegöra Comenius’ värld” för i synnerhet den pedagogiskt intresserade, dels ”göra en historisk källtext tillgänglig för en bredare allmänhet”. Men läser man vidare börjar man undra om det som ska göras tillgängligt för den bredare allmänheten verkligen är den historiska källtexten. Den tycks mest finnas där för att skänka en ”känsla av äkthet”; verkets ”innehåll” ska däremot förmedlas av nyöversättningen eftersom läsaren annars riskerar att distraheras av språket med dess ”ålderdomliga uttryck”.

Än mer fundersam blir man när man några stycken längre fram i förordet kommer till följande passus:

> Den svenska texten från 1682 förefaller vara en översättning inte av Comenius’ latinska text utan av den tyska översättningen 1658. För denna svarade Endters förlag i Nürnberg, inte Comenius själv. Vid den slutliga genomgången inför denna nyutgåva av *Orbis pictus* har, i händelse av avvikelser, därför den latinska snarare än den svenska 1600-talstexten följts.

Det handlar alltså inte bara om att tillgängliggöra 1682 års svenska översättning genom att klä den i en modern språkdräkt. Översättarna har också sett som sin uppgift att restituera Comenius verk, att befria det från korrumperingar som har sin grund i att 1682 års översättare inte utgick från Comenius egen latinska text utan från den tyska översättningen. Mot detta kan tre invändningar resas. För det första tangerar utgivaren här – tydligen utan att alls ha reflekterat över saken – en central textkritisk frågeställning (se senast Henrikson 2007:32ff.): Vilken text är det som ska återges? Är det författarens (förmodade) intentioner som ska bestämma? Eller är det – som det numera ofta hävdas inom den textkritiska diskussionen – snarare den text som kom att spridas och läsas och därmed sätta sina avtryck i historien som är den intressantaste?

För det andra: att den tyska texten på något väsentligt sätt skulle avvika från den latinska i sitt betydelseinnehåll återstår att bevisa – att det skulle ha något stöd i litteraturen kring *Orbis pictus* framgår i alla fall inte av utgåvans olika utanförtexter. (För övrigt kan nog frågan huruvida och i så fall i vilken utsträckning Comenius själv var inblandad i den tyska textens utformning knappast betraktas som avgjord; t.ex.

hävdar Králík (1970:290) att mycket talar för ”daß Comenius an dem Wortlaut des deutschen Textes mitgearbeitet hat”.)

För det tredje (och viktigast): vad man gör anspråk på här är ju faktiskt att bättre än 1682 års översättare kunna tolka Comenius verk. Vilket inte vill säga lite. I sitt förord (s. 25) skriver utgivaren och – det törs man nog påstå även om arbetsgångens detaljer inte är kända – översättaren Johannes Gezelius d. ä. att han länge avsett att ge ut boken ”sedan den noga överförts till modersmålet”; så rimligtvis måste han ha ansett att detta villkor nu hade uppfyllts. Och en person mera lämpad för uppgiften att översätta *Orbis pictus* än Gezelius lär knappast ha stått att finna. Han hade inte bara en gedigen filologisk skolning – på hans meritlista fanns bl.a. en översättning av *Janua linguarum* till grekiska och den latinsk-svenska ordboken *Vocum latinarum sylloge* – utan var också mycket engagerad i pedagogiska frågor. Därtill kommer att han måste ha varit mycket väl bevandrad i samtidens filosofiska och teologiska tänkande – det tänkande som ju också var Comenius. Att han till sin hjälp vid översättningen dessutom hade ”den begåvade professorn och poeten Johannes Cajanus” (Leinonen 2006:382) kan inte ha gjort saken sämre.

Några enkla, en gång för alla givna svar på frågan hur man bör förfara vid faksimilutgivning av äldre texter finns förstås inte: det hänger på såväl textens karaktär som syftet med och målgruppen för utgåvan. Här kan man väl tänka sig i huvudsak fyra olika förhållningssätt till den svenska originaltexten. (Den latinska texten kan i sammanhanget lämnas därhän, dels därför att den är satt med antikvastil och därmed – för den latinkunnige – inte bereder några större problem att läsa i faksimil, och dels därför att det är just översättningen av denna text som saken gäller.)

En möjlighet vore att helt enkelt nöja sig med att återge originalets två kolumner i faksimil, ett tillvägagångssätt som möter i den 1978 utgivna förstautgåvan av *Orbis pictus* från 1658. Mot detta talar att 1682 års svenska text är klart svårläst: kombinationen av frakturstilen, originalets stundtals bristfälliga tryck, de många ligaturerna och förkortningarna (särskilt med nasalstreck), den vildvuxna ortografin och de här och där obsoleta uttryckssätten och betydelserna får till följd att tillägnandet för den språkhistoriskt obevandrade läsaren kräver en (åtminstone initialt) nog så betydande ansträngning.

Ett sätt att komma till rätta med de problem som bottnar i typsnittet och trycket vore att i en kompletterande tredje kolumn transkribera den svenska texten till nutida antikvastil, med bevarad stavning, morfologi och ordföljd men med förkortningarna upplösta (och givetvis utan att

man återger skillnader av rent allografisk natur som t.ex. ligaturerna och de två varianterna av <s> och <r>). Så skulle exempelvis de fem inledningsraderna i kapitlet ”Timberman/ Snickare” (s. 156) – på latin ”Hominis | *Victum* & *Amictum* | vidimus: | nunc seqvitur | *Domicilium* ejus.” – kunna återges som följer: ”Menniskians | Näring (födo) och klädnat | hafwom wij sedt: | nu följer | hennes Boning.”

Ett tredje alternativ – som skulle eliminera ytterligare några av hindren för tillägnandet – vore att modernisera ortografin och morfologin men bevara ordförråd och ordföljd i originalskick; här skulle den 1970 publicerade textutgåvan av *Orbis pictus* andra upplaga från 1659 till viss del kunna tjäna som förebild (se Králík 1970:290f. för en redovisning av utgivningsprinciperna). Med en sådan försiktig modernisering skulle den ovan citerade passusen kunna återges sålunda: ”Människans | näring (föda) och klädnad | har vi sett: | nu följer | hennes boning.”

Men det är alltså ett fjärde alternativ som utgivaren av *Orbis pictus* har valt – en nyöversättning till modern sakprosa som förhåller sig relativt fritt till källtexten i fråga om såväl ordval som meningsbyggnad och där t.ex. de tidigare citerade raderna fått följande lydelse: ”Vi har sett hur människan | livnär sig och klär sig. | Nu följer | en skildring av | hennes bostad.”

Frågan är vilket av dessa fyra alternativ som på bästa sätt hade uppfyllt utgivarens två syften, ”att göra en historisk källtext tillgänglig” och ”att levandegöra Comenius’ värld”. Enligt min mening hade det tredje alternativet – en varsam modernisering – varit det mest adekvata (ur språkhistorisk synvinkel skulle man i och för sig ha kunnat önska sig det andra alternativet, men för en läsare med sådana intressen finns ju faksimilets originaltext att tillgå). I de allra flesta fall skulle resultatet – som i de ovan citerade raderna – ha blivit en text som ”en bredare allmänhet” utan svårigheter kunnat tillgodogöra sig; och de problem med föråldrade ord och betydelser som här och där skulle dykt upp hade kunnat lösas med en förklarande notapparat.

Den nyöversättning som vi möter i utgåvan lyckas däremot inte förverkliga någotdera av syftena. Vad gäller den svenska översättningen från 1682 förblir den i praktiken lika otillgänglig som i det fall utgivaren hade nöjt sig med att bara återge faksimilet: den reduceras till enbart ”den estetiska upplevelse och känsla av äkthet” som det talas om i förordet. Och det är en text som tveklöst är värt ett annat och bättre öde, en översättning som är utformad med synnerlig omsorg och ett stort mått av klokskap, eftertanke och språklig uppfinningsrikedom.

Lika lite lyckas nyöversättningen ”levandegöra Comenius’ värld”. Tvärtom leder den till att läsaren i flera viktiga avseenden fjärmas från denna värld. Inte minst gäller det Comenius pedagogiska idéer: som översättningen är gjord går två grundläggande pedagogiska poänger med verket förlorade. Den första har att göra med ekvivalensen mellan de två språken. *Orbis pictus* bygger ju på ett samspel inte bara mellan bild och text utan också mellan texterna, så att raderna och i möjligaste mån också orden i de bägge språken motsvarar varandra. Hur grundläggande denna överensstämmelse är framhålls av Comenius själv i ordbokens förord, här citerat i originalutgåvans tyska version (se ”Vortrag” i Comenius 1658):

> III. Entstehet hieraus [dvs. genom översättningen till modersmålet] noch ein neuer Nutzgebrauch/ daß nemlich/ durch die Teutsche Übersetzung/ auch die Lateinische Sprach desto leicht-erlerniger gemacht wird: wie in dieser Ausgabe zuerschen ist/ indem das Büchlein durchaus also übersetzt worden/ daß ein Wort dem andern/ und eine Zeile der andern/ gegeneinander über in allem gleichstimmet/ und es also Ein Buch ist/ aber von zweyen Sprachen/ gleich wie Ein Mensch mit zweygetheilter Kleidung.

Att denna poäng var central också för 1682 års översättare råder det ingen tvekan om. Och med tanke på i vilken utsträckning latinets morfematiska och syntaktiska struktur skiljer sig från svenskans är det högst imponerande hur Gezelius – utan att göra våld på språkets regler – lyckas tillämpa principen ”daß ein Wort dem andern/ und eine Zeile der andern/ gegeneinander über in allem gleichstimmet”. De fall där 1682 års översättning inte är radrät i förhållande till den latinska är lätt räknade och kan alltid förklaras av utrymmesskäl. Kännetecknande för 2006 års översättning är däremot att man allt som oftast bryter mot denna princip, inte bara i sådana fall när nusvenskans syntaktiska regler kunde vara svåra att få ihop med originaltexterna utan också när de utan problem hade kunnat förenas. Ett exempel är den ovan citerade inledningen till kapitlet ”Timberman/ Snickare”. Originaltexternas konstruktion med spetsställt objekt är ju fullt gångbar även i nutida svenska – passusen kunde mycket väl ha lytt ”Hur människan | livnär sig och klär sig | har vi sett” – men ändå väljer översättarna av någon anledning subjektet som fundament. Och dylika opåkallade ändringar är så vanliga i nyöversättningen att man tvingas dra slutsatsen att dess upphovsmän antingen uppfattat denna princip som irrelevant eller helt enkelt inte uppmärksammat den.

Det finns ytterligare en pedagogisk poäng som går förlorad i nyöversättningen. Som såväl Hüllen (1999:395) som Leinonen (2006:376ff.) framhåller var *Orbis pictus* i betydande utsträckning avsedd för utantilläsning. Texten skulle ”trampas in” och ”idisslas” – Gezelius använder här de latinska verben *inculare* respektive *ruminare* – så att eleverna slutligen ”lärde sig boken […] utantill genom upprepad behandling av dess innehåll” (Leinonen 2006:381). Och detta ställde förstås krav på textgestaltningen. För att lätt kunna fästa i minnet krävdes att texten var fåordig och koncentrerad, liksom att den hade en tydlig och genomskådlig, anaforisk uppbyggnad. Och en sådan stram och rytmisk stil kännetecknar i hög grad 1682 års texter, inte bara den latinska källtexten utan också Gezelius översättning (att texterna därigenom förlänades en viss poetisk lyster gjorde givetvis inte saken sämre för läsarna). Men också detta letar man förgäves efter i nyöversättningen. Här möter en för originaltexterna främmande mångordighet, en tillpassning till nutida sakprosa där man snarast tycks ha gjort en dygd av att avlägsna allt som har med retorisk medvetenhet och rytmisk pregnans att göra. Även här kan de redan citerade raderna tjäna som exempel: vad texten har vunnit på att ”nu följer | hennes boning” ändrats till ”nu följer | en skildring av | hennes bostad” är inte lätt att säga.

Frågan är hur detta går ihop med syftet ”att levandegöra Comenius’ värld”. Är inte dessa – i textgestaltningen integrerade och av språket förmedlade – pedagogiska grundprinciper en av huvudbeståndsdelarna i denna värld? Och kan man hos en tänkare som Comenius – för vilken allting utgjorde ett sammanhängande och oupplösligt helt – överhuvudtaget dra några skarpa skiljelinjer mellan språk och innehåll? Tydligt är i alla fall att 2006 års översättare ansett sig kunna göra det. För vad som föresvävat dem med ”Comenius’ värld” måste rimligtvis ha varit någonting som ligger bortom såväl språket som textens pedagogiska funktioner: det måste handla om den verklighetsbeskrivning som möter i *Orbis pictus*.

Men här infinner sig nästa problem med nyöversättningen: den lyckas inte särskilt väl med att återge denna verklighet. Att klä en 1600-talstext i modern språkdräkt är en knepig uppgift, och uppenbarligen har översättarna grovt underskattat de svårigheter som det innebär.

Ett problem som översättarna inte riktigt verkar ha tänkt på är att våra dagars exakta taxonomier inte utan vidare låter sig överföras till 1600-talets – ur vårt moderna perspektiv – ganska så diffusa begreppsvärld. Ett exempel på detta möter i kapitlet ”Ormar och Kräkande Matkar” (s. 91) som inleds med ”*Coluber*, | in Sylvâ”, 1682

översatt till ”Skogzormen (wilormen) | vthi Skogen” men 2006 till ”hasselsnoken | i skogen”. Men var det verkligen just en hasselsnok som Comenius såg framför sig när han skrev ner dessa rader? Vem kan veta det? Och hade man på 1600-talet överhuvudtaget något tydligt begrepp om denna specifika art *Coronella austriaca*? Svaret är säkerligen nej: den noggrannare artbestämningen av ormarna hör till en senare tid, och betecknande är att SAOB:s äldsta belägg för såväl *hasselsnok* (H 502) som det synonyma *slätsnok* (S 7354) härstammar först från 1800-talet.

En annan fallgrop som översättarna inte sällan hamnar i är att de ersätter Gezelius svenska ord med ord hämtade ur den latinska texten, utan att reflektera över huruvida dessa latinska lånord i nusvenskan verkligen har den betydelse som Gezelius – och Comenius – avsåg. Ett exempel här är rubriken på kapitel 65 (s. 160) där latinets ”Machinæ” 1682 översatts med ”Starcka Wärcktygh” men där 2006 års översättning har ”Maskiner”. Må vara att uttrycket *starka verktyg* inte klingar helt idiomatiskt idag; det är i alla fall fullt förståeligt och genomskinligt och täcker kapitlets innehåll med dess bårar och skottkärror och spett betydligt bättre än nusvenskans *maskiner*.

Ytterligare ett exempel på hur senare tiders latinska inlån i svenskan har spelat översättarna ett spratt möter i det redan nämnda kapitlet om kräldjur (s. 91). Här finns bland de uppräknade reptilerna också ”*Boa*, | in Domibus”, vilket i Gezelius version blivit ”Tomptormen/ boskapzormen (snoken) | vthi Huusen”. I nyöversättningen har denna passus däremot fått lydelsen ”boaormen | i husen”. Som läsare är det inte utan att man hajar till: vad hade denna rysansvärda syd- och mellanamerikanska jätteorm i husen att göra? Men vad som åsyftas här är givetvis inte den art *Boa constrictor* som nusvenskans *boaorm* betecknar – ett ormslag som i Sverige första gången omnämns av Linné 1758 (se SAOB B 3656) och som Comenius och Gezelius säkerligen hade mycket vaga (om ens några) begrepp om – utan den betydligt beskedligare och från folktron bekanta *husormen* eller *tomtormen*, ”vanligen en snok, som gav skydd åt gården och tur med boskapen och inte fick dödas men väl matades med mjölk” (NE 14:494).

Till de fallgropar man måste se upp med hör också de betydelseförskjutningar som svenska ord genomgått under århundradenas lopp. Ett exempel möter i kapitlet ”Schola” (s. 224) där den latinska textens utsaga om vissa elever, att dessa ”gerunt se | petulantes | & negligentes”, 1682 har översatts med ”ställa sigh | mootwillige | och försummelige” och 2006 med ”visar sig motvilliga | och lata [försumliga]”. Här är problemet att ordet *motvillig* på Gezelius tid inte uppbar den nutida betydelsen ’ovillig, ohågad, motsträvig’ utan

– liksom latinets *petulans* – betydde ’framfusig, oförskämd, fräck’ (se SAOB M 1503ff. och t.ex. *Lexicon Latino-Svecanum*); vad Comenius åsyftade var alltså inte ohågade och motsträviga elever utan framfusiga och fräcka (en ur pedagogisk synvinkel inte helt oviktig skillnad). Ett annat exempel erbjuder kapitlet ”Tolamodigheet” (s. 263) där det om den personifierade centralgestalten bl.a. sägs följande: ”Imedler tijd stödier hon sig | med hoppetz Anckar”, motsvarande latinets ”Interim innititur | *spei anchoræ*”. När 2006 års översättare här valde formuleringen ”Emellertid stöder hon sig | på hoppets ankare” tänkte de uppenbarligen inte på att *emellertid* hos Gezelius uppbär en äldre, rent temporal betydelse ’under (mellan)tiden’, inte den numera allenarådande – och i textsammanhanget malplacerade – adversativa betydelsen ’det oaktat, dock’.

Ett närliggande problem ligger i sådana föråldrade svenska ord som till sin form liknar något nusvenskt ord. Här har översättarna i flera fall dragit till med detta nusvenska ord utan att riktigt tänka över betydelserna. Så tycks t.ex. vara fallet när det i slutet av kapitlet om kräldjuren (s. 91) berättas om hur vissa av dessa avlivar sina offer. Avsnittet avslutas med ”*Scorpius*, | venenatâ caudâ”, 1682 översatt till ”Skorpion/ | medh sin förgifftiga stiert” men 2006 till ”skorpionen | med sin förgiftade stjärt”. Men är inte skorpionens stjärt snarare *giftig* än *förgiftad*? I alla fall har Gezelius uttryckt det så, med det numera obsoleta adjektivet *förgiftig* ’giftig’ (se SAOB F 2699). Ett annat exempel möter i kapitlet ”Booktryckerij” (s. 216) där det i 2006 års översättning talas om att sättaren ”sätter upp orden | enligt en föreskrift, | som är fäst vid | manuskripthållaren | framför honom”. Varför skulle en yrkeskunnig sättare ha ”en föreskrift” framför sig under arbetet? Men vad det handlar om är förstås någonting annat. När 1682 års översättare skriver ”sätter tilhoopa | (effter Förskrifften/ hwilken | på Tenaklen (hållaren) | för honom satt är/)” så avses helt enkelt en förlaga eller ett sättningsmanuskript, något som i äldre svenska vanligen gick under benämningen *förskrift* (se SAOB F 3156).

Att den svenska originaltexten inte är helt lättläst har redan framhållits. Och det är tydligt att inte heller 2006 års översättare alltid har förmått tolka texten rätt. Ett exempel möter i kapitlet ”Siö-Strijdh” (s. 323) där det i uppräkningen av de olika hemska öden som kan drabba besättningarna också talas om att de ”vel etiam | in *mare* desilientes | suffocantur”, dvs. ”eller ochså | i Hafwet springandes | förqwäfwias/ (drunckna)”. I nyöversättningen har detta blivit ”De kan också | drunkna, sedan | de förgäves hoppat i havet”. Någon motsvarighet till ”förgäves” står inte att finna i vare sig latinet eller Gezelius text, och

rimligtvis måste det vara en felläsning av 1682 års ”förqwäfwias” som ligger bakom detta inskott.

Ett än mer frapperande exempel på hur 1682 års svenska text har misstolkats erbjuder kapitlet ”Mölnare-Arbet” (s. 127) där de fyra sista raderna ser ut som följer:

porrò mola *aqvatica*,	ther effter/ wattuqwarn/	därefter vattenkvarn
& mola *navalis*;	och skepzqwarn / som the haf-	och flytande kvarn
tandem [ca.	Omsijder (wa på flåttan;	och slutligen (på slätten)
mola *alata* (pneumati-	Wäderqwarn.	väderkvarn.

Vad som skett här är alltså att Gezelius – som den gode pedagog han var – försåg den svenska ekvivalenten till latinets *mola navalis*, dvs. *skeppskvarn*, med förklaringen att det rörde sig om en kvarn som stod på en flotte (något som förmodligen inte var självklart för de latinstuderande gossar i Finland och Sverige som var hans målgrupp; SAOB:s bruklighetsangivelse (S 3800) antyder att denna kvarntyp främst förekom utomlands). Men uppenbarligen har likheterna mellan långt <s> och <f> samt mellan <ä> och <å> – i kombination med den av utrymmesbrist föranledda och för en ovan läsare förvirrande raduppbyggnaden – lett 2006 års översättare till att tolka prepositionsfrasen ”på flåttan” som ”på slätten”; att väderkvarnen på det illustrerande träsnittet står uppe på en höjd gör inte tolkningen mindre anmärkningsvärd.

Som tidigare nämnts gör 2006 års översättare också anspråk på att ha korrigerat sådana inslag i 1682 års översättning som ska ha utgått från tyskan och inte från latinet. De exempel på sådana förmenta felöversättningar som ges är dock inte särskilt övertygande. Två sådana tas upp i fotnoterna. För det första gäller det kapitlet ”Träås Frucht” (s. 57) där ”*Abies*” 1682 översätts med ”Furoträä (Tall)” medan ”*Pinus*” översätts med ”Granen”. I nyöversättningen har dessa två trädbeteckningar fått byta plats, med motiveringen att man i den gamla versionen ”följt den tyska översättningen (Fichte) och den granlika illustrationen […] i stället för Comenius’ latinska ursprungstext” (s. 347). Bakom denna rockad ligger säkerligen det faktum att den vanliga svenska granen numera har den vetenskapliga beteckningen *Picea Abies Lin.* medan tallsläktet benämns *Pinus Lin*. Men därav följer ju inte att Comenius skulle ha utgått från denna – av Linné på 1700-talet stadfästa – terminologi; han valde givetvis dem på hans tid vedertagna benämningarna, benämningar som återspeglas såväl i de tyska och svenska översättningarna som i träsnittets illustration.

För det andra gäller det kapitlet ”Frendskaps trä” med dess olika släktskapsbeteckningar (s. 273f.), där t.ex. *avus*, *avia*, *proavus* och *proavia* 1682 har översatts med respektive ”Farfader och Moderfader”, ”Farmoder och Modermoder”, ”Farfaders eller Modersfader Fader” och ”Farfaders eller Moderfaders Moder”, något som i nyöversättningen ändrats till ”farfar”, ”mormor”, ”farfars far” respektive ”mormors mor”. Även här påstås tyskan ligga bakom ”felöversättningen” (s. 347):

> Den äldre svenska översättningen utgår från de tyska beteckningarna, som inte på samma sätt som de svenska gör åtskillnad mellan släktingar på fädernet och mödernet. Det uppstår därmed avvikelser mellan text och illustration.

Kruxet här är att 2006 års översättare utgått från illustrationen – eller rättare sagt: sin högst egna tolkning av illustrationen – och inte från Comenius text. Inte heller latinet gör ju i dylika fall någon åtskillnad mellan släktingar på faders- och moderslinjerna – *avus* betecknar såväl ’farfar’ som ’morfar’ – och det finns all anledning att anta att 1682 års översättning står i överensstämmelse med författarens intentioner; med tanke på att Comenius – som han skriver i sitt förord (s. 18) – vill ge en framställning ”av hela världen och hela språket” vore det onekligen märkligt om han i fråga om människans släktskapsförhållanden inte lämnade någon plats åt morfäder, farmödrar m.fl.

I de senast anförda exemplen är det alltså snarast Comenius själv som utsätts för översättarnas tillrättalägganden. På sina ställen kan man också ana en viss ideologiskt grundad frisering av dennes text. Varför har t.ex. i kapitlet ”Hedendomen” (s. 328) 1682 års ”hedningarna/ hafwa dichtat | nästan 12000 afgudar”, motsvarande latinets ”*Gentiles*, finxerut sibi | prope duodecies mille *Numina*”, 2006 blivit ”Hedningarna har | nästan 12.000 gudar”? Såväl utelämnandet av huvudverbet *dikta* – motsvarande latinets *fingere* i betydelsen ’uppfinna, uppdikta’ – som ersättandet av *avgudar* med *gudar* antyder att 2006 års översättare velat ge texten en lydelse som ligger mera i linje med vår tids värderingar.

Denna exempelsamling med tveksamma eller uppenbart felaktiga översättningar kunde ha gjorts betydligt omfångsrikare. Och tyvärr tvingas man konstatera att för att få en inblick i ”Comenius’ värld” – vare sig det handlar om *Orbis pictus* som en avspegling av hans och tidevarvets föreställningsvärld eller om textens tilltänkta funktion i ett pedagogiskt sammanhang – är 2006 års nyöversättning inte alls behjälplig. Det är bara att hoppas att läsaren försöker övervinna motståndet och tränga in i Gezelius 1600-talsfraktur – för

nyöversättningen till trots kvarstår ju det faktum att det är en synnerligen läsvärd text som utgåvans faksimil har gett oss tillgång till.

Litteratur

Collijn, Isak 1942–46: *Sveriges bibliografi. 1600-talet*. Uppsala.

Comenius, J.A. 1658: *Orbis Sensualium Pictus* […]. Nürnberg. Faksimilutgåva med eftertext av Heiner Höfener, 1978. Dortmund.

Comenius, J.A. 1659: Orbis Sensualium Pictus […] Editio secunda. Nürnberg. Textutgåva med eftertexter av Marta Bečková och Stanislav Králík, 1970. Prag. I: *Dílo Jana Amose Komenského* 17, 53–300.

Comenius, J.A. 1682: *Orbis Sensualium Pictus* […] Åbo. Faksimilutgåva med eftertexter av Hartmut Laufhütte, Markku Leinonen och Lars Lindström, 2006. Stockholm.

Hannesdóttir, Anna Helga 1987: *Förteckning över äldre svenska ordböcker. Tiden fram till 1850*. [Projektrapport från Institutionen för nordiska språk vid Göteborgs universitet.]

Henrikson, Paula 2007: *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer*. Utg. av Svenska Vitterhetssamfundet. Stockholm.

Hüllen, Werner 1999: *English Dictionaries 800–1700. The Topical Tradition*. Oxford.

Höfener, Heiner 1978: Nachwort. I: Comenius 1658, 391–403.

Králík, Stanislav 1970: Zum deutschen Text. I: Comenius 1659, 290–292.

Larsson, Lennart 2003: *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 81.) Uppsala.

Leinonen, Markku 2006: Johannes Gezelius den äldre (1615–1690) och utgivningen av Orbis pictus på svenska. I: Comenius 1682, 368–391.

Lexicon Latino-Svecanum, Latinsk och Svensk Ord-Bok, på Konungens befallning, utgifven af Academien i Upsala. 1790. Uppsala.

McArthur, Tom, 1986: *Worlds of Reference. Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer*. Cambridge.

NE = *Nationalencyklopedin* 1–20. 1989–96. Höganäs.

Pilz, Kurt 1967: *Johann Amos Comenius. Die Ausgaben des Orbis Sensualium Pictus. Eine Bibliographie*. Nürnberg.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1–. 1898–. Lund.

SB 17 = *Svensk bibliografi 1700–1829*. Bibliografisk databas.

<http://websok.libris.kb.se/websearch/form?type=sb17>.

Lennart Larsson
lektor
Institutionen för nordiska språk
Box 527
SE-751 20 Uppsala
Lennart.Larsson@nordiska.uu.se

Magnus Ljunggren & Sven-Göran Malmgren

En ny svensk-rysk och rysk-svensk ordbok

Norstedts ryska ordbok: rysk-svensk, svensk-rysk. (Rysk titel.) Projektledare och huvudredaktör: Ulla Birgegård. Huvudredaktör: Elisabeth Marklund Sharapova. Projektsamordnare på förlaget: Britt-Marie Berglund. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2006.

Bakgrund

Sverige – och Ryssland – har nyligen begåvats med en utomordentligt hanterlig ordbok till och från ryska, med Norstedts förlag som utgivare och professor Ulla Birgegård som projektledare och huvudredaktör.[1] Användare i båda länderna har väntat länge på detta. På den svenska sidan har situationen kunnat påminna om den som rådde på 1940-talet, då existerande företrädesvis rysk-svenska lexika kändes uråldriga och alldeles förlegade.

Det hade i modern tid börjat med en serie symptomatiskt nog i Helsingfors producerade ordböcker: Fr. Lerches och Victor Zilliacus rysk-svenska från 1896 resp. 1916 samt Iosif Mandelstams och J. Lundqvists svensk-ryska från 1902 resp. 1917. Särskilt Zilliacus höll för sin tid god nivå. Sedan kom ingenting på 30 år. 1946 gav professor Gunnar Gunnarsson i Uppsala den unge slavisten och doktoranden Staffan Dahl i uppdrag att, tillsammans med två infödda ryssar, Alexander de Roubetz och Aleksandra Eiche, utarbeta ett mer uppdaterat och mer omfångsrikt hjälpmedel från ryska. Det hörde samman med ett nytt intresse för Ryssland efter kriget, ryskstudierna i Sverige hade kommit att vidgas.

Gunnarsson satt nu betecknande nog som dubbelprofessor, i Uppsala och vid en nytillkommen institution vid Stockholms högskola. Hans doktorand arbetade intensivt i två års tid med lexikonet. Han tog hjälp bl.a. av Zilliacus, av tyska Langenscheidt men framför allt av Semjon Usjakovs då relativt nyutkomna, alldeles förnämliga rysk-ryska ordbok i

[1] Ordboken förkortas i fortsättningen NRO. Vid särskild hänvisning till den svensk-ryska resp. rysk-svenska delen kan förkortningen NRO(s-r) resp. NRO(r-s) användas.

fyra digra band. Han och hans medarbetare sökte inte minst hjälpa läsare av klassisk rysk litteratur med ord och uttryck, ibland med tydlig 1800-talsprägel. Ordurvalet blev i vissa fall mycket speciellt: här inflöt nästan ett helt ornitologiskt speciallexikon (kanske för att Ivan Turgenevs naturskildringar rymmer så många namn på fåglar) och här fanns mycket gott om – nyttiga – ryska ordspråk och talesätt. Men den moderna sovjetryskan gavs också plats, inte minst i form av en rad tidstypiska förkortningar. Ordboksförfattarnas egna engagemang kom också till uttryck i vokabulären. Dahl hade som flera slavister vid denna tid anställning vid Försvarets Radioanstalt, Roubetz var vid sidan om sin lärargärning präst i ortodoxa kyrkan. Det innebar ett stort antal ord med militär resp. kyrklig användning. Slutet på historien blev en aning kostligt: Gunnarsson som inte deltagit i arbetet, bara gett riktlinjer, framträdde som huvudförfattare och inhöstade ett solitt honorar. Dahl omtalades som redaktionsmedlem och fick bara hälften så mycket betalt. Sådana var tiderna.

”Gunnarssons” lexikon kom att flitigt användas av ett par generationer ryskstuderande. En likartad rysk-svensk ordbok, utarbetad i Lund av fil. dr Carl Göran Regnéll tillsammans med den invandrade lektorn Mihaïl Handamirov och slavisten och bibliotekarien Knut Knutsson, tryckt 1956, kunde aldrig konkurrera på allvar. ”Gunnarsson” var så mycket bredare och mer tillförlitlig. I Sovjetunionen gav man vid samma tid, åren för avstaliniseringen, ut ett utförligt svensk-ryskt lexikon (63.500 ord) av Diza Milanova. Hon hade gjort ett imponerande arbete – men vissa brister var alldeles uppenbara. Det kändes att hon inte hade haft levande svensk språkkontakt, varit avskuren från infödd svensk expertis – däremot hade hon, av naturliga skäl, tvingats ta hjälp av riktigt gamla förlagor, främst Mandelstams. Här föreslogs *mal’čiška* (’pojkvasker’) som en av flera översättningar av *fnask* (prostituerad kvinna) och här förekom, kanske på grund av dålig korrekturläsning, den egendomliga glosan *mödomshippa*. Verbet *hamna* återgavs med det ryska uttryck som betyder ’komma i hamn’.

1976, efter alltså ytterligare 30 år, gav ett rysk-svenskt lag lexikografer under ledning av dåvarande Uppsaladocenten Carin Davidsson ut ett moderniserat rysk-svenskt lexikon, med 50.000 ord, hos förlaget Russkij jazyk i Moskva. Det kom nästan parallellt med en nyutgåva, något uppfräschad, av Milanovas svensk-ryska. Davidssonlagets lexikon var grundligt genomfört och uppvisade många positiva sidor men hade i flera avseenden sovjetisk slagsida, här saknades t.ex. helt religiös vokabulär. Främst var denna ordbok kanske avsedd för ryssar som studerade svenska. Den var korrekt men kändes –

också i en senare kraftigt utvidgad version – för oelastisk. Efterhand kom den i Moskva f.ö. att kompletteras med en svensk-rysk del, med Vera Jefremova som huvudredaktör.

Bristen på adekvata ordböcker, med inte bara ord-för-ord-redovisning utan också levande fraseologi, upplevdes snart som alldeles skriande. Detta är bakgrunden till att den svenska regeringen vid en tidpunkt – 1999 – då det såg ut som om de svensk-ryska förbindelserna gick in i ett nytt dynamiskt skede beslöt att tillsätta pengar för ett stort lexikaliskt projekt, ombesörjt av Svenska Institutet.

NRO: några allmänna synpunkter

Så är vi alltså äntligen där, på nytt efter ett 30-årsintervall. Vi har fått en ordbok i båda riktningarna som med 141.000 ord och fraser ger ett hittills inom den rysk-svenska lexikografin okänt utrymme åt kollokationer, idiom och även friare fraser. I tidigare ordböcker återgavs alltså som regel en eller ett par grundbetydelser hos orden. Här visas i stället på en rad användningar av frekventa ord. Den givna förebilden (i första hand för den rysk-svenska delen) har varit Valerij Berkovs i alla avseenden föredömliga rysk-norska ordbok som dock håller ett betydligt större format – vid sidan om Norstedts svensk-engelska ordbok (för den svensk-ryska delen). Som Ulla Birgegård understryker är ordboken avsedd för både svenska och ryska användare – i lika mån.

Birgegård betonar att man har månat sig om återhållsamhet – annars skulle projektet ha svämmat över alla bräddar. Det har gällt att få allt, ordkommentarer och fraser i båda riktningarna, att rymmas inom en volym. Vi måste ha förståelse för detta, samtidigt kan man inte undgå att i flera fall önska sig mer än vad som bjuds. Mycket vanliga idiomatiska uttryck som i samtliga tidigare ordböcker lämnades oförklarade har, som sagt, äntligen getts plats: ordkombinationen *a vdrug* betyder, får vi äntligen veta, inte bara *men plötsligt* utan framför allt *tänk om*… – synd bara att det då inte ges fler fraser som understryker den breda användningen av denna elliptiska konstruktion och också tillhandahåller översättningsalternativ. Detta som ett konkret exempel.

Ett stort antal talspråksord i båda språken skiljer detta lexikon från alla dess föregångare (som ofta tycktes leva efter sin tid). Här möter för första gången svordomar och könsglosor, så rikt utvecklade i framför allt det ryska språket. De religiösa orden är tillbaka – men de kunde varit fler, ett viktigt ord som t.ex. *sretenie* (kyndelsmässa) saknas. Den oerhört vitala postsovjetiska slangutvecklingen har beaktats men denna

vokabulär känns ändå otillräckligt representerad. Militärterminologin är denna gång hårt begränsad. Fånglägerslangen saknas nästan helt, läsare av Solzjenitsyns ”GULAG-Arkipelagen” får inte det stöd de behöver. Lexikonet bjuder på en separat del med nationsord översatta till ryska. I övrigt är geografiska namn och beteckningar integrerade. Här kan man sakna Davidssons utmärkta geografiska appendix. Vad man mer kan sakna – och alltid har saknat i befintliga lexika – är ett accentuerat ryskt efternamnsappendix: vi behöver verkligen hjälp med betoningen av kända namn som *Kérenskij* och *Músorgskij*.

Om man ser till den rysk-svenska delen kan man konstatera att enstaka mycket vanliga ord är otillräckligt förklarade. Att *očerednoj*, med innebörden ”nästa, nästkommande”, också – och ofta – står för *den senaste (i ordningen)* anges inte. Den frekventa imperativanvändningen av verbet *smotret´* (titta) med de båda divergerande innebörderna ’se dig/er för’ resp. ’gör som du/ni vill’ saknas. Detta är givetvis detaljmissar som lätt kan rättas till i en senare upplaga.

Väsentliga nedskärningar har alltså gjorts i det ryska ordförrådet gentemot Berkovs rysk-norska ordbok. Avvägningarna måste ha varit mycket svåra. Stickprov ger vid handen att nedskärningarna är företagna med konsekvens och för det mesta ”räddar över” det väsentliga och alldeles oundgängliga. Ett svåröversatt nyckelord som *delo* finns hos Berkov representerat med 19 olika tillämpningar plus ett antal specialuttryck (en hel boksida). I NRO(r-s) är 14 centrala användningsområden kvar. Påtaglig är reduktionen av bevingade ord och ordspråk/talesätt – vilket är synd, mot bakgrund av dessa vändningars anmärkningsvärda frekvens i inte minst tidningsryska.

Det svenska materialet i den svensk-ryska delen (ord- och frasförrådet och även stilangivelser, betydelsediskriminering m.m.) bygger på Norstedts svensk-engelska ordbok, det förnämsta verket i svensk tvåspråkig lexikografi. Det är därför nästan definitionsmässigt av hög klass. Eftersom NRO(s-r) är betydligt mer begränsad till omfånget än den svensk-engelska ordboken har man även här tvingats sovra kraftigt. Sovringen har främst gått ut över lemmauppsättningen, som kanske är något i stil med halverad i förhållande till den svensk-engelska ordboken. På avsnittet *bibliotek–bilatlas* (en sida) i den engelska ordboken har t.ex. lemmana *bicikleta*, *bida*, *bieffekt*, *bienn*, *biennal*, *bifilär*, *bifokal*, *biktbarn* och ett stort antal sammansättningar med *bibliotek* och *bidrag*, sammanlagt ca 50 uppslagsord, strukits. I gengäld har fraseologi och konstruktionsuppgifter bevarats i mycket stor utsträckning och i vissa fall byggts ut. Även om antalet uppslagsord därmed blir så förhållandevis lågt som (troligen) ca 40.000 är det utan

tvekan ett klokt val redaktionen har gjort, om ordbokens omfång från början var givet. Faktiskt utgör mängden text i NRO(s-r) så mycket som 80% eller mer av textmängden i den svensk-engelska ordboken, trots det avsevärt mycket mer begränsade lemmabeståndet.

Nyheter i det svenska ordförrådet är hyggligt företrädda, även om det finns en och annan lucka. Man hittar t.ex. *rullstolsburen* (i stället för det äldre *rullstolsbunden*), *dissa* (’kritisera’, i ungdomsspråk) och många dataord som *blogg*, *chatta* och *hemsida*. Saknas gör de i vissa fall ännu nyare *curlingförälder*, *utvecklingssamtal* (det föråldrade *kvartssamtal* är med), *bokstavsbarn*, *ekoturism*, *hedersvåld* och, kanske viktigast, *googla*. De nya betydelserna av det gamla fina ryska lånordet *ikon* kommer inte riktigt tydligt fram. Det måste medges att de saknade nyorden är ord som det ofta inte finns ryska ekvivalenter till.

NRO – en bidirektionell ordbok

NRO är alltså något i svensk tvåspråkig lexikografi ganska ovanligt, ett bidirektionellt ordbokspar, avsett (åtminstone i teorin) i lika hög grad för ryska som för svenska användare. Liksom den svenske användaren kan använda den rysk-svenska delen för reception av ryska texter (och eventuellt översättning av dem till svenska) och den svensk-ryska delen, i kombination med den rysk-svenska, för textproduktion på ryska (eller översättning från svenska till ryska), kan den ryske användaren med hjälp av den svensk-ryska delen förstå svenska texter och med hjälp av den rysk-svenska delen, i kombination med den svensk-ryska, skriva texter på svenska. Det är denna sista funktion som brukar saknas i tvåspråkiga ordböcker producerade i Sverige.[2] En känd förespråkare för bidirektionalitet är Valerij Berkov, vars rysk-norska ordbok alltså har spelat en mycket viktig roll för det aktuella projektet.

Fullt ut följs dock inte Berkovs idéer i NRO. När Berkovs ordbok kom ut 1987, återstod ännu 10 år innan dess norsk-ryska motsvarighet skulle komma att publiceras. Uppgifterna om de norska ekvivalenternas böjning och uttal återfanns därför med nödvändighet – och säkert helt i enlighet med Berkovs allmänna ståndpunkt – i den rysk-norska ordboken, i direkt anslutning till ekvivalenterna. I och med att den svensk-ryska och den rysk-svenska ordboken nu ges ut samtidigt och i ett band, kan de ryska och svenska uttals- och böjningsuppgifterna

[2] Ett par viktiga undantag är J. Kubickis svensk-polska och polsk-svenska ordbok och Norstedts svensk-nederländska och nederländsk-svenska ordböcker. Se Dura, Malmgren & Toporowska Gronostaj (1996) och Melchers & Melchers (1998).

placeras i anslutning till resp. lemma, så att säga i fel ordboksdel men layoutmässigt behändigare. Den ryske användaren som söker en ekvivalent till ett ryskt ord och dessutom behöver upplysning om dess böjning och uttal får därmed slå två gånger i ordboken. Det är förstås en liten nackdel, men å andra sidan är det möjligt att vissa användare upplever mikrostrukturen i Berkovs ordbok som en aning överlastad. Den svenske användaren är lite lyckligare lottad än den ryske genom att han får upplysning om betoningen av de ryska ekvivalenterna redan i den svensk-ryska delen.

Det är sålunda inte så att var och en av NRO:s båda delar, den svensk-ryska och den rysk-svenska, är en bidirektionell ordbok, utan det är riktigare att säga att de tillsammans bildar ett bidirektionellt ordboksverk. Detta är också en vanlig metod när man någon gång i Sverige vänder sig i lika hög grad till två språkgrupper, tillämpad t.ex. i de nämnda (not 2) svensk-polsk-svenska och svensk-nederländsk-svenska ordboksverken.

I fortsättningen ska vi granska hur väl NRO fyller sina fyra huvudfunktioner, alltså som receptionsordbok för svenskar resp. ryssar samt produktionsordbok för svenskar resp. ryssar. Medan receptionsfunktionen i stort sett kan fyllas av enbart NRO(s-r) för ryssar och NRO(r-s) för svenskar, kan sålunda produktionsfunktionen för var och en av användargrupperna bara fyllas av ordboksverket i sin helhet. Störst utrymme kommer vi att ägna åt granskningen av NRO som produktionsordbok för ryssar.

NRO(s-r) som receptionsordbok för ryska användare

Givet det ganska begränsade omfånget av ordboken finns det inte särskilt mycket att anmärka på NRO(s-r) som receptionsordbok. Antalet uppslagsord är inte påfallande stort i jämförelse med ordböcker mellan svenska och andra ”större” språk, men begränsningen går främst ut över transparenta sammansättningar som den ryske användaren ofta kan räkna ut betydelsen av. Att namn tas upp i viss utsträckning hänger mest samman med ordbokens produktionsfunktion för svenskar men kan också vara av värde för den ryske användarens textreception.

På en punkt tycks ordboken dock inte riktigt hålla vad förordet lovar. Man läser där: ”Ordboken är i första hand allmänspråklig, mycket användbar i det moderna Sverige och det nya Ryssland, men med hjälp av den skall man också kunna läsa Dostojevskij och Strindberg.” Detta måste tolkas så att numera ovanliga ord och böjningsformer tas upp för

att ge hjälp vid läsning av bl.a. Strindbergstexter – ord som annars inte skulle ha varit med. Vi har förgäves sökt efter exempel på detta. I den berömda inledningen till romanen *Hemsöborna*, som en och annan svensk kan utantill, använder Strindberg orden *höganäskrus* och *sköteka*, som förvisso behöver förklaras för en rysk läsare. Men inget av dem är med i ordboken. Inte heller hittar man den obsoleta bestämda formen *Fadren* (titeln på ett av Strindbergs mest berömda dramer) eller den på Strindbergs tid vanliga betydelsen ’karakteristisk’ av ordet *egendomlig*.

Ytterligare en detalj kan nämnas. I en receptionsordbok behövs rikligt med hänvisningar från oregelbundna böjningsformer till grundformerna. I de flesta fall tillhandahåller ordboken detta, t.ex. vid temaformer av starka verb. Det är utmärkt, men det hade varit ännu bättre om det också hade funnits hänvisningar från omljudda pluralformer av substantiv, t.ex. *städer* och *böcker* (till *stad* och *bok*).

NRO(r-s) som receptionsordbok för svenska användare

Som redan antytts fungerar NRO(r-s) på det hela taget alldeles utmärkt som receptionsordbok för svenska användare. Vi ska här bara i korthet ta upp två aspekter.

Hur räcker NRO till för den svenska Dostojevskijläsaren – jämfört med den ryske Strindbergsläsaren? Sanningen är att den just här håller vad den lovar. Dostojevskijs ordförråd är mer överblickbart än t.ex. Tolstojs och Turgenevs. Redan Tjechovs noveller rymmer ett antal ord som här saknas. När det alltså gäller andra stora klassiker än Dostojevskij är det alltså betydligt tryggare för användaren att ha ”Gunnarsson” till reds. Dessutom kan det sägas att enstaka ord skulle behöva ytterligare några avledningar för att helt tillgodose Dostojevskijläsarens behov. *Jurodivyj*, dåre i Kristus, är ett specifikt rysk-ortodoxt begrepp som idag har blivit ett nästan urvattnat inneord. Hos Dostojevskij förekommer det givetvis ganska ymnigt – dessutom i generell substantivform, *jurodstvo,* och som verb, *jurodstvovat’*. De båda senare formerna saknas här.

Liksom i den svensk-ryska delen kunde man vidare ha varit mer generös med hänvisningar från oregelbundna böjningsformer – ett notoriskt problem för ryskstuderande i varje fall på lägre stadier.

NSR som produktionsordbok för svenska användare

I de flesta avseenden fyller NSR fyller mycket väl sin uppgift som produktionsordbok för svenskar. Betydelsedifferentieringen är utmärkt, som väntat då den bygger på Norstedts svensk-engelska ordbok. Ibland görs den med hjälp av synonym, ibland med hjälp av fackområdesangivelse. I artikeln **bas** kommer båda metoderna till användning:

> **1 bas** /…/ 1 grund[val] база, основание /…/ 2. kem. el. matem. основание 3 mil. база
> **2 bas** /…/ mus. бас

Den svenske användaren har därmed inga problem att komma fram till att musikinstrumentet *bas* benämns бас på ryska, medan *bas* i militär användning översätts med база.

Utmärkt är det också att de ryska ekvivalenterna i den svensk-ryska delen är försedda med accentangivelser. Därmed kan svensken i de allra flesta fall omedelbart sluta sig till uttalet av det ryska ordet. Bra är också att genus av substantiv ges redan i den svensk-ryska delen (och kompletteras i den rysk-svenska) när detta inte följer av allmänna regler.

Hjälp ges också i stor utsträckning med svåra eller avvikande böjningsformer och accentueringar. Ett särskilt kapitel är dock accentueringen av adjektivens kortformer, bland det svåraste – emellanåt också för infödda – i det ryska språket. Här har lexika aldrig kunnat erbjuda erforderlig hjälp, förmodligen därför att det skulle ha blivit för utrymmeskrävande. Det går inte att komma ifrån att vissa mycket frekventa kortformer med accentförskjutning – som *ščástliv* till långformen *ščastlívyj* (’lycklig’) – borde ha getts plats. Någon gång påträffas ett olyckligt accent-tryckfel som *pášu*, första person presens av *pachat’* (’plöja’), i stället för det korrekta *pašú*.

Upplysningarna om valens och kollokationer är detaljerade och välgjorda. Man blir t.ex. sällan besviken om man undrar vilken rysk konstruktion som svarar mot en svensk prepositionsbestämning (*arg på, lojal mot, stolt över, sorg över* …). Kollokationerna tas i allmänhet upp under baslemmat (*gudstjänst* i *förrätta gudstjänst*, helt enligt regelboken i en produktionsordbok). Ibland kan de dubbleras, t.ex. tas *begå självmord* upp både på baslemmat *självmord* och kollokatorlemmat *begå*.

Men naturligtvis begränsas NSR(s-r):s värde som produktionsordbok för svenskar av att lemmaantalet inte är större än ca 40.000. Många av de transparenta svenska sammansättningar som tas upp i Norstedts

svensk-engelska ordbok men saknas i NRO har ryska ekvivalenter som inte alls är förutsägbara eller härledbara. För mer avancerad textproduktion eller översättning kan NRO säkert ibland behöva kompletteras t.ex. med någon större engelsk-rysk ordbok.

NRO som produktionsordbok för ryska användare

Vi ska här i tur och ordning ta upp: uttalsuppgifter, böjningsuppgifter, betydelsedifferentiering och övrigt. Vi börjar med uttalsuppgifterna.

Alla uttalsuppgifter om svenska ord finns i den svensk-ryska delen; det finns alltså ingen motsvarighet i den rysk-svenska delen till accentueringen av de ryska orden i den svensk-ryska. Detta hade varit synnerligen tidsbesparande för den ryske användaren, och det hade också haft en annan fördel som vi återkommer till, men man måste ha förståelse för att det hade kostat redaktionen ganska mycket extra arbete.

I den svensk-ryska delen, omedelbart efter lemmatecknet, ges i det närmaste fullständiga uttalsuppgifter om alla de ca 40.000 uppslagsorden, oavsett om någon uttalssvårighet föreligger eller inte. Redaktionen har valt den förmodligen billiga lösningen att kopiera över tillämpliga delar från ett existerande svenskt uttalslexikon, också utgivet på Norstedts. Här används IPA-notation, som (förhoppningsvis) bör vara känd av ryssar som studerat främmande språk. Ett utdrag ser ut så här:

1 rån [ro:n] s /…/
2 rån [ro:n] s /…/
råna ['rò:na] v /…/
rånare ['rò:narə] s /…/

Det är givetvis från flera synpunkter lovvärt att ordboken ger de ryska användarna minutiöst noggranna uttalsuppgifter om alla svenska uppslagsord (men dock inte alla svenska *ekvivalenter*, jfr nedan). Inte minst är det glädjande att uppgifter om musikalisk accent tillhandahålls, något som inte har varit självklart ens i enspråkig svensk lexikografi. Men ännu bättre hade det varit om redaktionen hade haft tid och möjlighet att sovra i uttalsordlistan och på det sättet lyfta fram de verkliga uttalssvårigheterna mer. I själva verket finns det flera problem med NRO:s sätt att ge svenska uttalsuppgifter:

1) De tar mycket plats, minst ett tiotal sidor jämfört med selektiva uttalsangivelser och troligen betydligt mer.

2) De skapar intrycket att svenskans uttal är helt oförutsägbart. I själva verket behöver många tusen svenska ord ingen som helst uttalsangivelse (*hal*, *kast*, *se*, *rån* strax ovan m.fl.), och vid ytterligare tiotusentals ord behövs bara ett enkelt accenttecken.
3) Även om man accepterar tanken på heltäckande uttalsuppgifter, borde ordboken ha gjort halt vid sidoformer. I en produktionsordbok räcker det med det vanligaste uttalet. Bergenholtz/Vrang (2006) påpekar med visst fog att något liknande gäller – vad beträffar böjningen – redan för L1-ordböcker (betraktade som produktionsordböcker); samma sak gäller med mycket större rätt L2-ordböcker. Vad har den ryske användaren för nytta av två – mycket snarlika – uttalsnyanser av ett ord som *skrupulös*?
4) Trots 3 förbigås en generell uttalsvariation när det gäller sj-ljudet, som oftast kan uttalas både ”ljust” och ”mörkt”. Det är fullt rimligt att bortse från denna uttalsvariation, men den borde ha omnämnts i inledningen (jfr nedan). Det är också riktigt att det mörka sj-ljudet, som ges som ”omarkerat” i ordboken, oftast är det vanligaste, men kanske inte vid ord som *tusch* och *match* (finalt sj-ljud)?
5) Ordboken kommenterar inte uttalet av böjningsformer, när detta inte är förutsägbart. Ett par kända typer kan illustreras med *doktor* (med accentförskjutning i plural, ”dokto´rer”) och *film/filmer* resp. *gen/gener* (med akut resp. grav, alltså oförutsägbar, accent i plural). De flesta övriga uttalssvårigheter vid böjningsformer kan – utifrån grundformens uttal – beskrivas med några enkla regler som borde ha stått i inledningen.
6) Många ekvivalenter i den rysk-svenska delen, t.ex. *minör*, *elefantiasis* och *slavofil*, tas inte upp som uppslagsord i den svensk-ryska delen och får därmed inga uttalsuppgifter. I de flesta fall, t.ex. i de nyss nämnda exemplen, hade det räckt med accenttecken.
7) Slutligen är anvisningarna i inledningen inte helt tillräckliga. Dels borde de enklaste svenska uttalsreglerna ha tillhandahållits, däribland den generella variationen av sj-ljudet. Dels förklaras inte alla tecken tillräckligt. Så här ser det ut i samband med o- och å-ljudet:

   o: lås
   /…/
   o logi, sonat, troké

> De svenska (i allmänhet högfrekventa) exempelorden får antas vara bekanta för den ryske användaren, men vad betyder det kursiverade o-tecknet, till skillnad från det raka? Såvitt vi vet ingår det inte i IPA-alfabetet. Efter en del grubbel har vi förstått att det antyder att skillnaden mellan (alltid obetonat) o- och å-ljud försvinner, att man kan välja något mellanting eller kanske båda. Men hur ska den ryske användaren kunna räkna ut det utan tillstymmelse till ledtråd?

Böjningsuppgifterna för de svenska uppslagsorden är i stort sett tillräckliga. Den ryske användaren får t.ex. genus och pluralform för substantiven och imperfekt- och supinumform för verben. Övriga former kan i allmänhet bildas med hjälp av enkla regler som dock borde ha givits i inledningen. Det är t.ex. viktigt att ge regeln för när presensändelsen är *-er* och när den är *-ar* (*läser/kastar*), en svårighet för många som lär sig svenska. Enstaka oväntade presensformer (*lär*, *mal*, *hör*) borde ha givits i resp. artikel. Det är vidare svårt att förstå varför listan över svenskans starka verb är starkt selektiv och saknar t.ex. *hinna*, *pipa*, *rinna*, *sticka* och många andra verb. Det är påfallande att avsnittet om rysk grammatik, särskilt morfologi, är långt utförligare.

Den viktiga betydelsedifferentieringen, som hjälper den ryske användaren att välja rätt svensk ekvivalent vid polysema ord, är i stort sett gjord med de vedertagna metoder som nämndes ovan, framför allt med hjälp av synonymer och fackområdesangivelser. Men här finns tyvärr en ganska allvarlig brist som är något förvånande med tanke på att Berkovs rysk-norska ordbok funnits med som förlaga.

Vi kan börja med att se på den svenska och den ryska förkortningslistan i inledningen. Den svenska listan tar upp flera sidor, den ryska mindre än en halv sida. Det betyder att ryska förkortningar av fackområdesmarkeringar, stilbeteckningar m.m. – motsvarigheter till ”med.”, ”jur.”, ”ekon.”, ”mil.” etc., vidare ”vard.”, ”åld.” etc. – saknas nästan helt. Men de hade behövts; på samma sätt som den svenska användaren har nytta av differentieringsmarkören ”mil.” om han ska översätta *bas* till ryska, behöver den ryske användaren markören воен. (’mil.’) när han ska översätta motsvarande ryska ord till svenska.

Så här ser artikeln **база** ut i den rysk-svenska delen:

1 <основа> basis, grundval /…/
2 <центр снабжения> bas /…/

3 mil. /…/
4 <склад> lager

Den ryske användaren får i betydelsemoment 1, 2 och 4 ryska synonymer, vilket är utmärkt. Men i betydelsemoment 3 får han inte den upplagda ryska markören <воен.> utan dess svenska motsvarighet ”mil.”. Det är inte särskilt bra service, och principiellt otillfredsställande.

På samma sätt förhåller det sig med stil- och bruklighetsmarkörer. Den svenske användaren får uppgifter om stilvärde för ryska ord i den rysk-svenska delen via svenska markeringar (vard., åld. etc.), helt enligt regelboken. Men den ryske användaren får motsvarande upplysningar om svenska ord enbart med samma svenska markeringar, inte ryska. Det är ju inte den svenske användaren som behöver få veta att *sosse* (=socialdemokrat) är ett vardagligt ord, utan den ryske; då ska den upplysningen givetvis ges på ryska.

Likaså innehåller många artiklar om viktigare verb en rubrik ”med betonad partikel” – en uppgift som är mycket mer relevant för den ryske användaren än för den svenske.

Det är möjligt att dessa principiella fel inte innebär någon större olycka i praktiken. Många av de ryska användarna kan säkert tämligen snabbt lära in de svenska förkortningarna för fackområdes-, stil- och bruklighetsbeteckningar. Men sammantagna kan påpekandena om NSR som produktionsordbok för ryssar ge ett intryck av nonchalans mot den ena gruppen av användare. Det var säkert inte meningen, och kanske är det oundvikligt att språket och användarna i det land där högsta projektledningen sitter blir lite gynnade.

Slutord

Redaktionen för NRO har genomfört ett omfattande och till stora delar framgångsrikt arbete. Att producera en bidirektionell ordbok torde vara en av de svåraste lexikografiska uppgifter man över huvud taget kan tänka sig. Helt har man inte lyckats leva upp till målet att göra en ordbok som vänder sig i lika hög grad till ryska som till svenska användare. Man får oundvikligen intrycket att tyngdpunkten ligger på den svenska användarsidan. Det märks redan i användaranvisningarna. Här tillhandahålls en förhållandevis grundlig genomgång av den ryska grammatiken vid sidan av en betydligt mer elementär översikt över svensk grammatik, där bl.a. listan över starka verb är ofullständig och

där inte heller de vanligaste böjningsmönstren tillhandahålls. Även i själva ordbokstexten blir de ryska användarna missgynnade, särskilt genom att metaspråket i många fall är svenska även när uppgifterna uppenbarligen vänder sig till ryska användare. Det vore välkommet om de ryska användarnas intressen kunde tillgodoses lite bättre i en eventuell kommande upplaga.

Också i övrigt behöver ett och annat kompletteras och utvecklas, trots det begränsade utrymmet. Ändå måste slutintrycket sägas vara positivt. Denna täta volym betyder ett genombrott i den rysk-svenska lexikografin. Ett stort tomrum har fyllts. Vi har, på båda sidor, fått ett användbart lexikaliskt hjälpmedel, en ordbok som äntligen talar modern ryska och modern svenska, som kan bistå både studenter och lärare å ena sidan och professionella översättare å den andra. De båda svenska och ryska lexikograflagen som står bakom det hela har lämnat ifrån sig ett gediget arbete som – kanske så småningom i en än bättre, eventuellt utökad version – har utsikter att leva länge.

Litteratur

Ordböcker

Berkov, Valerij 1987: *Russko-norvežskij slovar'/Russisk-norsk ordbok.* Moskva. (2. uppl. Oslo 1995.)

Davidsson, Carin 1976: *Russko-švedskij slovar'*. Moskva.

Gunnarsson, Gunnar och Alexander de Roubetz (under medverkan av Staffan Dahl och Alexandra Eiche) 1948: *Russko-švedskij slovar' (Rysk-svenskt lexikon)*. Stockholm.

Jefremova, Vera (under medverkan av Carin Davidsson) 1986: *Russko-švedskij i švedsko-russkij slovar' (kratkij)*. Moskva.

Kubicki, Jacek 1988: *Słownik szwedsko-polski/svensk-polsk ordbok*. Stockholm.

Kubicki, Jacek 1995: *Słownik polsko-szwedski/Polsk-svensk ordbok*. Stockholm.

Lerche, Fr. 1896: *Rysk-svensk ordbok*. Helsingfors.

Lundqvist, J. 1917: *Svensk-rysk ordbok*. Helsingfors. (Stockholm 1920.)

Mandelstam, Iosif (och A. Igelström) 1905: *Švedsko-russkij slovar'*. Helsingfors.

Milanova, Diza 1958: *Švedsko-russkij slovar'*. Moskva.

Norstedts nederländska ordbok (Nederländsk-svensk/Svensk-nederländsk). Stockholm och Utrecht/Antwerpen 1996.

Regnéll, Carl Göran (under medverkan av Mihaïl Handamirov och Knut Knutsson) 1956: *Rysk-svensk ordbok*. Stockholm.
Zilliacus, Victor 1916: *Russko-švedskij slovar'*. Stockholm.

Övrig litteratur

Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang 2006: Den danske ordbog: en ordbog for lingvister! I: *LexicoNordica* 13, 185–196.
Dura, Ela, Sven-Göran Malmgren & Maria Toporowska Gronostaj 1996: Rec. av J. Kubicki, Słownik szwedsko-polski/svensk-polsk ordbok och J. Kubicki, Słownik polsko-szwedski/Polsk-svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 3, 229–241.
Melchers, André & Gunnel Melchers 1998: Rec. av Norstedts nederländska ordbok (Nederländsk-svensk/Svensk-nederländsk). I: *LexicoNordica* 4, 211–221.

Magnus Ljunggren
professor
Institutionen för slaviska språk
Box 200
SE-405 30 Göteborg
Magnus.Ljunggren@slav.gu.se

Sven-Göran Malmgren
professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Tuija Luokkakallio

En engelsk-finsk ordbok

Suuri englanti-suomi – sanakirja. Redaktion: Gummerus Kustannus Oy:n sanakirjatoimitus, toimituskuntaan vuosina 2002–2005 kuuluneet sanakirjatoimittajat ja Kielikone Oy (’Gummerus förlags ordboksredaktion, de redaktörer som ingick i redaktionen 2002–2005, samt Kielikone Oy’). Helsinki: Gummerus 2005. 1382 s., € 115,-

År 2005 publicerades en ny, omfattande engelsk-finsk allmänspråklig ordbok på Gummerus förlag. Den är utarbetad i samarbete med språkteknologiföretaget Kielikone Oy. Projektet har haft finansiering bl.a. från Europakommissionen, och arbetet har inneburit en genomgripande förnyelse av den engelsk-finska ordbas som skapades inom förlaget på 1990-talet. Ordboken är riktad till studerande, översättare och andra professionella språkbrukare samt till andra personer som behöver engelska i stor utsträckning. Den är tänkt också för inlärare av finska. Förord och användaranvisningar finns både på finska och på engelska. Boken ingår också i Kielikones stora elektroniska engelska ordbok *MOT Englanti 4.6*.

Ordboken innehåller över 70 000 uppslagsord och därtill över 10 000 idiom och fras- eller partikelverb med finska ekvivalenter. Orden och fraserna åskådliggörs med hjälp av 50 000 språkexempel som baserar sig på autentiskt engelskt textmaterial, främst British National Corpus. Eftersom ordboken är så pass omfattande är den också stor och tung till formatet. Det är kanske inte en så stor olägenhet för översättare, men för en student som kanske behöver ha den med sig i väskan är den i största och tyngsta laget. Med mjuka pärmar hade ordboken varit lättare, men i gengäld hade hållbarheten lidit. Tunnare papper i boksidorna hade också gjort boken litet lättare men då skulle bladen å andra sidan snabbare rivits sönder och boken hade också varit besvärligare att bläddra i.

På pärmarnas insida (både fram- och bakpärmen) finns en utmärkt snabbguide, en exempelsida ur ordboken där de olika markeringarna förklaras. Både i början och slutet av boken finns också en förklaring till de ljudbeteckningar som förekommer i uttalsanvisningarna. Det är IPA-alfabetet som används.

Ordboken är satt med tillräckligt stor text: texten är lättläst och det är enkelt att hitta det man söker. Lemman och sublemman (t.ex. fras- eller

partikelverb) är fetstilta och skiljer sig tydligt från den övriga texten. Uppslagsorden följs först av uttalsangivelse och sedan av förkortningar för stilvärde och användningsområde. Förutom det omfattande allmänspråkliga ordförrådet ingår en hel del lemman och exempel som representerar andra stilarter, t.ex. vardagliga och jargongartade uttryck och uttryck med högtravande eller ålderdomlig klang. Efter angivelsen av bruksområde följer ordklassangivelse och andra grammatiska uppgifter, t.ex. tempusböjningen för oregelbundna verb. De grammatiska angivelserna följs av uppslagsordets finska ekvivalenter samt engelska exempel och exempelöversättningar. Ekvivalenterna är överlag ordnade så att de vanligaste och de konkreta betydelserna kommer först medan ekvivalenter med andra stilvärden än neutral stil kommer sist liksom fackspråkliga ekvivalenter. Det här underlättar sökandet efter adekvat ekvivalent eftersom man inte obetingat behöver leta igenom hela listan.

I den grammatiska informationen ingår uppgifter om substantivens singularitet resp. pluralitet. Ordet *equipment* betecknas som singulart, men av de finska ekvivalenterna framgår det att det kan motsvaras av plurala ord (*varusteet* ’utrustning’, *välineet* ’redskap’ [de finska orden står i nom./ack.plur.]). Partikel- eller frasverben står som egna, fetstilta sublemman och är därmed lätta att hitta. Avvikande pluralformer, t.ex. *wives* och *selves* är upptagna som lemman, vilket är till hjälp för engelskstuderande som inte nödvändigtvis är förtrogna med formerna. För verben anges om de är transitiva eller intransitiva. För substantiven saknas däremot uppgift om de kan stå i pluralis eller inte, dvs. om de hör till gruppen *countable* eller *uncountable*. Den informationen ingår visserligen inte överlag i engelsk-finska ordböcker men vore ett utmärkt tillägg bland de grammatiska uppgifterna. Angivelsen skulle vägleda inlärare i fråga om bruket av artiklar och den skulle inte ta mycket plats.

För vissa uppslagsord ingår också uppgift om vilken engelsk varietet de representerar: amerikansk, brittisk, australisk eller skotsk. Utgångspunkten är brittisk engelska: för t.ex. ordet *center* finns en angivelse om att formen är amerikansk och en hänvisning till ordet *centre* som är den brittiska skrivformen. I artikeln *centre* återfinns ekvivalenter och andra uppgifter. Att brittisk engelska utgör utgångspunkten finns nämnt i användaranvisningarna. För en del ord har i alla fall den amerikanska formen valts som enda uppslagsform medan den brittiska formen bara ges inom parentes, t.ex. *memorize* (*memorise*) och *criticize* (*criticise*). Detta speglar förmodligen det faktum att stavning med z blivit vanligare även i brittisk engelska på senare tid.

De engelska språkexemplen och de finska exempelöversättningarna är mycket bra. De hjälper användaren att använda orden rätt och i rätt

slags kontext. Exemplen är satta i kursiv och framträder tydligt ur den övriga texten. För en del uppslagsord ges flera exempel på olika typer av användningar. Exemplen är valda så att de ska ge så mycket information som möjligt om uppslagsordets användning, betydelsenyanser och grammatiska egenskaper, vilket ger språkinlärare och andra användare maximal nytta. Se figur 1 nedan.

centenarian 192

centenarian [ˌsentiˈneərɪən] *a, s* satavuotias [henkilö]
1 centenary [senˈtiːnəri] *s* (yl br) satavuotisjuhla
2 centenary *a* satavuotinen
1 centennial [senˈteniəl] *s* (yl am) satavuotisjuhla
2 centennial *a* satavuotinen
center [ˈsentəʳ] *s* (am) ks. *centre*
centered [ˈsentəd] *a* (am) ks. *centred*
centigrade [ˈsentɪgreɪd] *s vanh 1* celsiusaste 2 celsiusasteikko (*myös* centigrade scale)
centigram [ˈsentɪgræm] *s* (*myös* centigramme) senttigramma
centilitre [ˈsentɪliːtəʳ] *s* (*am* centiliter) senttilitra
centimetre [ˈsentɪmiːtəʳ] *s* (*am* centimeter) senttimetri, sentti
centipede [ˈsentɪpiːd] *s biol* juoksujalkainen, tuhatjalkainen
central [ˈsentrəl] *a* (*adv* centrally) *1* keski-, keskus-, keskeinen, jnk keskellä sijaitseva *central / Central Europe* Keski-Eurooppa, *I live in ~ Dublin.* Asun Dublinin keskustassa. *2* keskeinen, huomattava, tärkeä *These questions are ~ to his recent book.* Nämä ovat keskeisiä kysymyksiä hänen uudessa kirjassaan. *3* keskus-, keskitetty (hallinnosta ym.) *the Central Committee of the Communist Party* kommunistisen puolueen keskuskomitea
central administration *s hall* keskushallinto
Central African Republic *s maant* Keski-Afrikan tasavalta
Central America *s maant* Keski-Amerikka, Väli-Amerikka
central bank *s tal* keskuspankki
central canal *s fysiol* keskuskanava
central committee *s hall* keskuslautakunta, (yl kommunistipuolueiden) keskuskomitea
central core *s tekn* keerna, [valu]sydän
central council *s hall* liittovaltuusto
Central Europe *s maant* Keski-Eurooppa
central government *s* keskushallinto
central heating *s* keskuslämmitys
Central Intelligence Agency *s CIA* Yhdysvaltain tiedustelupalvelu, CIA
centralism [ˈsentrəlɪzəm] *s* sentralismi, keskusjohtoisuus
centralize [ˈsentrəlaɪz] *v tr* (*myös* centralise) keskittää, sentralisoida
central locking *s* (auton) keskuslukitus
centrally *adv* keskellä, keskeisesti, keskus- *a ~ located hotel* keskustassa sijaitseva hotelli, *The house is ~ heated.* Talo on keskuslämmitteinen.
central nervous system *s anat* keskushermosto
central processing unit *s* (*myös* central processor) *atk CPU* [keskus]prosessori, keskusyksikkö
central reservation *s* (br) keskikaista, keskisarka (moottoritien kaistojen väliin jäävä viherkaistale)
central state *s* keskusvaltio
1 centre [ˈsentəʳ] *s* (*am* center) *1* keskus, keskusta, keskikohta *The hotel is located in / at the ~ of Brighton.* Hotelli sijaitsee Brightonin keskustassa. *There was a large table in the ~ of the room.* Keskellä huonetta oli suuri pöytä. *2* keskus-[paikka] *a research ~* tutkimuskeskus, *a sports ~* urheilukeskus, *a shopping ~* ostoskeskus, *In those days Paris was the cultural ~ of Europe.* Siihen aikaan Pariisi oli eurooppalaisen kulttuurin keskus. *3 kuv* (tapahtumien ym.) keskipiste *She loves being the ~ of attention.* Hän rakastaa huomion keskipisteenä olemista. *4* (makeisen) sisus, täyte *5 geom* keskipiste *6 pol* keskusta *Politically, she is slightly left of ~.* Hän on politiikassa vasemmalle kallellaan. *7 urh* keskushyökkääjä *8 urh* keskitys *9 tekn* keskiö, keskuskappale **centre of excellence** (*am* center) huippuyksikkö, huippulaitos *a centre of excellence in speech technology research* puheteknologian tutkimuksen huippuyksikkö
2 centre *v tr/itr* (*am* center) *1* (*yl be ~d*) keskittyä (jstak toiminnasta) *The industry is ~d in the USA.* Teollisuudenala on keskittynyt Yhdysvaltoihin. *2* asettaa jk jnk keskelle *3 urh* keskittää *4 urh* (yl am) pelata keskushyökkääjänä
centre [a]round / on (*am* center) keskittyä, painottua, keskittää, painottaa *Much of the discussion centred around the issue of finance.* Keskustelu painottui erityisesti talouskysymykseen.
centre back *s* (*am* center back) *urh* keskimmäinen takamies
centreboard [ˈsentəbɔːd] *s* (*am* centerboard) *mer* nostoköli
centred [ˈsentəd] *a* (*am* centered) *1* jhk keskittynyt, -keskeinen, -painotteinen *a student-centred approach* opiskelijakeskeinen lähestymistapa *2* -täytteinen (yl täytesuklaasta) *3* (yl am) varma, tyyni, tasapainoinen (henkilöstä)
centrefield *s* (*am* centerfield) *urh* takakentän keskiosa (baseballissa)
centrefold [ˈsentəfəʊld] *s* (*am* centerfold) *1* (lehden) keskiaukeama *2* (yl alastonta henkilöä esittävä) keskiaukeamakuva *3* keskiaukeamatyttö, keskiaukeamapoika
centre forward *s* (*am* center forward) *urh* keskushyökkääjä (jalkapallossa, jääkiekossa ym.)
centre lathe *s* (*am* center lathe) *tekn* kärkisorvi, keskisorvi
centre of gravity *s* (*am* center of gravity) *fys* painopiste
centrepiece [ˈsentəpiːs] *s* (*am* centerpiece) *1* (pöydän keskellä oleva) koriste-esine *2 kuv* (taidekokoelman ym.) helmi, vetonaula *3 kuv* (tapahtuman ym.) huipennus, huippukohta, kohokohta *4 kuv* ydinajatus, tärkein teesi, keskeinen osa
centre stage *s* (*am* center stage) *1* näyttämön keskiosa *2 kuv* pääosa, keskeinen osa, keskipiste *Future plans will take ~ in the discussion.* Tulevaisuuden suunnitelmat tulevat olemaan keskeissä osassa keskustelussa.
centrifugal [senˈtrɪfjʊgᵊl] *a fys* keskipakoinen
centrifugal apparatus *s tekn* sentrifugi, linko
centrifugal force *s fys* keskipakovoima
1 centrifuge [ˈsentrɪfjuːdʒ] *s tekn* linko, sentrifugi
2 centrifuge *v tr tekn* (*yl be ~d*) lingota
centrist [ˈsentrɪst] *a, s pol* keskustalainen
centrosome [ˈsentrəsəʊm] *s biol* sentrosomi
centurion [senˈtjʊərɪən, (am) senˈtʊrɪən] *s hist* sadanpäämies (antiikin Roomassa)
century [ˈsentʃəri] *s 1* vuosisata *The castle was built in the early 17th ~.* Linna rakennettin 1600-luvun alkupuolella. *2 urh* sata juoksua (kriketissä)
CEO *lyh Chief Executive Officer* toimitusjohtaja
cep [ˈsep] *s kasv* herkkutatti *Boletus edulis*
cephalalgia [ˈsefəlældʒɪə] *s lääk* päänsärky
cephalic [sɪˈfælɪk, səˈfælɪk] *a lääk* kefaalinen, pää-[kallo]-
cephalization [ˌsefələˈzeɪʃᵊn] *s el* kefalisaatio (aivojen kehityksen keskittyminen päähän evoluutiossa)

FIGUR 1

Enligt baksidestexten och förordet innehåller ordboken fackområdesterminologi från över 80 olika områden. Områden som är viktiga i ett nuspråkligt perspektiv har getts företräde, t.ex. informationsteknik, datakommunikation, ekonomi, administration och juridik samt medicin och miljö. Jag valde ut för närmare granskning fyra områden som är centrala inom mitt eget arbete och kontrollerade hur väl basordförrådet från dessa områden finns representerat i ordboken. Områdena är ekonomi, informationsteknik, juridik och språkvetenskap. Jag excerperade termer från vart och ett av områdena ur aktuella texter och ordlistor och ur mitt eget undervisningsmaterial.

Ekonomiska termer finns rätt väl representerade i boken genom ord som t.ex. *over-the-counter* (fi. *ilman pörssin välitystä myyty osake*, sv. ’handel [med aktier] över disk’), *rights issue* (fi. *uusmerkintä*, sv. ’nyemission’) *banker’s draft* (fi. *pankkivekseli*, sv. ’bankväxel’), *promissory note* (fi. *velkakirja*, sv. ’skuldebrev’) och *flotation* (fi. *osakkeiden liikkeelle lasku*, sv. ’(aktie)emission’. Å andra sidan saknas en del centrala ord, t.ex. förkortningar som *SME – small and medium-sized enterprise* (fi. *PK –yritys*, sv. ’SMF’) och *COD – cash on delivery* (fi. *jälkivaatimus, postiennakko*, sv. ’efterkrav, postförskott’).

I fråga om informationsteknik är det säkert så gott som omöjligt att hålla en ordbok à jour eftersom området och dess terminologi förändras i så snabb takt. Inom ett långsiktigt ordboksprojekt får man inte med de allra nyaste termerna, men basordförrådet inom området är dock förhållandevis väl täckt. Termer som *wireless* (’trådlös’), *laptop* (’bärbar dator’), *networking* (’nätverksarbete’), *aerial* (’antenn’) och *troubleshoot* (’felsöka’) finns med (men inte *troubleshooter* [’felsökare’] i teknisk betydelse). Vidare finns *driver* (’drivrutin’), *hacker* (’hackare’), *antivirus programme* (’antivirusprogram’), *firewall* (’brandvägg’) och *cookie* (’kaka’). De enda ord jag letade efter och inte hittade var *spyware* (’spionprogram’) och *keystroke* (’tangentnedslag’).

Också det språkvetenskapliga basordförrådet är väl representerat, t.ex. *allophone* (’allofon’), *allegory* (’allegori’), *deictic* (’deiktisk’), *finite* (’finit’), *hyperbole* (’hyperbol’), *subjunctive* (’konjunktiv, subjunktiv’) och *vocative* (’vokativ’). För vissa termer ingår förutom den finska ekvivalenten en förklaring på finska. Uppslagsorden *homonym* och *oxymoron* motsvaras av de finska termerna *homonyymi* och *oksymoron*, men eftersom de är främmande ord som inte nödvändigtvis förstås av alla användare har de förklarats. För *homonym* lyder förklaringen (i ungefärlig svensk översättning) ”ett ord som skrivs och uttalas lika som ett annat ord men som inte har samma betydelse”. Artikeln innehåller också ett exempel som åskådliggör ordets betydelse

ytterligare. En del centrala termer inom språkvetenskapen letar man i alla fall förgäves efter. Ordet *cataphora* (’katafor’) saknas t.ex. medan *anaphora* (’anafor’) finns med. Andra termer som saknas är *glottal stop* (’glottisstöt’), *illocutionary act* (’illokut handling, kommunikativ handling’), *lexeme* (’lexem’), *metonymy* (’metonymi’) och *phrasal verb* (’frasverb, partikelverb’). Av dessa förekommer det sistnämnda och dess finska motsvarighet i inledningen till ordboken.

Jag kontrollerade också i någon mån hur mycket juridisk terminologi som förekommer i ordboken. Termer som hänför sig till lagstiftning verkar vara ganska väl representerade, t.ex. *constitutional law* (’statsrätt, författningsrätt’), *community law* (Europarätt, unionsrätt), *common law* (’sedvanerätt’) och *case law* (’rättspraxis, prejudikaträtt’). Jag tittade särskilt på skilsmässotermer och sådana finns med i rätt hög utsträckning. Några centrala termer saknas dock eller kunde ha haft aktuellare ekvivalenter. För termerna *plaintiff* och *petitioner* (’kärande, målsägare’) ges de finska ekvivalenterna *kantaja*, *asianomistaja* och *haastaja* men inte *hakija* (’sökande’) som är det ord som nuförtiden används i Finland i skilsmässomål. *Decree absolute* (’beslut om äktenskapsskillnad’) finns med men inte *decree nisi* (’[beslut om] betänketid vid äktenskapsskillnad’) trots att betänketid allmänt tillämpas i Finland. Ett annat termpar som finns representerat bara genom den ena termen är *trial court* (om domstol som först behandlar ett mål) och *appeal court* (ung. ’appellationsdomstol, överrätt’). Den förra saknas och den senare finns med.

Eftersom ordboken riktar sig också till inlärare av finska, försökte jag ta reda på hur väl man lyckats på den punkten. Jag bad en engelskspråkig kollega undersöka om hon har nytta av ordboken i sina finskstudier. Enligt henne är det bra att förord och anvisningar finns på båda språken – det är inte särskilt vanligt i ordböcker. En lista på fonetiska tecken hade kunnats finnas med också för finskans del för att underlätta uttalsinlärningen. Hon påpekade också att de engelska exempelord som finns angivna för de olika fonetiska tecknen kunde ha varit översatta till finska (det skulle i och för sig främst tjäna finskspråkiga, inte icke-finskspråkiga). Min kollega uppskattade också de finska exempelöversättningarna. Via dem åskådliggörs inte bara ordens betydelser, utan inläraren lär sig en hel del om finskt språkbruk. Det är bra att ordboken är omfattande för då tar den upp ord utöver de allra allmännaste som inlärningsordböcker vanligen inskränker sig till. Min kollega hittade t.ex. ord som anslöt sig till hennes hobbyer och till naturen, ord som inte är så frekventa men som man ändå behöver när man bor i ett främmande land. Men eftersom ordboken först och främst riktar sig till finskspråk-

kiga användare fungerar den inte som produktionsordbok för engelskspråkiga. Det saknas väsentlig information om de finska ekvivalenterna, t.ex. böjningsuppgifter.

Gummerus stora engelsk-finska ordbok är en omfattande, tydlig och lättanvänd ordbok. Den passar för översättare och andra professionella språkbrukare men också för studenter och för språkinlärare med finska som främmande språk. För studenter kan boken vara ganska skrymmande och tung att bära omkring på men innehållsligt lämpar den sig utmärkt för studiebruk. Presentationssättet är klart och genom exempelmaterialet åskådliggörs hur orden används. Både uppslagsord och exempel är lätta att hitta. Ordboken är en receptionsordbok för finskspråkiga. Som produktionsordbok för engelskspråkiga fungerar den inte särskilt bra.

Ordboken innehåller ett stort antal allmänspråkliga uppslagsord men även ord från andra stilområden såsom vardagsspråk och högtidligt språk. Också termer från olika fackområden finns ganska väl företrädda, t.ex. ekonomi, juridik, informationsteknik och språkvetenskap. Både det allmänspråkliga och det fackspråkliga ordförrådet är aktuellt.

Tuija Luokkakallio
Lärare i engelska
Vasa universitet
Språktjänst
PB 700
65101 Vasa
tluo@uwasa.fi

(*Övers. från finska av Nina Martola*)

Nina Martola

Den trettonde upplagan av SAOL

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Trettonde upplagan. (SAOL 13). Redaktion: Martin Gellerstam (huvudredaktör), Sture Berg, Emma Sköldberg, Daniel Berg. Dataansvarig: Christian Sjögreen. Utgivare: Svenska Akademien. Förlag: Norstedts Akademiska förlag. Stockholm 2006.

1. Inledning

Våren 2006 kom det ut en ny upplaga av SAOL eller Svenska Akademiens ordlista. SAOL kan sägas vara en bibel för svenska skribenter eller som förordet inleds (s. v): ”Svenska Akademiens ordlista är sedan länge den allmänt vedertagna normen för stavning och böjning av svenska ord. Verket har en stark folklig ställning.” Varje upplaga tas emot med stort intresse. I ett omnämnande i Aftonbladet förutspås SAOL rentav bli en kioskvältare (Aftonbladet 2006), kanske litet på skämt, eftersom *kioskvältare* hör till de nya orden i ordboken. Det som diskuteras ivrigast är väl vilka nya ord som finns med och vilka gamla som gallrats ut. Denna gång har ca 10.500 ord kommit till jämfört med föregående upplaga medan 5500 har mönstrats ut (SAOL, inledningen, s. viii). Det är en anmärkningsvärd omsättning om man betänker att SAOL 12 kom ut 1998, och som lexikograf inser man vilket enormt arbete det har inneburit. Även om datorn möjliggör olika samkörningar och jämförelser med textbanker är det ändå lexikografen som i sista hand ska avgöra. Datorn kan inte sköta lemmaselektionen.

Trots att antalet uppslagsord har ökat med ca 5000 är SAOL 13 faktiskt en aning tunnare än sin föregångare. Detta har uppenbarligen uppnåtts med tunnare och bättre papperskvalitet. Skillnaden är inte stor, men en halv centimeter kan tydligen vara avgörande, för den nya upplagan känns faktiskt bättre att hålla i handen.

Den som är intresserad av omsättningen av uppslagsord hänvisas till ordbokens inledning, där en presentation av nytillkommet och utmönstrat material ingår. Inledningen är tillgänglig på nätet (http://spraakdata. gu.se/saol/). På webbplatsen finns dessutom utförligare listor, dels en lista över nytillkomna uppslagsord av olika

ordklass, dels två listor över samtliga utmönstrade ord, en initial- och en finalalfabetiskt sorterad. I denna recension kommer jag inte att ägna mig åt valet av enskilda uppslagsord ur aktualitetssynvinkel. Däremot kommer jag att diskutera lemmauppsättningen en hel del från en språksystemisk utgångspunkt.

I SAOL 12 genomfördes två stora reformer jämfört med tidigare upplagor. Dels frångick man nischuppställningen med kondenserade sublemman till förmån för en glattalfabetisk struktur (uppslagsorden utdragna till vänster och utskrivna i sin helhet), dels infördes markering av sammansättnings- och stavelsegränser med lodstreck resp. halvt lodstreck (se illustration 1 nedan). (För olika alfabetiseringsprinciper hänvisas till Svensén 2004:436–444). Den senare reformen väckte en hel
debatt, främst kanske på grund av att SAOL-redaktionen samtidigt i förordet (SAOL 12: s. ix) talar varmt för ordledsavstavning i stället för uppdelning enligt enkonsonantsregeln. I LexicoNordica-recensionen av föregående utgåva diskuteras denna fråga ingående (Reuter 1999:214–217) och jag går därför inte in på den utan nöjer mig med att konstatera att de bägge avstavningsprinciperna för närvarande verkar samsas inom samma texter.

Den glattalfabetiska strukturen kommer jag att ta upp till diskussion, eftersom den har anknytning till den principiella diskussionen jag för om lemmabeståndet. Också SAOL:s normativa funktion kommer jag att diskutera, men bara ur allmän lexikografisk synvinkel.

Den som är intresserad av aktualitetsaspekter och normativa frågor gällande olika rekommendationer hänvisas till SAOL 13-recensionerna av t.ex. Hene (2006) och Westerlund (2006). Här kommer tyngdpunkten att ligga på lexikografiska problem. Noteras kan i alla fall att många av de förslag och påpekanden Reuter (1999:214–217) kommer med i sin recension har beaktats. Det kan naturligtvis hända att en något striktare linje ligger i tiden, men säkert har också kritiken bidragit till vissa ändringar.

I huvudsak kan denna recension sägas handla om två frågor: 1) Vad är ett (uppslags)ord? och 2) Vilken är SAOL:s funktion?

2. Lemmaansättningen – eller vad är ett (uppslags)ord?

I inledningen till kapitel 5 om lemmat i Handbok i lexikografi (Svensén 2004) finns ett citat av den franske lexikografen Alain Rey: ”Mais qu’est-ce qu’un mot? Question simple en apparence, sauf pour les

linguistes”. Jag skulle vilja tillägga ”et pour les lexicographes” (fast det kan ju hända ett Rey inbegriper lexikograferna bland lingvisterna). Lexikografen måste dessutom tillägga: ”Och vilka typer av ord ska ansättas som lemman?” I det följande ska jag reflektera kring SAOL 13:s lemmabestånd utifrån ett par olika ordtyper, nämligen partikelverb och namn på hundraser, och jag börjar med den senare typen. Jag kommer att använda termen *lemmaansättning* i enlighet med Svensén (2004) och inte det dubbeltydiga *lemmatisering* (jfr NLO).

2.1. Svenskt och främmande

Benämningar på hundraser har jag valt som representant för ordgrupper som innehåller både ”lätta” svenska ord och främmande ord som är svåra att stava, böja och uttala. Därtill är hundar något som också icke-professionella språkbrukare talar och skriver om. Andra alternativ av samma typ hade varit t.ex. benämningar på sportgrenar, maträtter, sjukdomar, klädesplagg eller exotiska frukter.

Av de tjugo vanligaste hundraserna i Sverige åren 2002 och 2003 (Agria 2007) har SAOL med benämningen på åtta: *bordercollie, cockerspaniel, drever, hamiltonstövare, jämthund, dvärgpudel, rottweiler* och *schäfer*. Här kommer SAOL:s normerande funktion genast in. Vi får veta att *bordercollie* och *cockerspaniel* är sammansättningar (på Agrias lista skrivs orden isär) och att pluralis på det senare ordet är *-spanielar* ”hellre än -s” som det sägs explicit. Ordet *rottweiler* ser lika ut i singularis och pluralis till skillnad från *drever* och *schäfer* som har plural på *-ar*: *drevrar, schäfrar*. De tre sistnämnda orden saknar alla stavelsegränser.

Men hur förhåller det sig med de tolv övriga raserna på tjugo-i-topp-listan? (Stavningen av ordet *tjugo-i-topp-lista* fick jag för övrigt fick hjälp med via artikeln *tio* i SAOL 13; *tio-i-topp-lista* finns med som språkexempel.) Det är ganska självklart att rasbenämningar som *Cavalier king charles spaniel* eller *Irish soft coated wheaten terrier* inte är upptagna i ordboken; det är ju trots allt en svensk ordbok, inte en presentation av hundraser. Samtidigt kunde man dock fråga sig om två så vanliga raser inte eventuellt kunde finnas med som språkexempel under *spaniel* respektive *terrier*. SAOL kan självfallet inte lista alla hundraser – det finns exempelvis över trettio olika registrerade raser bara av terrier (http://www.skk.se/) – och SAOL ger ytterst sparsamt med språkexempel, men tjugo-i-topp-listan kunde eventuellt fälla ett

visst utslag. Även om vanlighet och omtal inte går helt och hållet hand i hand kan man tänka sig att behovet att skriva och tala om en vanlig ras ändå överlag är större än om än ovanlig. Rasbenämningarna *airedaleterrier*, *bullterrier* och *foxterrier* finns ansatta som lemman i ordboken trots att ingen av raserna finns med på tjugo-i-topp-listan. Av pudlarna finns benämningarna *dvärgpudel* och *mellanpudel* upptagna men inte *stor pudel*. Mellanpudeln finns i motsats till de två andra typerna inte med på tjugo-i-topp-listan.

Här befinner sig språket och världen på kollisionskurs. Som begrepp ligger ”dvärgpudel” och ”stor pudel” på samma nivå – de avser varsin pudelras – men eftersom *stor pudel* inte är en sammansättning dyker det inte med lika stor sannolikhet upp i språkliga uppslagsverk.

Det enkla *retriever* finns med som lemma, men rasbenämningarna *golden retriever* och *labrador retriever* saknas (raserna ligger tvåa resp. trea på topplistan). De illustrerar också språkets nyckfullhet. Vi har *bordercollie* och *cockerspaniel* enligt svenskt sammansättningsmönster men inte *goldenretriver* och *labradorretriever*. Alla fyra benämningarna särskrivs på engelska.

Ytterst mynnar detta resonemang ut i frågan: vad är ett svenskt ord? När blir t.ex. en engelsk hundrasbenämning ett svenskt ord? *Bordercollie* och *cockerspaniel* har uppenbarligen blivit det, men inte *golden retriever* och *labrador retriever*. Men om det inte finns någon genuint svensk benämning som man kan använda i stället, kan då inte vedertagna benämningar av främmande ursprung anses vara svenska ord, åtminstone i fråga om vanliga raser? (I finskan har exempelvis golden retrievern ett finskt namn, *kultainen noutaja* ’gyllene apportör’.)

Det är inte bara engelska benämningar som vållar gränsdragningsproblem, utan det finns rasnamn med olika språklig bakgrund, t.ex. *basenji, bichon frisé, borzoi, briard, komondor, kuvasz, lhasa apso, löwchen, papillon, saluki, shih tzu* och *ungersk vizsla*, för att nämna ett urval (http://kennet.skk.se/rasinfo/rasernamn.aspx). Jag skulle t.ex. gärna vilja veta om jag ska säga/skriva t.ex. att damen kom gående ”med sina två papilloner”, ”med sina två papillionhundar” (med eller utan bindestreck) eller ”med sina två hundar av rasen papillon”. Likaså vill jag gärna veta om jag ska uttala rasnamnet på franskt vis eller med försvenskat uttal, och om jag i så fall ska säga [papijånn] eller [papijåŋ] eller om l:et rentav ska höras. Både Nationalencyklopedin (NE) och Nationalencyklopedins ordbok (NEO) anger ett mycket franskklingande uttal med nasalt ng-ljud i de auditiva uttalsangivelserna (http://www.ne.se/) – betecknat [papijåŋ´] i NEO – och uttalar man det så kan man knappast ha svensk pluraländelse. Självfallet kan SAOL inte ha med alla

upptänkliga hundrasbenämningar som lemma, men besvärliga rasbenämningar på förhållandevis vanliga raser kunde man eventuellt överväga att ta med och samtidigt försöka normera användningen av.

2.2. Flerordslemman och partikelverb

När man ser på vilka hundraser som finns ansatta som lemman i SAOL 13 får man lätt intrycket att endast graford kvalificerar som lemman i SAOL. Det finns ett trettiotal ras(typs)benämningar som lemman och samtliga är enkla ord eller sammansättningar. Därtill finns det ett femtiotal sammansättningar på *-hund* (orden hittade med hjälp av den elektroniska versionen av SAOL 12). Inte en enda rasbenämning bestående av två graford finns med som lemma (och inte eller som språkexempel) vad jag har kunnat hitta.

Det finns emellertid en del flerordslemman i SAOL. Ord som *au pair*, *grand prix* och *joint venture* står med och likaså en hel del prepositionsfraser: *för övrigt*, *i fatt*, *i fjol*, *i fred*, *till pass*, *till reds*, *till rätta*, *till sinnes*, *till sist*, *till spillo* med flera.

Det som däremot inte finns med som uppslagsord överhuvudtaget är partikelförbindelser och reflexiva förbindelser. Av ett 60-tal olika verbförbindelser, utplockade ur korpusen GP 04 i Språkbankens nuspråkskorpusar (http://spraakbanken.gu.se/konk/) via orden *sig*, *till*, *över* och *åt*, finns inte en enda ansatt som lemma i SAOL. Tretton finns noterade som språkexempel.

Det finns uppenbarligen ett principbeslut på att verbförbindelser inte ska ansättas som lemman även om det inte nämns något om det i inledningen. I avsnittet om uppslagsord kunde det sägas några ord om lemmaselektionen utöver det rent tekniska. Att verbförbindelser inte heller finns noterade i någon större utsträckning som språkexempel beror uppenbart på att språkexemplen överhuvudtaget spelar en mycket undanskymd roll; SAOL är helt enkelt inte den typ av ordbok där en mängd språkexempel kan förväntas förekomma.

Ett argument för att inte ha verbförbindelser som uppslagsord kan vara att SAOL i första hand är ett lexikon för stavning och böjning, och verbförbindelser är oproblematiska därvidlag. Däremot kan uttalet vara problematiskt: i enskilda fall kan en talare bli osäker på om *för*, *på*, *till*, *åt* osv. är en preposition eller en partikel i kombination med verb, dvs. var huvudtrycket ska ligga. Det gäller kanske inte sverigesvenska talare, men väl finlandssvenska och gissningsvis många inflyttare i Sverige. Dessutom finns det med en stor mängd andra uppslagsord som är oproblematiska i fråga om stavning och böjning.

Att ansätta partikelverb som lemman skulle utöka lemmabeståndet betydligt. En kompromiss vore att i högre grad ha med förbindelser som språkexempel och då med betoningsangivelse. Ytterligare en möjlighet vore att överväga något slag av sublemman. I vart fall borde ett mycket påtagligt fenomen i svenska språket på något vis göras större rättvisa. Den intresserade användaren skulle i alla fall gärna se en kommentar om ordtypen och dess behandling i inledningen.

Det finns en omständighet i fråga om partikelverben som gör att lemmaansättningen haltar betydligt: sammansatta participformer finns i hög utsträckning med som lemman, markerade som adjektiv. Dessutom finns en del fast sammansatta verb med. De som kan förekomma också som lös sammansättning (dvs. som partikelförbindelse) har markering med tecknet för transponatur efter ordklassbeteckningen (se t.ex. *avtappa*, *avtjäna*, *avtorka* ur SAOL 13 i figur 1).

I utdraget ur SAOL 13 (figur 1 på nästa sida) är infinitivlemmana åtta till antalet och fyra kan enligt SAOL användas som lösa sammansättningar: *avtappa, avtjäna, avtorka* och *avtrappa*. För tre av dem bör stilvärdet vara ungefär detsamma för lös och fast förbindelse, men däremot har *avtorka* tämligen rätt ålderdomlig klang. För fyra av verben anges ingen möjlighet till lös sammansättning, men i NEO anges för *avtrubba* ”ofta lös förb.” Under *avteckna* ger SAOL själv ett språkexempel med en lös sammansättning (*teckna av ngt ur minnet*), trots att markering för lös sammansättning saknas. Den lösa sammansättningen har annan betydelse än den fasta, vilket anges med *men* före exemplet. Det här är en något anmärkningsvärd lösning. För *avtrubba* anges att verbet mest förekommer som perfekt particip. Frågan är om inte participformen kunde ha ansatts som uppslagsord, i all synnerhet med tanke på att participformen *avtrampad* finns med kategoriserad som adjektiv. Enligt inledningen (s. xv) har en ungefärlig nedre frekvensgräns använts vid selektionen av sammansättningar som lemman, så uppenbarligen har participet *avtrampad* nått över den gränsen. Det är dock tveksamt om sammansättningen faktiskt ska klassificeras som adjektiv, för sambandet med verbförbindelsen *trampa av* är entydigt (förbindelsen kan betyda antingen att någon trampar på något så det går av eller att någon trampar på någons sko så den åker av). För en utförlig diskussion om gränsdragningen mellan verbala och adjektiverade perfektparticip hänvisas till Malmgren (1990:39–51). SAOL anger genomgående ordklasstillhörighet för uppslagsorden men räknar inte med någon ordklass particip, utan de participformer (både presens och perfekt particip) som är ansatta som lemman är klassificerade som adjektiv. Det är den gängse kutymen i ordböcker och

motiverad så länge man håller sig till de klart adjektiviska participen. Mer problematisk blir den vid ord som *avtrampad*. Numera kan man falla tillbaka på SAG om man önskar använda particip som ordklassbeteckning (jfr SAG 1:206, SAG 2:583), och det vore kanske något att överväga om man vill ansätta verbala particip som lemman.

SAOL 13

av|tapp s. *-et* • avtappning
av|tappa v. ⊓ *-de*
av|tapp|ning s.
av|teckna v. *-de* • *a. sig mot ngt* framträda med sina konturer men *teckna av ngt ur minnet*
av|teckn|ing s.
av|tin|ing s.
av|tjäna v. ⊓ *-de* • t.ex. fängelsestraff
av|tona v. *-de*
av|ton|ing s.
av|torka v. ⊓ *-de*
av|tork|ning s.
av|tramp|ad adj.
av|trappa v. ⊓ *-de*
av|trapp|ning s.
av|trubba v. *-de*; mest i perf. part.
av|trubb|ning s.
av|tryck s. *-et*; pl. =
av|tryck|are s.
av|tryck|ning s.
av|träda v., böjs som *²träda*
av|träd|are s. *-n*; pl. =, best. pl. *avträdarna*
av|träde s. *-t -n* • torrklosett, dass; avträdande av egendom
av|träd|else s. *-n -r*
av|tvag|ning s.

SAOL 11

av|tala -tapp ~*et* s. avtappning **-tappa** ⊓ jfr *¹tappa* **-tappning -teckna** ⊓; *a.* el. *teckna av ngt ur minnet* men endast *a. sig mot ngt* framträda med sina konturer **-teckning -tina** ⊓ **-tining -tjäna** ⊓ t. ex. fängelsestraff **-tona -toning -torva** *-torvade* v. avlägsna torv från **-torvning** s. **-toppa** ⊓ **-toppning -torka** ⊓ **-torkning -trampad** adj. **-trappa** ⊓ **-trappning** s. **-troppa** ⊓ **-troppning -trubba** ⊓ **-trubbning** s. **-truga** ⊓; konstr. ss. *avfordra* **-trugning -tryck -trycka** ⊓ **-tryckare -tryckning**
avträd|a jfr *¹träda* **-are** s. — **avträde** *-t -n* s. hus el. rum för förrättande av naturbehov; avträdande av egendom m. m.; *ta a.* avlägsna sig **-s|dag -s|gödsel** — **avträdelse** *-n -r* s.

SAOL 8

av|tappa ⊓ t. **-tappning. -tappnings|kran. -teckna** ⊓ t. *A. sig.* **-teckning. -telefonera** ⊓ t. **-telefonering. -telegrafera** ⊓ t. **-telegrafering. -tjäna,** äv. °**-tjena** ⊓ t. **-tona** t. mål. **-toning. -toppa** ⊓ t. **-toppning. -torka** ⊓ t. **-torkning. -trampa** ⊓ t. **-t ampning. -trappa** (*-trappade*) t. o. i. bygg. o. vävn. **-trappning** s. **-troppa** (*-troppade*) ⊓ **1.** i. **2.** t. krigsv. **-troppning** s. **-trubba** ⊓ t. **-trubbning** s. **-truga** ⊓ t. Konstr. se *avfordra*. **-trugning. -trumma** ⊓ t. skogsv. **-trumning. -tryck. -trycka** ⊓ t. **-tryckare. -tryckning.**
avträd|a (se *¹träda*) i. o. t. **-are** (~*n*, äv. *-arn;* pl. =) s. **avträde** (*-t; -n*) s. **avträdes|ansökan. -avgift. -dag. -hus. -spillning. -summa. -syn.** — **avträdelse** (*-n; -r*) s. **-akt. -urkund.**

FIGUR 1. Utdrag ur tre upplagor av SAOL

Att verbala participformer förekommer som lemman medan den infinitiv de hör ihop med överhuvudtaget inte finns med verkar dock

bakvänt. Samma gäller principen att ansätta bara den fasta förbindelsen som lemma och att för den ange att även lös förbindelse är möjlig. Den metoden fungerade bra i äldre upplagor, så länge fast sammansättning var vanligare och den stilmässiga skillnaden överlag var liten. Då kunde en användare gott och väl tänkas söka en lös sammansättning under en fast. Numera, när stilskillnaden vanligen är stor (i de fall när fast och lös verbförbindelse överhuvudtaget har samma betydelse), är det en mindre bra lösning. Om jag av någon anledning skulle vilja slå upp *torka av* skulle jag knappast kontrollera under *avtorka*, och jag tror inte heller jag skulle slå upp sammansatta verb som *påtrycka*, *tillsäga*, *tillropa* eller *tillväxla* i en modern ordbok. Det sägs i inledningen att infinitiver som fungerat som platshållare (dvs. *påtrycka* som uppslagsord för *trycka på*) har gåtts igenom och städats bort (s. xxii), men städningen kunde ha varit ännu radikalare.

De två sista verben är exempel på mer komplicerade fenomen än bara fast och lös förbindelse. För *tillväxla* anges som språkexempel ”*t. sig* el. *växla till sig ngt*”. Kombinationen *växla till sig* är en reflexiv partikelförbindelse. Verbet *tillropa* illustrerar en annan problematik. I artikeln anges att förbindelsen också kan vara löst sammansatt och som språkexempel ges ”*t. ngn ngt* el. *ropa ngt till ngn*. Det sista exemplet utgör ingen partikelförbindelse utan är exempel på en kombination av verb + objekt + prepositionsfras. I Svenskt språkbruk (SSB), som tar upp ett mycket stort antal partikelförbindelser som sublemman, noteras inte *ropa till*. Förbindelsen förekommer visserligen i svenska, men den representerar en förhållandevis produktivt bildad typ där *till* anger plötslighet (jfr Norén 1996:154–155). Betydelsen är ungefär ’utstöta ett (plötsligt) rop’.

För att få en uppfattning om balansen mellan fast och lös sammansättning har jag listat verblemmana på *på-* och *till-* ur SAOL och kontrollerat hur motsvarande lösa verbförbindelser förekommer dels som språkexempel i SAOL, dels som (sub)lemman i NEO och SSB. Jag tog med alla infinitiver med angivelse för förekomst i lös sammansättning och därtill samtliga perfektparticiplemman på *på-*. Resultatet framgår av tabell 1.

TABELL 1. Sammansatta verblemman i SAOL och motsv. lösa förbindelser

Lemma i SAOL	Motsvarande lösa förbindelse		Ex. i SAOL	Lm i NEO	Sublm i SSB	Lemma i SAOL (particip)	Lemma i NEO	Motsvarande lösa förbindelse (inf.)	Ex. i SAOL	Lm i NEO	Sublm i SSB
påbörja	börja på				1	påbyggd		bygga på			
påföra	föra på					påbyltad		bylta på		1	
pålägga	lägga på			1	1	påbättrad		bättra på	1		1
påskynda	skynda på			1	1	pådriven		driva på			1
påteckna	teckna på					påfunnen		finna på			
påtrycka	trycka på			1	1	påflugen	1	flyga på			1
påträffa	träffa på			1	1	påfylld		fylla på			1
påtvinga	tvinga på				1	pågjuten		gjuta på			
påvisa	visa på					påhakad		haka på			1
∑ 9		∑	0	4	6	påhejad		heja på			
						påhittad		hitta på		1	1
						påhoppad		hoppa på		1	1
tillfriskna	friskna till		1	1	1	påhängd		hänga på		1	1
tillgripa	gripa till				1	påkletad		kleta på			1
tillhöra	höra till				1	påklistrad		klistra på			
tillkomma	komma till			1	1	påklädd	1	klä på (sig)			1
tillkoppla	koppla till					påkommen	1	komma på		1	1
tillkämpa	kämpa sig till				1	påkopplad		koppla på			1
tillaga	laga till				1	påkostad	1	kosta på	1	1	1
tillägga	lägga till			1	1	påkörd		köra på			1
tillnyktra	nyktra till		1	1	1	pålagrad		lagra på			
tillpassa	passa till					pålastad		lasta på			
tillreda	reda till					pålimmad		limma på			
tillropa	ropa till					påläst	1	läsa på		1	1
tillse	se till			1	1	påmanad		mana på	1		1
tillskjuta	skjuta till			1	1	påmålad		måla på			
tillskära	skära till				1	påmönstrad		mönstra på			1
tillspetsa	spetsa till			1	1	påpaltad		palta på	1	1	
tillspärra	spärra till					påpassad	1	passa på	1	1	1
tillstöta	stöta till				1	påpälsad	1	pälsa på			1
tillsäga	säga till			1	1	påriden		rida på			
tillsända	sända till					påringd		ringa på			1
tillsätta	sätta till				1	påseglad		segla på			
tillväxa	växa till				1	påskriven	1	skriva på			1
tillväxla	växla till sig				1	påslagen		slå på		1	1
∑ 23		∑	2	8	17	påsläppt		släppa på			1
						påsmetad		smeta på			1
						påspädd		spä(da) på	1	1	1
						påspänd		spänna på			
						påstickad		sticka på			
						påstruken	1	stryka på			
						påstött		stöta på			1
						påsydd		sy på			
						påsatt		sätta på		1	1
						påtingad		tinga på			
						påtänd	1	tända på		1	1
						påtänkt	1	tänka på			
						påverkad	1	verka på			
						∑ 49	∑ 12	∑	6	13	28

Av de sammanlagt 32 infinitiverna (9+23 i vänstra tabelldelen) finns bara två noterade som lösa förbindelser i form av språkexempel i SAOL,

friskna till och *nyktra till*. Båda är fall där den enkla infinitiven inte just används. NEO, som är en definitionsordbok, har ansatt 12 lösa verbförbindelser som lemman (4+8), medan Svenskt språkbruk (SSB), som är en ordbok över konstruktioner och fraser, är betydligt frikostigare och noterar 23 förbindelser (6+17). I SSB noteras verbförbindelser som sublemman under respektive verb.

Vad gäller kombinationen *sända till* skulle jag snarast ha ansett att det handlar om en prepositionsförbindelse, *sända ngt till ngn*, men SAOB tar faktiskt upp *sända till* som särskild förbindelse med angivelsen *sända till ngn ngn/ngt*. En kontroll på webben ger vid handen att konstruktionen verkar vara ovanlig. I de flesta fall när *till ngn* står före objektet beror det på att objektet är långt och tungt och därför bytt plats med den lättare prepositionsfrasen.

Med tanke på att språkbruket mer och mer går mot lös sammansättning är notationssättet i SAOL rätt anmärkningsvärt.

För participen ger SAOL ingen uppgift om vilket verb de eventuellt hör samman med, och alla participlemman klassificeras som sagt som adjektiv. Därmed blir relationen till grundverben diffus. Om ett lemma är klart participiskt, alltså verbalt, hade man gärna fått upplysning om vilken infinitiv participet hör samman med (åtminstone gäller det användare med ett språksystematiskt intresse). Många ordböcker brukar ha lexikaliserad betydelse som kriterium för att ansätta particip som lemman. Utifrån de particip som finns med som uppslagsord i NEO (se tabell 1) kan man sluta sig till att NEO-redaktionen iakttagit den principen. Participlemmana är genomgående sådana som har en egen betydelse(nyans) vid sidan av den från verbet härledbara betydelsen, möjligen med undantag av *påklädd* och *påpälsad*. Lexikaliseringskriteriet nämns dock inte i inledningen (NEO 1995, opaginerad). Malmgren (1990:42) nämner explicit att adjektivering brukar vara ett kriterium för lemmaansättning. Det lustiga i sammanhanget är att Malmgren (1990:49) använder tionde upplagan av SAOL för att excerpera ett adjektiviskt participmaterial just under antagandet att de är adjektiviska när de står som stickord. Det fungerar väl. Uppenbarligen har sammansatta verbala particip kommit in i SAOL i senare upplagor i och med korpusarnas allt större roll som källa.

Förutom *påverka* förekommer inte fast sammansatta verb som motsvarigheter till participuppslagsorden på *på-* i SAOL (tabell 1). Det är helt adekvat eftersom de fasta sammansättningarna inte förekommer i modern svenska. Användaren måste utifrån den implicita principen kunna dra slutsatsen att alla participlemman hör samman med lösa verbförbindelser. Mestadels är en sådan slutsats också korrekt, men den

gäller inte helt genomgående. De gråmarkerade förbindelserna i tabell 1 är undantag enligt min uppfattning. Orden *påhejad*, *påriden* och *påtänkt* är inte particip till partikelverb utan går tillbaka på enkla verb med prepositionsfras som bestämning (*heja på ngn*, *rida på ngt*, *tänka på ngt* med obetonad preposition). Visserligen ger SAOB (art. *rida*) *rida på* som särskild förbindelse med angivelsen att alternativ preposition förut var *uppå*, men för mig kan *rida på* med betonad partikel bara betyda ’fortsätta att rida’ och den betydelsen hör participet inte samman med. I fråga om vissa typer av partikelverb svävar jag dock som finlandssvensk på målet, eftersom jag inte har en klar frasbetoning att gå efter. Jag brukar mestadels ty mig till SSB när jag behöver kontrollera partikelförbindelser.

Som framgår av tabell 1 (högra tabelldelen) finns grundformerna (löst sammansatta infinitiv) till bara 6 av de sammanlagt 49 participen noterade som språkexempel under de enkla verben i SAOL. I NEO är 13 med som lemman och i SSB finns hela 28 upptagna som sublemman.

I inledningen till SAOL (s. xxii) konstateras det att infinitiva verblemman som i tidigare upplagor stått som ett slags platshållare har mönstrats ut. Det är en utmärkt modernisering. Att man för in particip som uppslagsord i stället är däremot en litet tveksam åtgärd. Jag skulle föredra att ha de lösa verbförbindelserna som uppslagsord. Att participformen till partikelförbindelser är sammansättningar är ju ett regelbundet mönster i svenskan, så ur språksystemisk synvinkel finns det inga tungt vägande skäl att ansätta t.ex. *påbyggd*, *pågjuten*, *pålimmad* eller *påsydd* som lemman. Osammansatta klart verbala participformer ansätts ju inte heller (t.ex. *byggd*, *gjuten*, *limmad*, *sydd*).

Innan jag lämnar participen ska jag komma med en liten randanmärkning om inledningen (s. xxii). Det står att en av de åtgärder som vidtagits för 13 upplagan är att ”particip har lagts under motsvarande infinitiv (t.ex. i fall som *avgiftsbelagd* som inordnas under *avgiftsbelägga*, *barnförbjuden* som inordnas under *barnförbjuda*)”. Utifrån den formuleringen hade jag väntat mig att finna participen som språkexempel i ordboken, men så är inte fallet. I själva verket handlar det uppenbarligen om att infinitivformerna blivit så pass vanliga att de kvalificerar sig som uppslagsord. För *barnförbjuda* finns i alla fall en kommentar om att det mest förekommer som perfekt particip.

2.3. Finlandssvenska

SAOL noterar en del ord som är typiska för finlandssvenskan, antingen så att orden finns bara i finlandssvenskan (*egnahemshus* ’enfamiljsvilla’, *knackkorv* ’varmkorv’, *rådda* ’stöka till, blanda ihop’) eller så att de används i en annan betydelse (*lavoar* ’kommod’, fisv. ’modernt tvättställ’, *tupp* fisv. äv. ’toalett, dass’) (SAOL:s betydelseangivelser). De finlandssvenska orden är ca 340 till antalet (s. xx).

Jag ska inte diskutera urvalet av ord – det har utförts av kolleger till mig, så jag är jävig därvidlag – men tänkte filosofera litet kring finlandismernas uppgift i ordboken. Det påpekas i inledningen (s. xx) att de finlandssvenska orden intar en särställning bland regionalismerna i kraft av svenskans officiella ställning i Finland. De medtagna finlandismerna är dock inte alla av officiell karaktär. En hel del rent vardagliga ord har fått komma med, vilket framgår av det lilla smakprovet ovan.

Min fråga gäller vilket syftet är med finlandismerna och vilken målgruppen är. Det är knappast troligt att orden i första hand finns med för finländska användare, men i den mån det är vi finländare som är målgruppen för lemmatypen, måste det närmast ses som en signal på att vår språkvariant är en accepterad del av svenskan. Knappast är syftet att vi ska få hjälp med att stava och böja våra ord. Inte heller kan syftet vara att medvetandegöra oss om våra finlandismer. För ett sådant syfte räcker 340 ord inte långt. Som jämförelse kan nämnas att Finlandssvensk ordbok (FSOB, s. 6) innehåller ca 2300 ord. De som finns med i SAOL är dessutom uttryckligen sådana som den finlandssvenska språkvården accepterar, inte sådana man avråder från. (När SSB kom ut kritiserades den kraftigt på finlandssvenskt språkvårdshåll för en alltför frikostig finlandismredovisning.)

Det sannolika är i alla fall att det är svenskar i Sverige som är den primära målgruppen. Men då kan syftet under inga omständigheter vara normering av stavning och böjning, utan avsikterna är väl närmast deskriptiva. (Med sverigesvenska regionalismer kan svenskarna däremot tänkas behöva skrivhjälp ibland.) Kanske man har tänkt sig att svenskarna ska kunna kontrollera udda ord de stöter på om de läser finlandssvenska romaner eller dagstidningar. Men även om de 340 orden definieras som ord som ”bedömts som relativt etablera[de] i finlandssvenskt språkbruk” (inledningen, s. xx) är sannolikheten stor att det dyker upp en mängd andra ord i en finlandssvensk text. Ord som finns i SAOL men som saknar kommentar om finlandssvenskt användningssätt är t.ex. *aula* ’samlingssal’, fisv. äv. ’entréhall’, *förskola*

’verksamhet för i åldern 1–5 år, fisv. ung. ’sexårsverksamhet’, *farmare* ’lantbrukare i USA’, fisv. äv. ’herrgårdsvagn’, *lektor* ’titel för vissa lärare i gymnasieskola o. högskola’, fisv. inom skolan ung. ’adjunkt; inom kyrkan ’icke-prästvigd församlingsarbetande teolog’, *mellanstadium* ’årskurs 3–4’, fisv. ung. ’gymnasieskola’ och *skuffa* ’knuffa’, fisv. äv. ’skjuta (t.ex. barnvagn)’ (de finlandssvenska betydelseangivelserna i huvudsak ur FSOB). Vissa används enbart i sin finlandssvenska betydelse medan andra förekommer också i den allmänsvenska betydelsen bland finlandssvenskar. För deskriptiva syften är alltså 340 finlandismer rätt litet.

2.4. Sammansättningar

En mycket stor andel av lemmana i SAOL utgörs av sammansättningar. Det är inte oväntat med tanke på att sammansättning är en ytterst produktiv ordbildningsmetod i svenskan. Det jag börjat reflektera över under min analys av ordboken är vad alla dessa sammansättningar egentligen har för uppgift i boken. I inledningen konstateras följande (s. ix):

> Svenska Akademiens ordlista ger i första hand upplysningar om svensk stavning, ordböjning och i viss mån ordbildning (t.ex. formen för sammansättningar). Därutöver finns vissa uppgifter om ordens uttal och betydelse, ämnestillhörighet och bruklighet.

Varken för stavning eller böjning behövs strängt taget de långa listorna på sammansättningar som förekommer. För att visa på sammansättningsbildningen skulle ett fåtal exempel i de flesta fall räcka. Vid flera fogningsalternativ behövs naturligtvis längre listor (*chef-/chefs-; gatu-/ gat-; kyrko-/kyrk-* o.d.) eller en förklaring av principerna. I artikeln *däck* förklaras t.ex. att *däck-* hör samman med fordonshjul och *däcks-* med däck på fartyg. Stavningen vållar i de flesta fall knappast några problem och orden kan dessutom slås upp under respektive led. Böjningsuppgifter ges inte för sammansättningar, så den användare som är osäker i fråga om böjningen måste ändå gå till lemmat för efterleden. Hur många SAOL-användare kan exempelvis tänkas slå upp ord som *bildörr, grantopp, isbit* eller *skoldag*? Den stora mängden sammansättningslemman gör naturligtvis sannolikheten större för att en användare hittar den sammansättning hon eller han söker, men samtidigt ökar risken för att användaren börjar tvivla på en sammansättnings

existens om just det sökta ordet inte råkar finnas med. Färre anförda sammansättningar kunde eventuellt tänkas ha haft större produktiv kraft.

I själva verket får sammansättningarna, liksom finlandismerna, antas finnas med i deskriptivt syfte, och därmed kan de anses mer motiverade än om man betonar det normativa. Men om ordboken ska anses ha deskriptiva funktioner blir samtidigt avsaknaden av lösa partikelförbindelser ännu mer påfallande.

3. Artikelinnehåll

I det föregående har jag diskuterat lemmaansättningen eller vilka ord som finns med som uppslagsord. I det följande ska jag undersöka vilken information man får om orden (lemmana).

För alla ord finns uppgift om ordklasstillhörighet. För ord som inte följer svenskt uttalsmönster anges uttalet inom hakparenteser (före ordklassförkortningen). För osammansatta substantiv och för alla verb ges böjningen i form av ändelser (vid t.ex. vokalbortfall skrivs böjningsformer ut: *lärare -n lärarna*). I vissa fall ges uppgifter om bruklighet (stil, ämnesområde). I en del artiklar finns en ordförklaring. Nedan ska jag behandla ordförklaringarna närmare och avslutningsvis ser jag på ordbokens makrostuktur.

SAOL är ingen definitionsordbok, det framhålls i inledningen (s. xxviii), och förklaringarna är överlag kortfattade. För sammansättningar saknas förklaringar så gott som helt, och inte heller osammansatta ord som användaren kan förväntas känna till förklaras, t.ex. *hund*, *hjul*, *natur*, *sked*. I vissa fall är förklaringarna dock rätt långa (exempel 1):

(1)

humanekologi	vetenskapen om människans livsvillkor i samspel med naturen
klimat	genomsnittligt väderlekstillstånd, väderleksförhållanden
ligatur	<med.> tillknytning av blodkärl; <boktr.> sammanskrivning av bokstäver el. hopskriven dubbelbokstav; <mus.> sammanbindning av toner
pejla	med instrument bestämma riktningen till; mäta djupet av el. mäta djup; <bildl.> utforska
registratur	kopiebok för utgående skrivelser; register; mekanism för överföring av rörelser från registerandrag i orgel

Att vissa förklaringar är så pass utförliga förleder uppenbarligen folk att använda SAOL som definitionsordbok. Till och med användare som i princip borde vara tillräckligt upplysta för att veta skillnad på en definitionsordbok och en ordbok för stavning och böjning, t.ex. journalister, hänvisar ibland till SAOL för orddefinitioner. Det är ju sällan de ”lätta” orden som modersmålsanvändare letar efter förklaringar på i en ordbok, och i och med att man får tillfredsställande förklaringar på de ord man behöver få definierade tänker man kanske inte ens på att en mängd ord är oförklarade i SAOL.

En hel del möda har uppenbarligen lagts ner på de längre förklaringarna, för överlag får man som användare ungefär de upplysningar som man behöver för allmänspråkliga syften. En viss brist på koherens upptäcker man dock när man fördjupar sig i ordboken. Den sista delförklaringen på *registratur* (exempel 1 ovan) är närmast ägnad att förbrylla, eftersom *registerandrag* inte är särskilt upplysande för en oinvigd. Ordet finns visserligen med som lemma, men är förklarat med ”på orgel”, vilket inte hjälper en att tolka förklaringen till *registratur*. Går man vidare till *andrag* hittar man upplysningen ”registerknapp på orgel”. Sammansättningen *registerknapp* är inte ansatt som lemma. Under *register* hittar man som sista förklaring ”anordning för lufttillförsel till orgelstämma”. Vad registraturet till syvende og sist är på en orgel blir man nog inte klar över med hjälp av SAOL.

En viss brist på konsekvens hittar vi också om vi återvänder till de tidigare diskuterade hundraserna. Av de trettio hundras(typs)benämningar som jag har hittat i SAOL (och som inte slutar på *-hund*) är nitton förklarade med det enkla ”hund”, en rasbenämning saknar förklaring (*bulldogg*) och fyra har förklaringen ”hundras”: *dogg, foxterrier, labrador* och *terrier*. För *foxterrier* och *labrador* är den förklaringen adekvat (även om *labrador retriever* är den officiella benämningen), men för *dogg* och *terrier* är ”hundras” missvisande. Det förra är en oegentlig benämning och kan syfta på flera olika raser. Ingen ras går under den benämningen i Svenska kennelklubbens rasbeskrivningar (http://www.skk. se). Benämningen *terrier* avser en rastyp eller rasgrupp och innefattar ett trettiotal olika raser.

För de sex återstående raserna är förklaringen mer specifik än ”hund” eller ”hundras” (exempel 2):

(2)

gordonsetter	fågelhund
malteser	dvärghund
pekines	kinesisk dvärghund

retriever	hund (skicklig i apportering)
newfoundländare	newfoundlandshund
afghan	afghanhund

Av 50 sammansättningar på *-hund* har tre förklaringar (exempel 3):

(3)

fyllhund	<vard., nedsättande>
fähund	<vard.> lymmel o.d.
lathund	äv. färdiga svar på skoluppgift; äv. allmänt hjälpmedel för minnet

De tre sammansättningarna har alltså alla överförd betydelse. För *lathund* fungerar *äv.*-angivelsen dock inte så bra. Man undrar lätt om det är utöver den ”självklara” betydelsen ’lat hund’ som de angivna betydelserna förekommer. I själva verket åsyftar ordet normalt en lat person. Den här typen av förklaringar förekommer i någon mån, antagligen för att hålla förklaringarna korta. Det vore dock tydligare att ge grundbetydelsen först.

De övriga orden på *-hund* avser alla djur, men de är av litet olika art. En del är benämningar på raser (t.ex. *gråhund, sanktbernhardshund*), största delen syftar på användningsområde (*ledarhund, jakthund, polishund, älghund*) medan några avser djur som inte är egentliga hundar (*mårdhund, präriehund*). Mårdhunden är i alla fall ett hunddjur men präriehunden hör till familjen ekorrar (NE). För de två sammansättningarna kunde en förklaring finnas.

Jämfört med de förhållandevis långa förklaringarna ovan (exempel 1) är förklaringarna påfallande korta för vissa ord med ytterst vid betydelse (se grupp a i tabell 2 nedan). Denna omständighet påpekas i förordet, och i princip är det ett vettigt tillvägagångssätt i en ordbok av SAOL:s typ. Den leder dock som så många principer till gränsdragningsproblem och ger ett litet lustigt intryck när man jämför med ”smalare” ord med långa förklaringar.

Samma gäller språkexemplen. För *göra* finns det sista exemplet säkert med pga. den udda verbformen och för *komma* är *komma att* en central användning, men i övrigt är de valda exemplen inte mer representativa än en mängd andra tänkbara uttryck. Frågan är om det inte rentav hade varit lika bra att helt och hållet utelämna exemplen.

Jämför man ord av samma typ sinsemellan förefaller det ibland något slumpmässigt vad som förklaras och inte förklaras och vilken nivå förklaringen är lagd på (grupperna b–d i tabell 2). (För vissa av

språkexemplen finns det egna förklaringar, dem har jag inte tagit med i tabellen.)

TABELL 2. Förklaringar och språkexempel för några vanliga svenska ord

	Lemma	**Fšrklaring**	**SprŒkexempel**
a	gŒ		
	gšra		g. illa; gšra sig; g. sig till; lycksškare gšre sig inte besvŠr
	komma		k. att; k. ifrŒga; k. till korta; komma ut
b	fnissa	skratta smŒt el. i smyg	
	fšrstŒ		
	hoppa	till *hopp* 2	
	knyta		k. en knut; knyta sig
	lysa	utstrŒa el. ge ljus; <Œd.> kungšra	
	mštas	mšta varandra, trŠffas	
c	glad	motsatt: sorgsen el. nedstŠmd	
	hes		
	mild		till den milda grad
	nšjd	tillfredsstŠlld	
d	ekorre	djur	
	varg	<zool.>	
	Œsna	hŠstdjur	
	lejon		
	leopard	kattdjur	
	tiger	djur	

Med anledning av tabellen undrar man t.ex. varför *fnissa* och *lysa* är förklarade men inte *förstå* och *knyta*. (Möjligen är den ålderdomliga betydelsen orsak i fråga om *lysa*.) Varför är *glad* förklarat med en antonym och *nöjd* med ett ”svårare” ord än lemmat, medan *hes* och *mild* saknar förklaringar. Djuren har förklaringar på olika nivåer, t.ex. *varg*, *lejon*, *leopard* och *tiger*.

Den här typen av inkonsekvenser är ingalunda typiska för just SAOL utan är tvärtom lätta att hitta i de flesta ordböcker vid närmare granskningar. Den mängd material som ska hanteras av en ordboksredaktion är ju enorm så det är oerhört svårt att få allt konsekvent. Med datorns hjälp är det lättare än förr att få artiklar av samma typ enhetligt behandlade, men det förutsätter att lemmauppsättningen är kodad med avseende på olika typtillhörigheter.

En sådan kodning går dock knappast att göra helt automatiskt, även om datorn kan göra en hel del, utan lexikografernas insats behövs. En annan fråga är förstås var det lönar sig att sätta in resurserna. Användarna kan mestadels antas slå upp ett ord åt gången och då spelar inkonsekvenser av det här kanske inte så stor roll.

4. Makrostruktur och layout

Som jag nämnde i inledningen övergick man i förra upplagan av SAOL till glattalfabetisk uppställning. I den nya layouten får sammansättningarna en mycket framträdande roll, eftersom de fetstilta grupperna bildar block i spalterna. Listorna kan i vissa fall sträcka sig över hela spalter och mer. På grund av den glattalfabetiska uppställningen har sidorna gjorts trespaltiga, men ändå blir det stora tomrum till höger om spalterna här och där. När dessa emellanåt bryts av någon längre artikel blir intrycket oroligt (se figur 2).

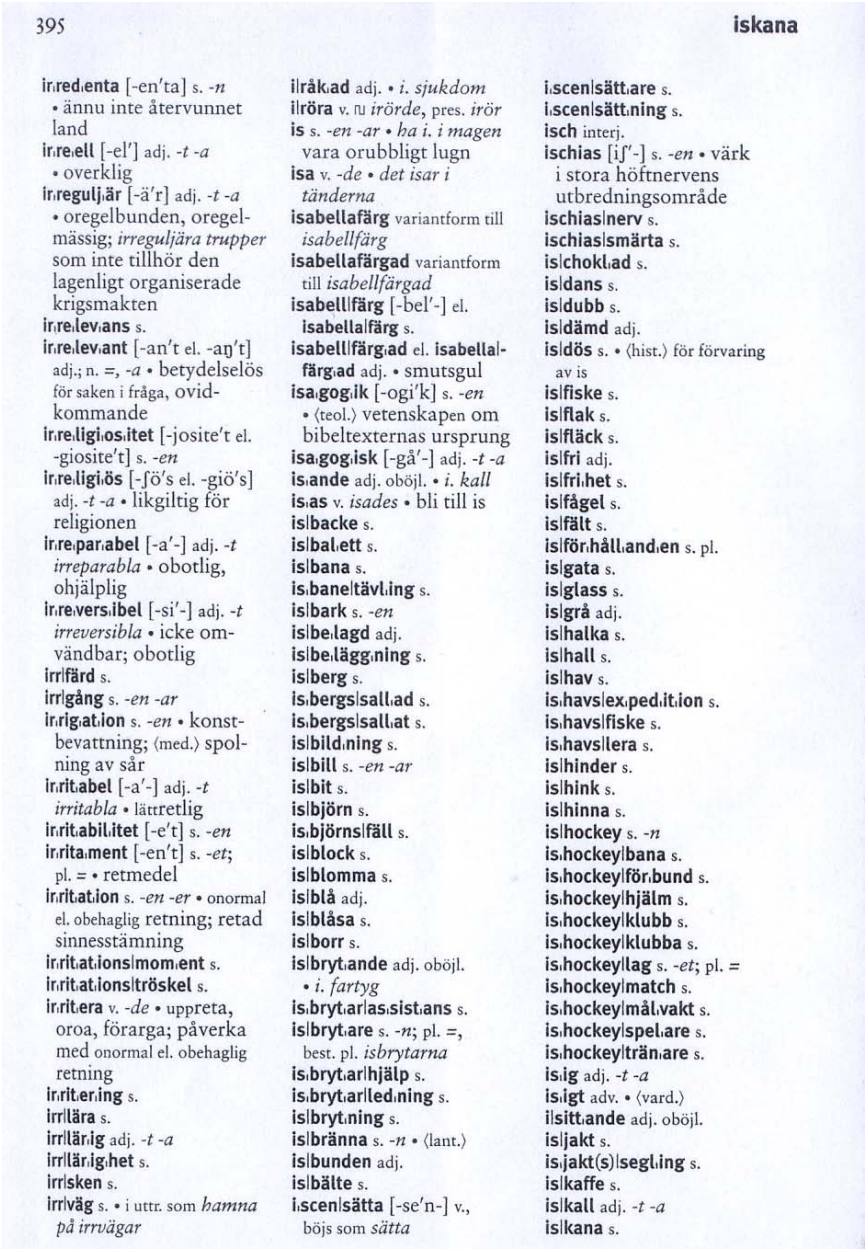

395 iskana

ir|red|enta [-en'ta] s. *-n* • ännu inte återvunnet land
ir|re|ell [-el'] adj. *-t -a* • overklig
ir|regul|är [-ä'r] adj. *-t -a* • oregelbunden, oregelmässig; *irreguljära trupper* som inte tillhör den lagenligt organiserade krigsmakten
ir|re|lev|ans s.
ir|re|lev|ant [-an't el. -aŋ't] adj.; n. =, *-a* • betydelselös för saken i fråga, ovidkommande
ir|re|ligi|os|itet [-josite't el. -giosite't] s. *-en*
ir|re|ligi|ös [-ʃö's el. -giö's] adj. *-t -a* • likgiltig för religionen
ir|re|par|abel [-a'-] adj. *-t irreparabla* • obotlig, ohjälplig
ir|re|vers|ibel [-si'-] adj. *-t irreversibla* • icke omvändbar; obotlig
irr|färd s.
irr|gång s. *-en -ar*
ir|rig|at|ion s. *-en* • konstbevattning; ⟨med.⟩ spolning av sår
ir|rit|abel [-a'-] adj. *-t irritabla* • lättretlig
ir|rit|abil|itet [-e't] s. *-en*
ir|rit|ament [-en't] s. *-et*; pl. = • retmedel
ir|rit|at|ion s. *-en -er* • onormal el. obehaglig retning; retad sinnesstämning
ir|rit|at|ions|moment s.
ir|rit|at|ions|tröskel s.
ir|rit|era v. *-de* • uppreta, oroa, förarga; påverka med onormal el. obehaglig retning
ir|rit|er|ing s.
irr|lära s.
irr|lär|ig adj. *-t -a*
irr|lär|ig|het s.
irr|sken s.
irr|väg s. • i uttr. som *hamna på irrvägar*
i|råk|ad adj. • *i. sjukdom*
i|röra v. ɲ *irörde*, pres. *irör*
is s. *-en -ar* • *ha i. i magen* vara orubbligt lugn
isa v. *-de* • *det isar i tänderna*
isabellafärg variantform till *isabellfärg*
isabellafärgad variantform till *isabellfärgad*
isabell|färg [-bel'-] el. **isabella|färg** s.
isabell|färg|ad el. **isabella|färg|ad** adj. • smutsgul
isa|gog|ik [-ogi'k] s. *-en* • ⟨teol.⟩ vetenskapen om bibeltexternas ursprung
isa|gog|isk [-gå'-] adj. *-t -a*
is|ande adj. oböjl. • *i. kall*
is|as v. *isades* • bli till is
is|backe s.
is|bal|ett s.
is|bana s.
is|bane|tävl|ing s.
is|bark s. *-en*
is|be|lagd adj.
is|be|läggn|ing s.
is|berg s.
is|bergs|sall|ad s.
is|bergs|sall|at s.
is|bild|ning s.
is|bill s. *-en -ar*
is|bit s.
is|björn s.
is|björns|fäll s.
is|block s.
is|blomma s.
is|blå adj.
is|blåsa s.
is|borr s.
is|bryt|ande adj. oböjl. • *i. fartyg*
is|bryt|ar|as|sist|ans s.
is|bryt|are s. *-n*; pl. =, best. pl. *isbrytarna*
is|bryt|ar|hjälp s.
is|bryt|ar|led|ning s.
is|bryt|ning s.
is|bränna s. *-n* • ⟨lant.⟩
is|bunden adj.
is|bälte s.
is|cen|sätta [-se'n-] v., böjs som *sätta*
is|cen|sätt|are s.
is|cen|sätt|ning s.
isch interj.
ischias [iʃ'-] s. *-en* • värk i stora höftnervens utbredningsområde
ischias|nerv s.
ischias|smärta s.
is|chokl|ad s.
is|dans s.
is|dubb s.
is|dämd adj.
is|dös s. • ⟨hist.⟩ för förvaring av is
is|fiske s.
is|flak s.
is|fläck s.
is|fri adj.
is|fri|het s.
is|fågel s.
is|fält s.
is|för|håll|and|en s. pl.
is|gata s.
is|glass s.
is|grå adj.
is|halka s.
is|hall s.
is|hav s.
is|havs|ex|ped|it|ion s.
is|havs|fiske s.
is|havs|lera s.
is|hinder s.
is|hink s.
is|hinna s.
is|hockey s. *-n*
is|hockey|bana s.
is|hockey|för|bund s.
is|hockey|hjälm s.
is|hockey|klubb s.
is|hockey|klubba s.
is|hockey|lag s. *-et*; pl. =
is|hockey|match s.
is|hockey|mål|vakt s.
is|hockey|spel|are s.
is|hockey|trän|are s.
is|ig adj. *-t -a*
is|igt adv. • ⟨vard.⟩
il|sittande adj. oböjl.
is|jakt s.
is|jakt(s)|segl|ing s.
is|kaffe s.
is|kall adj. *-t -a*
is|kana s.

FIGUR 2. Sida ur SAOL 13

Layoutmässigt skulle man vinna på att göra sammansättningslistorna till någon form av sublemman som eventuellt kunde sättas i en något tunnare stil. Frågan är om inte sammansättningar utan längre förklaringar rentav skulle kunna grupperas i nästen i stället för att varje sammansatt lemma dras ut till vänsterkanten. De gamla snåriga nästena vill jag inte ha tillbaka, men att gruppera sammansättningar med gemensam förled kunde vara en medelväg. Man behöver ju inte nödvändigtvis kondensera uppslagsorden utan kan skriva ut dem i sin helhet. Sammansättningar och partikelverb kunde med fördel göras på samma sätt layoutmässigt.

5. Ordbokens funktion och syfte

Största delen av denna recension har jag ägnat lemmaansättningen, vilket får anses rätt naturligt i en ordbok av SAOL:s typ, där lemmat självt i rätt stor utsträckning också utgör själva informationen. Jag har ställt mig rätt kritisk till hur lösa partikelförbindelser (och också reflexiva förbindelser) behandlas i ordboken, eller mer exakt till att de knappast behandlas alls. För SAOL verkar mellanrum i hög grad diskvalificera uttryck som lemman. Vore detta konsekvent genomförd (möjligen med undantag av ord som *grand prix* och *au pair*) skulle principen kännas naturligare, men när förbindelser av typen *för övrigt, i fred, till rätta* är lemmaansatta undrar man varför verbförbindelser av typen *hitta på, passa på* och *se till* och *växa till sig* helt saknas.

Det som är uppenbart efter några veckors intensivt bläddrande och analyserande är att SAOL inte bara är en ordbok för rättstavning och böjning och kanske uttal. Om så var fallet kunde man utesluta en mängd självklara sammansättningar och kanske rentav enkla svenska ord som *hund, katt* och *bil*. Knappast är det någon användare som slår upp sådana för att kontrollera hur de ska stavas eller böjas (möjligen med undantag av språkinlärare, men de hör knappast till den primära målgruppen, då borde ordboken se helt annorlunda ut). En viktig mission för SAOL är att ge en förhållandevis representativ översikt över svenskans centrala ordförråd som det ser ut vid tiden för redigeringen. Ordboken är alltså inte bara normativ utan också deskriptiv. Utifrån den uppgiften kan det anses naturligt att en rätt stor mängd sammansättningar finns med och att vissa finlandssvenska ord noteras. Men åtagandet kunde framhållas bättre i förord och inledning. Nu faller tyngdpunkten i introduktionen väldigt mycket på SAOL:s normativa funktion. Kanske är det en självklarhet att varje allmänspråklig ordbok redovisar det som bedöms som det centrala ordförrådet vid tidpunkten för utgivandet, men i och med att normeringsfunktionen framhävs så pass mycket både av redaktionen själv, av Svenska Akademien (jfr http://www.svenskaakademien. se/ litiumnyheter30/GetDocment.asp?fileid=12&filename=Nr34_2006.pdf) och av dem som skriver om SAOL börjar man sväva på målet. Vad finns det för behov av att normera ord som *bil, hjul, språk, stege* o.d.? Ingen svensk skulle väl komma på tanken att stava eller böja dem på något avvikande sätt. (Neutrumord som *hjul* och *språk* kan faktiskt få den icke-normenliga ändelsen *-ena* i bestämd form pluralis, men

eftersom bara obestämd form pluralis ges i ordlistan får en osäker användare inte hjälp fast orden står med i ordboken.)

SAOL är en ordbok med långa anor. Att jag här framfört mest kritiska synpunkter innebär inte att jag tycker det är en ordbok man kunde avvara. Tvärtom anser jag att den har en ytterst viktig funktion på det svenska språkområdet. Den funktionen blir mer diskret men samtidigt mycket mer effektiv i och med att ordboken läggs till grund för språkkontrollfunktionerna i de vanligaste ordbehandlingsprogrammen. Vart den nya uppgiften tar SAOL återstår att se. Förhoppningsvis fortsätter dock SAOL att komma ut även i traditionell bokform.

Litteratur

Ordböcker

FSOB = af Hällström, Charlotta & Mikael Reuter 2000: *Finlandssvensk ordbok*. Esbo: Schildts.

NEO = *Nationalencykopedins ordbok*. http://www.ne.se, anv. april 2007.

NEO 1995 = *Nationalencyklopedins ordbok,* A–Hz. Utarbetad på Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bra Böcker 1995–96.

NLO = Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi ; skrift nr. 4). Oslo: Universitetsforlaget.

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. http://g3.spraakdata.gu.se/saob, anv. apr. 2007.

SAOL 8 = *Svenska Akademiens Ordlista*. 8 upplagan. Stockholm 1923. Åtkomst via Projekt Runeberg, http://runeberg.org/saol/8/, anv. april 2007.

SAOL 11 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språke*t. 11 upplagan. Stockholm: Nordstedts 1986.

SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språke*t. 12 upplagan. Stockholm: Norstedts ordbok 1998. – Äv. Elektronisk utgåva från Norstedts Ordbok AB 1998. Mjukvara: BOOKcase 3.1+: TEXTware A/S, Copenhagen 1998.

SSB = *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2003.

Annan litteratur

Hene, Birgitta 2006: Akademien normerar mer. I: *Språkvård* 3/2006, 40–44.

Lidén, Svante 2006: De dissar gamla ord – och pushar för nya. *Aftonbladet* 2006-04-19. http://www.aftonbladet.se/vss/nyheter/story/0,2789,811531,00.html, hämtad maj 2007.

Malmgren, Sven-Göran 1990: *Adjektiviska funktioner i svenskan.* Acta universitatis Gothoburgensis. Göteborg.

NE = *Nationalencyklopedin*. http://www.ne.se, anv. april 2007.

Norén, Kerstin 1996: *Svenska partikelverbs semantik*. Göteborg.

Reuter, Mikael 1999: SAOL 12. I: *LexicoNordica* 6, 211–226.

SAG = Hellberg, Staffan, Erik Andersson & Ulf Teleman 1999: *Svenska akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien/ Norstedts ordbok.

Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi – ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Webbpresentation. http://spraakdata.gu.se/saol, anv. apr.–maj 2007.

Trettonde upplagan av Svenska Akademiens ordlista (SAOL). I *Svenska Akademien informerar*, Nr 34, juni 2006. http://www.svenskaakademien.se/litiumnyheter30/GetDocument.asp?fileid=12&filename=Nr34_2006.pdf, hämtad maj 2007.

Westerlund, Anders 2006: Ny SAOL. I: *Språkbruk* 3/2006, 22–23.

Övriga källor

Agria 2007 = http://www.agria.se/agria/index.nsf/LinkFrameSet?ReadForm&url=/Agria/text.nsf/id/3215 (april 2007).

Aftonbladet 2006 = http://www.aftonbladet.se/vss/nyheter/story/0,2789, 811531,00.html

Språkbanken. http://spraakbanken.gu.se, anv. april 2007.

Svenska kennelklubbens webbplats. http://kennet.skk.se, anv. april 2007.

WWW. Sökningar med Google. http://www.google.se, anv. april 2007.

Nina Martola
Forskningscentralen för de inhemska språken
Sörnäs strandväg 25
FIN 00500 Helsingfors
nina.martola@focis.fi

Morgan Nilsson

Zuzana Hlavičková och Jana Svatošová: *Norstedts tjeckiska ordbok. Tjeckisk-svensk/Svensk-tjeckisk.* Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2005. 743 sidor.

Den tjeckisk-svenska och svensk-tjeckiska ordboksfloran har under senare år berikats i en anmärkningsvärd takt. Flitigast är författarparet Hlavičková och Svatošová, vars senaste ordbok nyligen utgivits i Sverige av Norstedts Akademiska Förlag. Samma ordbok utkom dock redan två år tidigare på tjeckiskt förlag (Hlavičková och Svatošová 2003). Vidare utkom dessförinnan en något mindre version av boken (Hlavičková, Svatošová och Červenka 1999), och denna föregicks i sin tur av en fickordbok som författats av Svatošová (1998) på egen hand, men som av innehåll och utformning att döma har legat till grund för de båda utvidgade versionerna. De tre ordböckerna innehåller 10.500 (1998), 16.000 (1999) resp. 20.500 (2003/2005) uppslagsord i den tjeckisk-svenska delen och 8500 (1998), 15.500 (1999) resp. 20.500 (2003/2005) uppslagsord i den svensk-tjeckiska delen.[1] Artiklarna har dessutom blivit allt längre och fylligare för varje upplaga. Enligt omslaget på den svenska utgåvan skall den senaste ordboken innehålla 60.000 ord och fraser. Den bör alltså hänföras till gränslandet mellan kategorierna små och medelstora ordböcker.

Som jämförelse skall nämnas att en annan författarinna på eget förlag ungefär samtidigt givit ut en tjeckisk-svensk ordbok om 32.500 uppslagsord (Hanzlová 1999) och en svensk-tjeckisk ordbok om 38.000 uppslagsord (Hanzlová 2000). Dessvärre bär dock dessa tydliga tecken på bristande lexikografisk erfarenhet och de är behäftade med diverse brister. Detta uppvägs i viss mån av det stora omfånget och det moderna ordförrådet, men kvalitetsmässigt kan böckerna inte mäta sig med Hlavičkovás och Svatošovás senaste ordbok. Vidare kan också nämnas att det tidigare endast utkommit en tjeckisk-svensk ordbok om 32.500 uppslagsord (Fürstová m.fl. 1981) och två svensk-tjeckiska ordböcker om 8000 (Freund 1988) resp. 36.000 uppslagsord (Koževníková m.fl. 1966). Den lexikografiska kvaliteten är allmänt sett allra högst i de båda

[1] Samtliga omfångsangivelser i recensionen är ungefärliga och grundar sig på överslagsberäkningar som utgår från antalet uppslagsord på fem fulla sidor jämnt fördelade över ordboken i fråga. Det erhållna genomsnittliga antalet ord per sida har multiplicerats med antalet sidor och avrundats till närmaste femhundratal.

äldsta ordböckerna. Dessa är mycket gedigna, men dessvärre har de hunnit åldras märkbart med avseende på ordförrådet.

Det föreliggande nytillskottet är därför mycket glädjande och det allmänna intrycket är gott. Nedan följer en mera ingående granskning och diskussion av ett antal viktiga aspekter av den nya ordboken.

Förord och inledning

I det minimala förordet framhåller förlaget att ordboken är modern och aktuell samt av allmän karaktär. Det påpekas även att den redan tidigare givits ut vid ett tjeckiskt förlag, men att ett särskilt inledande avsnitt om tjeckiskans uttal och grammatik lagts till i denna svenska upplaga. Detta avsnitt omfattar 15 sidor. Inledningen innehåller vidare en översikt över svenskans uttal och grammatik, liksom listor över de förkortningar som används i ordboken med uttydningar på både svenska och tjeckiska. Alla förkortningar tar dock sin utgångspunkt i tjeckiskan. I övrigt sägs ingenting om principerna för hur ordboken är uppbyggd eller om hur artiklarna skall läsas.

Layout

Ordboksartiklarnas utformning är enkel och tydlig på ett sätt som svarar väl mot ordbokens omfång. Varje uppslagsord, även sammansättningar och avledningar, utgör separata artiklar. Homografer behandlas i olika artiklar om de har olika morfologiska eller syntaktiska egenskaper, i annat fall behandlas de i samma artikel. Mera olikartade betydelser avskiljs därvid med hjälp av arabiska siffror och de olika betydelserna tydliggörs med hjälp av synonymer eller förklaringar inom parentes, t.ex. ”**nesouhlas** *m* **1** *(neshoda)* oenighet *-en* **2** *(odpor)* missnöje *-t*”. Synonymer med olikartad användning avskiljs med semikolon och förses ibland med förtydligande parenteser, t.ex. ”**opravdový** *(pravdivý)* sann; *(pravý)* äkta; *(skutečný)* verklig”, medan närsynonymer endast åtskiljs med kommatecken, t.ex. ”**nesnadný** svår, besvärlig, komplicerad”. Genomgående används typsnittet Times i en och samma teckenstorlek, och den enda variation som förekommer är mellan normal, fet och kursiv. Uppställningen i två spalter där varje artikel börjar med hängande indrag är högst traditionell. Ordboken är på det hela taget läsvänlig.

Urval

När det gäller urvalet av uppslagsord är det spontana intrycket av ordboken gott. Ordförrådet känns genomgående aktuellt och relevant, till skillnad från Hanzlová (1999, 2000) som innehåller en hel del märkligt eller Koževníková m.fl. (1966) som innehåller många föråldrade ord. Någon mera djupgående undersökning har inte företagits, men en jämförelse av de inledande orden under bokstaven G i den svensk-tjeckiska delen har gjorts med urvalet av uppslagsord i en aningen större svensk-slovensk ordbok (Holmqvist 2004). Hlavičková och Svatošová (2005) saknar orden **gallfeber**, **galna ko-sjukan**, **gamman**, **garvsyra**, **gaska upp**, **gasklocka**, **gast**, **gastkrama**, **gatflicka**, **gathörn**, **gatpojke**, **gatt**, **gatubelysning**, vilka återfinns hos Holmqvist. Å andra sidan innehåller Hlavičkóvoch Svatošová orden **gallsten**, **galoppera**, **galosch**, **gaphals**, **garantibevis**, **garde**, **garnera**, **garvad**, **gasell**, **gasspis**, **gastronom**, **gatlykta**, **gatläggning**, vilka saknas hos Holmqvist. Detta enkla test kan knappast anses utfalla till Hlavičkovás och Svatošovás nackdel. Det skall dock påpekas att talspråkliga ord och vulgarismer i de flesta fall lyser med sin frånvaro. En påtaglig fördel hos den föreliggande ordboken i förhållande till den tidigare rådande traditionen är å andra sidan att geografiska egennamn, främst länder samt vissa städer, t.ex. ”**Atény** Aten”, ”**Kodaň** Köpenhamn” och ”**Řím** Rom”, har inkluderats i båda riktningarna. Dessvärre saknas dock några viktiga namn, t.ex. **Benátky/ Venedig** och **Mnichov/München**.

Även med avseende på översättningarnas tillförlitlighet gör ordboken generellt ett gott intryck. Antalet synonymer upplevs som väl avvägt i förhållande till ordbokens storlek, och detsamma gäller mängden exempel på ordens användning liksom olika typer av fraseologismer.

Vidare upptas vissa svenska ord med dubbla former två gånger, t.ex. **fader/far** respektive **far/fader** och intressant nog har författarna valt att göra objektsformerna av de personliga pronomenen till uppslagsord i ordbokens svensk-tjeckiska del. Det senare är en mycket lovvärd innovation, och många mindre bevandrade användare skulle säkert uppskatta fler sådana uppslagsord med hänvisning till grundformen. För svenskans del skulle det främst handla om starka verbformer och pluralformer av substantiv med omljud, t.ex. **gick, män**. För tjeckiskans del finns de mest avvikande böjningsformerna bland personliga pronomen och verb, och det klassiska exemplet utgörs av presensformen **žene** ’jagar’ som måste sökas under infinitiven **hnát**.

Slutligen skall det framhållas som relativt anmärkningsvärt att ordboken, bortsett från en handfull undantag av egennamnskaraktär, inte tar upp några förkortningar. T.ex. finns de internationella **FN/OSN**, **OS/ OH** i båda riktningarna och i den svensk-tjeckiska delen återfinns **SJ**, men SJ:s tjeckiska motsvarighet **ČD** saknas i den tjeckisk-svenska delen. Förkortningar av mera allmän karaktär, såsom **t.ex./např.**, saknas konsekvent som uppslagsord.

Användarperspektiv

När det gäller innehållets utformning är användarperspektivet något av det mest intressanta, dvs. huruvida författarnas primära målgrupp är tjeckiska eller svenska användare, eller om författarna ansträngt sig att i lika stor grad fylla båda dessa gruppers behov. Först kan man notera att samtliga förkortningar i ordbokens båda delar är baserade på tjeckisk terminologi, vilket emellanåt kan försvåra för den svenske användaren. Än värre blir det när det rör sig om anvisningar som inte är förkortningar och därmed inte finns i förkortningslistan, t.ex. *viz* ’se’, men allra mest betänkligt är att samtliga förklaringar och förtydliganden i ordbokens båda delar ges enbart på tjeckiska. I den svensk-tjeckiska delen hade det i de flesta fall varit mera ändamålsenligt att ge sådana kommentarer på svenska för att underlätta för den svenske användaren.[2] Den tjeckiske användaren klarar sig ändå i de allra flesta fall med hjälp av sin intuition och den kontext där ordet påträffats. Exempelvis kan inte den svenske användaren dra någon nytta av parenteserna i artikeln ”**bekvämlighet** *-en, -er* **1** pohodlí, komfort **2** *(jen sg.)* pohodlnost **3** příslušenství *(v bytě n. domě)*”, vilka innehåller viktig information för svensken, men inte tillför lika mycket för en tjeck. Samtidigt är det dock ett nog så stort problem att det helt enkelt är alltför glest mellan den här typen av disambiguerande parenteser i den svensk-tjeckiska delen av ordboken. Kort sagt fungerar det aktuella verket dåligt som produktionsordbok för en svensk användare, delvis med tanke på vad som just sagts, men i minst lika hög grad även med hänsyn till flera av de iakttagelser som redovisas nedan.

[2] En likartad problematik med avseende på Norstedts ryska ordbok (Birgegård och Marklund Sharapova 2006) dryftas av Ljunggren och Malmgren på annan plats i denna årgång.

Uttal

Tjeckiskans stavning är i så hög grad ljudenlig att något behov av uttalsangivelser i princip inte föreligger. För svenskans del finns uttalet angivet i den svensk-tjeckiska delen vid vissa svårare ord, t.ex. ”**beige** [be:ʃ]”, ”**station** [sta'(t)ʃu:n]” och ”**pension** [paŋ'ʃu:n *n.* pen-]”[3], men även i en del mera marginella fall, t.ex. ”**begeistrad** [-'gej- *n.* -'gaj-]”. I den tjeckisk-svenska delen saknas motsvarande uppgifter. Även om något enstaka fel kan iakttas, t.ex. ”**pelargon** [-'go:n]”, är kvaliteten på de angivna uttalsanvisningarna god. Inkonsekvenserna är å andra sidan många. T.ex. anges ”**cup** [küp:]”, medan ”**curry** -*n* kari” lämnats utan uttalsangivelse. Än mera påfallande är inkonsekvensen när det gäller de svenska ordens betoning. Systematiska betoningsangivelser hade kunnat förväntas av en så pass omfattande ordbok, i synnerhet som den i övrigt bär tydliga drag av att i första hand vara riktad till en tjeckisk publik. En del angivelser finns i den svensk-tjeckiska delen, men de är av ganska sporadisk karaktär. Det rör sig som regel om betoning på annan stavelse än den första. På sidan 172 finner man ”**musik** [-'si:k]” följt av liknande angivelser vid **musikal**, **musikalisk**, **musikant**, **muskatell**, **musketör**, **muslim**, **muslin**, **mustasch**, samt ”**musiker** ['mü:-]”. Däremot anges inte betoningen vid **museum**, **musikfestival**, **musikinstrument**, **musikkonservatorium**, **muskat**, **muskulatur**, **muskulös**, **muslimsk**, **mutera** eller **myndigförklara**. Särskilt bör även påpekas att dubbel betoning i sammansättningar, t.ex. **skolår**, inte på något ställe markeras. Det hela är beklagligt eftersom man hade kunnat hantera betoningen på ett heltäckande och betydligt mera ekonomiskt sätt med den enkla teknik, t.ex. **behöver** resp. **beka□nt**, som tillämpas i många andra verk.

Morfologi och syntax

För den tjeckiske användaren finns mycket goda upplysningar om de svenska substantivens och verbens böjning. För substantiven anges bestämd form singular och obestämd form plural i både den tjeckisk-svenska och den svensk-tjeckiska delen. För verben anges imperfekt och supinum i den svensk-tjeckiska delen.

Åter har dock den svenske användaren hamnat på undantag. Den enda morfologiska information som över huvud taget ges i ordboken är

---

[3] *n.* är förkortning för tjeckiskans *nebo* ’eller’.

genus för de tjeckiska substantiven i den tjeckisk-svenska delen. Det den svenske användaren framför allt saknar är genitivändelsen vid maskulina substantiv som inte betecknar varelser liksom vid feminina substantiv som slutar på konsonant, eftersom dessa former inte är förutsägbara. Vidare skulle markering av flyktig vokal ha varit till stor hjälp utan att behöva kosta något utrymme, t.ex. med Poldaufs och Šprunks (1968:61) notation ”srpe□n”, vilket ger vid handen att stammen i övriga former är *srpn-*.

Vid verben saknar den svenske användaren i synnerhet uppgift om verbets aspekttillhörighet[4] och presensform, eftersom presens många gånger är svår att bilda med utgångspunkt i infinitiven. I den svensk-tjeckiska delen ges ”**hjälp|a** *-te, -t* pomáhat, pomoci (***ngn*** *komu*)” med uppgifter om det svenska verbets böjning och med angivande av båda de tjeckiska aspektformerna i infinitiv samt att det svenska verbet följs av direkt objekt medan det tjeckiska verbet styr dativ. I den tjeckisk-svenska delen ges två separata artiklar: ”**pomáhat** hjälpa (***komu*** *ngn*)” och ”**pomoci 1** hjälpa **2 ~ si** (*poradit si*) rå för”. Inga inbördes hänvisningar mellan de båda artiklarna finns, inga morfologiska upplysningar om verbens böjning eller aspekttillhörighet ges och information om rektion ges endast i den ena av artiklarna. Detta är dock trots allt förhållandevis utförliga artiklar. Vid många andra verb har den ena av aspekterna setts som grundläggande i det svenska verbets semantik, och endast den ena aspekten ges därmed på tjeckiska, t.ex. fullbordad aspekt vid ”**bekräfta** *-de, -t* potvrdit”, vilket dock följs av ett exempel i pågående aspekt: ”**undantaget bekräftar regeln** výjimka potvrzuje pravidlo”. Även i den tjeckisk-svenska delen saknas det pågående verbet **potvrzovat**, och för en svensk användare är det kanske inte alldeles lätt att söka sig till den fullbordade motsvarigheten **potvrdit**. Vid många verb är dessutom skillnaderna mellan de båda verben betydligt större. Önskvärt hade naturligtvis varit att ange aspektparen i ordbokens båda delar, t.ex. med hjälp av Poldaufs (1986) enkla och eleganta notation: ”**potvr|dit** […] < **~zovat** […] confirm”[5].

---

[4] Behandlingen av verbens båda aspektformer är enligt författarens erfarenhet en av de absolut vanligaste bristerna i ordböcker som täcker ett slaviskt och ett icke-slaviskt språk. Samma typ av problem diskuteras t.ex. av Dura m. fl. (1996) med avseende på Jacek Kubitskys polsk-svenska och svensk-polska ordböcker.

[5] Tecknet för ’mera än’ resp. ’mindre än’ pekar alltid mot det fullbordade verbet. Bruket av ett sådant tecken har den fördelen att man då alltid kan ange det primära verbet först, följt av den avledda aspektpartnern. Många andra ordböcker sätter konsekvent den ena av aspekterna först, oavsett den rådande avledningsrelationen.

Förutom den syntaktiska information som redan omnämnts, dvs. angivelser av objektets form vid verb, är det mycket magert med syntaktisk information i ordboken. Inte ens så grundläggande uppgifter som de tjeckiska prepositionernas rektion anges explicit. På sin höjd framgår denna av exemplifieringen vid en del uppslagsord. Även denna brist beror antagligen på det ensidigt tjeckiska brukarperspektivet.

Slutligen bör det även påpekas att man faktiskt hade kunnat spara in stora delar av den plats som skulle krävas för de föreslagna tilläggen genom att utesluta en del befintliga morfologiska upplysningar som inte ter sig särskilt nödvändiga. T.ex. anges *neskl.* ’oböjligt’ efter varje adjektiv som utgörs av ett presens particip trots att man kan läsa i förordet att dessa former är oböjliga, och den användare som inte känner till denna enkla regel klarar troligen ändå inte av kvalificerad adjektivböjning. Till yttermera visso anges heller inga ändelser vid de böjliga adjektiven. Vidare hade man möjligen också kunnat överväga att utelämna banalt regelbundna böjningsändelser vid verb i bokens båda delar, t.ex. ”**arbeta** *-de -t*”, och vid substantiv åtminstone i den tjeckisk-svenska delen, t.ex. ”**ben|a** *-an -or*”. Mycket plats hade också kunnat vinnas genom att tillämpa förkortningar som *s.* och *v.* i stället för *subst.* och *verb.*, varav den senare för ett svenskt öga knappast ens ter sig som någon förkortning.

Avslutning

Sammantaget är det mycket glädjande att en ny mellanstor svensk-tjeckisk och tjeckisk-svensk ordbok har sett dagens ljus och att den publicerats både i Tjeckien och i Sverige och därmed på ett effektivt sätt når ut även till den svenska publiken. Det måste dock sägas vara riktigt dåligt av det svenska förlaget att helt okritiskt anamma en ordbok som så tydligt riktar sig i första hand till en tjeckisk publik genom att den fullständigt saknar uppgifter om de tjeckiska uppslagsordens morfologi liksom disambiguerande förklaringar på svenska mellan olika översättningsalternativ i den svensk-tjeckiska delen. Den allmänna utformningen liksom urvalet av ord och de översättningar som ges håller däremot en god kvalitet, och om man i en framtida ytterligare utökad upplaga gör tillägg av vissa kategorier av uppslagsord liksom en del kompletteringar som är särskilt riktade till svenska användare har man snart en ordbok som tydligt kommer att höja sig över sina föregångare och sina samtida konkurrenter.

Möjligen bör det avslutningsvis också påtalas som en smula beklagligt att de båda skickliga författarinnorna till den senaste

ordboken varit hänvisade till att påbörja sitt arbete helt från grunden och att de inte i stället haft möjlighet att vidareutveckla de båda klassiska ordböckerna (Fürstová m.fl. 1981; Koževníková m.fl. 1966), vilka håller så hög kvalitet att de utan tvivel hade kunnat tjäna som en ypperlig utgångspunkt för en grundligt omarbetad och moderniserad upplaga.

Litteratur

Birgegård, Ulla och Elisabeth Marklund Sharapova (red.) 2006: *Norstedts ryska ordbok. Rysk-svensk/Svensk-rysk.* Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Dura, Ela, Sven-Göran Malmgren och Maria Toporowska-Gronostaj 1996: Rec. av ”Jacek Kubicki: *Słownik szwedzko-polski/Svensk-polsk ordbok.* Sthlm: Natur och Kultur 1988. Jacek Kubicki: *Słownik polsko-szwedzki/Polsk-svensk ordbok.* Sthlm: Natur och Kultur 1995.” I: *LexicoNordica* 3, 229–241.

Freund, Peter B. 1988: *LEXIN, Svensk-tjeckiskt lexikon. Švédsko-český slovník.* Stockholm: Statens institut för läromedel.

Fürstová, Jana, Kerstin Hammerstein-Tengströmová, Zdena Hanzlová, Radko Kejzlar och Eva Valentová 1981: *Česko-švédský slovník.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Hanzlová, Zdena 1999: *Česko-švédský slovník s gramatickým přehledem. Tjeckisk-svensk ordbok med grammatisk översikt.* Praha: Vikinga CZ.

Hanzlová, Zdena 2000: *Švédsko-český slovník. Svensk-tjeckisk ordbok.* Praha: Vikinga CZ.

Hlavičková, Zuzana, Jana Svatošová och Miloslav Červenka 1999: *Švédsko-český a česko-švédský kapesní slovník.* Praha: SPN, n.p. & SPN – pedagogické nakladatelství, a.s.

Hlavičková, Zuzana och Jana Svatošová 2003: *Praktický slovník švédsko-český a česko-švédský.* Praha: Leda.

Holmqvist, Lena 2004: *Švedsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Koževníková, Květa, Radko Kejzlar och Miroslav Frydrich 1966/1970: *Švédsko-český slovník.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Poldauf, Ivan 1986: *Česko-anglický slovník. Czech-English Dictionary.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Poldauf, Ivan och Karel Šprunk 1968: *Čeština jazyk cizí. Mluvnice češtiny pro cizince.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Svatošová, Jana 1998: *Švédský slovník. Tjeckisk ordbok.* Praha: V Ráji.

Institutionen för slaviska språk
Göteborgs universitet
Box 200, SE 405 30 Göteborg
morgan.nilsson@slav.gu.se

Sölve Ohlander

Longman Exams Dictionary – en ordhandbok av akademiskt intresse

Longman Exams Dictionary. Director: Della Summers. Harlow, Essex: Pearson/Longman 2006.

Inledning

Det senaste halvseklets accelererande utbredning av engelskan som vår tids lingua franca har, bland mycket annat, inneburit att studier och undervisning i engelska på olika nivåer etablerat sig som en lukrativ bransch inom utbildningsindustrin. Att säga att det i ett globalt perspektiv handlar om belopp i miljardklassen är knappast någon överdrift.

Samtidigt vore det fel att generellt påstå att det är fråga om lättförtjänta pengar för t.ex. kursanordnare, läromedelsförfattare och förlag på den internationella marknaden. Efterfrågan på utbildning i engelska i dagens värld förefaller närmast omättlig men konkurrensen är ofta stenhård. Ett paradexempel på detta sakernas tillstånd erbjuder situationen bland enspråkiga inlärningslexikon med inriktning mot framför allt s.k. ”advanced learners”, t.ex. engelskstuderande på universitetsnivå som redan uppnått en förhållandevis god — om än ej ”nativelike” – kompetens i engelska.

Sedan tillkomsten av *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2002) har den tidigare kvartetten av engelska inlärningslexikon utökats, med än tätare konkurrens som följd: ”The Big Four” har blivit ”The Big Five” (Ohlander 1996; 2003). Mot i stort sett samma målgrupp vänder sig nu ytterligare en nykomling, med en mer specifik titel: *Longman Exams Dictionary* (*LED*), utgiven 2006. Det lätt kuriösa inträffar då att samma förlag förefaller konkurrera med sig själv om de ”advanced learners” som *Longman Dictionary of Contemporary English* (*LDOCE*) alltsedan sin första upplaga (1978) haft i sikte (senaste upplagan 2003). Å andra sidan är det uppenbart att de olika titlarna på dessa båda lexikon är avsedda att signalera något väsentligt om skillnaderna mellan dem. En jämförelse mellan dessa ordböcker kan därför vara på sin plats, en jämförelse som också kan precisera särarten

hos *LED* jämfört med engelska inlärningslexikon i allmänhet. Men låt oss först söka utröna vad som kan tänkas ligga i den nya ordbokens titel.

”Exams dictionary”?

Märkligt nog – särskilt i jämförelse med andra Longman-lexikon som t.ex. *LDOCE* och *Longman Language Activator* – saknar *LED* varje tillstymmelse till ”Foreword” eller ”Introduction” som förklarar vad som avses med ”exams dictionary”; innebörden kan inte betraktas som självklar. I stället får man på mer indirekta vägar försöka sluta sig till vilken speciell vinkling termen skall indikera: vilka slags ”exams” är det fråga om?

På pärmens baksida kan man inhämta att lexikonet är ”[s]pecially created for exam students”, vilket inte automatiskt gör en så mycket klokare. På samma ställe kan man dock utläsa att den CD som medföljer lexikonet (”Longman Exams Coach CD-ROM”) innehåller ”35 hours of interactive exercises for FCE, CAE, IELTS, TOEIC, and TOEFL”, dvs. olika varianter av test (”exams”) avsedda att pröva och bedöma, på en relativt hög nivå, språkfärdighet (”proficiency”) i engelska som andra/ främmande språk. I USA används det välkända TOEFL (Test of English as a Foreign Language) i syfte att ”measure the English-language ability of foreign students seeking admission to American Universities” (McArthur 1992:394). I ett separat övningshäfte till *LED* redovisas innebörden av en annan i detta sammanhang central förkortning: ”IELTS stands for ‘International English Language Testing System’.” Denna ”exam” presenteras som ”an English-language proficiency test for non-native speakers”; ”Many colleges, universities, businesses and government organizations in the UK and other English-speaking countries use IELTS scores to assess people’s suitability for jobs and for university and college places” (*IELTS Workbook*, s. 1).

Vi kan således sluta oss till att den primära målgruppen för *LED* verkar vara något snävare än ”advanced learners” i allmänhet, även om dessa innesluter de kategorier som omnämns i citatet ovan. För både den bredare och den snävare grupperingen av ”advanced learners” står förbättrad språkfärdighet – receptiv och produktiv – av allmän snarare än specifik karaktär i centrum. Men samtidigt, som vi skall se, gäller för *LED* också en tydlig orientering mot det slags ordförråd (och texter) som ofta går under beteckningen ”academic” och som det finns skäl att återkomma till i ett senare avsnitt. Denna vinkling ger *LED* mycket av dess speciella karaktär. Att därför kalla *LED* för ett speciallexikon för en

viss typ av ESP (English for Specific Purposes) vore däremot missvisande. *LED* är inget fackspråkslexikon utan i princip lika allmänspråkligt som *LDOCE* och andra engelska inlärningsordböcker – även om dess ”niche” eller ”accent” skiljer sig från de övriga.

LED jämfört med *LDOCE*

Som redan noterats vänder sig *LED* och det väletablerade *LDOCE* till delvis samma ordboksanvändare, dvs. till kategorin ”advanced learners”, även om *LED* explicit riktar sig till ”exam students”. Just därför kan det vara av intresse att jämföra de båda lexikonen (båda med Della Summers som Director). Hur stora, eller små, är skillnaderna dem emellan?

En mindre väsentlig, men omedelbart observerbar skillnad är att de illustrationer som sparsamt förekommer i *LED* är i svartvitt, medan *LDOCE* har illustrationer i färg. Det kan också noteras att merparten av bildmaterialet i *LDOCE* återfinns i *LED* (t.ex. vid *corkscrew*, *relax* och *interview*), men att överensstämmelsen inte är hundraprocentig. Exempelvis har *LED* en bild vid uppslagsorden *Adam's apple* och *hippopotamus*, vilket *LDOCE* saknar. I gengäld har *LDOCE* till skillnad från *LED* en illustration vid *broken* och *map*. Som oftast är det så gott som omöjligt att genomskåda vilka principer som styrt vilka uppslagsord som har försetts med illustrationer; ofta verkar det handla om något slags ”comic relief” snarare än en genuin strävan att komplettera en annars svårbegriplig definition.[1]

Till storlek och omfång, mätt i sidantal, är skillnaden mellan ordböckerna liten: *LED*: 1831 sidor – *LDOCE*: 1949 sidor. Denna skillnad framstår som än mer obetydlig genom att *LED* har större sidstorlek, därtill bredare spalter och något mindre typsnitt än *LDOCE*, vilket sammantaget gör att *LED* får plats med klart mer information per sida än *LDOCE*. I praktiken innebär detta att *LED* är mer innehållsrikt. Frågan är i vilka avseenden detta ger sig till känna.

Vad beträffar antal uppslagsord m.m. är det – som vanligt, frestas man säga – mer eller mindre omöjligt att få en rättvisande bild bara genom att ta del av de upplysningar som finns att läsa på pärmens

---

[1] Svensén (2004:364) påpekar att bilder som ”stöd för verbala beskrivningar i ordböcker” fungerar bäst för ”konkreta företeelser”, medan ”språket är bättre på att beskriva handlingar och tillstånd.” *LED*:s illustrationer till uppslagsorden *interview* (två personer i samtal kring ett bord) och *relax* (en person med fötterna på skrivbordet) ger i sig starkt stöd åt Svenséns verbala beskrivning.

baksida, som en del av marknadsföringen. De kvantitativa uppgifter som ges är i regel inte jämförbara från en ordbok till en annan; något enhetligt, av olika förlag godkänt mått finns inte (jfr Ohlander 1996:260; Svensén 2004:33). Inte ens samma förlag underlättar alltid jämförelser, vilket *LED* och *LDOCE* ger prov på.

På baksidan av pärmen till *LED* kan man inhämta att lexikonet omfattar ”212,000 words, phrases, and meanings”. *LDOCE* uppger på baksidan till sin pärm ”106,000 words and phrases” – antalet ”meanings” sägs inget om. Det är således omöjligt att på grundval av ordböckernas egna uppgifter komma fram till om den ena eller den andra är större, räknat i antal uppslagsord eller redovisade betydelser. Några stickprov ger dock vid handen att de båda lexikonen omfattar mer eller mindre samma huvudord, indelade i samma – lika många – betydelser.[2] Exempelvis motsvaras uppslagen *about–abstain* (s. 4–5) och *simulacrum–single figures* (s. 1436–1437) i *LED* av exakt samma uppslagsord i *LDOCE*; detta gäller även sammansättningar som *absentee ballot* och *single currency*. Även betydelseindelningen av uppslagsorden är på dessa båda uppslag i *LED* identisk med den i *LDOCE*, för såväl rent lexikala ord – t.ex. verbet *absorb* (åtta betydelser) och adjektivet *single* (sju betydelser) – som grammatiska funktionsord – t.ex. prepositionen *above* (nio betydelser) och prepositionen, konjunktionen och adverbet *since* (fyra betydelser/funktioiner); detsamma gäller för övrigt också för den obestämda artikeln *a/an*: 16 betydelser/funktioner, i samma ordningsföljd i de båda lexikonen.

Intrycket så här långt ger således vid handen att *LED* är helt och hållet baserad på *LDOCE* vad beträffar urvalet av uppslagsord, liksom artiklarnas grundstruktur i fråga om betydelseindelning. Detta intryck stärks om man även granskar betydelseförklaringarna. Båda ordböckerna använder sig av Longmans väletablerade definitionsvokabulär om ca 2000 ord, med smärre modifieringar i bruk sedan *LDOCE:*s första upplaga (Ohlander (1996:269f.; 2003:170); Svensén 2004:302f.).[3] Så vitt jag kunnat finna är också de enskilda definitionerna av ett uppslagsords olika betydelser i regel ordagrant identiska, såsom framgår vid exempelvis verbet *absorb*, vars åtta betydelser förklaras på exakt samma sätt i *LED* och *LDOCE* (t.ex. betydelse 7, i COBUILD-format, ’if something absorbs money, time etc

---

[2] En viss förnyelse kan ibland skönjas i *LED* jämfört med *LDOCE*, t.ex. *goofy footed*, *Google*, *googlewhack*, *googol* och *googolplex* – liksom *iPod*.

[3] Jfr Nation (2001:289): ”Learners seem to prefer dictionaries written in a controlled vocabulary.”

it uses a lot of it', illustrerad i *Defence spending absorbs almost 20% of the country's wealth*).[4]

Även i flera andra avseenden är likheterna mellan de båda lexikonen uppenbara. Användaren av *LDOCE* känner igen de olika markörer för bl.a. stilistiska valörer och ämnesrelaterade specialtermer som *LED* använder, liksom de ”grammar codes” och ”patterns” (särskilt vid verb) som framför allt är av värde vid produktivt bruk av ordboken. Kollokationer är också markerade på samma sätt, med fetstil. Även de särskilda ”Grammar Study Notes” i *LED* som ger upplysningar om ”areas of grammar that are tested in many exams” (s. xii) är i regel identiska med dem i *LDOCE*, där motsvarande informationsrutor i stället rubriceras som ”Word Choice”, som vid uppslagsordet *since* angående skillnaden i bruk mellan *since*, *for*, *during* och *over*. ”Word Choice”-rutor används i *LDOCE* även vid rent lexikala val, ofta av kollokationskaraktär, t.ex. vid *beautiful* där skillnaderna mellan *beautiful*, *pretty*, *handsome* m.fl. adjektiv förklaras och exemplifieras. Motsvarande ruta saknas i *LED*, som däremot, vid t.ex. *action*, har en ”Thesaurus Study Note” som behandlar användningen av (när)synonyma ord inom detta semantiska fält, som *act*, *activities*, *behaviour* m.fl. substantiv, en ruta som i sin tur saknar motsvarighet i *LDOCE*, liksom vid bl.a. *accuse* (jämfört med *allege*, *charge*, *indict*) och *account* (jämfört med *story*, *report*, *version*). Möjligen kan sådana olikheter mellan lexikonen härledas till den uttalat ”akademiska” orienteringen i *LED*, medan *LDOCE* har mer neutrala urvalsprinciper.[5]

En typ av information som helt saknas i *LDOCE* (men som spelar en framträdande roll i *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*) är det stora antal ”Word Families Study Notes” som är något av ett särdrag i *LED*. Här listas medlemmarna i samma ordfamilj, under det uppslagsord som utgör ordgruppens morfologiska bas. Vid verbet *agree* ges ytterligare åtta medlemmar av den aktuella familjen, från substantivet *agreement* till det nekade adverbet *disagreeably*; vid *deceive* finner man *deceit*, *deceptive* m.fl familjemedlemmar. Detta slags vokabulärinformation, nära förknippad med ett ”akademiskt ordförråd” (se vidare nedan), är i mitt tycke ett värdefullt inslag i *LED*, ägnat att

---

[4] Ett tankeväckande exempel på otydlig syftning som resultat av COBUILD-format och användning av (politiskt korrekt) könsneutralt pluralpronomen (*they*) ges i följande definition av substantivet *freak*: 'someone who is extremely interested in a particular subject so that other people think they are strange or unusual'.

[5] ”Thesaurus Study Notes” i *LED* motsvaras i *LDOCE* också av rutor under rubriken ”Word Focus”, t.ex. vid *meal*, där olika medlemmar i detta semantiska fält redovisas (*breakfast*, *lunch*, etc.).

öka medvetenheten om de relativt förutsägbara samband – morfologiska och semantiska – som genom olika avledningar finns inom ett språks ordförråd. Att sådan medvetenhet gagnar ”advanced learners” är det inget tvivel om.

Ett annat särdrag med tydlig inlärarprofil i relation till *LDOCE* är de ”Common Error Study Notes” som uppmärksammar ”common mistakes that people make when using a word, based on research from the Longman Learners’ Corpus (a database of over 10 million words of English written by students from around the world)” (s. xii). Det kan röra sig om såväl lexikala som grammatiska fel. Vid t.ex. uppslagsordet *according to* finns en särskild ruta som varnar för formuleringen ~~*according to me/my opinion*~~ och i stället rekommenderar *in my opinion*; vid *consider* blir man upplyst om att infinitivkonstruktionen ~~*consider to do sth*~~ måste bytas ut mot *consider doing sth*; vid *lend* påminns man om att inte förväxla *lend* och *borrow*; vid *actual*, en ökänd ”false friend” för många engelskstuderande, kan man läsa: ”Do not use *actual* to mean ‘at the present time’. Use *current* or *present*”. Sådan information om vanliga fel som de flesta engelsklärare känner igen är tveklöst nyttig.[6] Den vittnar också om den fortlöpande integrationen av lexikal och grammatisk information, i vid mening, inom ramen för ”learners’ dictionaries”.

Ett gemensamt drag hos dagens engelska inlärningslexikon är den stora mängd exempel, i regel korpusinspirerade, som ges för att illustrera betydelser och konstruktionssätt hos uppslagsorden. *LDOCE* uppger (pärmens baksida) att ordboken innehåller ”88,000 natural examples”. Detta i sig stora antal överträffas med imponerande råge av *LED*, som anger ”160,000 examples – including thousands from academic reports and essays”. Under exempelvis uppslagsordet *similarly* ger *LDOCE* två exempel på ordets användning, ett för vardera av de två specificerade betydelsefunktionerna. *LED* ger, förutom samma exempel som i *LDOCE*, två exempel till, ett för varje betydelsefunktion, dvs. dubbelt så många exempel som i *LDOCE*. Ytterligare ett exempel: adjektivet *absolute* i betydelsen ’true, correct, and not changing in any situation’ illustreras i *LDOCE* med *You have an absolute right to refuse medical*

---

6 I *Cambridge International Dictionary of English* (1995) uppmärksammas ”false friends” som en typisk lexikal felkälla (Ohlander 1996:265f.); jfr även *Cambridge Grammar of English* (2006), som utfärdar ”warnings of common areas of potential error” (s. 16). Det i engelska inlärningslexikon och grammatikor manifesterade intresset för inlärarfel har fått bränsle genom den ökade tillgången till olika ”learner corpora” och kan ses som något av en allmän trend på senare tid.

treatment, i *LED* med samma exempel plus ytterligare ett: *Is it possible to obtain an absolute truth about the laws of nature?*. Mängder av liknande fall förklarar den dramatiska skillnaden i antal exempel mellan de två lexikonen. Grundprincipen i *LED* tycks vara att ha med minst de(t) exempel som ges för ett ord eller en betydelse i *LDOCE* och sedan lägga till ytterligare exempel där detta ses som motiverat med tanke på ordbokens inriktning mot ”akademisk” vokabulär.

I detta avsnitt har tyngdpunkten legat mer på likheter än på skillnader mellan *LED* och *LDOCE* – även om vissa särdrag också framskymtat. Som torde ha framgått är likheterna mellan de båda ordböckerna vad beträffar grundläggande lexikografiska principer och deras konkreta tillämpningar påfallande: *LED* bygger helt och hållet på *LDOCE*. Att det förhåller sig på detta sätt är dock inget som *LED* öppet tycks vilja skylta med (varav frånvaron av ”Foreword” eller ”Introduction”?); som försäljningsargument för ett nytt lexikon har det onekligen sina brister.[7] Å andra sidan inverkar det nära beroendet av *LDOCE* inte i sig menligt på *LED* – sämre grund för ett (delvis) nytt lexikonbygge kan man tänka sig. För användaren skulle det snarast kunna uppfattas som en kvalitets-garanti.

De följande avsnitten kommer att behandla de drag hos *LED* som, trots den gemensamma grunden, gör det till ett annorlunda lexikon än *LDOCE*, om än med klart syskontycke. Härvid kommer *LED*:s särskilda inriktning att framgå allt tydligare.

Den ”akademiska” vinkeln: 1. Academic Word List

Uppgifter om uppslagsordens frekvens är sedan nittiotalet ett vanligt inslag i engelska inlärningslexikon (jfr Ohlander 1996:267f). I *LDOCE* är de 3000 mest frekventa uppslagsorden markerade med rött; *LED* har en motsvarande markering (vita bokstäver mot mörkblå bakgrund).[8] Bland dessa ”top 3000” ges ytterligare frekvensinformation, vanligtvis samma i de båda lexikonen. Markörerna ”S1”, ”S2” och ”S3” anger att uppslagsordet tillhör de 1000/2000/3000 vanligaste orden i talad

---

[7] Det närmaste man kommer är i ”Acknowledgements”: ”The publishers and editors ... gratefully acknowledge the contribution of the lexicographic team who worked on the *Longman Dictionary of Contemporary English* fourth edition.” Ett understatement om något.

[8] I *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2002) är de uppslagsord som tillhör engelskans ”core vocabulary” markerade med rött: ”around 7,500 words that are most likely to be needed by students” (s. x); jfr Ohlander (2003:167f.).

engelska; för skriven engelska är motsvarande markörer ”W1”, ”W2” och ”W3”. Adverbet *absolutely* är markerat ”S1 W3”, dvs. ordet är klart vanligare i talad än i skriven engelska; det motsatta gäller t.ex. *above*: ”S2 W1”. En del uppslagsord har frekvensinformation endast för endera skriven eller talad engelska, t.ex. substantivsynonymerna *mobile* (”S1”) och *mobile phone* (”W2”). Värt att notera är att frekvensupplysningar för de sistnämnda exemplen ges endast i *LED*; motsvarande frekvensangivelser saknas helt i *LDOCE*, ett lexikografiskt indicium på den snabbt ökande mobiltelefonanvändningen de senaste åren. Att båda orden numera återfinns bland språkets 2000 vanligaste ord är knappast någon överraskning.

De allra flesta uppslagsorden i *LED*, liksom i *LDOCE*, saknar frekvensangivelser och är således mindre vanligt förekommande än engelskans ”top 3000”. Men en betydande mängd uppslagsord i *LED*, i motsats till *LDOCE*, är försedda med en annan markör som har ett direkt samband med lexikonets ”akademiska” orientering. Exempelvis substantivet *abstraction*, verbet *correspond*, adjektivet *insignificant*, adverbet *likewise*, prepositionen *notwithstanding* och konjunktionen *albeit* är markerade ”AC”, vilket innebär att de är inkluderade i den ”Academic Word List” som finns i slutet av ordboken och som innehåller ord som är ”important ... to know if you are studying in an English-speaking environment, or if you are writing academic assignments” (s. ix). Innan vi går vidare med ytterligare exempel på användningen av markören ”AC” i *LED* kan det vara motiverat att något närmare granska begreppet ”Academic Word List” (AWL), dess bakgrund och användning.

De bärande tankarna bakom AWL ges i *LED* av Averil Coxhead (Massey University, New Zealand), som står bakom den år 2000 kompilerade ordlistan.[9] I sin läsvärda presentation (s. 1809–1811) redovisar Coxhead (som också, intressant nog, författat ett fyra sidors avsnitt om ”Academic Writing” i *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*) både de erfarenhetsmässiga skäl som ledde till att AWL skapades och de urvalskriterier som legat till grund för denna korpusbaserade ordlista (mer utförlig information, bl.a. om olika ”sublists”, finns att tillgå på följande webbadress: http://language.massey.ac.nz/staff/ ac.shtml). I sin verksamhet som universitetslärare hade Coxhead blivit medveten om ”the difficulties that

9 För bakgrunden till AWL, inklusive Michael Wests *General Service List* (1953) och därav inspirerade olika listor under diverse benämningar (t.ex. AWL:s närmaste föregångare, University Word List), se Nation (1990:138f., 235f.; 2001:187f.); jfr även Hudson (2007: 231f.).

students had in mastering the vocabulary of written assignments”, inte primärt den specialvokabulär som hör till olika fackområden, utan snarare ”the non-subject-specific vocabulary that students of any discipline will need to master in order to produce coherently-structured written assignments” (s. 1809). Det är detta ämnesövergripande skikt av ordförrådet som går under beteckningen ”academic”. Coxhead fortsätter:

> Knowledge of academic vocabulary is vital for students studying at an English-speaking university, particularly for reading and writing. If you compare estimates of how many words a native English speaker might know by the age of 18 (approximately 18,000 to 20,000 words) and how many a learner who has had two or three hours of schooling in English over several years (roughly 2000 to 3000 words depending on the language background of the student), this gap is enormous. (s. 1810)

Coxheads allmänna resonemang är lätt att hålla med om, även i skandinaviska länder med traditionellt gott rykte för goda kunskaper i engelska. Det kan tilläggas att krav på god ”akademisk” engelska, vilket också omfattar ett adekvat ordförråd som grund för såväl läsförståelse (jfr Hudson 2007:227) som produktiva färdigheter, numera inte enbart gäller vid engelsktalande universitet utan mer eller mindre globalt, allteftersom engelskan fortsätter sin framryckning inom högre utbildning. Det är inte minst i detta ljus som AWL, liksom tillkomsten av *LED*, skall ses.

Enligt Nation (2001) är ”academic vocabulary” viktig av flera olika skäl. Det mest grundläggande är att den är ”common to a wide range of academic texts, and not so common in non-academic texts” (s. 189); dessutom är den, till skillnad från ren fackvokabulär, ”the kind of specialised vocabulary that an English teacher can usefully help learners with” (s. 191). Den utgör med andra ord ett slags specialvokabulär på en mellannivå som ger den hög ”verkningsgrad”: lönsam att behärska och möjlig att undervisa om.

AWL innehåller till största delen lexikala ord. I likhet med sin föregångare, University Word List, är den organiserad kring ”ordfamiljer” snarare än enskilda ord, med inspiration från Michael Wests *General Service List* (Cowie 1999:23; Nation 2001:188). Den omfattar ”570 word families commonly found in academic texts” och beräknas täcka omkring tio procent av ordförrådet i skriven akademisk text (s. 1809). De 570 ordfamiljerna i listan omfattar ca 1460 individuella ord, vilka samtliga också finns med som uppslagsord i *LED*. AWL är baserad på en korpus – 3,5 miljoner ord enligt Nation (2001:188) – av akademisk text. De tillämpade urvalsprinciperna

”ensured that only words that occurred reasonably frequently in a variety of study areas were selected” (s. 1809). Orden skulle förekomma 1. i texter från ”all four academic faculty sections: Arts, Commerce, Law and Science”; 2. över hundra gånger i hela korpusen; 3. minst tio gånger ”in each faculty section”; 4. ”[o]utside the 2000 most frequent words on Michael West’s *General Service List*”, dvs. högfrekventa vardagsord skulle inte inkluderas (s. 1809).

I AWL utgör ett huvudord basen (”parent word”) för resten av ordfamiljen, t.ex. verbet *create* i förhållande till *creation*, *creative*, *creativity*, *creator*; eller substantivet *theory* med familjemedlemmarna *theoretical*, *theoretically*, *theorist*. Det finns också ett och annat ensamstående ord, som substantivet *thesis* och konjunktionen *whereas*, utan familjemedlemmar. Den pedagogiska avsikten bakom ordfamiljerna är tydlig: att utnyttja de någorlunda regelbundna semantiska relationer som råder mellan morfologiskt besläktade ord som utgångspunkt för ett utvidgat ordförråd. Som bl.a. Wests klassiska lista visar är detta ingen ny idé inom vokabulärinlärning. Men just i fråga om det akademiska ordförrådet, med många avledda ord med grekiskt/latinskt/romanskt ursprung, framstår den som särskilt fruktbar, inte minst för ökad läsförståelse.[10] Att AWL därmed också utgör inspirationen bakom de många ”Word Families Study Notes” som finns i *LED* (jfr ovan) verkar uppenbart.

En ordlista som AWL inbjuder naturligtvis till diskussion och invändningar beträffande urvalet av ord. Vad är det som är ”akademiskt” med ord som *overseas* och *reluctant*? Och varför finns inte *diagram* och *relationship* med? Skälen till upplevda luckor i AWL ligger naturligtvis till största delen i urvalskriterierna, vilka samtidigt ger en nödvändig stadga och objektivitet åt listan. Mitt generella intryck är att AWL är ett effektivt redskap för att klargöra kärnan i engelskans ”allmänakademiska” ordförråd, liksom släktförhållanden inom ordfamiljerna. AWL bidrar därmed till att *LED* – trots den närmast övertydliga grunden i *LDOCE* – kan ses som ett intressant tillskott till floran av engelska inlärningslexikon.

Många av orden i AWL har lägre allmän frekvens än de 3000 ord som har särskilda frekvensmarkeringar (”S1”, ”W1” etc.) i *LED*. Hit hör

---

[10] Jfr Coady (1997:287): ”The research on reading in a foreign language emphasizes that comprehension of advanced, authentic, academic (AAA) texts demands significant skill in reading and, in particular, good knowledge of at least 5,000 words in L2.” Som exempel på vad för slags ord som framstår som ”worth teaching” nämner Coady just den akademiska vokabulären (”University Word List”; jfr ovan).

de flesta av de ovan givna exemplen, såsom *albeit*, *correspond* och *thesis*. Samtidigt innehåller AWL också många ord som tillhör det mer högfrekventa ordförrådet och som följaktligen även är försedda med frekvensmarkeringar. Exempel är *theory* (”S2”, ”W1”) och *theoretical* (”W3”), till skillnad från *theoretically* och *theorist*, vilka endast har markeringen ”AC”. Ett adverb som *consequently* är markerat både ”AC” och ”W3”, av vilket man kan sluta sig till dess övervägande skriftspråkliga profil; verbet *affect* har däremot (förutom ”AC”) markeringarna ”S1” och ”W1”, vilket signalerar ordets breda användning även i talad engelska. Att karakterisera engelskans ”akademiska” vokabulär som exklusivt skriftspråklig vore därför felaktigt; att stöta på ett ord i AWL som enbart i talad – men inte skriven – engelska tillhör språkets ”top 3000” vore däremot oväntat. Det kan tilläggas att några ord i AWL också återfinns bland de ca 2000 orden i Longmans definitionsvokabulär, t.ex. *remove* och *temporary*. Att sådana exempel är fåtaliga beror säkerligen mest på att ord som finns med i Michael Wests lista enligt AWL:s urvalsprinciper inte tagits med (jfr ovan); dessutom är Longmans definitionsvokabulär i sig influerad av Wests lista (*LDOCE* 1978:ix).

Sammantaget ger *LED* med sina olika kombinationer av markörer (”AC” – ”S/W1” etc.) intressanta möjligheter att närmare ”artbestämma” ett betydande antal centrala ”akademiska” ord i engelskan. En svaghet med listor av AWL:s slag är annars att de inte är betydelsebaserade. Vilken eller vilka av det dryga halvdussinet betydelser hos t.ex. verbet *collapse* står för ordets (mest) ”akademiska” användning? Detta går inte att utläsa eftersom det är hela uppslagsordet – inte någon särskild betydelse – som är ”AC”-markerat. I praktiken torde detta knappast spela någon större roll för den genomsnittlige lexikonanvändaren, medan det för en lingvist kan te sig annorlunda. Dessutom ger *LED* och AWL en viss vägledning även beträffande betydelser eftersom ordklasstillhörighet anges för AWL-orden. Exempelvis skiljer listan mellan *code* och *research* som substantiv och som verb; *abstract* och *brief* förekommer som adjektiv, substantiv och verb. I sådana fall – de är talrika – kan man utläsa frekvensskillnader mellan de olika uppslagsorden, t.ex. *academic* som adjektiv och som substantiv, med åtföljande betydelseskillnad.

Den ”akademiska” vinkeln: 2. ”academic writing”

Den särskilda inriktningen hos *LED* jämfört med *LDOCE* märks inte bara genom den nyckelroll Academic Word List är tilldelad i lexikonet. Dess emfas på ”academic writing” ger sig också till känna i den ”Writing Handbook” som utgör en separat avdelning om inte mindre än 88 informationstäta sidor mitt i ordboken. Även i *LDOCE* finns en särskild, betydligt mindre omfattande avdelning (15 sidor), rubricerad ”Language Notes”. Dessa ger upplysningar om bl.a. grammatik (artiklar, modala hjälpverb, sammansatta verb), idiom och kollokationer. Ett uppslag är ägnat ”Writing” (från ”Informal letters” och ”Emails” till ”Essay writing”); ett annat ger textlingvistiska tips för uppsatsskrivning under rubriken ”Linking ideas”. Dessa två uppslag utgör ett slags embryo till *LED*:s ”Writing Handbook”.

Syftet med denna skrivhandbok är inte primärt att befrämja engelsk skriftlig språkfärdighet i allmänhet. I fokus står i stället ”the type of written English that you will be asked to produce in an exam” (s. WH 1), med andra ord ”academic English”. Denna konsekventa inriktning kan betraktas som symptomatisk för det ökade intresset på senare tid för denna sorts engelska i ordboks- och grammatiksammanhang. Som redan nämnts innehåller *Macmillan Dictionary for Advanced Learners* (2002) en kort vägledning i ”academic writing”, medan en ny stor grammatik, *Cambridge Grammar of English* (= Carter & McCarthy 2006), ägnar ett helt kapitel åt just ”academic English”.

Den första av handbokens tre huvudavdelningar har den något vaga rubriken ”Writing Guide”. Förutom en koncis introduktion till grundläggande begrepp och tekniker för att skapa struktur i en text (”paragraphing”, ”cohesion” m.m.), med en mängd exempel på i olika sammanhang användbara fraser, presenterar och exemplifierar denna del ett flertal olika texttyper, deras olika syften, innehållsliga, strukturella och språkliga särdrag (stilistisk nivå, formelaktiga uttryckssätt m.m.). Bland de texttyper som avhandlas, relativt detaljerat, finns både mer allmänna – ”CVs and Letters of application”, ”Formal letters”, ”Emails and Informal letters” – och mer ”akademiska”, med varierande grad av specificitet: ”End of term papers”, ”Discursive essays”, ”Factual descriptions”, ”Reports”. För varje texttyp ges, förutom ett ”sample extract”, en mängd konkreta tips om ”useful phrases”, t.ex. (vid ”Discursive essays”) satsinledande prepositionsfraser som *In recent years* (kanske den vanligaste frasen av alla i början på en artikel), *In my view*, *On the whole*; eller hela satser som *As we have seen ...*, *The evidence suggests that ...* – fram till den obligatoriska slutklämmen, dvs. *More research is*

needed to ... . Allt detta är klart användbart, liksom (vid ”End of term papers”, s. WH 11) hur man skall göra för att undvika att ens bli misstänkt för plagiat ...

Lika användbar, men måhända av större lexikografiskt intresse är den andra huvudavdelningen i *LED*:s ”Writing Handbook”, rubricerad ”Topic Activator”. Bakom denna inte helt genomskinliga beteckning döljer sig, kan man säga, 16 grovmaskiga semantiska fält med tillhörande vokabulär, sammanlagt 32 sidor – med andra ord ett slags tesaurus. Som även namnet antyder kommer en betydande del av inspirationen till denna avdelning från *Longman Language Activator*, utgiven 1993 med undertiteln *The World’s First Production Dictionary*, i sig ett ”overstatement” (se Ohlander 1995). Tanken bakom *Longman Language Activator*, en sentida släkting till Peter Mark Rogets berömda *Thesaurus*, är att man via drygt 1000 begrepp i form av s.k. ”key words” kan få information om synonymer och andra ord inom samma semantiska fält: under t.ex. *business* kan man finna uppslagsord på en lägre nivå, som substantiven *commerce* och *trade*, liksom verbet *deal with* och adjektivet *commercial*. *LED*:s ”Topic Activator” är härvidlag annorlunda. I stället för att använda ”key words” som en väg in i ett semantiskt fält är de aktuella orden samlade under mer allmänna ”semantiska” rubriker som ”Environment”, ”Culture and the Arts”, Computer and the Internet”, ”Media”, ”Government and Politics” etc., med i genomsnitt ett uppslag per område. Denna uppläggning påminner i hög grad om *Longman Lexicon* (McArthur 1981) – liksom om gamla tiders vokabelsamlingar och i viss mån parlörer.[11]

Efter vilka principer urvalet av ord till *LED*:s olika ”topics” har skett framgår inte, t.ex. om det är frekvensbaserat med en korpus som grund. Bland uppslagsorden under varje rubrik ryms samtliga lexikala ordklasser även om det – kanske delvis beroende på att varje ”topic” är formulerat i nominalfrasformat – i regel förefaller vara en massiv övervikt för substantiv. Möjligen kan detta till en del, men knappast helt och hållet, bero på vilket semantiskt fält det gäller. Under t.ex. ”Law and the Legal system”, underavdelningen ”the legal process” (s. 54f.), ges ett tiotal verb (*acquit*, *charge*, *testify* m.fl.), medan ”Business and

---

[11] Jämfört med ”Topic Activator” är de 14 huvudfälten (med en mängd underavdelningar) i *Longman Lexicon* betydligt bredare och allmännare (t.ex. ”Life and Living Things”, ”Feelings, Emotions, Attitudes, and Sensations”). Släktskapen med *Roget’s Thesaurus* är uppenbar; även Bishop John Wilkins språkutopiska *Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* från 1668 (i regel ansedd som hemmahörande inom kategorin heroiska misslyckanden) kan ses som en tidig, abstrakt exponent för i viss mån liknande tankar.

Economics” i sin helhet inkluderar ett enda verb (*invest*) bland ett sextiotal uppslagsord; detsamma gäller ”Traffic and Car crime” (verbet *breathalyze*), och under ”Health care and Medicine” finns inget verb som uppslagsord, enbart substantiv.

Trots denna substantiviska slagsida framstår ”Topic Activator” som en i huvudsak välavvägd redovisning av den central vokabulären inom de valda områdena, där varje uppslagsord är försett med definition och exempel.[12] Detta gör ”Topic Activator” helt ”self-contained” och därför mer användarvänlig än en motsvarande ordsamling med enbart hänvisningar till ”huvudlexikonet”.

Naturligtvis kan ”Topic Activator” på grund av sitt begränsade utrymme inte göra anspråk på att utgöra en lika fullständig inventering av de aktuella semantiska fälten som görs i t.ex. *Longman Language Activator*.[13] För varje ämnesområde ges ett slags vokabulärstomme som hör hemma i allmänspråket, däremot inte specialvokabulär på lägre nivåer. Ibland kan man ändå sakna något för ett visst området centralt ord, som *emission* under ”Environment” eller *search engine* (för att inte tala om verbet *to Google*)[14] under ”Computers and the Internet” (både *emission* och *search engine* finns däremot med i själva huvudlexikonet, liksom *Google* som substantiviskt varumärke – dock inte som verb). Man kan också undra över det motiverade i att under ”Global issues” inkludera ett så allmänt ord som *war* bland mer specifika ord och fraser som *genocide*, *overconsumption*, *sustainable development* och *the War on Terror*. Självfallet utgör gränsdragningen mellan de olika områdena inte heller någon exakt vetenskap: *sustainable development* skulle också ha kunnat sortera under ”Environment”, *global warming* under ”Global issues” lika väl som under ”Environment”. Sådana diskussioner kring semantiska gränser leder dock sällan särskilt långt för praktiska lexikografiska ändamål. Hursomhelst förtar de knappast det

---

12 Varken definitioner eller exempel är alltid identiska med med vad som ges för samma uppslagsord i huvudlexikonet (som alltid ger en hänvisning till ”Topic Activator”). I ”Topic Activator” definieras t.ex. *referendum* (under ”Government and Politics”, s. WH 58) på följande sätt: ’an occasion when all the voters in a country are asked to say whether they support a particular proposal’. I huvudlexikonet är såväl definition som definitionsformat annorlunda: ’when people vote in order to make a decision about a particular subject rather than voting for a person’; även exemplen skiljer sig.

13 Märkligt nog saknas dock t.ex. *environment* som ”key word” i *Longman Language Activator*; miljöfrågor var trots allt inte direkt okända under det sena 1900-talet.

14 En internetsökning (via Google 3/7 07) på verbformen *Googled* gav ca 3,5 miljoner träffar.

huvudsakliga intrycket av ”Topic Activator” som en, med tanke på formatet, praktisk och lättillgänglig lexikal resurs i en inlärningsordbok med *LED*:s speciella inriktning.

Om ”Topic Activator” kan karakteriseras som en förvaringsplats för ord och uttryck med en relativt tydlig förankring i olika ämnesområden, så kan man säga att den tredje huvudavdelningen i *LED*:s ”Writing Handbook”, rubricerad ”Essay Activator”, är centrerad kring en vokabulär som är mer ämnesoberoende och därmed också har beröringspunkter med Academic Word List. Detta framgår bl.a. av rubrikerna på de 28 underavdelningarna i ”Essay Activator”, vilka speglar generella ingredienser i ”akademiska” texttyper oavsett konkret ämnesinnehåll: ”Aim or Purpose”, ”Causes”, ”Comparing and Contrasting”, ”Effects”, ”Explaining”, ”Giving opinions”, ”Referring” etc. Den ”lexikala laddningen” är här mindre specifik än i rubrikerna i ”Topic Activator”; det rör sig mer om metafunktionella begrepp inom ramen för själva skrivandet än om förhållanden i världen.

Varje huvudrubrik i ”Essay Activator” – där man liksom i ”Topic Activator” kan ana inflytandet från *Longman Language Activator* – har ett antal underrubriker som på ett mer preciserat sätt placerar in uppslagsorden i sitt funktionella sammanhang. Ofta indikerar underrubrikernas formulering indirekt även ordklasstillhörighet. Så är exempelvis fallet under ”Study and Research”, där underavdelningen ”to study
something in order to try to find out more about it” innehåller *study* och *research* som verb, liksom otvetydiga verb som *investigate*, *examine*, *evaluate* och *analyse*; underavdelningen ”the work of studying something” tar i stället upp *study* och *research* som substantiv, tillsammans med *work*, *experiment*, *test* och *trial* (alla som substantiv). Ytterligare substantiv ges i en tredje underavdelning, ”a piece of writing by someone who is studying a subject”: *essay*, *paper*, *dissertation*, *thesis*; liksom i en fjärde, ”the results of someone’s research”: *results*, *findings*, *conclusions*. Som kan utläsas av dessa exempel fungerar ”Essay Activator” på många sätt som en synonymordbok över valda ”skrivtekniska” domäner. Liksom ”Topic Activator” tillhandahåller den definitioner och rikhaltig exemplifiering av de ingående uppslagsorden.[15]

Många av huvudavdelningarna i ”Essay Activator” innehåller vad man skulle kunna kalla praktisk textlingvistik, mer detaljerad än den första ”inskolning” som ges i ”Writing Guide” (jfr ovan). Detta gäller

---

15 I likhet med ”Topic Activator” kan såväl definitioner som exempel skilja sig från dem som ges för samma ord i huvudlexikonet, vilket också genomgående ger hänvisningar till ”Essay Activator”.

inte enbart huvudavdelningen ”Linking parts of a sentence”, där en mängd uttryck för såväl samordning som underordning redovisas, inklusive adverbiella uttryck som *furthermore*, *by contrast* och *as a result*. Ibland ges, förutom enkla ord och kortare fraser, även längre ”chunks” eller ”prefabs” av satskaraktär, som *It is worth bearing in mind that ...* (under ”Emphasizing”) eller *The main conclusion to be drawn is that ...* (under ”Concluding”). Sådana formuleringar, i form av långa ”kollokationskedjor” som vana akademiska skribenter gärna utnyttjar, är ofta svåra att hitta i konventionella inlärningslexikon; de är ju inte idiomatiska uttryck i vanlig bemärkelse.

Att innehållet i ”Essay Activator” ligger närmare språkets kombinatoriska, grammatiska sida än vad som är fallet i den mer renodlat lexikala ”Topic Activator” tar sig också uttryck i en mängd ”Grammar Study Notes”, där den grammatiska halten kan variera (och även inkludera stilistiska och andra rekommendationer beträffande ordval). Några exempel: ”Don’t say ‘the most people/things’ when you mean ‘most people/ things’.” (”Making generalizations”); ”When using *if* to talk about the future, you normally use the simple present tense.” (”Linking parts of a sentence”); ”*Conduct research* is more formal than *do research* or *carry out research*.” (”Study and Research”); ”*Prove* and *demonstrate* sound much more definite than *show*” (”Showing and Proving”).

Huvudintrycket är att *LED*:s ”Writing Handbook” fungerar – och fungerar väl – som ett slags kurskompendium i ”academic writing”. Med sina tre huvuddelar – en allmän introduktion i ämnet, en översikt över det centrala ordförrådet i ett antal breda, akademiskt relevanta semantiska fält samt en vokabulärdel med ett mer ”allmänakademiskt” innehåll – ger den på ett relativt begränsat utrymme en förvånansvärt fullödig plattform för produktion av ”expository writing”, inte bara i akademiska sammanhang.

Avslutande kommentar

Vid en första flyktig anblick kan *Longman Exams Dictionary* te sig som en *déjà vu*-upplevelse: ett nytt inlärningslexikon där det mesta känns märkvärdigt hemtamt. Så småningom börjar en delvis annorlunda bild tona fram, liksom – för denna recensent – en allt större uppskattning av ordboken. Med ett engelskt idiom: ”it grows on you.”[16]

Som framhållits ovan är det lexikografiska grundarbetet i *LED* välbekant från den senaste upplagan av *Longman Dictionary of Contemporary English*: urvalet av uppslagsord, betydelseindelningen, definitionerna baserade på Longmans definitionsvokabulär, exemplen (även om det finns betydligt fler i *LED* än i *LDOCE*). Det handlar alltså i mångt och mycket om en storskalig återanvändning av ett välfungerande ”learners’ dictionary”.

Det nya i *LED* jämfört med *LDOCE* ligger till största delen i lexikonets speciella perspektiv, vad jag här har kallat ”den akademiska vinkeln” och som också, indirekt, återspeglas i ordbokens titel.[17] Det är således fråga om ett delvis nytt sätt att se innehållet, genom ett nytt raster. Detta består av två huvuddelar: Academic Word List samt *LED*:s särskilda ”Writing Handbook”. Tillsammans utgör de något av en implicit lexikografisk programförklaring i en tid då engelskans betydelse vid högre utbildning världen över bara ökar. Marknaden för ”akademisk engelska” är inte längre begränsad till engelskstuderande utan omfattar numera, på ett globalt plan, studenter (och lärare) inom alla de ämnesområden där förmåga att läsa och skriva engelska blivit allt viktigare. Denna situation och denna målgrupp kräver ett delvis nytt lexikografiskt perspektiv, vilket är vad *LED* erbjuder. Det innebär bl.a. att det väletablerade men något vaga begreppet ”advanced learner” i *LED*:s fall får en precisare innebörd beträffande lexikonets syften för dess tänkta brukare.

I ljuset av ovanstående resonemang framstår *LED* som en intressant innovation bland engelska inlärningslexikon. Det är inte ett speciallexikon i snävt ämnesmässig bemärkelse utan ett allmänlexikon ”with a mission”: en ny överbyggnad på traditionell Longman-grund. Denna kombination, med sin akademiska vinkling, är emellertid inte bara av lexikografiskt intresse. För den avsedda användaren är *LED* framför allt en mångsidig och användarvänlig handbok i akademiskt

---

16 ”[I]f something grows on you, you gradually like it more and more.” (*LED*: *grow on*)

17 En titel som *Longman Dictionary of Academic English* hade kunnat vara minst lika motiverad, men i ett marknadsperspektiv hade den möjligen uppfattats som smalare, dvs. mer ”akademisk” än som varit tillrådligt.

ordbruk, som dessutom innehåller allt annat man väntar att finna i ett inlärningslexikon av i dag. Den bör ha stor potential att öka medvetenheten om ”academic English” bland studenter inom högre utbildning runt om i världen – och därmed verksamt bidra till deras förmåga att förstå och producera denna variant av global engelska.

Litteratur

Cambridge Advanced Learner's Dictionary 2003. Cambridge: Cambridge University Press.

Cambridge International Dictionary of English 1995. Cambridge: Cambridge University Press.

Carter, Ronald & Michael McCarthy 2006: *Cambridge Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coady, James 1997: L2 vocabulary acquisition. A synthesis of the research. I: Coady, James & Thomas Huckin (eds.): *Second Language Vocabulary Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, 273–290.

Cowie, A.P. 1999: *English Dictionaries for Foreign Learners*. Oxford: Oxford University Press.

Hudson, Thom 2007: *Teaching Second Language Reading*. Oxford: Oxford University Press.

Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE) 1978. First ed. Harlow, Essex: Longman.

Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE) 2003. Fourth ed. Harlow, Essex: Pearson/Longman.

Longman Exams Dictionary: IELTS Workbook 2006. Harlow, Essex: Pearson/Longman.

Longman Language Activator 1993. Harlow, Essex: Longman.

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners 2002. London: Macmillan.

McArthur, Tom 1981: *Longman Lexicon of Contemporary English*. Harlow, Essex: Longman.

McArthur, Tom (ed.) 1992: *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.

Nation, I.S.P. 1990: *Teaching and Learning Vocabulary*. Boston, Mass.: Heinle & Heinle.

Nation, I.S.P. 2001: *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
Ohlander, Sölve 1995: Le mot juste? Några tankar kring ”världens första produktionslexikon”. I: *LexicoNordica* 2, 237–259.
Ohlander, Sölve 1996: ”The Big Four”. ”Learners’ dictionaries” inför 2000-talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
Ohlander, Sölve 2003: *MED* – värd sitt pris. I: *LexicoNordica* 10, 159–176.
Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi*. Andra uppl. Stockholm: Norstedts.
West, Michael 1953: *A General Service List of English Words*. London: Longmans, Green and Co.

Sölve Ohlander
professor
Engelska institutionen
Göteborgs universitet
solve.ohlander@eng.gu.se

Loránd-Levente Pálfi & Anders Tønnesen

Et nyt litteraturleksikon

Rasmussen, Henrik (red.)/Kamilla Hygum Jakobsen/Jeanne Berman: *Gads Litteraturleksikon*. 2. udgave, 1. oplag. København: G.E.C. Gads Forlag 2005. 369 sider. DKK 299,-

1. Forbemærkning

Nærværende artikel er en leksikografisk analyse og kritik af det ovenfor anførte leksikon, som er det seneste litterærleksikografiske tiltag på det danske bogmarked.

Fremgangsmåden for vores analyse og kritik er den samme som i Pálfi/Lindholm (2006). Vi stoler ikke meget på stikprøvemetoden (se bl.a. Lenstrup 1990:109ff og Lorentzen/Trap-Jensen 2004:185), hvorfor vi har gennemlæst værkets første 200 sider men dog også foretaget stikprøver – nemlig i den resterende del af bogen. Af pladshensyn har vi dog ikke medtaget alt, hvad vi har noteret os, og som kunne give anledning til omtale, men foretaget et udvalg. I øvrigt er vi enige med Bergenholtz (1996:76), når han skriver:

> der er ingen tvivl om, at der skrives mange uretfærdige anmeldelser. Med uretfærdig mener jeg dog ikke kritiske eller endda direkte negative anmeldelser, men den slags anmeldelser, som er skrevet ud fra få tilsyneladende tilfældige opslag uden hensyntagen til helheden, og hvor der i øvrigt lægges en urimelig stor vægt på lemmaselektionen. En negativ anmeldelse er dog særligt problematisk i "små" lande som de nordiske, hvor mængden af anmeldelser for den enkelte ordbog ofte er ret begrænset. […] På den anden side har hverken den teoretiske eller den praktiske leksikografi nogen nytte af intetsigende venligheder. Det drejer sig således om en balancegang

2. *Gads Litteraturleksikon*

Gads Litteraturleksikon udkom første gang i 1999, genoptryktes i 2001, og siden december 2005 foreligger der en andenudgave. I det følgende vil vi skelne mellem de to udgaver, som vil blive forkortet hhv. GL^1 og GL^2, mens forkortelsen GL vil gælde begge udgaver.

Bag GL står Henrik Rasmussen, Kamilla Hygum Jakobsen og Jeanne Berman. Henrik Rasmussen, som er ordbogens hovedredaktør, er cand.mag. i litteraturvidenskab og spansk. Han har siden 1999 undervist i litteratur ved Grundtvigs Højskole i Hillerød, og forud for det var han ekstern redaktør for Gads Forlag (siden også for Gyldendal). Kamilla Hygum Jakobsen er cand.mag. i litteraturvidenskab og kunsthistorie. Hun har i de seneste seks år arbejdet på den internationale sprogskole Berlitz som underviser i dansk sprog og kultur og har sideløbende hermed i 2000–2001 undervist i litteratur på Folkeuniversitetet i København. Jeanne Berman er mag.art. i litteraturvidenskab, har en bachelorgrad i engelsk og er desuden uddannet og arbejder som skolelærer.

Disse oplysninger finder man ikke i GL, men de er blevet givet os med stor imødekommenhed af og efter forespørgsel hos de enkelte forfattere. Vi vil her opfordre ordbogsredaktionen til at overveje i fremtidige udgaver af GL at oplyse om disse ting. De er af større vigtighed, end man er tilbøjelig til at tro: Det er ikke blot anmelderes og ordbogskøberes nysgerrighed, der fordrer sådanne oplysninger, men de er først og fremmest vigtige, fordi de legitimerer ordbogen og giver den autoritet, jf. Almind (2005:41). Desuden er de til stor nytte for fremtidens, men selvfølgelig også for nutidens, ordbogshistorikere og i det hele taget for metaleksikografiens bestræbelser på at kortlægge hele det leksikografiske landskab.

2.1. Det ydre indtryk

> Mit Recht nenne man die physikalischen Wissenschaften die exakten, weil man die Irrtümer darin klar nachweisen könne. Im Ästhetischen, wo alles vom Gefühl abhänge, sei dies freilich nicht möglich.

Således skriver Goethe i et brev til vennen Friedrich v. Müller i 1824 (Goethe 1948–1971, bd. 23:322). Han berører her et gammelt og, så vidt vi ved, stadig uløst problem: Hvad er skønt og smukt?

I metaleksikografien findes adskillige forsøg på at skabe et videnskabeligt grundlag, på hvilket det objektivt kan afgøres, hvorvidt en ordbogs ydre er vellykket eller ej; se bl.a. Almind/Bergenholtz (1990), Bergenholtz (1995b) og Almind/Bergenholtz (2000). Ikke desto mindre forbliver æstetikken en omtvistelig sag, når der skal dømmes hhv. bedømmes, og de subjektive dimensioner lader sig ikke udrydde helt. Dette være sagt for at retfærdiggøre men samtidig også relativere vores dom.

Teksten i GL er sat med sort på en behagelig hvid baggrund. Kun bogens omslag er trykt i farver. Ud fra et stærkt pragmatisk orienteret standpunkt kunne man mene, at skriftstørrelsen, skriftsnittet og linjeaf-

standen var upåklagelige, men ud fra et mere æstetisk standpunkt synes vi, at fx Wilpert (2001) på disse punkter er mere vellykket: De mindre typer, det finere skriftsnit og den smallere linjeafstand fremtræder her med en særlig elegance, og man ser, at teksten udmærket kan læses på trods af denne tæthed; tillige får man den store fordel, at der bliver plads til mere – på den enkelte side såvel som i hele værket.

Selve omslaget kunne måske godt have været udført mere behændigt. Æstetikken lider her bl.a. af det L-bogstav, som ses svagt i baggrunden. Det står givetvis for 'Litteratur', men med værkets titel trykt i store, mørkerøde typer når dette budskab jo også frem. (Vi er godt bevidst om, at GL indgår i en række, i hvilken de forskellige bøger har en ensartet ydre). Omslaget havde egnet sig godt til at være smudsomslag. Igen henviser vi til Wilpert (2001), hvis ordbog vi i denne henseende anser for forbilledlig: Det faste omslag er her enkelt udført; det er betrukket med blåt lærred, og kun på den såkaldte løse ryg gives tekst (forfatternavn, bogens titel og nederst forlagets navn); smudsomslaget er til gengæld farvet, illustrativt og med omslagstekst.

Opslagsordene i GL er nemme at få øje på. De er sat med fede typer og rykket ud mod venstre i forhold til selve artiklerne. Teksten er sat med fast bagkant – hvilket giver ro i skriftbilledet og fremmer et hurtigt overblik – og i to spalter, og henvisninger markeres med en pil. Dette er alt sammen tilfredsstillende. Vi skal særligt rose den faste bagkant; ikke mindst fordi der desværre findes mange forfattere, layoutere og grafikere, som af – for os – uforståelige grunde insisterer på den løse bagkant.

Der findes ingen "rigtige" illustrationer, kun enkelte figurer, hvilket vi synes er meget passende for en ordbog som GL. Det er imidlertid ikke altid let at se tilhørsforholdet figur og artikel imellem. Således gives der fx til artiklen *Aktantmodel* en figur nederst på siden, men det markeres ikke, at figuren hører til denne artikel (ikke engang indirekte ved at fx ordene 'aktant', 'model' eller 'aktantmodel' forekommer i selve figuren) – og der findes jo også andre artikler på samme side.

I sammenligning med det ydre ved andre danske leksika af vor tid synes vi dog, at GL hører til de mere vellykkede.

2.2. Ordbogens byggedele

Ordbogen indeholder foruden ordbogsartiklerne – spredt over 356 sider – to forord på i alt lidt over en side (dvs. både det til første- og det til andenudgaven) samt en litteraturliste på seks sider. Hertil kommer naturligvis forsatsblad, smudstitelblad, titelblad, kolofon og omslagstekst.

Men disse komponenter, som traditionelt heller ikke opfattes som ”rigtige” komponenter, vælger vi at se bort fra her.

2.2.1. Omteksten

Det er meget glædeligt, at forfatterne har valgt i GL[2] også at bringe forordet fra førsteudgaven. Førsteudgavers forord er ikke alene interessant og oplysende læsning, de kan også være af stor betydning for ordbogshistoriske studier. Under alle omstændigheder savnes de, når de udelades i senere udgaver af det givne værk.

Forordet (det første) beretter følgende om værkets stofafgrænsning samt om formålet med bogen:

> Vi har forsøgt at dække områder som litteraturhistorie, litteraturteori, stilistik, retorik, metrik og filologi. Hver[t] af disse specialområder har deres egne opslagsværker, men der er, så vidt vi ved, ikke andre værker på dansk, der samler det hele i ét.
>
> Når emneområdet er så bredt, er det klart, at de enkelte opslag ikke kan være fyldestgørende. Og det er heller ikke vores sigte. Vi har ønsket at give korte og præcise ordforklaringer, som kan danne udgangspunkt for at søge mere viden. Til den brug har vi et udbygget net af henvisninger til andre opslagsord og en litteraturliste med de værker, som vi selv har haft glæde af under arbejdet med bogen. Vi har ikke opfundet tingene selv, men samlet og formidlet eksisterende viden, og litteraturlisten tjener som vores kildehenvisninger.

Mht. ordbogens dækningsområde er der egentlig intet nyt under solen – ikke i forhold til hvad vi tidligere har set i det danske litterærleksikografiske landskab, jf. Pálfi (2007). Dette er ikke nogen kritik, men en konstatering, på baggrund af hvilken det kan undre, at forfatterne mener, at dækningsområdet for GL skulle være større end for tidligere litterærfaglige ordbøger. I øvrigt en lille rettelse til det ovenfor citerede: Det er ikke rigtigt, at hvert af områderne ”litteraturhistorie, litteraturteori, stilistik, retorik, metrik og filologi” har deres egne opslagsværker hertillands – i hvert ikke såfremt der er tale om **leksikografiske** opslagsværker. For det første fremviser den litterære leksikografi i Danmark ikke nogen opsplitning af litteraturhistorie og litteraturteori – de forskellige danske litteraturterminologiske ordbøger behandler begge disse discipliner, jf. Pálfi (2007) – for det andet findes der ingen (leksikografiske) opslagsværker for stilistik, metrik og filologi på dansk[1]; disse discipliner er ind-

[1] I hvert fald kender vi ikke til nogen, og det gør DSH (III:409–435; IV:25f, 292–305), Haugen (1984), Mikkelsen (1994:289–305) og de løbende bibliografier i tidsskriftet *Sprog i Norden* (jf. årgangene 1970–2005) heller ikke.

til videre primært blevet behandlet i de forskellige danske fagordbøger for litteraturvidenskab, jf. Pálfi (2007), og sekundært i de forskellige danske fagordbøger for sprogvidenskab, dvs. Søndergaard (1992), Cramer (1994), Cramer et al. (1996) og Dansk Sprognævn (1996); desuden behandles disse ting – om end meget perifert – i Greimas/Courtés (1988) og i Moberg (1996).

Kigger man i den nævnte litteraturliste, finder man en lang række forskellige titler på skøn- og faglitterære værker (heriblandt litteraturhistoriske fremstillinger) og håndbøger af forskellig slags (bl.a. standardværker som Wilperts *Sachwörterbuch der Literatur*, som udkom første gang i 1955 og siden i mange reviderede udgaver og oplag). Særligt glædeligt er det at se, at GL-redaktørerne også har konsulteret tidsskriftslitteraturen! Såfremt denne samling af værker og tidsskriftsartikler virkelig udgør ordbogens empiriske grundlag og altså har affødt bl.a. (udvalget af) ordbogens opslagsord, må fundamentet siges at være tilfredsstillende. Dog forekommer det os gådefuldt for ikke at sige problematisk, at GL-redaktionen har ment at kunne undlade at rådspørge så toneangivende og vigtige værker som Bußmann (2002), Eide (1990), Greimas/Courtés (1988), Høgh (1996), Lausberg (1973), Moberg (1996) og Schweikle (1990).

Om ordbogens funktion(er) erfarer vi intet, men det er tydeligt, at GL er en traditionel etsproget fagordbog; og en sådan har sædvanligvis både kommunikative og kognitive funktioner og er i første omgang sædvanligvis konciperet til at opfylde behovene hjælp til videnstilegnelse og tekstreception. Ved et nærmere eftersyn lader det til, at også GL har begge disse funktioner. Af grunde, som vi vil komme ind på senere, er funktionen hjælp til tekstproduktion ikke understøttet optimalt.

Om målgruppen erfarer vi følgende (ligeledes i det første forord):

> Vores målgruppe har som udgangspunkt været studerende på de fag, som har litteratur og tekstanalyse på deres pensum. Dvs. dansk på seminariet og universitetsfag som dansk, litteraturvidenskab, litteraturhistorie, engelsk, fransk, tysk, spansk m.v. Vi håber selvfølgelig at andre med interesse for litteratur også kan få nytte af bogen.

På omslaget hedder det imidlertid, at ”[GL] kan bruges af alle, der interesserer sig for litteratur eller har brug for at analysere litterære tekster”. Den målgruppe, der omtales i forordet, er velafgrænset og overbevisende, og det er aldeles tilladt at ”håbe[…] at andre med interesse for litteratur også kan få nytte af bogen”, men omslagstekstens radikalt anderledes formulerede ”alle, der interesserer sig for litteratur” er problematisk. Denne almindeligt interesserede bruger, som der her tænkes på, findes skam i virkeligheden, men i ordbogsverdenen er han/hun kun et

spøgelse, en floskel, hvis eksistens og pleje snarere skyldes forlagenes garvede marketingsfolks tænksomhed end leksikografisk refleksion. Selvom også vi håber, at alle mulige mennesker kan få glæde og nytte af nærværende ordbog, mener vi ikke, at den kan bruges af andre end semifagfolk (dvs. litteraturvidenskabsstuderende hhv. studerende og evt. fagfolk fra nabovidenskaberne). For fagfolk er ordbogen ikke tilstrækkeligt videnskabelig, noget som vi kommer ind på senere; for lægfolk er artiklerne, især betydningsforklaringerne, for komplicerede. Ikke at de er påfaldende komplicerede i og for sig, men når man betænker, at den almindeligt interesserede bruger (lægmand) potentielt er et fagligt fuldstændigt udenfor stående individ, fx en person med akademisk baggrund uden for humaniora, eller én, der slet ikke har en boglig uddannelse, så vil man forstå, at denne gruppe ikke bliver tilgodeset tilstrækkeligt. Denne brugergruppe kan ikke forventes at være fortrolig med hverken den filologiske, lingvistiske, litteraturvidenskabelige eller blot den tværfaglige i humaniora brugte terminologi, og dette tages der ikke rigtigt hensyn til i GL – jf. følgende tilfældigt udvalgte artikel:

> **Epanodos** (græsk, hjemvej, tilbage), en retorisk figur, hvori en sætning gentages i omvendt rækkefølge, således at det første ord bliver det sidste, evt. i form af en kiastisk ordstilling, hvor ordene krydses over. ”Foråret kommer snart – snart kommer foråret”.
>
> Epanodos kan også forekomme som en gentagelse af et ord eller en frase, enten i begyndelsen og i midten af en sætning eller i midten og slutningen af en sætning. Epanalepsis, Kiasme.

Man kan ikke forvente, at lægfolk kan forstå termer som *retorisk figur*, *kiastisk ordstilling* og *frase*. Ganske vist gives der for de to førstnævnte termers vedkommende en udmærket forklaring andetsteds i bogen, men *frase* findes fx ikke som lemma, og desuden bliver man ikke gjort opmærksom på, at termen *retorisk figur* findes som selvstændigt opslagsord. Endvidere er det usandsynligt, at den almindeligt interesserede også vil være interesseret i at gennemlæse en større mængde artikler, før vedkommende kan få en nogenlunde klar forståelse af det begreb, som til at begynde med har foranlediget til konsultation af ordbogen. Efterser man andre artikler, får man det samme indtryk.

GL har en klart afgrænset brugergruppe, noget som faktisk er et ret sjældent syn, og som redaktionen skal have megen ros for (målgruppen er semifagfolk, dvs. hverken fagfolk eller lægfolk) – desto mere ærgerligt er det med en sådan forsømmelig omgang med omslagsteksten.

2.2.2. Artikelbestanden

Om GL's empiriske grundlag har Henrik Rasmussen på vores forespørgsel oplyst følgende (citeret efter e-mail af 13. august 2006 fra Henrik Rasmussen til Loránd-Levente Pálfi):

> Mht. lemmaselektionen tog vi udgangspunkt i de to opslagsværker, Gads Forlag for år tilbage havde udgivet: Folmer Christensens "Litteraturleksikon" (1969) og Jørgen Lorenzens "Litteratur" (1976). Derefter udvidede vi listen, dels ud fra egen viden, dels ud fra en lang række udenlandske opslagsværker (som nævnes i vores litteraturliste). Så havde vi en grundliste, som vi kunne begynde at arbejde ud fra. I selve arbejdet med at skrive opslagene blev vi hele tiden kastet videre til nye mulige opslagsord og måtte derfor løbende udvide/afgrænse os inden for de forskellige delområder, vi behandler. Resultatet blev, at vi – selvom vi tog udgangspunkt i eksisterende værker – endte med et værk, hvis opslagsord ligger ret langt fra andre beslægtede værkers.

Vi bringer her Henrik Rasmussen vor bedste tak for disse ordbogshistorisk yderst interessante oplysninger, som hermed kan glide ind i faglitteraturen og være til nytte og glæde for ordbogshistorikere.

GL[2] indeholder ifølge omslagets bagside ca. 2.500 opslagsord. Ifølge forordet er der kommet 55 nye opslagsord til i forhold til GL[1]. I sammenligning med fx Wilpert (2001), som indeholder 5.500 opslagsord, men også sammenlignet med andre mindre værker, vil vi betragte GL som en mellemstor ordbog.

Artiklerne i GL[2] giver på mange måder et godt førsteindtryk. Det lader til, at udvalget er bredt og behandlingen grundig. Nogle artikler får flere spalter. Det er også glædeligt med suffiks-artikler som **-ana/-iana**, **-ade/-iade** m.m. Vi skal i det følgende se på nogle detaljer. (Når vi i det følgende ikke omtaler lemmahuller, skyldes dette vor prioritering (pladshensyn) og ikke, at der ingen lemmahuller findes i GL.)

2.2.2.1. Nye artikler

Blandt de nytilkomne finder vi bl.a. **Anakroni**, **Analogi**, **Boghandel**, **Cyberfiktion**, **Diskursanalyse**, **Don Quixote**, **Epistem**, **Eventyrroman**, **Jazzpoetry**, **Kolonial litteratur**, **Kortprosa**, **Poetry slam** og **Rap**. Vi har ingen indvendinger imod udvalget og synes kun godt om forøgelsen af lemmabestanden.

GL[2] indeholder også nytilkomne henvisningsartikler: Fx **Closure** (som dog er blevet alfabetisk fejlplaceret), **Hypertext** (som imidlertid

strider imod dansk retskrivning) og **Heterodiegetisk**. Dette er ligeledes en forbedring i forhold til GL^1 (om mediostrukturen se kapitel 2.3).

2.2.2.2. Bortfaldne artikler

Bl.a. følgende artikler, som alle fandtes i GL^1, er faldet bort i GL^2: **Banana Split** [tidsskriftet], **Danske Studier**, **Don quixoteri**, **Edda** [tidsskriftet], **Hug** [tidsskriftet], **Keltisk renæssance** og **Kiosklitteratur**.

Vi synes, det er for dårligt, at man i forordet – hvor man ellers flittigt oplyser, at GL med andenudgaven er blevet forøget med 55 nye artikler – ikke meddeler, at der også er blevet fjernet noget. Desuden forstår vi ikke, hvad grundlaget for fjernelsen af netop disse artikler har været (med undtagelse af *Don quixoteri*, som vi dog godt kan undvære). Tidsskrifterne *Banana Split*, *Edda* og *Danske Studier* findes jo stadig, og sidstnævnte er endda et af Danmarks fornemste og ældste endnu eksisterende tidsskrifter! (Tidsskriftet blev grundlagt i 1890, men omdøbt i 1904). Findes tidsskriftet *Hug* måske ikke mere? Og berettiger det i så fald til udlugning? Det havde vel også været en mulighed at beholde artiklen og oplyse, at tidsskriftet ikke længere blev udgivet, hvad det havde været for et tidsskrift, hvornår det var blevet grundlagt osv., noget som vi i GL^2 faktisk finder eksempler på i forbindelse med andre tidsskrifter. Såfremt det er pladsmangel, der har været motiverende for udlugningen, må vi efterlyse et bedre samarbejde mellem forlaget og ordbogsredaktørerne, for sidst i GL^2 findes der intet mindre end 15 blanke sider!

2.2.2.3. Udvidelse/redigering af artikler

En lang række artikler er i GL^2 blevet udvidet, det drejer sig bl.a. om: **Antikken**, **Drama**, **Epos**, **Faktion**, **Fortolkning** og **Kulturstudier**.

En lang række artikler er med GL^2 desuden blevet opdateret: Fx er oplysningen om redaktionens sammensætning blevet ændret i artiklerne **Hvedekorn**, **Ildfisken**, **Kritik** mfl., ligesom man i artiklerne **Gyldendal Prisen, Søren** og **Gyldne Laurbær, De** meddeler de seneste prismodtagere.

Endelig er en række opslagsformer blevet ændret: *A part* => **À part** (begge former er imidlertid ortografisk problematiske, hvad angår brug af majuskel, mens begge er korrekte, hvad angår brug af accenttegn), *l'Art pour l'art* => **L'Art pour l'art** (begge varianter er ortografisk problematiske, hvad angår brug af majuskel). Det er en diskussionssag, hvorvidt der her er tale om deciderede fejl (jf. spørgsmålet om stort be-

gyndelsesbogstav længere nede i denne artikel), og bortset fra disse "fejl" er det meget glædeligt med udvidelserne og opdateringerne.

2.2.2.4. Problematiske artikler

For overskuelighedens skyld har vi opdelt dette kapitel i fire unummererede underkapitler afgrænsede efter problemernes art. Overskueligheden har til gengæld fordret den pris, at gengangere ikke har kunnet undgås. Når det samme lemma i det følgende findes anført flere gange, er det hver gang af forskellige grunde. (Det siger sig selv, at en sådan skelnen, som underkapitlerne giver udtryk for, ikke kan foretages gnidningsløst: Nogle af problemartiklerne er grænseområdetilfælde og kunne lige så vel have figureret i et andet af underkapitlerne).

Manglende oplysninger hhv. mangelfulde udredninger

I artiklen **Abstrakt** findes kun den hverdagssproglige definition, ifølge hvilken abstrakte begreber er 'uvirkelige begreber' eller med GL^2's ord: "tænkt[e] og uden forbindelse med den konkrete virkelighed". I filosofien er der imidlertid en lang tradition for en skelnen mellem abstrakte og konkrete begreber, hvor de to står over for hinanden (en skelnen mellem det overordnede/generelle hhv. det særegne).

I artiklen **Agent** forklares, hvad en litterær agent er (der tænkes her på en person, der varetager en forfatters interesser, afsætter en forfatters bøger til et forlag, forhandler kontrakter og ophavsret/rettigheder osv.) – men hvad med agent i litteraturanalytisk forstand?

I artiklen **Anakroni** nævnes ikke, at prolepsis bruges i moderne romaner til at ødelægge den kronologiske narrativitet, som fx når man hos Milan Kundera i *Nesmrtlnost* (da. *Udødeligheden* 1998) erfarer hovedpersonens død i en bisætning midt i romanen. Det nævnes heller ikke, at prolepsis også er et retorisk begreb, hvor det betyder 'en forudgribende besvarelse af en mulig indvending'.

Artiklen **Argot** er ligeledes mangelfuld. Betydningen 'røversprog' hhv. 'det som svarer til de nordiske egnes rotvælsk (eller keltringesprog, skøjersprog m.m.)' mangler, eller rettere: Den findes delvis dér, hvor normalt etymologien oplyses!?

Charlemagne (se artiklen **Chansons de geste**) er et udmærket ord at bruge, hvis man vil sikre sig, at færrest mulige mennesker forstår, hvad man taler om – ellers kan man skrive *Karl den Store*.

I artiklen ***Essay*** glemmer man at nævne Lukács' essayteori. Ej heller nævnes Th.W. Adorno, Robert Musil, Milan Kundera eller Joseph Brod-

sky. Og er Musil egentlig ikke vigtigere end Huxley? Og kan man virkelig karakterisere Lockes *Essay Concerning Human Understanding* som en roman – er der ikke snarere tale om en afhandling?

I artiklen **Gesta Danorum** kunne man vel godt have nævnt, at Saxo er kilden til Hamlet gennem en fransk gendigtning, nemlig François de Belleforests *Histoires Tragiques* fra 1570.

Under **Halvbind** savner vi forklaringen på den anden betydning af dette ord, nemlig 'afdeling af et bind', jf. bl.a. ODS (VII:772:2–3).

I artiklen om **Ordbog over det danske sprog** [sic!] gives mangelfulde oplysninger om antallet af og udgivelsestidspunktet for de forskellige optryk. En mangel er det også, at artiklen kun kender til to supplementsbind – allerede i 2001 foreligger ODS-S4 (dvs. fjerde supplementsbind), og GL^2 udkommer i 2005! (At GL-redaktionen ikke kender til femte og sidste supplementsbind er forståeligt, for det kom netop et par måneder efter afslutningen på arbejdet med GL^2). Desuden anser vi det for en mangel, at man forsømmer at nævne DDO, dvs. *Den Danske Ordbog* (2003–2005) – hvis ikke i en egen artikel så i det mindste i artiklen om ODS.

Forkerte eller uhensigtsmæssigt noterede etymologiske oplysninger

Der bringes talrige problematiske etymologiske angivelser, og når vi her kun nævner nogle få, skyldes det pladshensyn. Om **Anakroni** oplyses, at ordet kommer fra engelsk! Det er helt galt, ordet kommer fra græsk. Også til **Argot** er den etymologiske oplysning forkert; ordet kommer af *argoter* og betyder 'at tigge'. Endelig betyder Copula (se etymologiangivelsen til **Copla**) ikke 'strofe' men 'forbindelse'.

Upræcise, diskutable og kritisable udredninger/oplysninger

Mht. **Antikken** er der adskilligt at bemærke. Definitionen på tragedie står til diskussion; man kan i hvert fald ikke afgjort sige, at tragedierne "i en mytisk form behandlede konflikter mellem individ og samfund". Dette er i hvert fald ikke i overensstemmelse med Aristoteles' definition. Det samme gælder for komediedefinitionen. I afsnittet om antikkens påvirkning får man en fornemmelse af en ubrudt påvirkning fra én kultur, der vel at mærke ikke har været tilgængelig. Det er mere rimeligt at tale om påvirkningerne fra den middelalderlige reception, den italienske fra 1300-tallet og den tyske fra 1700-tallet og fremefter. Vi synes heller ikke, det giver mening at sige, at antikken er ophørt med at være et ideal (jf. "[f]ørst med naturalismen kan man sige, at antikkens kunst

og litteratur er ophørt med at være et ideal"), snarere kan man i nyere tid tale om en anden form for reception. Er kulturhistorien ikke kommet længere end Burckhardts konception af antikken?

Artiklen **Apollinsk/dionysisk** giver indtryk af, at det er Nietzsche, der er ophavsmand til dette begrebspar, hvilket er forkert. Nietzsches forståelse af begreberne stammer fra en tradition, der går tilbage til Friedrich Creuzers afhandling *Dionysus* (Heidelberg 1808/9), der gør op med Winckelmanns forståelse af antikken som værende "edle Einfalt und stille Größe" (noget, som i øvrigt gjorde Goethe rasende). Winckelmanns og Herders tanker om antikken som plasticitet bliver hos Nietzsche til *det apollinske*, mens *det dionysiske* bliver modbegrebet. Denne forståelse går tilbage til Dionysos-figuren hos forskellige romantikere. Artiklen fejllæser desuden Nietzsche, når det anføres, "at tragedien med Euripides var blevet overtaget af de apollinske dyder". Nietzsche mener tværtimod, at Euripides' dramaer kendetegnede en ny tendens i den antikke græske verdensanskuelse, nemlig den *sokratiske*, jf. hertil bl.a. Nietzsche (1982:64).

I artiklen **Barok** hævdes det, at "[p]erioden er kendetegnet ved en dualistisk verdensopfattelse". At dette skulle være noget særligt ved barokken, har vi svært ved at se. Med en vis ret kunne man hævde det samme om alle andre perioder, måske på nær den moderne tid. Desuden er afsnittet om den barokke havestil misvisende. Man fremhæver "snoede former", hvor man burde fremhæve lige linjer. Barokhaven adskiller sig primært fra renæssancehaven derved, at slottet ligger i forlængelse af havens centrale akse (Frederiksborg Slotshave – Versailles), hvor slottet op til renæssancehaven ligger adskilt af en voldgrav (Kongens Have). Og når man nu var i gang, kunne man måske også have nævnt den romantiske, dvs. den engelske have (Frederiksberg Have, H.C. Ørstedsparken).

Beskrivelsen af **Borgerlig offentlighed** er meget upræcis. Spørgsmålet er, hvorvidt begrebet overhovedet skulle have været medtaget. Under alle omstændigheder synes vi, det ville have været oplagt at tage udgangspunkt i konstruktionen af offentligheden i Habermas' optik, den engelske salonkultur i 1700-tallet, Jonathan Swift m.m. i stedet for at beskrive, hvordan offentligheden ifølge Habermas kommer under pres. Habermas anvender jo netop ikke, som artiklen anfører det, begrebet "til at beskrive samfundets tiltagende opsplitning", men derimod som en betegnelse for et uindløst potentiale i den vesterlandske samfundsudvikling. Herfra stammer også idealet om "den herredømmefrie kommunikation", jf. Habermas (1990). (I denne sammenhæng er det måske værd at nævne, at Habermas' konception er blevet kritiseret ud fra en litteraturteoretisk position (Nexø 2004), der hævder, at den "herredømmefrie urtilstand", som Habermas mener at finde i 1700-tallets England, tvært-

imod var en dybt ironisk skriftkultur, der trak veksler på især baroktraditionen – her fremhæves særligt Swifts ironiske omgang med offentligheden). Artiklen antyder også, at Habermas først og fremmest passer ind i en marxistisk litteratur- og historieforståelse. Intet kunne være mere forkert! Ligeledes var Habermas' forhold til den tyske studenterbevægelse ganske ambivalent.

I artiklen **Dehumanisering** får vi følgende uforståelige sætning: "Man kan tale om dehumanisering som tendens i kunsten fra sidste halvdel af 1800-tallet som en reaktion på den industrielle revolution, industrisamfundets behandling af mennesket som en vare, tingsliggørelsen (af marxisterne kaldet reifikation), 'Guds død' og den positivistiske tro på videnskaben." Men er tingsliggørelse ikke fortrinsvis et marxistisk begreb? Og er dehumaniseringen en reaktion eller et begreb, der forsøger at beskrive den historiske udvikling? Sætningen er uforståelig og vidner om et mangelfuldt kendskab til stoffet. Samtidig forlenes dehumaniseringen med det modernes positive karakteristika: Frihed, egne værdier etc. Tilhængere af oplysningen ville netop karakterisere disse begreber som en humanisering: Opløsningen af umyndighedens skranker.

Artiklerne **Filologi** og **Filologisk metode** er meget utilfredsstillende. Mht. førstnævnte savner vi det historiske aspekt. Grundbetingelsen for, at filologien som videnskab overhovedet kan eksistere, er, at de historiske dimensioner er tilstrækkeligt udfyldte, at det givne sprog er bevidnet og nedfældet over mindst mange århundreder (i optimal fald i årtusinder, hvilket dog kun sjældent er tilfældet). Derfor er det også forkert og højst et udslag af politisk korrektheds-hysteri, hvis nogen fx vil tale om *samisk filologi*. Det, som kendetegner filologien, er det kildenære studium af tekster fra forgangne tider eller fjerne kulturer, hvilket forudsætter, at disse (dvs. kilderne) findes. Hertil kommer det komparative aspekt, jf. betegnelser som *romansk filologi*/*romanistik, slavisk filologi*/*slavistik* osv., som heller ikke omtales i artiklen. Mht. artiklen *Filologisk metode* er der flere problemer. Artiklen er intetsigende, men samtidig også vildledende. Der findes ikke én filologisk metode – der findes mange! I hvert fald har vi aldrig hørt om nogen enkeltstående filologisk metode og kan heller ikke finde hjemmel for benævnelsen af noget sådant i faglitteraturen, således ikke i fx *Handbok i norrøn filologi* (Haugen 2004). Tekstkritikken, som der i artiklen kredses lidt om, er blot én af filologiens kernediscipliner, desuden omfatter filologien traditionelt palæografi, runologi, navneforskning, håndskrifts- og arkivkundskab (kodeologi), flere sprogvidenskabelige discipliner (især grammatik og sproghistorie) og litteraturvidenskabelige discipliner som fx litteraturhistorie. Men man må naturligvis regne med en vis variation afhængigt af genstandsområde, den pågældende forskningstradition, tid

og sted m.m. (fx er runologi hovedsageligt kun aktuelt inden for nordisk filologi)[2].

Artiklen **Idealisme** er heller ikke helt tilfredsstillende. For det første mangler den almindelige tidsangivelse 1790–1830 (eller med Hegels død i 1831), og for det andet henregnes Schopenhauer her til den tyske idealisme – noget, som man almindeligvis ikke gør. Schopenhauer stod på sidelinjen i forhold til den etablerede tyske filosofi og blev først sent anerkendt for sine værker.

I artiklen **Ordbog over det danske sprog** [sic!] er det upræcist at skrive, at ODS "beskriver det danske sprog fra L. Holbergs tid og fremefter", præcist havde det været at skrive, at ODS/ODS-S beskriver det danske sprog i tidsrummet ca. 1700–1950/1955. I øvrigt er det lille afsnit om ODS-redaktionen dels mangelfuldt (et vilkårligt udvalg af ODS-redaktører omtales), dels fejlagtigt (nogle af disse ophøjes til hovedredaktører uden at have været det). Officielt var kun H. Juul-Jensen (til sin død i 1949) og Jørgen Glahder hovedredaktører, men Lis Jacobsen regnes traditionelt også til hovedredaktionen, vel grundet hendes enorme administrative indsats, som overhovedet muliggjorde udgivelsen af værket.

Forkerte udredninger/oplysninger/definitioner

I artiklen **Bibelen** hedder det, at "[d]en ældste danske Bibel er et håndskrift fra ca. 1480" – et problematisk udsagn. Der findes ingen komplet dansk bibeloversættelse på det tidspunkt, kun dele af samme – den første komplette danske Bibel er den såkaldte *Christian III's Bibel* fra 1550.

I forbindelse med **Comedy of humours**: Det er Empedokles', dvs. en oldgræsk, og ikke en middelalderlig teori, der her er tale om.

I artiklen **Dansk bogfortegnelse** hævdes, at "[e]n månedlig opdatering trykkes i Forlæggerforeningens blad *Bogmarkedet*", dette er ikke korrekt. *Dansk bogfortegnelse* er nu tilgængelig på internettet på www.dbc.dk og har været det i nogle år, den ajourføres ikke længere i *Bogmarkedet*.

I forbindelse med artiklen **Dialektik**: Det er vel næppe *tingenes*, men derimod *åndens* fænomenologi, den tyske filosof Hegel undersøger!

Ekslibris oversættes traditionelt ikke med "bogmærke", men med "bogejermærke". Et bogmærke er som bekendt det "[m]ærke sædvan-

[2] Om end man – naturligvis foruden de angelsaksiske og germanske runer – også taler om tyrkiske runer (fx Orchon- og Jenisej-indskrifterne), ungarske runer (*székely rovásírás* hhv. szekliske runer) og østeuropæiske runefund (fx Dobrogea-runerne).

ligvis af karton eller tekstil, der bruges til at markere det sted i en bog, som læseren er kommet til (ved kontinuerlig læsning) eller gerne vil vende tilbage til" (*Informationsordbogen*).

Den typologiske inddeling af encyklopædier i artiklen **Encyklopædi** er overfladisk, lidet brugbar og frem for alt hjemmestrikket – i hvert fald kender hverken leksikografien eller BDI-videnskaben (biblioteks-, dokumentations- og informationsvidenskaben) til den. Inden for BDI-videnskaben taler man om almene encyklopædier vs. fagencyklopædier, jf. bl.a. Hjørland (1997:189), mens man i leksikografien slet ikke opererer med termen encyklopædi, men i stedet traditionelt skelner mellem følgende tre hovedkategorier af leksikografiske opslagsværker[3]: sprogordbøger, sagordbøger og alordbøger også kaldet encyklopædiske ordbøger (ikke at forveksle med encyklopædier!), jf. hertil bl.a. Svensén (2004:26). Afhængigt af deres indhold henregnes encyklopædierne ifølge denne typologi til sagordbøgerne eller alordbøgerne. Nyere og nyeste leksikografisk teori, nemlig den leksikografiske funktionslære, afviser dog denne typologi, jf. hertil bl.a. Bergenholtz/Tarp (2002; 2003) og især Tarp (2006:135–147), og skelner i stedet mellem følgende tre hovedkategorier: 1) ordbøger med kommunikative funktioner, 2) ordbøger med kognitive funktioner og 3) ordbøger med kommunikative og kognitive funktioner.

Under **Epistem** oplyses, at Foucault har udviklet eller opfundet epistemologien. Dette er forkert! Foucault griber tilbage til Bachelard og Althusser. I øvrigt er epistemologien simpelthen videnskaben om, hvad vi kan vide, og der findes mange andre antagelser end Foucaults. Begrebet er også meget anvendt inden for den angelsaksiske filosofi, der aldeles intet har med Foucault at gøre. Artiklen giver let det indtryk, at vi her står over for et specifikt fransk fænomen.

I artiklen **Filologi** er afgrænsningen af lingvistikkens virkeområde helt gal: GL-redaktørerne mener, at lingvistikken beskæftiger sig med "ordklassificering og ordbøjninger" – intet kunne være mere forkert og mere indskrænkende!

Om **Fremmedgørelse** hedder det, at denne hos Hegel er en oplevelse af ikke at være en del af den sociale verden. Selvom sætningen stort set er taget fra *Politikens Filosofileksikon*, er den problematisk. Det er *ånden*, der endnu ikke er kommet til sig selv (og derfor fremmedgjort), men er i en historisk proces mod frihedens selvbevidsthed. Ligeledes er det forkert at opfatte fremmedgørelsen hos Marx som det forhold, at arbejderne ikke besidder produktionsmidlerne. For Marx er det arbejdende

---

[3] Man skal her naturligvis være klar over, at termen ordbog i leksikografisk terminologi også dækker over det, som man traditionelt kalder leksikon, konversationsleksikon, encyklopædi, glossar osv.

menneske ikke fremmedgjort, fordi det ikke ejer produktionsmidlerne, men fordi det forarbejdede materiale forekommer ham som noget andet end det, det er. Brugsværdien er erstattet af bytteværdien, altså vareformen. Også Marx-teksten synes at stamme fra *Politikens Filosofileksikon* – man glemmer bare at anføre vareformen som det centrale, hvilket betyder, at den mest elementære forståelse af Hegel og Marx mangler! Endelig må vi gøre opmærksom på, at Hegels forståelse af begrebet dialektik stadig ikke har med *tingenes* kontinuerlige udvikling at gøre, men derimod med *åndens*.

Definitionen af **Idiotikon** er forkert. Et idiotikon er netop ikke bare en dialektordbog, men en ganske særlig form for dialektordbog: Én, der kun bringer de for den pågældende dialekt særegne ord eller betydninger og altså udelader ord, som dialekten har til fælles med fællessproget.

Også **Inkunabel** kunne have været defineret mere præcist og mere korrekt. Inkunabler er bøger trykt med løse typer i tiden før 1501. At det for Danmarks vedkommende gælder tiden før 1550 er forkert, det er palæotyperne der sættes til denne tid, jf. bl.a. Andersen (2004:48, 332) og *Informationsordbogen*. Endelig er ordet palæotyp ikke synonymt med inkunabel.

I artiklen **Marxistisk litteraturkritik** oplyses, at frankfurterskolen har udviklet en litteraturteori – det er ikke rigtigt! Jf. Menke (1991). At kalde Adornos og Benjamins æstetiske skrifter for marxistiske, er desuden heller ikke helt korrekt, jf. Jay (1973) og Buck-Morss (1977).

2.2.2.5. Inkonsekvenser

Tidsskrifterne **Bogens verden**, **Bogmarkedet**, **Kritik**, **Orbis litterarum**, **Passage**, **Spring**, **Standart** og en række andre er optaget, men hvorfor ikke fx *Apparatur*, *Bogvennen*, *Børn & Bøger*, *Dansk Noter*, *Lettre Internationale*, *Naqd*, *NORDICA*, *Reception* og/eller andre? Efter hvilke kriterier er udvalget af visse tidsskrifter frem for andre blevet foretaget? Det forekommer os, at udvalget er vilkårligt.

Om litterære værker kan man generelt ikke få oplysning i GL^2, noget som er typisk for danske litteraturleksika, jf. Pálfi (2007). Men hvad er grunden til, at der en sjælden gang alligevel medtages en titel som fx **Common reader, The** [sic!]**, Kalevala**, **Gesta Danorum** og **Gesta Romanorum**? Enten beslutter man sig for at oplyse om værker, eller også udelukker man denne kategori. Hvorfor medtage fem titler?

2.3. Ordbogens strukturer

Ifølge Bergenholtz (1995a:9) kan der skelnes mellem omkring tredive forskellige ordbogsstrukturer. Vi skal her blot kommentere nogle af de vigtigste. Grundet pladsmangel vil omtalen ikke være dybtgående.

GL fremviser en simpel rammestruktur. Dette er ikke i sig selv kritisabelt, da det er selve ordbogens byggedele, nemlig det, der konstituerer rammestrukturen, der er af egentlig vigtighed og betydning (om ordbogens byggedele se kapitel 2.2).

Tilgangsstrukturen er kun delvis tilfredsstillende. Der er blevet gjort brug af seks strukturindikatorer (både typografiske og ikke-typografiske): 1) den levende kolumnetitel, som findes øverst til venstre på venstresider og øverst til højre på højresider; 2) den fede type, med hvilken lemmata er udskilte fra den resterende ordbogstekst; 3) arabertal ved opløsning af polysemer; 4) parenteser omkring de etymologiske oplysninger; 5) pile ved henvisningerne; 6) kursiv skrift ved angivelse af titler hhv. ordbogseksterne henvisninger i Svenséns forstand, jf. Svensén (2004:98). Den forholdsvis komplekse mikrostruktur taget i betragtning kunne man imidlertid godt have overvejet at give disse strukturindikatorer et mere markant udseende – eller der kunne være blevet valgt nogle flere ikke-typografiske strukturindikatorer. Fx kunne man have gjort brug af nogle af de af Bergenholtz så yndede symboler (■, ●, ♦, ▲). Som det kan ses af de af Bergenholtz et al. udførte ordbogsarbejder, kan den slags symboler bruges i mange typer af ordbøger: Fx i almensproglige ordbøger, jf. Bergenholtz et al. (1999), i fagordbøger, jf. Kaufmann/Bergenholtz (1992), og endda i populærvidenskabelige underholdningsordbøger, jf. Bergenholtz/Frandsen (2001). Vi vil opfordre redaktionen til at overveje indførelse af sådanne strukturindikatorer i kommende udgaver af GL eller på en eller anden måde at markere de nuværende kraftigere. Det vil give et bedre og hurtigere overblik og lette orienteringen i artiklerne.

Makrostrukturen, som jo også er en del af tilgangsstrukturen, konstitueres i GL^2 (ligesom i GL^1) af den glatalfabetiske lemmaliste med initialalfabetisk præsentationsform, og listen er ordnet strengt alfabetisk efter bogstav for bogstav-princippet (også kaldet tegn for tegn-princippet). Dette er en konventionel løsning og meget passende for en ordbog som GL.

Mediostrukturen, også kaldet henvisningsstrukturen, er forholdsvis simpel. Der gives, afhængigt af hvordan man betragter sagen, to eller tre former for eksplicitte henvisninger: 1) henvisningsartikler bestående af et henvisningssted og en henvisningsadresse (mellem disse er der en pil); 2) artikelfinale henvisninger indledt med en pil (disse henviser til andre artikler i værket); 3) ordbogseksterne henvisninger (i den Sven-

sénske forstand) i form af litteraturlisten bag i bogen samt i selve artiklerne, idet mange af de i litteraturlisten anførte titler også findes her.

Ved sammenligning med GL^1 har vi kunnet konstatere, at mediostrukturen er blevet forbedret i GL^2. Se fx følgende artikler: **Forfatter** (nu tre henvisninger – ingen i GL^1), **Gruk** (en ny henvisning er blevet tilføjet), **Heltedigtning** (ny henvisning), **Hermeneutik** (to nye henvisninger).

Mikrostrukturen er forholdsvis kompleks. Bortset fra at en artikel kan være en ren henvisningsartikel, gives der i artiklerne normalt etymologiske oplysninger og betydningsforklaringer (med eksempler på sagen) – i den her anførte rækkefølge. Hertil kommer de tidligere nævnte artikel- og ordbogseksterne henvisninger (hvis man da vil opfatte disse som sådanne) og de tidligere nævnte artikelfinale henvisninger til andre artikler i værket. Men naturligvis er ikke alle disse komponenter forhåndenværende i alle artiklerne.

De etymologiske angivelser har en eksistensberettigelse i sig selv, men i forhold til betydningsangivelserne skaber de desuden fundamentet for betydningsforklaringen. At etymologien i GL ikke er så dyb som i etymologiske ordbøger, er forståeligt, men at det undertiden er vilkårligt, hvor den gives hhv. udelades, er mindre tilfredsstillende. Hvorfor har fx **Agroikos**, **Generalisering**, **Koryphaios**, **Krise**, **Kukkassescene** og flere andre lemmata ingen etymologisk angivelse fået? Mere problematisk er det imidlertid, at mange af angivelserne er upræcise, uensartet opstillede, mangelfulde og undertiden helt fejlagtige.

Betydningsangivelserne er grundige, inkluderer opløsning af polysemer og anfører undertiden danske ækvivalenter eller en parafrase for engelske, tyske eller franske termers vedkommende og i det hele taget for fremmedord. Det er imidlertid ikke hensigtsmæssigt, at der – bortset fra de etymologiske angivelser – mangler sproglige oplysninger i artiklerne. Vi savner oplysninger om fx opslagsordenes køn, bøjning og ordklassemæssige tilhørsforhold. (Også udtaleangivelser synes vi godt, man kunne have givet ved især gallicismerne). Hertil kommer den konsekvente brug af stort begyndelsesbogstav i opslagsordene, noget som vi ganske vist har set flere eksempler på tidligere i den litterære leksikografis historie i Danmark, jf. Pálfi (2007), men som ikke desto mindre er en leksikografisk uskik og et pædagogisk misgreb. (Under alle omstændigheder er dette forhold ikke optimerende for ordbogsfunktionen hjælp til tekstproduktion, jf. videre om dette nedenfor). Et brud på denne "tradition" havde i høj grad været ønskeligt. Betydningsangivelserne koncentrerer sig således mest om sagen og mindre om ordet, som refererer til den. GL placerer sig følgelig i rækken af sagordbøger snarere end rækken af sprogordbøger eller alordbøger og opfylder primært ordbogsfunktionerne hjælp til videnstilegnelse og tekstreception. At GL kun

koncentrerer sig om sagen, er ikke principielt problematisk, konsekvensen er blot, at værket er svagt, når det gælder hjælp til tekstproduktion.

Det er i denne sammenhæng interessant at se, at ikke én eneste af samtlige litterærleksikografiske opslagsværker i Danmark bringer sproglige oplysninger om termerne, jf. Pálfi (2007). Vi står her tydeligvis over for en hårdnakket men lidet hensigtsmæssig tradition, som bl.a. afstedkommer, at ordbøgerne er lidet brugbare, når det gælder ordbogsfunktionen hjælp til tekstproduktion. Konsekvensen bliver for alvor tydelig, når man ser, at den slags fagordsstof normalt kun meget selektivt medtages i danske almensproglige ordbøger, – værker som *Politikens Nudansk Ordbog*, *Den Danske Ordbog 1–6* og *Retskrivningsordbogen* – hvilket undertiden kan betyde, at man ikke kan få oplysning om den grammatiske konstitution og dermed fx om fleksionsmorfologien og den syntaktiske distribution af et givent litteraturfagligt ord (om vigtigheden af sproglige oplysninger i fagordbøger se i øvrigt Bergenholtz 1993 og 1994).

Eksemplernes[4] funktion er at supplere betydningsforklaringerne. Dette lykkes også på udmærket vis. Vi finder eksempler i fx artiklerne **Epigram**, **Heksameter**, **Katalogvers** m.m. Eksemplerne i GL er autentiske, hvorfor man kunne problematisere det forhold, at de ikke afhjemles ordentligt. I artiklen **Epigram** får man således følgende at vide:

> L. Holberg […] har skrevet dette eksempel (oversat fra latin): ”Forhen var han frisør og klipped godtfolks hår. Det var ej nok. Nu han af alle huden flår.” *Frisøren, der blev finansminister*.

Kilden angives her både før (”L. Holberg”) og efter eksemplet (”*Frisøren, der blev finansminister*”), men kigger man i litteraturlisten bag i bogen, finder man hverken en indgang med ”Holberg, L.” eller med ”*Frisøren, der blev finansminister*”. Ganske vist får man oplyst forfatterens navn samt titlen på skriftet og kan efterfølgende selv finde frem til det rigtige sted i det pågældende værk, men hvilken side mon dette tekstuddrag skal findes på? Hvilken tekstudgave skal man kigge i?

Med udgangspunkt i den leksikografiske funktionslære – ifølge hvilken det afhænger af ordbogens funktioner, hvorvidt eksempler skal være autentiske eller ej, hvorvidt de skal afhjemles eller ej osv. – kan man mene, at dette forhold ikke bør problematiseres, eftersom det intetsteds i

---

[4] Det er vigtigt at bemærke, at når vi her taler om eksempler, mener vi *eksempler på sagen* og ikke såkaldt leksikografiske eksempler, som er *eksempler på ordet* (dvs. dets brug). Leksikografiske eksempler, defineret som angivelser, der demonstrerer brugen af et ord i en større eller mindre kontekst, gives meget sjældent i monolingvale fagordbøger, jf. Bergenholtz (1994:138).

GL hævdes, at dokumentation er en af værkets funktioner. Alligevel synes det at være et berettiget spørgsmål, om man, nu hvor man har brugt kræfter på at finde frem til en forfatter og et værk og bruger plads på at oplyse om disse, ikke også kunne hhv. burde have fundet plads til nogle sidehenvisninger?

3. Afsluttende bemærkninger

Vi er enige med Lund (2002:22), som – i en oversigtsartikel om litteraturhistoriske og -teoretiske værker, hvor han også meget kort omtaler GL – skriver, at det er "ærgerligt at den konkrete udformning af så nyttig en standardbog ikke [har været] båret af en lidt større skribentkreds og af lidt længere modningstid i redaktionen", og at værkets vægt ligger på "formalæstetik og klassisk stilistik, og tilsvarende mindre på f.eks. litteratursociologiske forhold" (ibid.) og – vil vi tilføje – kulturteori og filosofi.

Desuden er vi skeptiske, hvad angår behandlingen af retorikkens terminologi, om end vi ikke med sikkerhed kan vide, hvorvidt denne skepsis er berettiget, siden vi af pladsgrunde har givet afkald på at undersøge sagen. Når vi tør nære en vis tvivl, skyldes det, at hverken Lausberg (1973), Eide (1990) eller Moberg (1996) tilsyneladende har været rådspurgte under arbejdet. Vi skal derfor opfordre GL-redaktørerne til at konferere med disse bøger, når næste udgave af GL skal udarbejdes. Lausberg (1973) er en håndbog, som nyder meget stor respekt blandt fagfolk, mens de to andre regnes for lødige retorikordbøger – Moberg (1996) er den hidindtil eneste retorikordbog på dansk![5]

GL er ikke en ordbog for fagfolk, dertil er den ikke videnskabelig nok: Der er alt for mange inkonsekvenser, en skævhed i behandlingen af stoffet, alt for mange upræcise og undertiden fejlagtige etymologiske angivelser, undertiden manglende stringens og præcision i betydningsforklaringerne, manglende tilstrækkelig afhjemling af lemmata, manglende henvisning til faglitteratur (fx i udgangen af de enkelte artikler) og gennemgående oversættelse af citater uden angivelse af kilde/oversætter. GL er imidlertid heller ikke en ordbog for lægfolk, dertil er den for videnskabelig, dvs. bogen opererer på et forholdsvis højt sprogligt niveau med mange tekniske begreber. Ifølge forordet er GL konciperet til semifagfolk: Brugergruppen er således velafgrænset, og for netop

---

[5] Vi skal her takke retoriker cand.mag. Christian Nicholas Eversbusch fra RHETOR, som vi har bedt om en faglig vurdering af Lausberg (1973), Eide (1990) og Moberg (1996) og for i det hele taget at have drøftet denne sag med os. Kritikken og dermed også ansvaret for den er dog udelukkende vores.

denne gruppe af brugere kan ordbogen utvivlsomt været til nytte og hjælp.

I det store hele er litteraturhistorien tilfredsstillende behandlet. Det er imidlertid stilistikken, der er værkets store styrke. Her er der ikke fundet nogen væsentlige kritikpunkter. Desuden er GL, som Pálfi (2007) påviser, den litteraturfaglige ordbog på dansk, der indeholder flest litteraturvidenskabelige termer!

Man kan dog ikke komme uden om, at det er ærgerligt med de mange fejl, mangler og uhensigtsmæssigheder, som værket fremviser (jf. kapitel 2 for oven, især 2.2.2.4), men disse ting kan ændres. En kort tegnforklaring ville ligeledes have været en god idé – eller en brugervejledning. Her kunne man have bemærket, at tidsskriftstitler og bogtitler (korrekt) skrives med kursiv, at trykstærke og tryksvage stavelser inden for metrikken noteres med særlige tegn, og at henvisninger til andre lemmata markeres med en pil.

Beslutter man sig for i en kommende udgave at rette og forbedre, hvad rettes og forbedres kan og bør, vil der komme et endog rigtigt godt leksikon ud af det. Som værket er nu, er det dog bestemt også brugbart.

4. Bibliografi

4.1. Ordbøger

Bergenholtz, Henning/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind 1999: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime.

Bergenholtz, Henning/Susanne Frandsen 2001: *Ordbogen om kvinden*. København: Forum.

Bußmann, Hadumod (Hrsg.) 2002: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 3., aktualisierte und erweiterte Auflage. Stuttgart: Alfred Kröner. [1. udgave udkom i 1983, 2. udgave udkom 1990.]

Christensen, Folmer (under medvirken af Lotte Eskelund) 1969: *Litteraturleksikon*. 1. udg., 1. oplag. København: Jul. Gjellerup.

Cramer, Jens 1994: *499 varme termer. Leksikon til sprogkundskab*. Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur.

Cramer, Jens/Lars Anton Henriksen/Mette Kunøe/Erik Vive Larsen/Ole Togeby/Peter Widell 1996: *699 varme termer. Leksikon til sprogkundskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Dansk Sprognævn 1996: *Grammatisk talt. Anbefalede sproglige betegnelser*. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen. København: Dansk Sprognævn/Dansklærerforeningen.

Eide, Tormod 1990: *Retorisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Greimas, Algirdas Julien/Joseph Courtés 1988: *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog*. Dansk redaktion: Per Aage Brandt og Ole Davidsen. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Høgh, Carsten 1996: *Eventyrleksikon*. 1. udg. København: Rosinante. [I 2002 udkom 2. udgave.]

Informationsordbogen. Ordbog for informations-håndtering, bog og bibliotek. 3. udgave, 1. oplag. Udg. af Dansk Standard 2002.

Kaufmann, Uwe/Henning Bergenholtz 1992: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylær-biologi og DNA-teknologi*. København: Gad.

Lorenzen, Jørgen 1976: *Litteratur* [*Gads Fagleksikon*]. 1. udg. København: Gad.

Lübcke, Poul (red.) 2001: *Politikens Filosofileksikon*. Forfattere: Arne Grøn, Jørgen Husted, Poul Lübcke, Stig Alstrup Rasmussen, Peter Sandøe, Niels Christian Stefansen. 1. udgave, 15. oplag. København: Politiken.

Moberg, Yoon 1996: *Retorisk opslagsbog*. København: Hans Reitzel.

ODS = H. Juul-Jensen/Jørgen Glahder/Lis Jacobsen et al.: *Ordbog over det danske Sprog I–XXVIII*. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Grundlagt af Verner Dahlerup. København: Gyldendal 1919–1956.

Schweikle, Günther und Irmgard (Hrsg.) 1990: *Metzler Literatur Lexikon. Begriffe und Definitionen*. 2., überarbeitete Auflage. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. [1. udgave udkom i 1984.]

Søndergaard, Georg 1992: Grammatik – en alfabetisk oversigt. I: Georg Søndergaard: *Sproglig analyse. Begreber og værktøjer*. København: Munksgaard, 129–161.

Wilpert, Gero von 2001: *Sachwörterbuch der Literatur*. 8., verbesserte und erweiterte Auflage. Stuttgart: Alfred Kröner.

4.2. Anden litteratur

Almind, Richard 2005: Designing Internet Dictionaries. I: *Hermes 34*, 37–54.

Almind, Richard/Henning Bergenholtz 1990: Klæder skaber folk: Ordbøgers layout. I: *Hermes 4*, 31–47.

Almind, Richard/Henning Bergenholtz 2000: Die ästhetische Dimension der Lexikographie. I: Ulla Fix/Hans Welmann (Hrsg.): *Bild im Text – Text und Bild*. Heidelberg: Winter, 259–288.

Andersen, Axel 2004: *Veje til viden. Håndbog i informationssøgning*. Redaktion: Marie-Louise Hammer. 1. udgave, 3. oplag. København: Gyldendal.

Bergenholtz, Henning 1993: Beispiele in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaeder/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern.* Tübingen: Narr, 421–439.

Bergenholtz, Henning 1994: Sproglige oplysninger. I: Henning Bergenholtz/Sven Tarp: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag.* Herning: Systime, 112–144.

Bergenholtz, Henning 1995a: Grammatik i bilingvale ordbøger. I: *LexicoNordica 2*, 5–18.

Bergenholtz, Henning 1995b: Ordbøgers funktion og æstetik. I: Peder Skyum-Nielsen (udg.): *Sprogets funktion og æstetik*. København: Gad, 55–81.

Bergenholtz, Henning 1996: Norsk international ordbog [Recensionsartikel om: *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band III. Flusker–Gigla.* Red. av Reidar Bø/ Arnbjørg Hageberg/Laurits Killingbergtrø/Sigurd Norlie/Gunnar Pedersen. Oslo: Det Norske Samlaget 1994.]. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 75–84.

Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexicographica 18*, 253–263.

Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes 31*, 171–196.

Buck-Morss, Susan 1977: *The Origin of Negative Dialectics*. New York: The Free Press.

DSH = Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie I–V*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 2. oplag. København: Gyldendal 1968–1970.

Goethe, Johann Wolfgang von 1948–1971: *Artemis-Gedenkausgabe der Werke, Briefe und Gespräche*. Hrsg. von Ernst Beutler. Bd. 1–24 u. Erg.-Bd. 1–3. Zürich: Artemis.

Habermas, Jürgen 1990: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Haugen, Eva L. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. (With an Introduction by Einar Haugen.) White Plains/New York: Kraus International Publications.

Haugen, Odd Einar 2004 (red.): *Handbok i norrøn filologi*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke.

Hjørland, Birger 1997: Forskningens konsolidering og syntese: Tertiære dokumenttyper. I: Søren Brier/Martin Dyrbye/Jan Graulund/Ingrid Koggersbøl Hansen/Birger Hjørland/Tine Vind og Anders Ørom: *Faglitteraturens dokumenttyper i kommunikations-, og videnskabsteoretisk belysning. Bind 1: Dokumenttypologiens almene teori og former*. København/Aalborg: Danmarks Biblioteksskole, 179–208. [Upubliceret kompendium.]

Jay, Martin 1973: *The Dialectical Imagination*. Boston: Little Brown & Co.

Lausberg, Heinrich 1973: *Handbuch der literarischen Rhetorik – eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. 2., durch einen Nachtrag vermehrte Auflage. München: Max Hueber.

Lenstrup, Rita 1990: Kritiske bemærkninger til artikel af Henning Bergenholtz, Helle Dam og Torben Henriksen i Hermes 5–1990, side 127–136. I: *Hermes 7*, 109–114.

Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes 33*, 179–192.

Lund, Niels D. 2002: Med hovedvægt på kanon. Litteraturhistorie og -kritik 2001. I: *Bogens verden* nr. 2, 22–28.

Menke, Christoph 1991: *Die Souveränität der Kunst*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Mikkelsen, Hans Kristian 1994: Danske fagordbøger. I: Henning Bergenholtz/Sven Tarp: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 258–305.

Nexø, Tue Andersen 2004: *Jonathan Swift. Satiren og det trykte ord*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Nietzsche, Friedrich 1982: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (1872). I: *Werke in drei Bänden*, Band I. Herausgegeben von Karl Schlechta. 9. Auflage. München: Carl Hanser.

Pálfi, Loránd-Levente 2007: Den litterære leksikografi i Danmark. En bibliografisk-leksikografisk oversigt. I: *Referencen*, årg. 37, Særnummer, s. 3–35.

Pálfi, Loránd-Levente/Johnny Lindholm 2006: Et nyt leksikon om nordisk mytologi. I: *LexicoNordica 13*, 325–339.

Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik.* Stockholm: Nordstedts Akademiska Förlag.

Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikkeviden. Generel leksikografisk teori med særligt henblik på lørnerlek-*

sikografi. Bind I–II. Århus: Center for Leksikografi. [Doktorafhandling forsvaret 06.10.2006 på Handelshøjskolen i Århus.]

Loránd-Levente Pálfi
forskningsassistent
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Anders Tønnesen
cand.mag.
Esbern Snares Gade 22
1725 København V
anderstonnesen@gmail.com

Loránd-Levente Pálfi & Spiros Divaris Vesterdahl

Carsten Stig Poulsen: *Børsens Marketing Leksikon*. 3. udgave, 1. oplag. København: Børsens Forlag 2006. 592 sider. DKK 499,00

Markedet er en kompleks størrelse, hvis natur såvel som struktur i nyere og nyeste tid i stigende grad har været genstand for analyse – en opgave, der ikke alene kræver en udredning af økonomiske parametre som prisdannelse, udbud/efterspørgsel, penge, kredit, rente og konkurrence, men også af det politiske system og forbrugernes holdninger.

I et samfund med en åben økonomi på demokratisk baggrund har vi almindeligvis at gøre med den enkeltes valg grundet på præferencer, som han/hun har med hensyn til køb af forskellige varer til en bestemt pris. Aktøren på det fuldkomne marked køber og sælger i bevidsthed om, at vedkommende ikke bliver snydt, fordi markedsmekanismerne og især prisdannelsen gør, at han/hun er informeret om alternativer. Der er rationalitet bag en købers hhv. forbrugers handling, som styres af præferencer og de penge, vedkommende har til rådighed. Ved hjælp af afsætningsøkonomi eller markedsføring forsøger den anden aktør – virksomheden – at ændre køberens rationelle handlinger. Det er kort sagt dette, der er genstandsområdet for *Børsens Marketing Leksikon* (BML).

Lad det være sagt på forhånd: BML er et omhyggeligt redigeret, fagligt pålideligt, informationsmættet og omfangsrigt værk – og ikke mindst en imponerende enmandspræstation!

Bogen udkom første gang i 1988. Nærværende artikel skal omhandle den nye udgave fra 2006. Omslagsteksten fortæller følgende om værket:

> Ny og gennemrevideret udgave af *Børsens Marketing Leksikon*. Leksikonet indeholder mere end 2500 opslagsord. Det er et grundigt og fyldigt opslagsværk for alle virksomhedsledere, chefer og medarbejdere, der ønsker at være opdaterede inden for bl.a. relationer, pr, branding og kommunikation til kunder og andre interessenter.
>
> *Børsens Marketing Leksikon* beskriver de vigtigste begreber og strømninger, og det har opslagsord om både teoretiske og praktiske elementer. Leksikonet er redigeret af professor Carsten Stig Poulsen, Aalborg Universitet og Jysk Analyseinstitut.

Om værkets ophavsmand kan man læse på den sidste paginerede side i bogen, hvor der bringes en kort biografi. Det er glædeligt med den slags minibiografier: De savnes tit i ordbøger og leksika, om end de er vig-

tige, bl.a. fordi de legitimerer det pågældende værk og giver det autoritet.

Carsten Stig Poulsen er professor i markedsanalyse ved Aalborg Universitet. Han er cand.polit. og ph.d. i marketing fra Wharton School, University of Pennsylvania, USA. Hans forskningsområde er markedsanalytiske metoder og modeller. Gennem mere end et årti har han deltaget i MAPP-programmet under Det Fødevareteknologiske Udviklingsprogram (FØTEK), hvor han har arbejdet med metoder til forbrugerorienteret produktudvikling inden for fødevaresektoren, senest som forskningsprofessor. Han har publiceret i nationale og internationale videnskabelige tidsskrifter, udgivet bøger (herunder BML) og er bidragyder til *Den Store Danske Encyklopædi*. Han har modtaget flere priser: Zeuthen-prisen i 1972, Københavns Universitets Sølvmedalje 1974 og Dansk Erhvervslivs Pris for Afsætningsøkonomisk Forskning 1984. Hans ideer er omsat til praksis i Jysk Analyseinstitut A/S, som han har grundlagt og er medejer af. Han har gennemført nationale og internationale markedsanalyser for en række af landets største virksomheder og været medlem af Afsætningsøkonomisk Forskningsråd siden dets begyndelse i 1994 (i perioden 1996–1999 som formand).

BML er en tyk, solidt indbunden og flot bog. Det er en fin detalje med det kulsorte forsatsblad. Solid indbinding og en interesse for den ydre skønhed er ikke noget, man skal tage for givet. Forlaget og redaktøren skal have ros herfor. Desto mere beklageligt er det imidlertid med den løse bagkant, som gennemgående benyttes i den tospaltede artikelopsætning: Den er ikke fremmende for tilgangsstrukturen. En fast bagkant skaber ro på siden – noget, som er desto mere nødvendigt i nærværende leksikon, som i forvejen har lidt for megen uro på siderne grundet den luftige layout.

Artikelbestanden er forholdsvis stor, ifølge omslagsteksten indeholder bogen ”mere end 2500 opslagsord”. Selve udvalget af opslagsord er foretaget med stor omhu. Der findes næsten ingen artikler, som man – trods tværfaglighed – ikke ville vente at finde i et værk som BML. Det er flot med en så stram redaktion (om problemerne ved en mere løs redaktion se Pálfi & Vesterdahl 2007).

Begrebet ”marketing” er genstand for en grundig analyse. Det lykkes leksikonforfatteren at beskrive begrebet i dybden såvel som i bredden ved en historisk gennemgang af det i forhold til det øvrige samfund, det økonomiske system og ikke mindst i forhold til virksomheders behov, deres betydning som aktører på markedet og deres positionering inden for samme (s. 349–353). Det er meget nyttigt, at forfatteren gennemgår forskellige markedsstrategier, som en virksomhed bør følge for at være en aggressiv deltager i kampen om kunder, samt den granskning, der bør foregå inden for en virksomheds ledelse med henblik på at vurdere,

hvorvidt virksomhedens mål bliver opfyldt og medarbejdernes rolle i relation dertil.

Rosværdigt er det også, at forfatteren er opmærksom på den rolle, individerne spiller som købere, om end han er mere virksomhedsorienteret: Det er virksomhedens optræden, der er i fokus i nærværende leksikon, men i øvrigt med en interesse for, hvordan virksomhederne opnår en legitim påvirkning af forbrugerne. Forfatteren er også opmærksom på den udvikling, der opleves i relationer og netværk inden for markedet, og som bærer præg af den markedsøkonomiske realitet. Han ser overordnet på byttebegrebet og tilslutter sig ”noget for noget”-tankegangen, som karakteriserer bytterelationerne i et samfund.

BML giver grundig besked om marketingsinformationssystemer, hvor alle parametre overvåges, analyseres og vurderes for at opnå det bedst mulige resultat i forhold til virksomhedens handelsaktivitet. Forfatteren betragter disse operationer som en aktivistisk optræden, hvor flere aktører genererer information, som skal fortolkes på en sådan måde, at de skaber succes.

En virksomheds markedsaktivitet skal ses i forhold til de beslutninger, der tages for at realisere dens strategiske mål. Vigtigt for en virksomhed er dens overlevelse og dens erobring af nye markeder samt måden, det foregår på. Emnet ”beslutning” behandles også tilfredsstillende: Der gives en kort gennemgang af beslutningsaktivitet, hvor beslutninger foretages på baggrund af viden, som indsamles af informationssystemer (af forfatteren kaldet ”beslutningsstøttesystemer”), der indsamler oplysninger om kundens hhv. brugerens behov og tilpasser virksomhedens optræden efter disse eller forsøger at påvirke forbrugerne over tid (s. 41–42). Kundeloyalitet er yderligere et område, forfatteren beskæftiger sig indgående og kompetent med (se siderne 74, 293, 300–301).

Forbrugerne har frihed til selvstændigt at prøve at opnå den størst mulige tilfredsstillelse af deres behov ved hjælp af deres indkøb af forskellige varer og tjenester hhv. ydelser. For virksomhederne betyder det, at de tilstræber at opnå det størst mulige udbytte og søger at indrette deres adfærd derefter. I denne forbindelse beskæftiger forfatteren sig også med kvalitet – både fra et forbruger- og fra et virksomhedssynspunkt. Som forbrugere havde vi dog gerne set, at emnet netop i forhold til forbrugerne var blevet lidt mere indgående behandlet. En virksomheds kvalitetsvurdering foretages som bekendt ved ISO 9000-certificeringssystemet: Det er glædeligt at se, at ISO 9000’s nye krav, som er mere forbrugerorienterede, behandles i værket (s. 261).

BML beskæftiger sig meget detaljeret med begrebet vare/brand (se s. 51–69), hvilket må siges at være særdeles positivt, idet branding er et af de absolut vigtigste emner inden for moderne markedsføring hhv. afsæt-

ningsøkonomi. Der ses såvel på de handelsøkonomiske elementer som på de interne strategier, en virksomhed kan bruge, når den vil markere sit produkt på markedet.

Hvis en virksomhed vil påvirke forbrugerne, er akkumulering og kategorisering af informationer et relevant emne, som i BML introduceres med baggrund i informations- og kommunikationssociologien og videreudvikles med emner som informationsbehov og informationsindsamling. I denne forbindelse behandles også emnet reklame i dens bestanddele og især reklamers fordele og ulemper for forbrugerne (s. 478–482). Danmarks forhold til fjernsynsreklamer, som set fra et internationalt synspunkt blev introduceret ret sent i landet, behandles i en detaljeret gennemgang af emnet seermåling (s. 498–499).

Markedsaktørerne – dvs. staten, forbrugerne og virksomhederne – ønsker, at markedet fungerer problemløst. Der findes selvsagt lovgivning til varetagelse af denne opgave: Købeloven (s. 305), Markedsføringsloven og derunder Forbrugerombudsmandens institution (s. 341–343), Prismærkningsloven (s. 440) og Varemærkeloven (s. 573–574). Disse emner får alle en tilfredsstillende behandling i BML.

Det er glædeligt, at forfatteren er opmærksom på de sociale aktiviteter, som kendetegner markedet, og at han har taget højde derfor med behandling af emner som socialisme og socialklasse (s. 517) i en periode, hvor den slags begreber ellers fører en underlig tilværelse.

Det er kun lykkedes os at finde én eneste decideret faktuel fejl i værket: I artiklen **Periodica** hedder det, at dagblade ikke regnes til denne dokumenttype. Det er forkert. ”Periodikum” er et primært BDI-fagligt begreb, og inden for BDI (dvs. biblioteks-, dokumentations- og informationsvidenskaben) regnes også dagblade til kategorien af periodika. Desuden er definitionen af **Aksiom** lidt skæv og brugen af ordet ”faksimile” i artiklen **Dummy** tvivlsom. BML fremviser således en usædvanligt lav fejlkvote!

Mht. det fagfaglige er værket, som det burde fremgå af det ovenstående, forbløffende godt gennemarbejdet, mht. det leksikografifaglige er der lidt at bemærke. Hvilke funktioner er BML konciperet til at have? Hvilke brugerbehov skal den dække?

I den moderne leksikografiske funktionslære antages følgende leksikografiske funktioner, dvs. funktioner, som en ordbog hhv. et leksikon skal have for at dække de forudsete brugeres behov (se hertil bl.a. Tarp 2006 og Bergenholtz/Tarp 2003; 2005):

- kommunikative funktioner: hjælp ved tekstproduktion, hjælp ved tekstreception, hjælp ved oversættelse
- kognitive funktioner: hjælp ved systematisk ønske om viden, hjælp ved sporadisk ønske om viden, …

Med kommunikative brugerbehov menes behov for hjælp til at løse et problem, som kan opstå i forbindelse med læsning, skrivning eller oversættelse af en tekst. Med kognitive brugerbehov menes behov for hjælp til at opnå konkret eller systematisk viden om noget, det være sig et sprogligt eller ikke-sprogligt fænomen.

Om leksikografiske funktioner eller brugerbehov siges intet eksplicit i forordet, men det er tydeligt, at BML primært er beregnet til hjælp ved videnstilegnelse (et kognitivt brugerbehov). Den kommunikative brugersituation tekstproduktion bliver ikke imødeset i værket, eftersom sproglige oplysninger (fx angivelse af ordenes køn, bøjning og ordklassemæssige tilhørsforhold) er fuldstændigt fraværende. Netop i henseende til tekstproduktion er det i øvrigt også uhensigtsmæssigt med den misvisende ortografi: Der benyttes gennemgående stort begyndelsesbogstav i opslagsordene (jf. også Pálfi/Tønnesen 2007). Det er en leksikografisk uskik. Problemet er, at det for leksikonbrugeren er umuligt at se, hvornår der faktisk skal bruges stort eller lille begyndelsesbogstav i et givent ord. I forbindelse med ortografien skal det i øvrigt bemærkes, at værkets titel er stavet forkert: Det skal hedde *Børsens Marketingleksikon* (jf. om de i denne sammenhæng relevante retskrivningsregler bl.a. §§ 18 og 19 i *Retskrivningsordbogen* og § 97 i EDG). Den kommunikative leksikografiske funktion hjælp ved tekstreception bliver dog tilgodeset, idet værket giver nogle udmærkede og undertiden ganske fyldige betydningsforklaringer af det givne ord eller udredninger af det givne sagforhold (der gives gennemsnitligt 4,3 artikler per side!). Funktionen hjælp ved videnstilegnelse kunne være blevet optimeret, hvis man havde medtaget biografiske artikler.

Alt i alt må man sige, som vi skrev i begyndelsen af nærværende artikel, at BML er et imponerende stykke arbejde og et for især fagmanden og semifagmanden uundværligt værktøj. Bogen kan imidlertid også anbefales til læsere, som ikke er bekendte med marketing, idet den delvis fungerer som en detaljeret indføring i fagets bestanddele og dets relaterede områder (især inden for økonomisk teori). Måske kunne man have brugt mere spalteplads på internetøkonomi og e-handel samt de vanskeligheder, der er forbundet med disse, ligesom man kunne have introduceret virksomhedernes etiske ansvar i en globaliseret verden. Men som læser kan man kun være tilfreds med, at der findes et leksikon som BML – virkende som en vejviser for den, som vandrer i den kaotiske handelsverden af i dag.

Bibliografi

Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes* 31, 171–196.

Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2005: Wörterbuchfunktionen. I: Irmhild Barz, Henning Bergenholtz & Jarmo Korhonen (Hrsg.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen: Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt am Main/Bern/ New York/ Paris: Peter Lang, 11–25.

EDG = Paul Diderichsen 1966: *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udgave, 2. oplag. København: Gyldendal.

Pálfi, Loránd-Levente/Anders Tønnesen 2007: Et nyt litteraturleksikon. I: *LexicoNordica* 14 (andetsteds i nærværende bind).

Pálfi, Loránd-Levente/Spiros Divaris Vesterdahl 2007: [Anmeldelse af:] Steen Hildebrandt & Christian Waldstrøm: Børsens Management Leksikon. 4. udgave, 1. oplag. København: Børsens Forlag 2006. I: *Hermes* 40 (under udarbejdelse).

Retskrivningsordbogen. Udgivet af Dansk Sprognævn. 3. udgave, 4. oplag med ændrede kommaregler. København: Alinea – Aschehoug 2005.

Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden. Generel leksikografisk teori med særligt henblik på lørner-leksikografi*. Bind I–II. Århus: Center for Leksikografi. [Doktorafhandling forsvaret 06.10.2006 på Handelshøjskolen i Århus.]

Loránd-Levente Pálfi
forskningsassistent
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Aarhus V
llp@asb.dk

Spiros Divaris Vesterdahl
cand.jur., cand.scient.soc., Master of Laws
Vesterdahl International
Trianglen 7 C, 4. t.v.
DK-2100 København Ø
spiros@divaris.eu

Sven Tarp

Håndbog i Nudansk i leksikografisk perspektiv

Traditionally, manuals are not discussed in the lexicographic literature although they are mentioned from time to time. But nobody has ever attempted to give a more comprehensive explanation of why manuals can be considered lexicographic reference works and which consequences this may have for their content, structure and presentation. On the basis of some general reflections on lexicography and manuals, this essay analyses a concrete manual, *Håndbog i Nudansk* (Manual of Modern Danish), from the perspective of the lexicographic function theory and argues that this manual, in all essential aspects, can be considered a lexicographic tool with its own functions similar to those of traditional dictionaries.

0. Indledning

Der er ikke tradition for at diskutere håndbøger i den leksikografiske litteratur. De nævnes af og til som en del af leksikografiens genstandsområde på linje med andre opslagsværker. Men man søger forgæves, hvis man ønsker en nærmere redegørelse for, hvorfor de rent faktisk kan betragtes som leksikografiske opslagsværker, og hvilke konsekvenser dette har for deres indhold, opbygning og præsentation. Det følgende bidrag vil søge at råde bod på denne mangel, idet det på grundlag af nogle generelle overvejelser om leksikografi og håndbøger vil tage hul på spørgsmålet gennem en undersøgelse og diskussion af et konkret opslagsværk, nemlig *Håndbog i Nudansk*, der er solgt i forholdsvis store oplag i Danmark. Valget af netop denne håndbog som udgangspunkt for en leksikografisk diskussion af håndbøger sættes ekstra i relief af den kendsgerning, at forlaget, Politikens Forlagshus, selv har valgt at udsende den som et led i serien *Politikens Ordbøger*.

1. Leksikografi og håndbøger

Ifølge moderne leksikografisk teori er det helt centrale, som ordbøger kan tilbyde, en hurtig og nem adgang til leksikografiske data, ud fra hvilke de potentielle brugere kan udtrække de informationer, som de måtte have behov for i en specifik situation. Ordbøger er **brugsgenstande**, som har det **genuine formål** at tilvejebringe **en bestemt type data**, som er gjort **tilgængelige** på en sådan måde, at **en bestemt type brugere**, som befinder sig i **en bestemt type samfundsmæssig situation** gennem **søgning** i ordbogen kan hente **informationer** med henblik på at

løse **en bestemt type behov**. Hurtig og nem tilfredsstillelse af informationsbehov er således ordbøgers særkende i deres dobbelte egenskab af opslagsværker og brugsgenstande (se Tarp 2006).

Som det fremgår, betragtes de menneskelige informationsbehov i den leksikografiske tænkning ikke som abstrakte behov, der er løsrevet fra menneskenes daglige gøremål. De betragtes derimod som specifikke **typer af behov**, der er direkte relateret til specifikke **typer af potentielle brugere**, der befinder sig i specifikke **typer af ekstra-leksikografiske brugersituationer** som for eksempel tekstproduktion og tekstreception. Dette er grundlaget for den moderne leksikografiske funktionslære, som konciperer, analyserer og typologiserer ordbøger efter deres respektive – erklærede og ikke-erklærede – funktioner. Disse funktioner deles traditionelt op i to store grupper, som udmærket kan været indeholdt i samme leksikografiske værk, nemlig **kognitive funktioner**, hvor målet er at øge brugernes viden, og **kommunikative funktioner**, hvor målet er at hjælpe brugerne med at løse problemer og afgøre tvivlsspørgsmål i forbindelse med sproglig kommunikation, dvs. ved produktion, reception, oversættelse og revision af tekster. Et konkret opslagsværk må have mindst én funktion for at blive betragtet som et leksikografisk værktøj. Men det kan også have flere funktioner, dvs. det kan henvende sig til mere end én brugertype og/eller været beregnet på mere end én brugersituation.

På dette grundlag kan der lægges en leksikografisk vinkel på alle brugsgenstande, som er fremstillet med det formål at tilfredsstille det voksende samfundsmæssige behov for informationer. Dette betyder dog ikke, at man i snæver betydning kan betragte alle brugsgenstande, der har dette formål, som ordbøger eller blot leksikografiske redskaber. Men det betyder, at man uanset deres opbygning kan underkaste dem en brugsorienteret leksikografisk analyse og kritik med henblik på at afgøre, om de rent faktisk giver brugerne hurtig og nem adgang til de ønskede informationer. På denne måde udvides den moderne leksikografis genstands- og interesseområde og kommer naturligt til at indbefatte håndbøger af forskellig slags.

2. Funktioner i Håndbog i Nudansk

Håndbog i Nudansk er uhyre benyttet i vide kredse i det danske samfund, såvel inden for undervisningssektoren som i det pulserende erhvervsliv. Den har ligeledes gennem en årrække været brugt i danskundervisningen af BA-studerende i sprog og erhvervskommunikation på Handelshøjskolen i Århus. Håndbog i Nudansk har været integreret i en del af kursusforløbet på en måde, så de studerende efterhånden er blevet

fortrolige med dens indhold og brug i forbindelse med øvelser i sprogproduktion. Erfaringerne har været positive. Når de studerende først er blevet fortrolige med håndbogen, kan de relativt hurtigt og nemt hente de forskellige typer informationer, som de kan have behov for i forbindelse med sprogproduktion på dansk. Håndbog i Nudansk har dermed i praksis vist, at den er et kvalitetsprodukt, der kan tilfredsstille en specifik type brugeres behov i en specifik situation.

Alene på dette grundlag er det både rimeligt og relevant at underkaste den en leksikografisk analyse og kritik. Og som første skridt må det undersøges, om den eventuelt har mere end én erklæret eller ikke-erklæret funktion. I det forord, som forfatterne Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen i 1987 skrev til første udgave af Håndbog i Nudansk for at beskrive dens "formål, målgruppe og brugsmuligheder", og som er blevet genoptrykt i de efterfølgende fire udgaver til og med den nuværende femte udgave, hedder det indledningsvis:

> Håndbog i Nudansk er en opslagsbog i praktisk sprogbrug. Den giver hjælp til at løse de daglige sproglige og kommunikationsmæssige problemer som man støder ind i når man skal meddele sig skriftligt eller mundtligt til andre. Håndbogen kan både bruges når man søger svar på enkelte konkrete sprogproblemer, og når man vil have mere indgående besked om et større sprogligt eller fremstillingsmæssigt emne. […] Vi har ofte haft brug for en bog hvor det hele var samlet, en bog der både giver besked om hvordan man opbygger forskellige slags tekster, og hvordan man formulerer sig hensigtsmæssigt og korrekt. Den bog vi savnede, skulle ikke alene give præcis og udførlig vejledning mht. retskrivnings- og korrekthedsproblemer i den sproglige småtingsafdeling, men skulle også være en hjælp til at fremstille hele tekster, fx mødereferater, taler, erhvervsbreve og rapporter. (Forord til 1. udgave)

På trods af et uforståeligt udtryk som "fremstillingsmæssigt emne" er dette rene ord for pengene. Håndbog i Nudansk har med andre ord den erklærede hovedfunktion at yde hjælp, når "man skal meddele sig skriftligt og mundtligt til andre", dvs. ved tekstproduktion på dansk. Men det er forfatternes fortjeneste, at de går endnu et skridt i beskrivelsen af denne hovedfunktion. Håndbogen skal nemlig ikke kun bruges til løsning af "retskrivnings- og korrekthedsproblemer i den sproglige småtingsafdeling", dvs. når brugerne direkte befinder sig i skrive- eller taleprocessen. Den skal også kunne bruges i forberedelsesfasen, når man er i færd med at planlægge opbygningen og strukturen af tekster inden for forskellige genrer såsom "mødereferater, taler, erhvervsbreve og rapporter". Netop på dette sidste område går Håndbog i Nudansk et skridt videre end de fleste egentlige ordbøger til tekstproduktion. Denne skelnen mellem "enkelte konkrete sprogproblemer" og "et større sprogligt eller fremstillingsmæssigt emne" minder om den skelnen mellem **punktuelle**

problemstillinger og **globale problemstillinger**, som man kan finde hos den tyske leksikograf Franz Josef Hausmann:

> Die Frage lautet nun: Wozu dienen die Wörterbücher? Zu welchem Zweck schlägt man sie auf? Welche Wörterbücher sind für welche Funktionen besonders gut geeignet? Die einfachste und häufigste Art der Benutzung von Wörterbüchern ist gewiß die punktuelle Konsultation zur Beantwortung einer ganz speziellen Frage. Wie wird das Wort geschrieben? Wie wird es ausgesprochen? Ist das Substantiv maskulin oder feminin? Wie ist das Wort markiert? Was bedeutet es? Welche Äquivalente gibt es? Solchen punktuellen Fragestellungen, mit denen man meist ein nicht gefestigtes Vorwissen überprüfen will, stehen globale Fragestellungen gegenüber: Wie ist der französische Wortschatz insgesamt strukturiert? In welchen Wortfamilien, Synonymen-, Antonymenstrukturen, Wortfeldern oder Sachgruppen stehen bestimmte Wörter? Welches lexikalische Material steht zum Ausdruck eines Gedankens, zur Beschreibung eines Vorgangs, zur sprachlichen Bewältigung einer Situation zur Verfügung? Die zweite Fragestellung, wir können sie im Gegensatz zur punktuellen auch die systematische nennen, ist weit weniger geläufig. Viel seltener werden die Wörterbücher zu ihrer Beantwortung herangezogen. (Hausmann 1977:144)

> [Spørgsmålet er nu: Hvad kan ordbøger bruges til? Med hvilket formål slår man op i dem? Hvilke ordbøger er særligt godt egnet i forbindelse med hvilke funktioner? Den enkleste og hyppigste form for brug af ordbøger er givetvis den punktuelle konsultation for at få besvaret et helt specielt spørgsmål. Hvordan skrives ordet? Hvordan udtales det? Er substantivet maskulinum eller femininum? Hvorledes er ordet markeret? Hvad betyder det? Hvilke synonymer har det? Hvilken ækvivalent findes der? Sådanne punktuelle problemstillinger, med hvilke man for det meste vil bekræfte en ikke rodfæstet viden, står i kontrast til globale problemstillinger: Hvordan er det franske ordforråd overordnet set struktureret? I hvilke ordfamilier, synonym- og antonymgrupper, ordfelter og saggrupper befinder bestemte ord sig? Hvilket leksikalsk materiale er til rådighed for at udtrykke en tanke, beskrive et forløb eller beherske en situation verbalt? Den anden problemstilling, som vi i modsætning til den punktuelle også kunne kalde systematisk, er langt mindre hyppig. Det er langt sjældnere, at ordbøger bliver taget frem for at besvare den.]

Selv om Hausmann her specifikt giver nogle andre eksempler på, hvad der kunne være globale problemstillinger, er ligheden med formuleringerne i ovenstående citat fra Håndbog i Nudansk slående. Men hvor Hausmann i sine teoretiseringer over nye franske ordbøger henviser de to typer problemstillinger til to forskellige typer ordbøger, nemlig **læreordbøger**, som er konciperet til at blive gennemarbejdet helt eller delvist med henblik på globale problemstillinger, og **konsultationsordbøger**, som er konciperet til opslag med henblik på punktuelle problemstillinger, har forfatterne til Håndbog i Nudansk integreret de to

typer problemstillinger i et og samme opslagsværk. Dette rejser imidlertid et andet spørgsmål, hvor formuleringerne i forordet til Håndbog i Nudansk ikke er alt for klare. Hausmanns "læreordbøger" er ikke ordbøger med kommunikative funktioner, der har til formål at afhjælpe problemer i kommunikationsprocessen, men derimod ordbøger med kognitive funktioner, der først og fremmest har til formål at øge brugernes viden om et givet emne. Selv om Håndbog i Nudansk er et opslagsværk, der ikke først og fremmest er beregnet til at blive læst igennem fra ende til anden, bliver den alligevel – og givetvis hyppigt – brugt til at øge brugernes viden om det danske sprog, uden at det nødvendigvis er direkte forbundet med en kommunikativ situation. Denne oplagte mulighed for brug af håndbogen fremgår ikke klart af forfatternes forord, selv om håndbogen rent faktisk indeholder artikler, der udelukkende kan have denne funktion, f.eks. artiklen *Modersmål-Selskabet*. I forlagets varedeklaration på bogens bagside reduceres dens nytteværdi tilmed til at være "den ideelle problemløser eller facitliste for folk der bruger det danske sprog". I den forstand kan kritikken af både håndbogsforfattere og forlag være, at de som en sjældenhed inden for forlagsverdenen har været for beskedne i deres beskrivelse af bogens nytteværdi.

Samme beskedenhed – om end her mere rimelig – finder man i forordets præcisering af den forudsete brugergruppe af "folk der bruger det danske sprog":

> Håndbog i Nudansk skal kunne bruges af de samme sprogbrugere som bruger Nudansk Ordbog. Det vil sige elever i folkeskolens ældste klasser og deres lærere, studerende og andre uddannelsessøgende, sekretærer, sagsbehandlere og beslutningstagere i offentlige og private virksomheder. (Forord til 1. udgave)

Denne brugergruppe består dels af folk, der er under uddannelse på forskelligt niveau, og dels af folk, der har brug for at formulere sig på dansk i forbindelse med deres arbejde. Det må formodes, at der også er mange andre, som i deres private liv kan have glæde af håndbogen. Og dertil kommer folk som journalister, forfattere og oversættere, som utvivlsomt kan have stor glæde af den i deres professionelle liv. Brugergruppen kunne derfor med fordel have været udvidet, men da de nævnte grupper givetvis vil have behov og krav til håndbogen, som svarer til nogle af de allerede nævnte gruppers behov og krav, har dette næppe nogen reel betydning for dens koncept. Derimod er det klart, at allerede den forudsete brugergruppe, der blandt andet indbefatter skoleelever, har vidt forskellige forudsætninger, hvad der frem for alt stiller store krav til såvel de selekterede data som til deres præsentation. Forfatterne oplyser i deres forord, at:

> En stor del af stoffet er i større eller mindre grad afprøvet i praksis. Studerende, kursister, kollegaer, familie, venner og bekendte har fået forelagt artikler til kommentering eller er blevet undervist på grundlag af artikler eller forarbejder til bogen. (Forord til 1. udgave)

Metodemæssigt har forfatterne således gjort et solidt forarbejde. I det følgende vil resultatet blive undersøgt, idet der vil blive lagt vægt på 1) mulighederne for hurtig og nem tilgang til de ønskede data, 2) karakteren af disse data og deres præsentation og 3) håndbogens layout. De tilknyttede kommentarer vil vise, at forfatterne i den henseende langt hen ad vejen har haft succes med deres forehavende.

Derimod vil de følgende afsnit ikke forsøge at give en kvalitativ bedømmelse af håndbogens indhold, dvs. om dette er rigtigt, forkert eller eventuelt mangelfuldt. Erfaringerne fra undervisningen på Handelshøjskolen i Århus viser, at kyndige brugere af håndbogen i langt de fleste tilfælde kan regne med at finde de informationer, som de har brug for, og der er i den henseende ikke opdaget noget, som kunne kaldes decideret forkerte oplysninger. Derimod er det klart, at forfatterne til en håndbog af denne karakter nødvendigvis må foretage en selektion af det omfattende materiale, som står til deres rådighed, og at der derfor altid kan forekomme brugere, som har et så specifikt behov, at de må lægge håndbogen fra sig med uforrettet sag. En kritik af sådanne perifere mangler, som i større eller mindre grad kendetegner alle leksikografiske værker, vil i alle tilfælde være urimelig og misvisende.

3. Ydre søgeveje

Søgeveje er den leksikografiske betegnelse for de forskellige veje, som brugerne af en ordbog kan følge fra det øjeblik, hvor de tager ordbogen i hånden, til det punkt, hvor de finder de data, som kan give svar på deres informationsbehov. Søgevejene kan opdeles i ydre søgeveje, som leder brugerne hen til den relevante artikel, og de indre søgeveje, som internt i artiklen leder dem frem til de ønskede data. Kravene til disse søgeveje er i begge tilfælde, at de skal kunne hjælpe en bruger af den forudsete type til hurtigst og nemmest muligt at finde de nævnte data.

Håndbog i Nudansk har et komplekst system af ydre søgeveje, som er på højde med eller i flere henseender overgår mange af de bedste leksikografiske opslagsværker, der er udkommet i bogform. Kernen i håndbogen er en ”lemmaliste” eller ”byggedel” (se Hausmann/Wiegand 1989) med 138 artikler, der er ordnet alfabetisk efter emne. Dette er en traditionel makrostruktur, som Håndbog i Nudansk deler med de fleste trykte ordbøger. Søgningen i denne alfabetiske byggedel lettes af en

levende kolumne øverst på hver side, hvor såvel den nedenstående artikels begyndelsesbogstav som "titel" er tydeligt angivet, f.eks.:

d dobbelt- eller enkeltkonsonant?

Disse titler – eller lemmata – består i de fleste tilfælde af etords-termer, men i enkelte tilfælde består de af flere ord og er tilmed formuleret som et spørgsmål, som det er tilfældet i ovenstående artikel med titlen *Dobbelt- eller enkeltkonsonant?*. Denne form for makrostruktur er nem at gå til, når man er blevet fortrolig med håndbogen og ved, hvor man skal søge. Men ved man ikke, hvilke artikler den indeholder, og hvad de konkret hedder, behøver man ikke at bladre hele håndbogen igennem, men kan starte med at konsultere den alfabetiske emneliste over samtlige artikler, som findes to steder i bogen, henholdsvis på første side af smudsarket og på indersiden af omslaget bagest i bogen. Med dette udgangspunkt kan brugeren gå direkte ind i den centrale alfabetiske lemmaliste på jagt efter den ønskede artikel.

Problemet opstår imidlertid, når brugeren ikke ved, i hvilken artikel han eller hun skal søge de relevante data. Dette problem er særligt stort, fordi de fleste af håndbogens 138 artikler behandler forskellige problemstillinger, som ikke altid er lige nemme at relatere til en bestemt titel. Men også i dette tilfælde er der hjælp at hente, idet håndbogen også indeholder et 32 sider langt register, hvor flere hundrede specifikke problemer og problemstillinger er opremset i alfabetisk orden med henvisning til den side, hvor de er behandlet og forklaret. Dette indeks er ekstra brugervenligt, fordi det indeholder grammatiske termer både på dansk og latin, idet der er lavet interne henvisninger fra de danske termer til de latinske. På den måde tilgodeser den de mange brugere, som ikke kender de grammatiske betegnelser på latin.

Ud over register, emneliste og de 138 alfabetisk strukturerede artikler indeholder Håndbog i Nudansk endnu en vigtig komponent til lettelse af brugernes søgning. Det drejer sig om en række rene henvisningsartikler, som er integreret i den centrale byggedel. Der findes i alt ti af disse artikler, som atter kan inddeles i to forskellige typer. Den første type behandler de centrale ordklasser: adjektiver, adverbier, konjunktioner, pronomener, præpositioner, substantiver og verber. Et eksempel på denne type henvisningsartikel er følgende artikel:

Verber (udsagnsord)

De vigtigste problemer i forbindelse med verber er behandlet i følgende artikler:

**Imperativ (bydemåde)*
**Ligge eller lægge mv.?*
**Præsens participium (nutids tillægsmåde)*
**Præteritum participium (datids tillægsmåde)*
**R-problemer*
**Verber (udsagnsord) med trykstærk vokal*.

Som det fremgår, er de eneste informationer, som brugerne kan trække ud af denne artikel, referencer til de artikler, hvor problemer i forbindelse med verber behandles mere indgående. Den anden type henvisningsartikler giver brugeren en oversigt over forskellige typer ortografiske problemer, som er relateret til brugen af bestemte bogstaver, og med efterfølgende henvisninger til de artikler, hvor disse problemer tages op. Det drejer sig om de tre artikler *E-problemer*, *S-problemer* og *T-problemer* (der findes også en artikel om *R-problemer*, men den har ikke denne karakter af henvisningsartikel). Fælles for disse artikler er, at de indeholder en kort introduktion til problemstillinger omkring brugen af det givne bogstav, hvorefter de anfører en række henvisninger til andre artikler:

E-problemer

Bogstavet *e* bruges til mange ting i dansk, bl.a. som pluralisendelse (flertalsendelse) og bestemthedsendelse i adjektiver (tillægsord) og i participier (tillægsformer). Det kan ofte være svært at høre en stavelse med *e*, og man kan derfor tit være i tvivl om man skal skrive et *e* eller ej.

Her i *Håndbog i Nudansk* kommer vi ind på følgende problemer i forbindelse med brugen af *e*:

Ideen/idéen?
Hvornår bruger man accenttegn over *e* i ord og bøjningsformer som *en/én*,

der/dér, ideen/idéen?
Se artiklen **Accenttegn*.

Båd(e)bro?
Hedder det *bådebro* eller *bådbro, stileretning* eller *stilretning*?
Se artiklen **Bindebogstaver*.

Åb(e)n konvolutten?
Skriver man *Åben konvolutten!* eller *Åbn konvolutten!*, *Smuldre smørret i melet!* eller *Smuldr smørret i melet!*?
Se artiklen **Imperativ (bydemåde).*
[…]

Denne type henvisningsartikel løser problemerne for de brugere, som ikke har tilstrækkelig grammatisk viden til at relatere deres behov til en bestemt grammatisk kategori. For sådanne brugere er det lettere at relatere deres specifikke problem til et specifikt bogstav. Hvis en bruger f.eks. ikke ved, om man skal skrive *Pensl brødet* eller *Pensle brødet*, er det forholdsvis enkelt at relatere dette problem til et e-problem og dernæst finde en problemtype, som svarer til vedkommendes egen. Denne visualisering, som hjælper brugerne til at genkende deres egen problemstilling og dernæst blive henvist til den relevante artikel, er i leksikografisk henseende en nyskabelse, som forfatterne fortjener stor ros for. Sammen med de øvrige ydre søgeveje, som er behandlet ovenfor, giver den de brugere, der tager sig tid til at blive fortrolige med Håndbog i Nudansk, særdeles gode muligheder for rent faktisk at finde den artikel, hvor de kan få tilfredsstillet deres informationsbehov i forbindelse med sproglig kommunikation.

4. Indre søgeveje

Når brugerne af Håndbog i Nudansk har fundet den artikel, hvor svaret på deres problemer formodes at befinde sig, er de så at sige nået "halvvejs" i deres søgeproces. Den resterende del af opgaven består nu i at finde frem til de specifikke data, som kan tilfredsstille deres informationsbehov. I kortere artikler er problemet ikke specielt stort, men i længere artikler, som håndbogen indeholder adskillige af, er problemet reelt, da det for brugere uden kendskab til artiklernes opbygning kan være meget tidskrævende at finde frem til de relevante data.

Håndbog i Nudansk byder også internt i de enkelte artikler på forskellige søgeveje, der kan hjælpe brugerne. Og dertil kommer, at den har en kompleks datafordelingsstruktur, som blandt andet betyder, at

forskellige typer relevante data gentages to eller flere gange inden for den samme artikel. Den følgende diskussion bygger på en typisk "gennemsnitsartikel", nemlig artiklen *Ét eller flere ord?*, der fylder seks hele sider i håndbogen.

Overordnet set indeholder artiklen fem forskellige interne komponenter, som på forskellig måde er relateret til hinanden: 1) en introducerende tekstboks, 2) en indholdsfortegnelse, 3) selve artikeldelen i snæver forstand, 4) en række specifikke tekstbokse og 5) en litteraturfortegnelse. Enkelte andre artikler indeholder også andre komponenter, f.eks. illustrationer og en slags artikel-intern alfabetisk ordnet ordliste (i artiklerne *Grammatik* og *Komma*). Men hovedparten af håndbogens artikler består af de nævnte fem komponenter eller i det mindste nogle af dem. I det følgende vil de blive behandlet hver for sig.

1) Den introducerende tekstboks bærer titlen *Kort og godt om* med den pågældende artikels navn som undertitel:

Kort og godt om

Ét eller flere ord?

▶ Sammensatte substantiver (navneord) skal skrives i ét ord, fx *faktura-dato* og *køleanlæg* (ikke "faktura dato" og "køle anlæg"). Det er vigtigt at overholde denne regel.

▶ Når to ord tilsammen styrer noget (dvs. når de bruges som præpositioner), skal de skrives i to ord, fx *De bor neden under os*. Når de ikke styrer noget (dvs. når de bruges som adverbier), skal de skrives i ét ord, fx *De bor nedenunder*. – Det er ikke særlig betydningsfuldt om man overholder denne regel eller ej.

▶ Bemærk især at disse forbindelser skal skrives i to ord når de styrer noget: *bag ved, frem for, inden for, over for, ud over*.

▶ Nogle ordforbindelser skal altid skrives i to ord. *Bemærk især: af sted, frem for, fuldt ud, hvor længe, i alt, i dag, i øvrigt, om bord, til sidst*.

▶ Nogle ordforbindelser skal skrives i ét ord selvom de ligner dem man ellers skal huske at skrive i to ord. Bemærk især: *alting, derudover* (= desuden), *ifølge, langtfra* (= slet ikke), *ligesom, medmindre, overalt, tilsammen*.

▶ Talord der skrives med bogstaver, skal skrives i ét ord når de er lavere end 100, ellers i flere ord, fx *tre tusinde og fem hundrede og tooghalvfems*.

Som det fremgår, indeholder boksen ultrakorte redegørelser for de vigtigste problemstillinger i forbindelse med det pågældende emne, i dette tilfælde i form af direkte anvisninger (*skal skrives*). Det drejer sig om redegørelser, som behandles langt mere udførligt senere i samme artikel. På denne måde ser man en overlapning af data mellem tekstboksen og den øvrige artikel. Ved første øjekast kan dette virke overflødigt og unødigt pladskrævende. Men dataene i boksen tjener mindst tre vigtige formål. For det første kan de bekræfte brugerne i, at de er nået frem til den rigtige artikel. For det andet viser erfaringen fra f.eks. Handelshøjskolen i Århus, at brugerne i et stort antal tilfælde kan få dækket deres behov alene ved at konsultere denne boks. Og for det tredje er der undertiden tilmed eksplicitte henvisninger fra boksen til andre steder i artiklen, hvad der fremskynder brugerens søgeproces.

2) Efter den introducerende tekstboks følger en egentlig mini-indholdsfortegnelse, hvor de kapitler og underkapitler, som artiklen er opdelt i, er opremset med efterfølgende sidetal, således at brugerne har mulighed for at springe direkte frem til relevante sted i artiklen. En sådan mini-indholdsfortegnelse er særligt nyttig i lange artikler, hvor det ellers kan være svært at danne sig et indtryk af deres indhold.

3) Herefter følger den egentlige artikel med en relativt simpel mikrostruktur, hvor teksten er opdelt i kapitler og underkapitler. Overskrifterne på disse kapitler og underkapitler fungerer som det, som Wiegand (2000) kalder en struktur af søgefelter, som letter brugernes adgang til de relevante data.

4) Artikelteksten afbrydes flere gange af indsatte bokse, som behandler specifikke problemstillinger på en overskuelig måde og samtidig giver luft i teksten. Disse bokse kan være af meget forskellig art som i følgende eksempel, der drejer sig om anvisninger, der er rettet enten til en

person, som har problemer i forbindelse med tekstproduktion, eller til en lærer eller sprogrevisor:

> Frit valg – lad være med at rette!
>
> I enkelte faste småordsforbindelser er det valgfrit om man vil skrive i ét eller to ord. De vigtigste er:
>
> forresten el. for resten
> ingenting el. ingen ting
> nogensinde el. nogen sinde
> omend el. om end
> selvom el. selv om
> simpelthen el. simpelt hen
> sommetider el. somme tider
> stadigvæk el. stadig væk
> tilfælles el. til fælles
> tillykke el. til lykke.
>
> Før skulle de fleste af disse ordforbindelser skrives i to ord. Men med *Retskrivningsordbogen* i 1986 (og senere i 2001) blev der givet valgfrihed mellem skrivemåderne i ét og to ord. Sprogbrugere der kan de gamle korrekte former, kan altså fortsætte med at bruge dem, men de kan ikke længere tillade sig at rette dem der bruger former som *forresten*, *selvom* og *tilfælles*.

Som det fremgår, gør denne boks det muligt at fremstille en specifik problemstilling på en meget overskuelig og nemt tilgængelig måde. Disse bokse, der fungerer som en slags sorte huller, der suger brugernes opmærksomhed til sig, er samtidig med til hurtigt og nemt at gelejde disse frem til deres endelige mål.

5) Den sidste komponent, der skal omtales her, er litteraturhenvisningen i slutningen af artiklen. Denne komponent hjælper ikke den bruger, som kan nøjes med de informationer, som kan trækkes ud af håndbogen. Men den kan være yderst nyttig for de specifikke brugere, der af den ene eller anden grund har behov for supplerende informationer. Dermed er Håndbog i Nudansk gennem en ydre fordelingsstruktur og et system af henvisninger forbundet med andre bøger og værker, som omhandler dansk sprog og grammatik (se Tarp 1998, 1999).

Alt i alt kan det på dette trin konstateres, at Håndbog i Nudansk også indadtil i de enkelte artikler har et raffineret system af søgeveje, som er fuldt på højde med de bedste trykte ordbøger. Dette bekræfter, at det med hensyn til søgeveje og strukturer er både rimeligt og relevant at betragte Håndbog i Nudansk som et leksikografisk opslagsværk og følgelig underkaste den en leksikografisk kritik.

5. Data og præsentation

De data, som er medtaget i Håndbog i Nudansk, er i almindelighed i overensstemmelse med officielle danske sprognormer, men der er dog visse interessante nuancer. I forordet til første udgave skriver de to forfattere:

> De råd og regler vi giver i Håndbog i Nudansk, er generelt i overensstemmelse med officielle normer og almindelig fornuftig praksis. Vi har ingen specielle kæpheste at ride. De få steder hvor vi anbefaler en anden retskrivningspraksis end den officielle, gør vi tydeligt opmærksom på det, og nævner i øvrigt samtidig hvad der er den officielle norm på området. (Forord til 1. udgave)

Det princip for selektion og præsentation af håndbogens data, som de to forfattere her på en meget enkelt måde beskriver, er det princip, som i den leksikografiske teori hedder proskription (se Bergenholtz 2003). Det er befriende, at de hverken forsøger at præsentere alle de måder, som det danske sprog bruges på (deskription), eller læne sig blindt op ad Dansk Sprognævn (præskription). Forfatterne forholder sig selvstændigt og kritisk til de officielle normer ud fra det, som de kalder ”almindelig fornuftig praksis”. Men samtidig undlader de ikke at fortælle, hvad der i alle tilfælde er det officielt korrekte. Det er det samme princip, som blandt andet er benyttet i Den Danske Netordbog. I det følgende vil forskellige eksempler på anvendelsen af dette princip blive præsenteret og diskuteret:

En ubetydelig fejl
Der er altså en fejl hvis man skriver to ord der tilsammen fungerer som en præposition, i ét ord. Men det er en fejl som man kan tage ret afslappet. Den bliver begået ustandselig i aviser, forretningsbreve, bøger, juridiske dokumenter osv. osv. af sprogbrugere som ellers skriver helt fejlfrit. Og den giver aldrig nogensinde anledning til

> misforståelser. Men den strider mod *Retskrivnings-ordbogens* regler og er altså en fejl – omend en af de mindre betydningsfulde.
>
> (Uddrag af artiklen *Ét eller flere ord?*)

Her ser vi et næsten klassisk eksempel på proskription. Forfatterne gør fuldstændig klart rede for, hvad der er korrekt ifølge Retskrivningsordbogen. Men de modererer samtidig dens på dette område rigide regler ved at slå fast, at brugerne kan tage "afslappet" på denne regel, eftersom den "ustandselig" overtrædes af "sprogbrugere som ellers skriver helt fejlfrit", og at den i øvrigt "aldrig nogensinde" giver "anledning til misforståelser". På denne måde siger forfatterne reelt set, at Dansk Sprognævns normer i dette specifikke tilfælde skal tages med et gran salt. I det følgende tilfælde er problemstillingen vendt på hovedet:

> **Intetkøn eller fælleskøn?**
> Også i singularis kan der være problemer med brugen af præteritum participiums bøjningsformer. Det drejer sig her om brugen af *n*-formen over for *t*-formen, fx:
>
> en *undsluppen/undsluppet* fange
> en *strøgen/strøget* teskefuld
> en *stjålen/stjålet* vogn
> en *maskinskreven/maskinskrevet* ansøgning
> Ansøgningen er *maskinskreven/ maskinskrevet*
> Ansøgningen skal leveres *maskinskreven/maskinskrevet*
>
> I sådanne tilfælde er både *n*-formen og *t*-formen korrekt. Men n-formen virker ofte noget gammeldags, og man står sig derfor normalt ved at bruge t-formen:
>
> en *undsluppet* fange
> Ansøgningen er *maskinskrevet*
> Ansøgningen skal leveres *maskinskrevet*
>
> (Uddrag af artiklen *Præteritum participium (datids tillægsform)*)

Hvor Dansk Sprognævn i foregående eksempel kun tillod én skrivemåde og Håndbog i Nudansk reelt set to, tillader Dansk Sprognævn i dette eksempel to forskellige bøjningsformer af præteritum participium. Håndbog i Nudansk oplyser loyalt om denne valgfrihed, men vurderer samtidig, at "man står sig normalt ved" kun at bruge den ene af formerne med den begrundelse, at den anden "virker ofte noget gammeldags". Dette er en vigtig information især for brugere, som ikke ønsker at virke gammeldags, f.eks. i jobansøgninger og andre vigtige tekster, hvor de af hensyn til deres karriere og fremtid ønsker at virke moderne og med på noderne. Det tredje og sidste eksempel på proskription, der skal diskuteres her, er af en lidt anden karakter:

> **Spørgende ledsætninger**
> I spørgende ledsætninger der begynder med et *hv*-ord (fx *hvem*, *hvad*, *hvilke*, *hvad for en*), og hvor dette *hv*-ord eller det *hv*-led som *hv*-ordet indleder, er subjekt, indskydes der et *der* efter *hv*-leddet:
>
> Jeg ved ikke *hvem der* har ret
> Jeg ved ikke *hvem af dem der* har ret
> Har du set *hvad der* er i fjernsynet i aften?
> Har du set *hvad for en film* der er i fjernsynet i aften?
>
> Man kan undertiden se og høre et *som* i stedet for *der* i sådanne spørgende ledsætninger, men det kan virke unaturligt eller halvvejs svensk på en del danskere, så det mindst risikable er at prøve at holde sig til *der* i den slags tilfælde.
>
> (Uddrag af artiklen *Der eller som?*)

I dette tilfælde drejer det sig ikke om, at Dansk Sprognævn opstiller normer for brugen af *der* og *som* i spørgende ledsætninger. Det drejer sig derimod om, at brugen af *som* i forbindelse med sådanne ledsætninger, hvad der kan være dialektalt bestemt, virker "unaturligt og halvvejs svensk på en del danskere", dvs. udansk. Forfatterne anbefaler derfor "at holde sig til *der* i den slags tilfælde", fordi det er "det mindst risikable". Det drejer sig som i de foregående tilfælde om anbefalinger, som er meget lidt anmassende, men som alligevel får stor vægt, fordi de led-

sages af en fornuftig argumentation. Og da denne argumentation endvidere ikke skyldes ”specielle kæpheste”, men derimod ”almindelig fornuftig praksis”, dvs. sprogbrug blandt folk, som må forventes at beherske det danske sprog, er den svær at komme uden om.

Som det fremgår af ovenstående eksempler, er artiklerne skrevet i en forholdsvist enkelt og let forståeligt sprog. De nødvendige latinske termer er hyppigt forklaret direkte i teksten, eller også har brugerne mulighed for at få dem forklaret i den alfabetiske mini-ordbog, som findes i artiklen *Grammatik*. Hvis brugeren alligevel har svært ved at forstå dem – såsom termen *subjekt* i uddraget fra artikel *Der eller som* – er der hjælp at hente i de mange eksempler, hvor forfatterne tilmed har kursiveret de pågældende problemstillinger, så brugerne har en bedre mulighed for at genkende og forstå dem. På dette grundlag kan man konstatere, at såvel håndbogens data som deres præsentation er tilpasset det sproglige og grammatiske niveau hos den forudsete brugergruppe.

6. Layout

Efter de mange roser i de foregående afsnit er det desværre nødvendigt at komme lidt malurt i bægeret. Ordbøger – herunder håndbøger – er ikke almindelige bøger, men brugsgenstande, der er konciperet med et helt særligt formål for øje og følgelig med deres helt egne særtræk. Dette betyder blandt andet, at alt, hvad der har med deres indhold, præsentation, opbygning og design at gøre, må understøtte dette formål, dvs. deres specifikke funktioner. Af denne grund kan man heller ikke umiddelbart og ukritisk overtage layout- og æstetikregler fra andre typer bøger. Man må tværtimod tilpasse layout og æstetik til deres særlige karakter som leksikografiske redskaber (se Almind 2005 og Almind/ Bergenholtz 2000).

I denne henseende er der sket et relativt stort tilbageskridt fra fjerde til femte udgave af Håndbog i Nudansk. Dette tilbageskridt, der har direkte konsekvenser for håndbogens brugervenlighed, udtrykker sig på forskellig vis. For det første er skriften i almindelighed blevet mere mat, hvad der formindsker kontrasten mellem papir og bogstav, hvad der atter gør det sværere at søge i teksten. For det andet er skriften i en række overskrifter blevet væsentlig mere mat, hvad der gør det sværere at pejle sig ind på dem. Dertil kommer, at designerne har valgt at bryde en æstetisk grundregel og bruge forskellige skrifttyper i den egentlige tekst og i de mange indsatte bokse. Det giver alt sammen et rodet indtryk af de enkelte sider.

Derudover er såvel skriftstørrelsen som skydningen øget i femte udgave, hvad der kræver et langt større sidetal og ikke nødvendigvis gør

læsbarheden større. Som en mulig – men inkonsekvent – kompensation er spaltebredden øget, samtidig med at afstanden mellem de to spalter på hver side er reduceret, hvad der gør det langt vanskeligere at lade øjnene søge ned over teksten.

Det nye layout er givetvis i overensstemmelse med nutidige tendenser inden for bøger og brochurer. Det er muligvis ”moderne”. Men i leksikografisk sammenhæng er det umoderne, upraktisk og uvenligt over for brugerne, fordi det reelt set gør det sværere og mere tidskrævende at komme hurtigt og nemt frem til de ønskede data. Og eftersom hurtig og nem tilgængelighed er et centralt princip for leksikografiske opslagsværker, må det på det kraftigste anbefales, at en kommende sjette udgave af Håndbog i Nudansk som minimum går tilbage til det bedre layout fra fjerde udgave.

7. Konklusion

Den foregående diskussion viser klart, at håndbøger som Håndbog i Nudansk ikke alene med fordel, men også obligatorisk kan og bør betragtes i et leksikografisk lys. Håndbog i Nudansk har alt, hvad der skal til, for at kunne betegnes som et leksikografisk værk. Den er en brugsgenstand. Den har et genuint formål. Den henvender sig til en bestemt brugergruppe, som tilmed er defineret i forordet. Håndbogen er eksplicit designet til at hjælpe denne brugergruppe, når den befinder sig i en bestemt samfundsmæssig situation, nemlig dansk tekstproduktion – og kan i øvrigt også bruges til direkte videnstilegnelse. Den indeholder leksikografiske data, af hvilke den forudsete brugergruppe kan hente informationer med henblik på at tilfredsstille et bestemt behov, som kan opstå i de forudsete brugersituationer. Disse data er gjort tilgængelige, således at brugerne hurtig og nemt kan finde frem til dem gennem et system af søgeveje. Dette er alle de centrale elementer, som kendetegner et leksikografisk redskab, hvad enten det kaldes ordbog, håndbog, leksikon eller encyklopædi.

8. Litteratur

Almind, Richard 2005: First Impressions Last: Layout in Dictionaries. I: Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen (red.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen. Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 103–118.

Almind, Richard og Henning Bergenholtz 2000: Die ästhetische Dimension der Lexikographie. I: Ulla Fix (red.): *Bild im Text – Text und Bild*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winther, 259–288.

Bergenholtz, Henning 2003: User-oriented Understanding of Descriptive, Proscriptive and Prescriptive Lexicography. I: *Lexikos 13*, 65–80.

Bergenholtz, Henning (red.) 2006: *Den Danske Netordbog*. www.ordbogen.com/ordboger/ddno.

Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.

Hausmann, Franz Josef og Herbert Ernst Wiegand 1989: Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. I: Franz Josef Hausmann / Oskar Reichmann / Herbert Ernst Wiegand / Ladislav Zgusta (red.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 328–360.

Jacobsen, Henrik Galberg og Peter Stray Jørgensen 2005: *Håndbog i Nudansk*, 5. udgave. København: JP / Politikens Forlagshus.

Jacobsen, Henrik Galberg og Peter Stray Jørgensen 2001: *Håndbog i Nudansk*, 4. udgave. København: Politikens Forlag.

Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes, Journal of Linguistics, 21*, 121–137.

Tarp, Sven 1999: Theoretical foundations of the so-called cross-reference structures. I: *Lexicographica, 15*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 114–137.

Tarp, Sven 2006: *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikkeviden. Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lørnerleksikografi*. Doktorafhandling. Århus: Center for Leksikografi.

Wiegand, Herbert Ernst 2000: Über Suchbereiche, Suchzonen und ihre textuellen Strukturen in Printwörterbüchern. I: Herbert Ernst Wiegand (red.): *Wörterbücher in der Diskussion IV. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium*. Tübingen, Niemeyer, 233–301.

Sven Tarp
Lektor
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Århus Universitet
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
st@asb.dk

Bo-A. Wendt

Lödigt lexikograferade göingemål

Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad av Gösta Sjöstedt, under redaktion av Göran Hallberg (del 1–4), Stig Isaksson (del 1–4), Bengt Pamp (del 1–3), Sten-Bertil Vide (del 1) & Magnus Olsson (del 4), Språk- och folkminnesinstitutet, Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 1, Lund 1979–1999. 782 s.

1999 utkom den fjärde och sista delen av Gösta Sjöstedts *Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad*, 20 år efter att den första delen kom i tryck – och 70 år efter att Sjöstedt en gång i tiden först inledde sin insamling av dialektmaterial i detta nordöstskånska härad. Det finns för det svenska språkområdet inte så många lika fylliga beskrivningar av ett områdes dialektala ordskatt, så denna ordboks fullbordande var förstås ett mycket välkommet tillskott inom svensk dialektlexikografi. Sedan dess har för skånskans del ytterligare tillkommit dels Åke Hanssons ordbok över sockenmålet i Östra Ingelstad (2001) i sydost, dels Bert Perssons över Oxie härads folkmål (2005) i sydväst. Den förra är utgiven i samma skriftserie som Sjöstedts ordbok och liknar denna till sin (grafiska) utformning av artiklarna men är avsevärt mindre till omfånget, den senare är mycket fyllig men amatöristiskt hopkommen. Det kan förvisso synas väl senkommet med en recension av Sjöstedts ordbok först åtta år efter utgivandet, men den har hittills bara varit föremål för korta anmälningar och förtjänar avgjort, mot bakgrund av det sagda, en fylligare granskning. Dessutom kommer jag att ta denna granskning till utgångspunkt för en del mer generella synpunkter på dialektologisk lexikografi.

Manuset till den här recenserade ordboken hade avlämnats till dialektarkivet i Lund (DAL) redan i början av 1970-talet – av den Gösta Sjöstedt som disputerade för doktorsgraden 1936 på en i nordistiska sammanhang mycket välkänd avhandling om *r*-ljuden i sydsvenska mål (Sjöstedt 1936) och sedermera till sin pension verkade som läroverkslektor i modersmålet i Hässleholm, från vilken utgångspunkt han under alla åren fortsatte sitt arbete med att insamla västgöingskt dialektmaterial. Att hans manus, inlämnat i handskrivet skick, ”inte utan vissa ganska genomgripande redigeringstekniska och andra ändringar och kompletteringar kunde vidarebefordras till trycket”

får man veta i de inledande redaktionella kommentarerna, som fanns med redan i den först utgivna delen (s. VI), och man kan ana att omstöpandet av det till en konsekvent redigerad form har krävt inte så litet arbete, om än redaktionskommittén försäkrar att ordboken är ”fortfarande Gösta Sjöstedts och ingen annans” (ibid.).

Den recension av hela ordboken som föreligger här får ses som en i allt väsentligt lexikografiskt inriktad sådan, inte dialektologiskt. Jag kommer sålunda att först och främst värdera boken som ordboksverk, inte hur rätt och rimlig dialektbeskrivningen i den är. Uppläggningen bär också sin prägel härav. Först kommer något att sägas om ordbokens ordurval och artikelindelning (avsnitt 1), sedan något om den normalisering av uppslagsformerna som man tillämpat (avsnitt 2) och så till sist något om de enskilda artiklarnas uppbyggnad och innehållsliga delmoment (avsnitt 3). I ett avslutande avsnitt följer så en sammanfattande värdering.

1. Ordurval och artikelindelning

Om urvalet av ord kan nog sägas att det ger intryck av att helt enkelt omfatta det upptecknade materialet av dialektord – varken mer eller mindre (enligt dialektlexikografisk sed utan att heller väja för grovkornigt språk, såsom rikspråkslexikografer i det längsta gjorde). Det innebär att det i visst hänseende ter sig litet slumpartat. Det blir tydligast i sammansättningsurvalet och allra tydligast för sammansatta räkneord. Så finns till exempel vid sidan av *aderton* följande med detta sammansatta grundtal (här återgivna med siffror): 1814, 1822 och 1888 (alla belagda som årtal). Dessa fungerar givetvis mycket väl som ett slags exempel på hur sammansatta grundtal kan se ut (sålunda i dessa fall *-tvau´ o tju`e* mot *-autiaut`a*). Som en tänkt systematisk redovisning av ett måls etablerade ordförråd blir däremot sådana här tillfälligheter i urvalet litet iögonfallande. De går igen också bland ”vanliga” sammansättningar – de som redovisas verkar vara de som råkar ha blivit upptecknade, sedan må de var helt lexikaliserade eller aldrig så tillfälliga. Mest är detta förstås en rent teoretisk problematisering. Också de mest tillfälliga sammansättningar bidrar till att exemplifiera hur sådana (kan) bildas och hur dialektens ljudbild ser ut. Dessa näsvisa synpunkter är sålunda en rent lexikografisk reflektion och sannolikt främmande för ett dialektologiskt förhållningssätt: det dialektala källmaterialet är inte (längre) lika nästan outtömligt stort som ett nutida rikspråkligt sådant, och man får därför hålla till godo med vad man alls har. Att mycket därvid saknas som rimligtvis måste

ha funnits (och varit mer eller mindre väletablerat) kan inte hjälpas – och i gengäld får också tillfälliga ordbildningar i dokumentationens namn sitt intresse, väl inte som sådana men för det fonologiska och morfologiska vittnesbörd de ändå lämnar.[1]

I de redaktionella kommentarerna säger sig redaktionskommittén inte ha velat ”utnyttjat materialet i DAL till att producera helt nya ordboksartiklar på grundval av uppteckningar […] av andra än Gösta Sjöstedt” (s. VI). Stickprov i DAL:s arkiv visar att där förvisso finns en del belägg på ord som inte kommit med, men de är nästan alla enbeläggsord, huvudsakligen sammansättningar eller uppenbart yngre lånord. En del av dem är kanhända ratade redan av Sjöstedt själv. Han har nämligen i ordboken tagit med somligt annat i arkivet som upptecknats av andra än honom själv (vilket också antyds i hans förord, s. IV). Vad mera är, det finns faktiskt i arkivet också enstaka lappar av Sjöstedt själv vars vittnesbörd inte influtit i ordbokstexten, så det som ovan sagts om att urvalet helt följer materialet tycks inte stämma till fullo. Utöver de i det sammanhanget anförda sammansättningarna med *aderton* finns det inte mindre än 12 ytterligare sammansatta grundtal (av Sjöstedts hand), så möjligtvis är de tre som finns med just strategiskt utvalda exempel ändå.

Alla sammansättningar uppträder som självständiga uppslagsord med lika utförlig redovisning på alla punkter som varje annat ord, fastän oftast vad gäller uttalet av förleden identiska med andra sammansättningar till samma ord och vad gäller böjning av efterleden identiska med denna led som enkelt ord – och utan bekymmer för hur utrymmeskrävande detta ibland kan bli. De ges alltid också en betydelseangivelse i samma mån som andra ord, också om denna är rimligt självklar utifrån delarna, till exempel ”**brödkista** […] kista att förvara bröd i”. En annan sida av samma grundhållning är det väl att man i fråga om sidoformsliknande varianter av i grunden snarast ett och samma ord överlag har föredragit redovisning i skilda artiklar. Den enda sidoformsvariation man återkommande – men ingalunda konsekvent – redovisat i samma artikel är den med svag maskulin sidoform vid sidan av stark enstavig, sålunda till exempel ”**jäsk(e)**, s. m. 1 el. 3”, ”**selkack(e)**, s. m. 1 o. 3” (om systemet med böjningskoder se avsnitt 3.1 nedan). Det stämmer givetvis väl med den materialnära redovisningsprincipen att särhålla hellre än att med en mer generaliserande analys sammanhålla. Det hade emellertid, åtminstone

[1] Jämför dock med dialektforskaren Stig Björklunds förslag (1980:213) att uppenbart tillfälliga sammansättningar – hans exempel är **bössdjävul** – hellre kunde ges som exempel under det enkla ord vars bruk det först och främst illustrerar.

ibland, kunnat skapa litet bättre överblick över ett etymologiskt och semantiskt sammanhållet ordkomplex, om man istället gått in för att sambehandla detta. Det hade kunnat något minska behovet av de nu väldigt många korshänvisningarna i betydelsebeskrivningen. Redovisningen av vilken böjning och vilka uttal som hör till vilken ordform hade rimligen inte blivit mindre entydig än i ovannämnda samordning av stark och svag maskulinum, om till exempel de feminina **balj** och **balja** eller verben **längas** och **längdas** hade samlats i varsin samfälld artikel. Också adverbformer som **ihop** och **ihopa** och **ner** och **ned** (de senare med uttalet *nœu´* i båda artiklarna!) utgör nu var sina artiklar. Somliga suppletiva komparationsformer behandlas tillsammans, så **äldre**, **äldst**, andra var för sig, så **minder**, **minst**.

Homonymer redovisas med upphöjd siffra före ordet, vilket medför att ord av olika ordklass kan ingå i samma nummerserie, till exempel [1]**hy**, s., [2]**hy**, v., [3]**hy**, interj. I något enstaka fall samsas olika ordklasser i samma artikel (som enbart numrerade moment, så **fel**, s., adj. oböjl. o. adv.), men normalt inte (det om **fel** litet påminnande **sist** är tre artiklar: [1]s. (i uttryck som *te sis´t* mycket tveksamt analyserat som substantiv), [2]adj. och [3]adv.).

2. Normalisering till rikssvenska

Som redan torde ha framgått av exempel i det föregående, normaliserar ordboken sin uppslagsformer till rikssvenska eller ”till den form de skulle ha haft om de hade varit riksspråkliga” (s. VI). Detta är en väl etablerad hållning när det gäller redigering av dialektordböcker (vilket man också framhåller i de redaktionella kommentarerna). I beskrivningar av större dialektområden, inte minst i en rikstäckande som den väl dessvärre för alltid ofullbordade över Sveriges alla dialekter, är detta det enda rimliga tillvägagångssättet. För ett litet, jämförelsevis väl sammanhållet dialektområde ter sig däremot tanken på att komma fram till en lokal normalform inte alldeles orimlig. Hur en dylik skulle vaskas fram tål givetvis att dryftas: den bäst belagda, den ljudlagsenligt ”riktigaste”, den etymologiskt tydligaste eller rentav bara en kompromiss mellan dialektens form(er) och standardspråkets?

Det finns både för- och nackdelar med den hållning man valt i Sjöstedts ordbok. Man kan med Barbro Söderberg (2000:264) tycka att det är fördelaktigt att ”även den oinvigde har lätt att finna de dialektala motsvarigheterna”. Främst är detta en fördel för just den brukare som vill utnyttja ordboken för att ta reda på hur det eller det ordet heter på göingemål eller om det alls är belagt där. Det handlar då kanhända

gärna om centrala innehållsord och formord, där till exempel den pronominella formredovisningen är högintressant läsning. Den brukare som istället använder Sjöstedts ordbok som receptionsordbok – och vill veta vad det eller det göingemålsordet betyder –, kan däremot lätt få problem när vederbörande med förtroende vänder sig hit. Lägg därtill att användare ur allmänheten – de som torde ha svårast att vidta behövlig transponering av ljudbilden – nog främst hör till denna senare kategori. (Det kan till exempel vara en medlem i den Västra Göinge hembygdsförening vars ordförande Gösta Sjöstedt en gång var som därmed kan tänkas få svårt att hitta det ord som sökes.) Framförallt handlar det här om ibland väsentliga skillnader i den betonade stavelsens vokalism mellan det faktiska dialektordet och det normaliserade uppslagsordet: dialektens *døn´t* beskrivs i artikeln **dynt**, *må`sla* under **mussla** (verb), *trö´* under [2]**tråda** och så vidare.

Det finns givetvis stor regelbundenhet i dessa korrespondenser, så en mer idog användare av ordboken lär sig nog efter hand att så att säga översätta det dialektbelägg man sitter med till rätt uppslagsform. För mer tillfälliga användare – och de är kanhända ändå inte så få – riskerar däremot den enda bekantskapen med Sjöstedts ordbok bli den att man konstaterar sig inte hitta vad man sökte, fastän det egentligen finns där. Jag hade därför gärna önskat mig åtminstone en inledande liten sammanställning av viktigare korrespondenser mellan dialekt- och uppslagsformer att ty sig till för den som inte hittar vad den söker, men allra helst att alla påtagligt avvikande dialektformer (och här kunde det ofta förslå med bara förstastavelserna) på alfabetisk plats hänvisades till rätt uppslagsform. Möjligen hade det räckt att göra det för ord som saknas i rikssspråket. För de övriga är ”översättningen” till den inlärda skriftbilden mestadels rätt given, om än kanhända inte alla omedelbart identifierar till exempel ett göingskt *hå`dra* med **huttra** eller *mu`lad* med **möglad** (om man nämligen använder ordboken just som receptionsordbok). Nu finns det förvisso ansatser att tillmötesgå detta krav, flera senare i ordboken än i början. Till exempel hänvisas [2,3]**klöv** till **klyv** respektive **klev** och **råga** till [2]**rugga**. Likväl är dessa i det stora hela undantag, och många hänvisningar, särskilt i de första delarna, går tvärtom åt andra hållet: från den etablerade rikssspråksformen till en normaliserad dialektvariant, som när **antingen** hänvisas till **antan(s)** och **gråta** till **gräta**. I synnerhet i del 1 förekommer det till och med hänvisningar från ett rikssspråksord till det bara betydelsemässigt motsvarande dialektordet, så **dimma** till [1]**tåka**.

Jag är eljest full av beundran för de många etymologiseringar i inte sällan väglöst land som ordbokens normalisering av de specifika dialektorden till rikssspråksform inneburit – och de aha-upplevelser

dessa ibland förmedlar.[2] Sedan ligger det i sakens natur att det val av normaliserad form man gjort ibland kan ifrågasättas. Framförallt handlar det om hur avvikande dialektformen får vara för att ändå föras upp som den hävdvunna rikskspråksformen. Oftast har särutvecklingar i dialekten av historiskt samma ord som ett i rikskspråket föranlett konstruktion av en från detta senare litet avvikande normalisering, i stil med hur ordet i historicerande stavning på grundval av den alternativa utvecklingslinjen kunde ha sett ut. Så för ordboken upp uppslagsformer som **frå** 'från', **låte** 'läte' och **svärd** 'svål' (alltså < fönord. **svardher* > sv. *svål*, da. *svær*). Till Stig Björklunds (1984:140) irritation har man också valt **ikar(n)e**, inte **ekorre**, från vilket det visserligen hänvisas men detta, menar han, "ter sig för uppsvenska dialektforskare som en onödig omväg till göingemålets uttalsformer". Andra gånger körs dialektformen utan vidare över, till exempel **nässla** (inte **nälla**), **nypon** (inte **vipon**) och **inspektor** (inte **spektor**).

3. Artiklarnas innehåll

De enskilda ordboksartiklarna är väldigt strikt och enhetligt uppbyggda. De utgörs (efter uppslagsformen) av i tur och ordning: ordklassificering och (i relevanta ordklasser) böjningsuppgift, uttal(svarianter) med lokaliseringsuppgifter, betydelseangivelse, ibland kompletterad med kollokationer eller uttryck exemplifierande ordets användning och till sist hänvisningar. Dessa innehållsenheter behandlas i det följande var för sig.

3.1. Ordklass och böjning

Ordklassangivelserna följer den traditionella skolgrammatiken. Adjektiviska particip redovisas dock som egna uppslagsord etiketterade "ptc.". Adverbiellt använda neutrala adjektiv redovisas också som egna artiklar, så till exempel **hårt** och **redigt** vid sidan av **hård** och **redig**. För böjningsuppgifterna utnyttjas vid substantiv, adjektiv och svaga verb ett sifferkodsystem som finner sin uttydning i de redaktionella kommentarerna (s. VII ff.). Det utgör en modifikation av systemet i Wangö (1963) (över huvud taget grafiskt snarlik) och ger förvisso en

[2] I inte så få fall hade ens nyfikenhet gärna sett att de etymologiska utredningar som fått göras men "som tyvärr inte kan redovisas i en ordboks knappa framställningsform" (s. VII) ändå hade kunnat antydas.

entydig precision i angivelserna: ett ”f. 7” ger vid handen att ordet är feminint och har ”plural på *-år* med bortfall av ett slutljudande *-a* i singularformen”. Likafullt är det inte så brukarvänligt, eftersom man inte kan utläsa böjningen på plats i artikeln. Koder av detta slag är framförallt välgörande när man har att göra med böjningssystem med många olika särgrupper och varianter (jfr med tillämpningen på nyisländsk böjning i Holm & Davíðsson 1986). Tittar man närmare på de numrerade mönstren i Sjöstedts ordbok, visar det sig att en hel del av varianterna är entydigt knutna till en given grundform (och den framgår ju alltid i själva artikeln). Böjningsalternativen är eljest inte mer invecklade än att de utan minskad precision lika gärna hade kunnat anges med pluraländelsen (för substantiv), neutrumändelsen (för adjektiviska ord) respektive preteritumändelsen (för svaga verb), eventuellt med tillägg av något slags utmärkande av vid böjningen flyktig vokal. Detta hade sparat läsaren mödan att behöva rådfråga inledningen för att kunna uttyda de i sig intetsägande sifferkoderna.

3.2. Uttal och lokaliseringsuppgifter

Efter ordklass- och böjningsuppgifter följer en uttalsangivelse i kursiv stil. Den får närmast betecknas som utförd med så kallad grov beteckning – till gagn för en litet bredare läsekrets; förutom att två olika *a*-[3] och två olika *ö*-ljud urskils, är teckenuppsättningen fonematisk och avviker från ett vanligt alfabet bara i det att *æ* anger *ä*-ljud och *w* bilabial halvvokal. I den grova beteckningens anda används också digraferna *ng*, *sj* och *tj*. Däremot anges vokalkvalitet genom placering av aksenten (grav eller akut): efter vokaltecknet om vokalen är lång, efter det följande konsonanttecknet om vokalen är kort. Inte så sällan förekommer det flera olika uttalsvarianter av samma ord, och till dessa knyts alltid var sin lokaliseringsuppgift, preciserad till socken (med tvåbokstavsförkortningar[4]). Uttalsvarianter ges nästan alltid i fullform, också om avvikelsen bara avser en liten del av ordet. I bara något enstaka fall upprepas endast denna avvikande del, till exempel:

> **fiskgråa** […] pl. *fes`kagrau'år* VöFaHvNäMa, *-i-* Tj

---

[3] För att göra det enkelt för mig och ”sättaren” återges inte denna åtskillnad vid exemplifiering ur ordboken i det följande.

[4] Här hade jag gärna sett att Visseltofta – som inte så sällan särskiljer sig genom *r*-vokalisering eller bilabialt *v*-ljud – förkortats Vt istället för Va, eftersom det då entydigt hade kunnat skiljas från Vankiva (Vk).

Förutom att det kunnat spara mycket utrymme, hade man faktiskt lättare fått syn på vari variationen närmare bestämt består om man gjort detta angivelsesätt till regel istället för sällsynt undantag.

Senare i artiklarna dyker lokaliseringsuppgifter bara upp undantagsvis. Framförallt gäller det vid i olika betydelsemoment uppdelade ord, där man alltid får veta om en viss betydelse bara är belagd där eller där, och vid anförda uttryck, som alltid lokaliseras.

3.3. Betydelsebeskrivning

Efter ett kolon efter sockenlokaliseringen följer så betydelsebeskrivningen. Denna är överlag utförd på vederbörligt stringent sätt. Tekniskt sett skulle vi (om vi bortser från ordets uppslagsform!) kunna se ordboken som en västgöingsk-rikssvensk ordbok, eftersom betydelsen (förstås) anges med en eller flera rikssvenska ekvivalenter, om det finns sådana. Inte sällan krävs det dock litet mer mångordiga definitioner för att ringa in dialektbetydelserna. Ibland kompletteras betydelsen med rena realiaupplysningar, alltid kulturhistoriskt intressanta men understundom av mer perifer relevans för ordets användning:

> **aleträsko** […] träsko av al (ansågs vara de bästa; förr gjorde man träskor även av björk och fur, ja t.o.m. av bok)
> **julned** […] den tid närmast jul då månen är i nedan (och då julslakten skall ske)

Ordboken utnyttjar överlag synonymer i folkmålet genom att bara definiera en av dem och sedan på övriga hänga upp dem på den utfört definierade så här:

> **hams** […] = **habb**
> **myrbunke** […] = föreg.

På så sätt får man ett maximalt ekonomiskt utförande av betydelseangivelse och hänvisning på samma gång – men för läsaren kan det förstås bli en liten omväg.

När ett ords betydelse är identisk med den rikssvenska (och ekvivalenten alltså skulle se likadan ut som uppslagsformen) utelämnas betydelseangivelsen. Sådant utelämnande tillämpas dock avsevärt mer återhållsamt än vad som kunnat vara möjligt. Mer tillfälliga sammansättningar som i och för sig skulle förstås av varje rikssvensk förklaras som sagt gärna med all tillbörlig omsorg, men också i övrigt

går det att hitta en hel del fall där viljan att förtydliga eller helt enkelt den lexikografiska lusten att definiera tagit överhand över ovannämnda princip, till exempel:

> **kisa** […] titta med halvslutna ögon
> **pöl** […] liten vätskesamling på marken, vattenpuss

Så anges nästan alltid latinskt namn på växter och djur, också för dem som har ett med rikskspråket överensstämmande namn. Vidare förklaras homonyma ord nästan alltid, också om bara en av homonymerna är rikssvensk eller om det rör sig om olika ordklasser:

> [1]**ilska** […] häftig vrede
> [2]**ilska** […] 1) inflammation i juvret […] 2) varbildning […]

> [1]**ruva**, s. […] sårskorpa
> [2]**ruva**, v. […] ligga på (ägg)

För polysema ord är bilden mer komplicerad. Om ordboken verkligen skulle beskriva de västgöingska folkmålen i helt egen rätt, skulle man förväntat sig en fullt genomförd betydelseindelning av språkets mer mångtydiga ord. Vilka av rikskspråkets många olika betydelse(nyanse)r finns också belagda i göingemålet? För formord och basala innehållsord nöjer sig ordboken ibland med att ange den rikssvenska ekvivalenten och sedan bara (ofta frikostigt) ge exempel på ordets användning i ett antal uttryck och förbindelser. Utan momentindelning är sålunda till exempel verbet **få** och **god**. Det är emellertid väl så vanligt att betydelseindelningen är mer ambitiös med inte sällan rätt precisa uppgifter om vilka olika betydelser av de också i rikskspråket förefintliga som föreligger. På till exempel **affär** ges betydelserna ’butik’ och ’handelsuppgörelse’. Också ett formord som **så**, adv. o. konj., har fått en snyggt genomförd betydelsebeskrivning i tre moment. Ibland är uppdelningen mindre övertygande, som när **bjuda** tudelas i betydelserna ’bjuda på auktion’ och ’spendera, inbjuda’, under vilken senare uttryck som betyder ’erbjuda sig’ och ’bjuda till’ sedan också redovisas. För vissa ord redovisar uppdelningen i moment snarare olika referenter eller användningar utan att det är fråga om uppenbart olika betydelser, till exempel:

> [2]**blöta** […] *bløda åp´* […] 1) blöta upp (foder) Ön; 2) blöta upp (läder; i skomakeri) Va; 3) lägga i blöt IgNäÖn
> **räfsesa** […] 1) kvinna som räfsar vid slåtter; 2) kvinna som räfsar undan avfall vid tröskning Sö

När man ibland ovanför de angivna betydelserna kan ana en sammanhållande överbetydelse, sätter förstås materialet gränser för analysen: på ordet **fjärje** har man från en socken betydelsen ’liten bit trädgårdsland’ upptecknad, från en annan ’avlång del av potatisåker’ och från en tredje ’smal teg på kärrmark’ (allt redovisat i olika betydelsemoment), men det är ju inte omöjligt att dessa tillsammans återspeglar en allmännare betydelse ’litet el. smalt stycke mark (för odling)’ eller liknande, som de olika sockenborna, om de hade pressats på saken, skulle ha medgivit var vad ordet egentligen betyder, om än de i förstone kommit att tänka på var sina mer specifika instanser av denna betydelse.

När det kommer till sådan polysemi som inte döljs av den rikssprakliga ekvivalenten, är nog över huvud taget villigheten att dela upp i siffermoment större, om än nog så åtskilda betydelser ibland sambehandlas också, så ’avsides; enstaka’ på **ensteka**. Det är mycket sällan man laborerar med underordnade betydelseskiftningar, utan också sådant som snarast är rentav produktivt bildliga användningar av en grundbetydelse redovisas som en egen betydelse för sig. Rätt vanlig är etiketten ”oeg.”, oftast inledande eget huvudmoment. Exempel:

> **hudda** […] 1) litet uthus, skjul […] 2) (oeg.) eländig stuga, koja […]
> **ugnkvastvatten** […] 1) vatten att fukta **ugnkvast** i; 2) StSö: dåligt kaffe

Liksom man i makrostrukturen särhåller istället för att sambehandla är sålunda betydelsebeskrivningen utpräglat linjär, inte hierarkisk (jfr med Malmgren 1992:138). En indelning i undermoment återfinns företrädesvis i anslutning till förbindelser (särskilt verb-partikelförbindelser) vari artikelns ord ingår. Dessa förbindelser får för övrigt inte sällan istället utgöra eget huvudmoment – utan att det egentligen är semantiskt motiverat, som när förbindelser som *känna efter*, *känna sig fram* och *känna igen* samsas i ett eget huvudmoment på [2]**känna** efter ett med betydelsen ’erfara med känseln’ och ett annat med ’vara bekant med’.

Vad gäller valensen hos verb är angivelserna mestadels högst implicita. Läsaren får nöja sig med att räkna ut eller anta att ordet är transitivt eller intransitivt i samma mån som den angivna ekvivalenten. Stundom ges ändå ett objekt inom parentes i betydelsebeskrivningen, men inte så sällan ingår det ett led i själva definitionen som förmodligen – eller tveklöst, som det framgår av ett åtföljande exempel – uttrycks med ett objekt. Exempel:

> [3]**beta** […] låta (kreatur) beta
> **filta** […] behandla tyg så att det blir mjukt som filt, *va`lka o fil`ta dåm*

Någon gång dyker också de explicita etiketterna ”tr.” och ”intr.” upp, oftast som inledning till kontrasterade betydelsemoment, till exempel på **hänga**.

Ordboken kompletterar som sagt emellanåt betydelsebeskrivningen med exempel på ordet i bruk. De flesta artiklarna saknar sådana inslag, och de verkar inte i kortare artiklar ges efter någon förutsägbar princip, vare sig med hänsyn till typ av artikel eller typ av språkprov. Däremot är språkproven normalt rikt flödande i de längre artiklarna över formord och basala innehållsord, men där handlar det då mestadels om mer lexikaliserade förbindelser, inte så sällan med egen undermomentindelning. I övrigt kan däremot språkproven stundom vara högst triviala och tillföra mycket litet eller inget alls till betydelse-beskrivningen, till exempel:

> **bestämmande** […] som gärna vill bestämma, *han va let'a bestæm´ane* To han ville gärna bestämma lite

Alla språkprov, om än såsom här aldrig så enkla, är nogsamt försedda med egen fullständig betydelseangivelse. En del språkprov återkommer under flera artiklar, vilket vid fall av mer utförliga förklaringar, oftast upprepade fullt ut, kan tyckas onödigt skrymmande. Detta språkprov (med förklaring) återfinns, liksom flera andra, på hela tre ställen (i detta fall i något olika beläggsvarianter):

> **fjärdedel** […] *du tyik`e du æ et krø`sen mæn du æ' in`te måi'å æn en fjæ`rndåi'ls blau`bu'g* Va du tycker du är ett **kröson** (lingon) men du är inte mer än en fjärdedels **blåbuk** (odon) (sagt till en högfärdig person) [också på **blåbuk** och **kröson**]

Visst kan det på ömse ställe tillföra betydelsebeskrivningen något, men nog hade det räckt med hänvisningar (i stil med ”se äv. **x** för exempel”) till ett enda redovisningsställe.

Också de språkprov som inte tillför så mycket till ordets beskrivning ger hursomhelst liv åt framställningen, och ofta nog ger de små märgfulla ögonblicksbilder ur det svunna bondesamhälle som var de västgöingska folkmålens kulturkontext:

> **koraspa** […] *va ska ko´ras'pan kös`ta pau`gaflöt'* Åk vad skall den usla kon kosta, **pågflott** (pojkspoling)

> **styckevis** […] *gåb`ana va sa pas' föl`a sa vi kåne sæl`ja sko´ o stø´vla stek`evi's* Vö gubbarna var så pass fulla (på en auktion) så vi kunde sälja skor och stövlar styckevis
> **varla** […] *da va`rlar i tjis`tan, ja tro´r dær æ au´l* To det ”varlar” i kistan, jag tror där är ål

De redovisar gärna sådant som varit stående uttryck och talesätt:

> **asandes** […] *dæn a`sanes kåmår li`a fo´rt såm dæn ra`sanes* Va den som släpar sig fram kommer lika fort som den som rasar fram
> **lust** […] *lus´ten dri'vår var´ked* Sa intresset driver verket, d.v.s. ett arbete som man är intresserad av utför man med lätthet (ordspråk)

De kan också knyta sig till små historier. Till de allra bästa av dessa små folklivsskildringar torde denna höra:

> **datta** […] dia (en liten fyraåring diade sin moder. En smed, som såg detta, skrattade. Då skrek barnet: *tøs´t gåb`afa'n, mæn ja dat`ar* To tyst gubbfan, medan jag diar)

Att språkproven ”ej sällan är lödiga” (Benson 1980:212) är det inte svårt att till fullo instämma i.

3.4. Hänvisningar

Sist i artiklarna (eller i ett betydelsemoment) återfinns, efter semikolon, eventuella hänvisningar. Här hänvisar ordboken oftast mycket noggrant till alla sammansättningar där ordet i artikeln är efterled och omvänt på en sammansättning till efterleden som enkelt ord (eller i de fall där den aldrig uppträder på egen hand till den av sammansättningarna med samma efterled där hänvisningar till alla övriga med denna efterled samlats), liksom till alla synonymer i den artikel som uppbär den utförda definitionen (medan övriga som sagt definieras med en hänvisning dit). Visst går det att hitta fall som bär syn för sägen att man som det reserveras för i de inledande kommentarerna (s. XI) inte uppnått någon fullständighet i dessa korshänvisningar, men på det hela taget är hänvisningssystemet föredömligt fylligt och ger mycket god hjälp åt den som vill samla ihop en hel synonymuppsättning eller ett ords användning i olika sammansättningar. (En iakttagelse som därvid raskt infinner sig är hur rik synonymi nedsättande benämningar ofta uppvisar; så uttrycks betydelsen ’pojkvasker, pojkspoling’ av inte mindre än 32 synonymer, redovisade under **pågbatting**.) Ordboken är

härutöver frikostig med att också på ett litet friare sätt hänvisa till ord inom samma sfär (till exempel beteckning på samhörig del av samma föremål eller liknande).

4. Sammanfattande värdering

Bedömd efter sin genres egna förutsättningar – som den enbands[5] dialektordbok den är, där ordens hela polysemi inte alltid kan ges en full eller mer genomarbetat hierarkisk beskrivning, och där ordurvalet måste vara hårt styrt av vad materialet alls uppvisar, i brist på både en fritt flödande korpus och möjligheten till egen introspektion – måste Gösta Sjöstedts göingemålsordbok värderas mycket högt. Den är inte bara ytterst fyllig i antal upptagna ord och tillhörande formredovisning och exemplifiering av dessa utan också rimligt konsekvent och stringent redigerad. Den är ett mycket värdefullt hjälpmedel också för den som inte specifikt intresserar för göingemålen. De invändningar jag redovisat i det föregående gäller mest småsaker och antingen sådant som alltid är öppet för diskussion eller sådana skavanker och skönhetsfläckar som ofrånkomligen vidlåder allt mänskligt verk, åtminstone det av sådan omfattning och komplexitet som detta. Dess främsta – ja, kanhända enda egentliga – brist är, som jag ser det, att normaliseringen till rikskspråkliga uppslagsformer inte konsekvent kompletterats med hänvisningar från mer avvikande dialektala former. Därmed kan den vara svår att hitta i – för den som går till den för att söka ett dialektord, och det kan man ju tycka att man helst skall kunna göra så problemfritt som möjligt i en dialektordbok.

Till sist vill jag ändå säga att det är med största förtjusning som jag sammanfattningsvis kan slå fast att en av de fullödigaste dialektordböckerna vi äger i vårt land faktiskt – av alla hörn i riket – är ägnad folkmålet i just mitt hemhärad!

Litteratur

B[enson], S[ven] 1980: [Anmälan av] Gösta Sjöstedt, Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad. Del 1 […]. I: *Arkiv för nordisk filologi*, årg. 95, 211–212.

Björklund, Stig 1980: [Anmälan av] Gösta Sjöstedt, Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad. Del 1 […]. I: *Svenska landsmål*

[5] Det hela boken omfattande försättsbladet som finns i sista delen öppnar för en sådan hopbindning, fastän de enskilda delarna avslutas mitt på en sida i en löpande alfabetsföljd, ibland också med en tom baksida, och på första textsidan sedan inleds med till exempel ett ”G (forts.)” (del 2), vilket allt för övrigt enligt Björklund (1984:141) ”hindrar av rent estetiska skäl en sammanbindning av dem”.

och svenskt folkliv, Tidskrift utg. av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, årg. 103, 210–215.

Björklund, Stig 1984: [Anmälan av] Gösta Sjöstedt, Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad. 2 […]. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, Tidskrift utg. av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, årg. 107, 139–141.

Hansson, Åke 2001: *Ett Österlenmål. Ordbok över dialekten i Östra Ingelstads socken, Ingelstads härad*, Språk- och folkminnesinstitutet, Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 10, Lund.

Holm, Gösta & Aðalsteinn Davíðsson 1986: *Svensk-isländsk ordbok* / *Sænsk-íslensk orðabók*, andra reviderade uppl. Stockholm.

Malmgren, Sven-Göran 1992: Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker. I: *Nordiske studier i leksikografi*, Skrifter utg. av Nordisk forening for leksikografi 1. Oslo, 137–143.

Persson, Bert 2005: *Ordbok över Oxie härads folkmål. Med fokus på de kustnära socknarna. Böndernas, fiskarnas och kalkbrottsarbetarnas talade språk*. Bunkeflostrand.

Sjöstedt, Gösta 1936: *Studier över r-ljuden i sydskandinaviska mål*, ak. avh., Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 4, Lund.

S[öderberg], B[arbro] 2000: [Anmälan av] Gösta Sjöstedt, Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad. Del 4 […]. I: *Arkiv för nordisk filologi*, årg. 115, 263–264.

Wangö, Joël 1963: *Ordbok över Knäredsmålet*, Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 14, Lund.

Bo-A. Wendt
fil.dr, forskare
Nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum
Lunds universitet
Pl 201
221 00 Lund
Bo.Wendt@nordlund.lu.se

Rättelse

I Riitta Palkkis artikel i föregående nummer av LexicoNordica hade tyvärr ett par fel insmugit sig vid redigeringen. I de korta artikelutdragen på s. 110 saknades hänvisningspilar. Så här ska artikelutdragen se ut:

liitet *s.* → liite[1].
likille *adv., prep.* ja *postp.* → likellä.
mee *pron.* → me.
meenvaha *s.* → medenvaha.
mehilais- → mehiläis-.
merenhätä *s.* → merihätä.
naabori(-) → naapuri(-).
naai, -t *pron.* → naa.
nagr- → naur-.

Och i den långa artikeln **maa** på s. 109 hade tecknet ”)(” för ”motsats” fallit bort på ett par ställen, t.ex. framför ”himlen”. Artikeln återges här i korrekt form:

maa *s.* (uppgifter i gamla ordböcker).

I ’en stor helhet’. **1** ’jordklotet, Tellus; världen’.

2 ’världen och människorna, människornas värld; världens gång, jordelivet, människolivet’;)(’himlen, livet efter detta, himlen som Guds boning’. – *Särsk.* ’om tiden efter döden, livet efter detta’. – *maan pää|llä, -ltä, -lle* ’i världen, i detta liv osv’.

II ’yta, grund’. **1 a** ’jordens yta, jordklotets yta el. ytskikt, jordmån, mark, grund; äv. om golv e.d. låg yta’. – *rikkoa, kukistaa* osv. *maahan* ’utplåna, förstöra’, *langeta maahan* ’rasa, gå sönder’, *maahan ottaminen* ’sönder slående, rivande’. **b** i anslutning till ovanstående *bildl.* och *abstr.* – *maahan laskea aseet* ’nedlägga vapen, sluta kriga’. – *pistää kieltänsä maalle* ’visa tungan, håna’. **c** ’om jordens inre, jordens djup, en plats under jordytan e.d.’ – *Bildl.* (i bildlig användelse). – *Särsk.* ’den dödes vilorum, gravplats’.

2 ’jordämne, jord; jordart’.

III ’område, trakt’. **1 a** ’landområde; trakt, region, omgivning’. – *Särsk.* ’omnejd, näromgivning’. **b** ’markområde som äges eller innehas av någon, jordegendom; bondgård’. – *yhteinen* eller *jakamaton maa* ’samfälld mark’.

2 ’åker, odlingsmark, odlad mark’. – *Bildl.*

3 a ’stat, rike e.d. administrativt eller geografiskt område; världsdel, kontinent’. **b** ’län, landskap e.d. område som är mindre än en stat’.

4 ’landsbygd, landsort’;)(’(huvud)stad’.

Ssgr. (Listan över sammansatta ord omfattar närmare 300 ord med *maa* som huvudord).

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og elektronisk version sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Ruth Vatvedt Fjeld, Institutt for lingvistiske og nordiske studier,
Universitetet i Oslo, Boks 1102, NO-0317 Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no
Martin Gellerstam, Institutionen för svenska språket, Box 200,
SE-405 30 Göteborg
cm.gellerstam@home.se
Jón Hilmar Jónsson, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, ÍS-107 Reykjavík
jhj@lexis.hi.is
Henrik Lorentzen, Det danske sprog- og litteraturselskab, Afd. for digitale ordbøger og tekstkorpora, Christians Brygge 1, DK-1219 København K
hl@dsl.dk
Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25,
SF-00500 Helsingfors
nina.martola@kotus.fi

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskipt er den 1. maj, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres både som papirversion og i elektronisk form (helst i RTF-format).

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form**: Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af post- og emailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater**: kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:
Herbst (1985:310) eller Herbst (1985).

I den den løbende tekst angives ikke hele internetdresser, men et forfatternavn eller en angivelse af titlen på internetbidrages, som bruges i litteraturlisten. Her angives Internetadresser uden understregning.

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførselstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end stregen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsespunkt, f.eks. skrives *pga.* (ikke *pga*).

9. **Eksempel på litteraturangivelser**

Ordbøger:

ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English.* London: Oxford University Press.

COBUILD 1987 = *Collins* COBUILD *English Language Dictionary.* Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua 50*, 329–357.

Mugdan, Joachim 1985a: Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/ Zürich/New York: Olms, 237–308.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

Internethenvisninger:

Finin, Tim 2006: On evaluating the credibility of Wikipedia articles. I: http://ebiquity.umbc.edu/blogger/2006/11/23/on-evaluating-wikidedias-credibility/ (februar 2007)

10. LexicoNordica vil udkomme både som trykt tidsskrift og i en internetudgave. Ved indsændelse av et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med en samtidig udgivelse i en elektronisk udgave.

LexicoNordica

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Ruth Vatvedt Fjeld, Martin Gellerstam,
Jón Hilmar Jónsson, Henrik Lorentzen, Nina Martola

Utgitt av
Nordisk forening for leksikografi

Tidsskriftet kommer ut hvert år i november og koster NOK 250
for ikke-medlemmer av Nordisk forening for leksikografi.
Tidsskriftet kan bestilles hos

NFL v/Rikke Hauge
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO - 0032 Oslo
Tlf.: +47 22 54 19 73
E-post: rikke.hauge@sprakradet.no

ISSN 0805-2735